

PT

7660

.P48

v.5

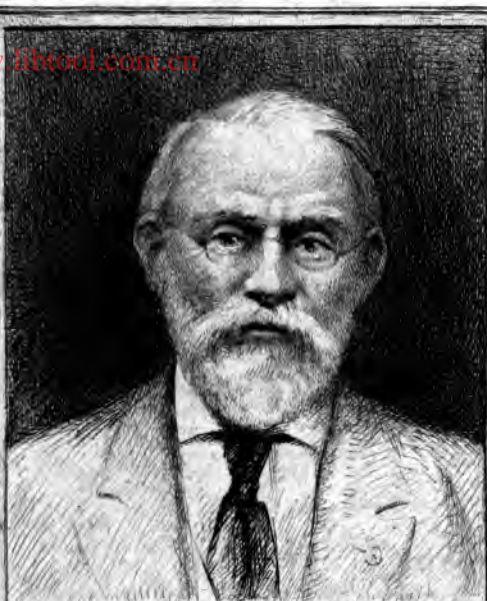
pt.1

www.libtool.com.cn

A

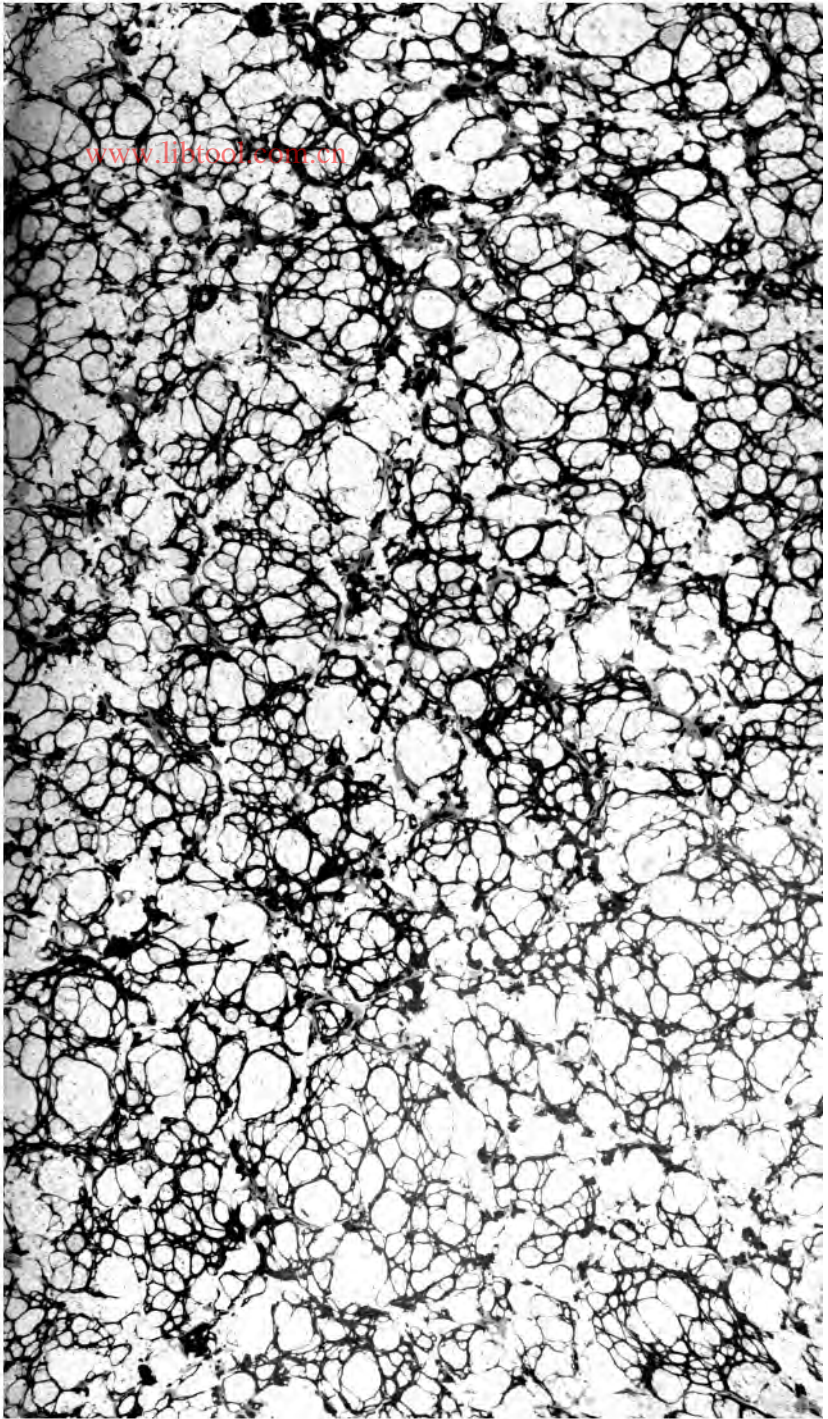
797,710

www.libtool.com.cn

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

PT
7666
P48
v.5
pt.1
Cmp.2

www.libtool.com.cn

Bidrag

www.libtool.com.cn

til

Den danske Litteraturs Historie

af
Niels Mathias
N. M. Petersen.

V.

Oplysningens Tidsalder.

1750—1800.

Første Afdeling.

Udgivet

af

Den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Berlingske Bogtrykkeri ved N. S. Stenderup.

1860.

www.libtool.com.cn

14

~~Indhold~~
DUNNING
HILL
12-14-39
39883

www.libtool.com **Indhold.**

Oplysningens Tidsalder (1750—1800).

Første Afdeling.

	Side
§ 1. Overgang til den danske Literatur i det attende Aarhundrede efter Holberg. En tysk-fransk Kolonis Rebsættelse i Danmark.....	3
2. Tysk Indvandring før og under Bernstorfs. Brødrene Schlegel. Klopstock. Cramer. Bassebow. Deber. Kraßenstein. Sturz. Münter. Berger. Callisen. Tobe. Hennings. Heuermann. Scheel. Geuß. Trant. Janson. Büsching. Fork. Fabricius. Abrahamson. Krebs o. fl.....	16
3. Fortsat Indvandring indtil omtrent 1790 og dens Indflydelse paa Literaturen. Manthey. Moldenhawer. Sander o. fl. Schmeltow. Hennings (Davides). Buchwald (Cahier). (Fabricius) Eggers. Krohne o. fl. Pallini. Overgang til Tyfferiet	50
4. Tyfferiet eller Kampen mod de Tyske i Danmark. Stille Ubvilie under Bernstorfs. Misnøjets Udbrud efter Struensee's Fald 1772. Ewalds Parlekin Patriot: Al vor Fortred er Tysk. Rinderspiele og Tyge Nothe. Fleischner mod Deber. Pallini, Sevel Bloch og Schack Staffeldt. Swiids Dagbog og Cramer. Hovedudbruddet 1789—90. Folger Danske og Folger Tydske. Ausrufungen. Riegels. Abrahamson. Folkets Røst om Tydskerne og de derved fremløbte Skrifter. Om Holstenerne. Prams Afhandling. Anfald mod Schulz. P. A. Heiberg... 65	65
5. Tyfferiet efter 1790. Fortsat Indvandring. Udfald mod Tydskerne. Forhaanelse mod de Danske (Urian und die Dänen). Dansk Tyfthed. Indflydelse paa Undervisningsvæsenet og Folkeoplysningen: Hertugen af Augustenborg. Christiani. (Vonsfetten. Hennings). Fremblif.....	91
6. En fransk Koloni i Danmark omtrent 1750—70. Des Roches de Parthenay. De la Beaumelle. Mallet. Roger. Reverbil. Senere fransk Indflydelse. Bemærkning om andre Fremmede, Engelse og Svenske.....	106
7. Overgang til den ny Literaturudvikling. Sorø Akademi. Professorer i Sorø. Jens Schelderup. Sneedorf. Jens Kraft. Andreas Schytte.....	118

8. Filosofi og Spekulation før Kant. Johan Ernst Gunnerus. (Carstens. Arboe.) Børge Nisbrigh. Tyge Nothe. (German Ruge. Christian Ernst Bilberg Schulze. Peder Godzen Debes)..... 153
9. Kantisk Filosofi. Christian Horneman. Johan Erik v. Berger. Anders Sandse Drsted. Anders Gamborg Johannes Boye. Michael Gottlieb Birckner. Dvergang til det ny Aarhundrede ved Conrad Friedrich von Schmidt-Pfifselbet og Niels Trechow..... 185
-
10. Religion, Theologi og Rationalisme. Kirkens Stilling. Theologer og Præster. Erik Pontoppidan. Peder Rosenstand Goiske. Peder von Hagen. Ove Høgh-Guldberg. Johan Nordal Brun. Nikolaj Evinger Valle. Christian Baskholm..... 211
11. Rationalismens Fulbendelse. Otto Horrebov. Malte Møller. Angreb paa Præstestanden. Gessellighedens Tilstand. Anvendelse paa Psalmedigtning og Prædiken. Andagtsliteratur..... 263
-
12. Bevægelser i Literaturen med Hensyn til Folkeoplysning og Folkefrihed. Udgang fra materielle Interesser: Statsøkonomi, Landøkonomi og Reformer. Erik Pontoppidan. Frederik Lütken. Bondestanden. Landhusholdningssekselskabet. Christian Martfeldt. Diderich Diderichsen. Tidsskrifter. Niels Prahl. Hans Holck. Christian Gormsen Biering. Emanuel Balling. Johan Clemens Tode. Johannes Joega. Provinspressen. Norske Ugeblade. Hans Strøm. Claus Fasting. Oversættelser. Trykkefrihedsperioden (1770—73). Jakob Christian Vie. Guldberg og Martfeldt. Søren Rosenlund og Rosentorne. Jofias Leopold Bynø o. s. v. Guldbergs Ajan. E. P. Nothes Lovtale over Skobørsten o. s. v. Rødvirkning (1773—84)..... 299
13. Oplysningens Fulbendelse (1784—1800.) Forventning og Patriotisme. Pressen og Pressesager (Myerup og Nabye, o. fl.) Bondefagen. Kronprinsen (Thronfølgeren i Gondar.) De syffe Jorddrotter og Indtoget. Oplysningen og dens Færd. Strids- og Ridsskrifter. Opdragelsen og Børneskrifter. Foreninger. Skoler. Tidsskrifter. Oversættelser. Enden. Folkefribenterne Christen Pram, Knud Lyne Rahbek, Peter Andreas Heiberg, Malte Conrad Brun..... 331
-

www.libtool.com.cn

Dplysningens Tidſalder.

(1750—1800.)

www.libtool.com.cn

Jag finner en utmärkt och naiv tafla af det i sitt kall gående, det under ålagd pligt (utan afseende på pligtens högre rättmätighet) sig subordinerande, det i jordisk mening värdiga, det ordentliga, stadiga, maxim-enliga, medelåldriga. Betrakta denna oxe, som står framför dig och idislar —

Törnrosens bok.

Frihet derstädes afbildad står,
det är skada att foten har black.
Sanning står äfven, dock synes mig galet,
att hon predikar från hospitalet.

Tegnér.

-
- I. Öfvergang til den danske Litteratur i det attende Aarhundrede efter Holberg. En tyff-fransk Kolonis Rebsættelse i Danmark.

Et nogenlunde fuldstændigt Billede af Holberg have vi forsøgt at give, for at det kunde vise sig hvad der i den ny Litteratur ved ham var grundlagt og kunde grundlægges, altsaa tillige hvad der, med ham for Øje, kunde gjøres og fuldendes. Thi den naturlige Gang vilde have været, at den følgende Litteratur sluttede sig til ham, som sin Ophavsmand, og traabte i hans Fodspor. Men det første Særffue (Fenomen), der møder os efter Holberg, er just den Maade, hvorpaa Litteraturen ikke sluttede sig til ham, men forlob ham.

Harde Holberg maastee selv viist de andre Vejen? Harde han ikke søgt sin Ungdoms og Manddoms Næring i fremmede Litteraturer, ikke i den tyffe, thi den gav intet Udbytte, men i den franske? Harde han ikke viist Forfatterne bort fra det gamle, fra alt det foregaaende danske, som noget forligget og ubrugbart, og lige til sine sibste Dage, da der gif et Lys op for ham, drevet Spot med det oldnordiske? Ikke desmindre

havde han dog angivet en ny Vej, paa hvilken man kunde og burde tilegne sig den almindelige Kultur, og tillige som Litteraturens dybeste Væld bevare og frede om det folkelige, det hjemlige, vort eget. Ved at fremdrage og dyrke Modersmaalet havde han ligesom af ny stabt en dansk Litteratur; med hvilken Glæde have vi ikke seet hans Glæde over, at det nu, ved Frederik den Femtes Hof, var kommet til Hæder og Ære. Ved at bearbejde Landets Historie paa en ny og tiltrækkende Maade havde han gjort den til en almindelig Folkelæsning. Fremfor alt, havde han, paa en hidtil utrolig og utænklig Maade, givet Forstandspoesien sin højeste Dittring i Biddet; og uagtet hverken dets Granstning eller inderlig Følelse, Spekulation og Lyrik, vare hans Sag, havde han dog givet Vink om, at her vare ny Veje, der skulde gjennebringes. Hvorledes var det da muligt, at man isteden for at fortsætte ham, satte ham aldeles tilside? Forgjæves leder man i den følgende Tid, i Guldbergs, i Tyge Rothes, i Jakob Wabens Sprog efter noget, som kunde kaldes Holbergs; men det kunde endda være, thi den Sprogforandring, som han fandt baade ufornøden og latterlig, maatte gaa for sig. I den religiøse Fritænkning, som han paa sin Vis begyndte, fandt han ingen Efterfølger, ingen i det mindste der støtte sig til ham, thi det var en anden Tidsalders Kilder, af hvilke de øste; ogsaa det kunde endda være, thi hans Tvivl vare hverken klare eller fuldstændige i Tanke eller Fremstilling. Men hvorledes kunde det være nødvendigt, eller endog blot forsvareligt, at de næste historiske Værker, om Landet og dets Konger, i selve Folkets Skjød bleve forfattede af en Franskmænd (Mallet) og af en Tysker (Schlegel)? hvorledes, at ikke engang et Ugeskrift kunde udgives, med mindre det havde et tysk Ugeskrift til Forgjænger? at en Dde ikke kunde digtes, uden at fyldes med tyske Fiosler?

Og var Nøden i Danmark virkelig saa stor, at selv den exakte Videnskab ikke kunde blive til paa dansk Grund, førend den der var forebragen af Fremmede? Selve det danske Sprog, som Fremmede dog ikke kunde uddanne, maatte det have Lyffere til Talsmænd, Franske til Forsvarere?

Og dog var det saa. Derfor er der, strax naar vi træde ind i Litteraturen efter Holberg, Splid i vore Fornemmelser af dens Indtryk. Vi ane allerede, og det bekræfter sig, at der nu skeer en bethdelig Fremgang henimod os, imod vor Tid; vi vide, og der er et vist Behag i denne Fornemmelse, at ikke alt, saaledes som før, er rhykket saa langt tilbage, saa at vi næppe kunne skjelne dets Træk, men ligger os saa nær, at vi næsten allerede nu bevæge os i Nutiden; som forgangent staar det stille, og lader sig i No beskue, men som bestandig fremstribende kommer det os stedse nærmere, og vi kunne med Sandhed sige, at det, der nu bliver til, ret for Alvor forbereder og griber ind i Nutiden, saa at vi allerede nu føle os hjemme; og en rig Litteratur, i Forhold til Folkets Størrelse endog en meget rig og frugtbar, med fremtrædende Skribenter, staar for os. Derimod stude vi ikke uden Grund ved, at den Indvandring af Fremmede, som vi i andre Forholde ere vant til, nu ogsaa finder Sted i Litteraturen; at nogle af vore første Forfattere efter Holberg dhrke og strive i fremmede Sprog, Tysk eller Fransk, førend de gaa over til Modersmaalet. Naar denne Indvandring varede ved, naar de Væmner, ofte meget bethdelige, der bleve Gjenstand for Behandling, indførtes af Fremmede, eller af os selv optoges fra dem, og ikke udgif af Folkets eget Skjød, hverken af dets Evner eller Tilbøjelighed, vil da ikke det vække nogen Frygt for, at vor Kultur ikke er vor egen? Om vi end med en naturlig Følelse af en vis Fortrydelse (thi det er ikke aldeles, ikke helt igjennem sandt) modsætte os Steffens Paastand, „at

Danmark ingen ejendommelig Litteratur har, forsaavidt nemlig den samlede, og saa den højeste, Landsretning ikke lader sig fremstille affondret fra den tykke,"¹ saa maa vi vel dog tilstaa Nødvendigheden af, i den filosofiske Granstning, i de religiøse Bevægelser, i Poesiens Endemaal, ja endog i Sprogets Fremgang, næsten i enhver Krog i Litteraturen, for ikke at tilegne os hvad der oprindeligt ikke er vort, at have Dine med os, forbi vi overalt see to Strømme, der mødes og brydes, stilles og forenes, førend Kulturstrømmen endelig dannes; og maafsee vi endelig ikke saa andet ud, end at der virkelig i det, som vi med saa megen Iver have dyrket, til allerlidst kun bliver en smal Gulsstrøm tilbage, i hvilken, ligesom i hin paa Atlanterhavet, det fremmede ikke vover sig ind og ikke kan trives. I alt Fald vil denne blandede Bestaffenhed, der vist nok vanstelliggjør Behandlingen af Litteraturens Historie, tillige give den en særegen Interesse, thi denne Stilling er ikke almindelig, og det vil være fornødent, jo mere afluttet denne Gulsstrøm er, desto opmærksommere at befare de store Have, at følge deres Strømninger og at sænke sig ned i deres Dybder, for at komme efter dens Omfang og Bestaffenhed.

Hvorledes lader denne Tilstand sig forklare? Havde den sin Grund i Folket eller i andre Omstændigheder? Var den selvforskyldt eller paatrængt? Det ligger nær, at vise hen til Folkarakteren, til dens Blødhed, dens Estergivenhed, dens Mangel af Selvstændighed, ja dens Higen efter det fremmede, dens Eiggjældighed imod egne Frembringelser. Igjennem hele Litteraturen gjentages denne Anke fra Tid til Tid, fra Slægt til Slægt, og vi finde den udtalt selv af de stærkeste

¹) See Steffens, Die gegenwärtige Zeit, og Bemærkningerne om dette Skrift i Athen, 8 B. Mai og Juni 1817.

Andet. Hvor længe, siger f. Ex. Nordmanden Nordal Brun endnu ved Aarhundredets Slutning (1794), hvor længe skulle vi dog være den elendige Slægt, der altid hylter for fremmede Narrestreger og Daarstaber ved at efterligne dem? Hvori noget Folkeslag i Europa spiller første Parti, der skulle vi strax sekundere, enten det er galt eller klogt, Dyb eller Last. En Gang er der Tyff Snit paa alle Ting, en anden Gang Engelsk, en anden Gang Fransk. Naar skulle vi dog faa Indføds-Patent for en egen Karakter, vort Sving i Vidensstaber, vor Tone i Skrifter! Naar skal dog alt dette isæres stadig National-Dragt, saa at man kunde sige: Dette er Dansk."¹ Men hvis der i selve Folkets Karakter laa noget, som befordrede fremmed Indflydelse, saa forbandt sig ogsaa hdre Omstændigheder dermed, som lettede den og gjorde den overvejende. Paa den Tid, da den store Bending i Litteraturen skulde gaa for sig, var der, strax efter Høiberg, ingen stærk nok til selv at frembringe noget stort; begjerlige efter at efterligne alt, især det, der laa lige for Haanden, gavede Forfatterne Styrrelsen fra sig, og overlode Herredømmet til dem, der vilde tage det, hvorved de selv bleve uskikkede til at vælge og fuldbhørde hvad Tiden krævede; og i over tredive Aar fandt Litteraturen ingen heldig Befordrer i Regjeringen.

¹) Slutningen af En Smule Dramatico-Politicum, i Folkevennen Nr. 29. Det danske Folk har imidlertid, selv af sine gode Venner, maattet høre værre end det. De sige, at det mangler Livsalsvor og at dets højeste Attraa er Bellestet. M. E. Brun taler om Banfælsigheden ved at være Skribent i Danmark: „Enten er deres Æmne for tørt, for alvorligt, og det oplyste Publikum vil sove derover, thi for de Danske skal jo alting være morsomt. Om det er en Tragedie, om det er en moralsk Tale, saa kommer jo Abderikterne anstigtende med det enfoldige: Er det morsomt? o. s. v. — Frihed! „Ja var det Ubeskræbet! Mæven! Det er det store Foreningspunkt for National-Interesse og vor public spirit.“ (Bluesmættten, S. 97.)

Først blev den afhængig af tyff Afhidighed, derpaa af danff Enfidighed. I to og tyve Aar (1750—1772) var Udviklingen næften ganffe overgivet i fremmede Magthaveres Hænder, og til dem, som de indkaldte eller banede Vej for. Det, som de vilde udbrede og udbredte, var vist nok Selvtænkning og Frihed, men begge feete igjennem tyffe Glar og med tyffe Udfigter for fig. Naar Thiers med Rette figer, at en Nations Stryke ikke alene beftaar i dens Udstrækning (territoire), men i dens Hiftorie, dens Fortid og dens Minde (mais dans son histoire, son passé et ses souvenirs), faa kunde det kun lidet nytte med diſſe Fremmede at tale om Fædreminde, og alt hvad de kunde bringe med fig maatte mere ſvæffe end ſtryke Folkefølelſen. Da den Magt, der tilfidt maatte have endt med en fuldført Fortyffning, ſaaledes at det tyffe Sprog blev Danmarks højere Sprog, og at danff Literatur blev indlemmet i den nordtyffe, da denne Magt ved underfundig Overraffning var ſtrykt, anvendtes omtrent tolv Aar (1772—1784) paa at frembrage og hæve alt hvad Danff var, men ſaaledes at Regjeringens Omhu tillige gif ub paa, at indſtrænke Friheden, der nu, ſeet med danffe Øjne, blev kaldet Tøjleløſhed. I to Hendeender blev ogſaa denne Regjering ikke fremmende, men hemmende; den gif tilbage, men ikke langt nok, den vilde gaa frem, men ikke langt nok. Det var den religiøſe Anffueffe, der gjorde Udflaget, Bevaringen af den gamle lutherſke Kriſtendom, der i Grunden dog ikke var andet end en ældre Faſe af tyff Kultur, der havde faaet Hjem i Danmark, og ſom nu ſtullede fig imod den ny Kulturfafse, der havde udviklet fig i Tyffland og ligeledes hos os vilde have Hjemſtavn. Der var ſiden Holberg lidet eller intet oprundet hos det danffe Folk, der kunde hvide diſſe modsatte Anffuelſer Epifſen, den lutherſtyffe og den friithyffe, og ſom en ſkarp Kile kunde have ſplittet

dem ad til begge Sider. Der attraaedes Fremgang, men saaledes, at Enevælde og Magtsprog, ikk blot i Religionen, men ogsaa i Statens Anliggender, stillede sig som en uoverstigelig Mur imod Folkefrihed og Tankeudvikling. Denne Slags Dansthed var ikke ægte, thi den var ufri, ikke selvbestemmende, men paabudt; og det viste sig allerede nu, at Forbindelsen med Hertugdømmerne, det vil sige Holsten (thi Slesvig var indlemmet deri), var en evindelig Hemske paa den danske Statsvogn. I de sidste sexten Aar (1784—1800), da en frisk Luftning endelig strømmede hen over Folket, gik dog næsten alt op i det materielle; Folket blev, første Gang kunde man vel sige, virkelig dansk, men Efterveerne af den forrige Tilstand varede ved.

Den Vending i Literaturen, som vi nu for det første skulle betragte, indtraadte i Holbergs sidste Dage. Nogle Aar før sin Død maatte han see Fremmede komme ind i Landet, der toge Ordet og forkyndte en ny Tid. Vi have ingen Ytring af ham, det jeg mindes, om hvad man kunde vente sig deraf, hvortil det kunde føre. Fremmede i Danmark var jo en dagligdags Ting; Indvirkningen var endnu saa umærkelig, at han kunde dø i No. Men næppe havde han lukket sine Øjne, før end dens Følger kom aabenbar til syne. Thi Tyskland, som jo ogsaa Holberg havde bidraget til at vække, var imidlertid selv skredet fremad, det traadte ind i en ny Udviklingsperiode; og næppe var det kommet til Bevidsthed derom, før end de Videnskabsmænd, der ikke kunde trives i Hjemmet, søgte derhen, hvor der aabnedes dem Udgang til Udkomme, til Velvære, til Hæder. Tyskland, der udvide sig, ikke for at trykke, men for at vinde Plads, optog sine Naboer i sig. Hertil var intet Land mere bekvemt end Danmark, og heller intet mere modtageligt. Tyskheden havde jo allerede, uden Modsigelse, erobret Slesvig, og den

havde jo længe været ligesom hjemme i Danmark selv. Ved Siden af Holbergs Iver for at udbrede dansk Læsning i alle Stænder fandtes et Hof, hvor det tyske Sprog ubelukkende havde fundet Indgang. Den Fortjærlighed for det hjemlige, som derpaa yttrede sig ved Hoffet, den Yndest det danske Sprog havde vundet under Frederik den Femte, var kun en flygtig Tilbøjelighed, og det tyske Sprog maatte selv da komme det danske til Hjælp. „Naar Holbergs Komedier opførtes, blev der i den kongelige Bøge lagt en tysk Oversættelse, til Hjælp for dem, der ikke kunde forstaa den danske Holberg.“¹ Christian den Syvende talte Tysk eller Fransk. I Danmarks Hovedstad taltes fremmede Sprog i alle høiere Kredsse, Tysk endog hyppig i Borgerstanden, saa at tyske Forfattere, der tilfældigvis kom hertil, og vilde benytte deres Modersmaal, fandt en tilstrækkelig Læsetreds for sig. Magthaverne, der ingen Forestilling havde om Folket indentil, og kun havde Øje og Smag for Tyskland, maatte jo tro at gjøre vel, naar de meddelte Danmark, det fattige, hjælpeløse, og i det mindste for dem aandløse Danmark, noget af den Velsignelse, der selv for Tyskland var saa ny, saa frugtbar og aldrig forhen anet, og hvilken de nu selv satte saa højt.

For Rationalitet havde denne Tids Statsmænd ingen Tanke. Det kom jo slet ikke an paa, at have Agt for og at bevare et Folks Sprog, at holde Hævd over dets Sæder og Skikke, men overhovedet kun at fremme dets Velstand og Velbære, at gjøre det delagtigt i den almindelige Oplysning. I den aandige Verden, hvo spørger der om Landsmandsftab? og gjælder ikke det samme om Embeder? Dhygtigheden er det afgjørende, og det er den rette Statsvisdom at tage den hvor den findes, naar man kan saa den, til alle betydelige

¹) Oerstkou, D. Stueplads, 2, 11—12.

Poster at indfalde de meſt udmærkede Mænd, og lade de Indfødtte være for det de ere. Saa behøver Folket ikke at uro ſig, ikke at være bekymret for Landets Bedſte; ovenfra bliver alting givet det, og Videnskaber og Kunſter blomſtre, uden at Folket har nogen Ulejlighed dermed; det er nok, naar det erhværvet og ernærer. Var det ikke ſaaledes man tænkte?

Endnu mindre tænkte man ſig det danſke Folk ſom noget væſenlig forſkjelligt fra den tyffe Nation. De Danſke vare jo Gøter; og den Mening, ſom vi i vore Dage ſaa hyppig og ſtærkt finde udtalt hos vore Slægtninge imod Ghyden, at Danmark, navnlig Jylland, og dets Sprog hører Nordtyffland til, var en gammel Foreſtilling, ſom allerede Leibniz med Fynd har udtalt paa ſamme Maade ſom Jacob Grimm. „Alles auch, ſiger han, was die Schweden, Norwegen und Jöländer von ihren Gothen und Runen rühmen, iſt unſer, und arbeiten ſie mit aller ihrer zwar löblichen Mühe vor uns, maßen ſie ja vor nichts anders als Norddeutſche gehalten werden können, — mit ihrer Sprache auch ſelbſt nicht anders zu Tage legen, ſie mögen ſich krümmen und wenden wie ſie wollen.“¹ Der kunde jo ſaaledes fra tyff Side ingen Anmaſſeſe være i, at anſee en Anſættelſe i Danmark for noget ganſke uſkyldigt, de toge kun hen til deres eget; ſnarere maatte det betragtes ſom Maadehold fra deres Side, naar de, omgivne af et uafhængigt Folks levende Mæle, ikke ſaldt paa at ſætte deres iſteden, men nærmefi attraaede materielle Gøder, ikke en aandelig Erobring.

¹) Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der teutiſchen Sprache, i Leibniz's Deutiſche Schriften, Herausgeg. von Guhrauer, 1, 465. ſſ. Grimm, Geſch. der deutſchen Sprache, 2 Aufl. 1853, Tillegneſen til Gervinus. Pruz's Ludvig Polberg, Indledning.

Indvandringen var begyndt før Bernstorff; det var ingen ny Vending i Folkeforholdene, kun en Fortsættelse. Haandværkere, Handlende, Læger, Apothekere, Kunstnere, o. s. fr. vare i en lang Tidsrække forud komne ind fra Tyskland og havde haft en afgjørende Indflydelse paa det danske Folks Fremstribt i flere Retninger; Videnskaber og Kunster i Danmark vare blevne fremmede ved Mænd, der umiddelbar kom fra Tyskland eller stammede fra tyske Slægter; og dette var Tilfældet lige ned til den Tid, da Bernstorffs Ministerium i Forbindelse med Adam Gottlob Moltke stemplede Tyskhedens Nedsættelse i Landet til en gangbar Mynt, der havde den højeste Kurs. Her vare jo tyske Præster, som Wienken, Handlende, som Wessely; Billebhuggeren Wiedewelts Farfader var som Murmester kommen ind fra Meissen; Berlin fra Memel blev Organist i Thronbhjem, siden Medlem af det norske Videnskabers Selskab; Kapelmesteren Scheibe kom ind fra Leipzig, Kunstbrejeren Spengler fra Schaffhausen, Kobberstikkeren Preisler fra Nürnberg, i Aarene mellem 1740 og 1750; noget tidligere blev Historieskriveren Scheidt indkaldt fra Göttingen. Den grunddanske Suhms Slægt stammede fra Pommern; den Kallste Slægt, der nærmest kom til os fra Flensborg, stammede oprindelig fra Berlin; Carstens, hin indflydelsesrige Kunstdommer, der havde studeret ved tyske Universiteter, var Søn af en Lübecker, der kom ind som Kammersekretær hos Prins Carl, o. s. fr. Hvor vi end vende os hen, i eller udenfor Litteraturen, møde vi ældre og yngre, oprindelig tyske Slægter: Adeler, Ahlers, Aphelen, Arendt, Aspach, Brünnich, Bärens, Buchwald, o. s. v. hele Alfabetet igjennem. Men med Bernstorff begyndte Indvandringen at antage en mere bestemt Karakter; den fik Udseende af en overlagt Plan, hvilket den dog ingenlunde var. Den sprang ligefrem ud af Tidsforholdene. Til at tilfreds-

stille den levende Higen efter Fremstridt, der ikke længer lod sig holde tilbage, behøvedes aandige Kræfter. Danmark havde dem ikke, idetmindste saae Bernstorff dem ikke. Han spurgte ikke, om det maaskee kunde udvilde dem med Tiden, naar man gav det Stunder bertil. Der var ingen Tid at give bort. Han tog de bedste Videnskabsmænd, han kunde faa, og ansatte dem i de vigtigste Embeder. Hvorfor skulde de just være Danste? Vare hans Landsmænd ikke ligesaa gode, og dem var der nok af, de vare at faa strax, i Dufinvis, om det skulde være. Naar han, den Fremmede, sthyrede det hele Rige, og sthyrede det godt, var det ikke da at formode, at den aandige Verden ligeledes maatte være vel tjent med hans Landsmænd? Fra denne Side have i det mindste senere Betragtere, som P. A. Heiberg, seet Bernstorffs Ministerium, uden derved at ville kaste den mindste Skygge paa Mandens Karakter. „Troede ikke selv den store Bernstorff, og viste han ikke i Gjerningen, at det var hans Tro, at man hos Danste og Norste ikke kunde eller maatte vente faa store Talenter, faa megen Kundskab og Duelighed, som hos hans Landsmænd, hvor det gjaaldt om at forestaa et af Statens vigtige Embeder.“ „Jeg vil ikke sige, at han altid mistroede danste Talenter, men næppe gjorde han sig snyderlig Umage for at finde dem. Sine Landsmænd vidste han derimod at finde, og blev desto værre altfor ofte narret af dem.“¹

¹) P. A. Heiberg, Politisk Dispatch (For Sandhed 1798). Ligesaa med Fabrikker og Handel: „Bernstorff forskrev Franste og Tyffe og understøttede alle Fremmede, havende det samme sørgelige Princip, som faa mange i vore Dage: at Nationen selv er uskiftet bertil. Fabrikkerne bleve ubetænkstomt anlagte i Hovedstaden, de antagne Personer vare uuelige Bindmagere, der foragtede Nationen, gjorde Dpbud og Iøb bort med store Summer, naar Landets Børn fik intet.“ Herpaa anføres nogle indblysende Exempler. Anmælbelse af Skriftet: Aarsagerne til Danmarks Af-tagende o. s. v. i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 18.

Den egenlige Kjerne i den Koloni, der nedfattede sig i Danmark, bestod af Lybte, men ved Siden af dem dannede en mindre sig af Franste. Den franste Literatur stod nemlig endnu i sin fulde Glorie i Lyfland selv. De første havde dog afgjort Overmagten. Det var dem, som trak de andre med sig, og det var dem, der atter sendte dem bort, naar de bleve til Ulejlighed eller til Vyrde. Vi i vor Trosthyldighed toge dem begge til Forbilleber, og saae ikke noget ondt i deres Komme, hvad der jo heller ikke var, naar kun vi beherskede dem og ikke de os.

Vi saae maaskee med nogen Forundring paa, at de ikke toge af, men til, at de betragtede vort Land som deres eget, saalænge det behagede dem, og atter vendte det Ryggen, naar de ikke fandt sig tilfreds. Vi saae, uden just at finde noget paafaldende deri, hvorledes nogle af dem strebe i deres eget Sprog, for at blive læste af os Danste, som om deres Modersmaal tillige var vort; hvorledes andre lagde sig efter det danste Sprog, og skjøndt det i deres Haand blev til en Plejel, hvormed de sloge sig selv paa Dret, alligevel vilde forbedre og uddanne det; hvorledes atter andre, der ikke kunde komme igjennem efter Ønske, igjen fortrak, nogle brummende, de fleste med Mindet om et godt Land og et velvilligt, godmodigt Folk. Skjønnede vi ikke paa Landets Gøder, de gjorde det, selv naar de skjældte paa det.

Hvad sagde Folkets Stemme dertil? Yttrede den sig ikke, eller blev den ikke hørt? Fra først af tav den, den var endnu næppe til, og tillod sig i det højeste en lille Spøg. Kom den til orde for Alvor, saa maa det have været i Krogene, men hvad der hvistledes i Krogene, kom næppe til Bernstorfs Kundskab, endfærdig kunde han tage noget Mærke deraf. Der kom intet danst Ord over hans Dørtærstel. Først efter at det fremmede havde sat sig fast hos os, da det rykkede os

ind paa Livet, ja, godt og vel, om det ikke tog Bladsen fra os, først efter at det i den Struenseeske Katastrofe havde viist hvad det førte i sit Skjold, kom den store Afstand tilhøne, det svælgende Døb, kunde man gjerne sige, der var imellem Folkaraktererne, og det blev notorisk, at disse Folk vare ikke stæbte for hinanden. Paa den ene Side Godmodighed, Beseedenhed, Mangel paa Selvbevidsthed, stille Uvillie, der trak sig tilbage, naar den havde begyndt at yttre sig og ikke blev ænset, uforbeholdne, stundum ogsaa raa, Udbrud, naar det endelig gik for vidt; paa den anden Side Selvtillid, Fordringsfuldhed, og naar disse bleve trængte tilbage, Fortørnelse, Overmod, ja Hovmod og Frækhed.

Denne skjærende Modsetning imellem to Nationer, der skulde forliges, men ikke kunde, gav sig tilkjende i en stedsse vorende Fejde, der naaede sit højeste, da det endelig blev de Indføbte klart, hvorledes de Fremmede vovede at forhåane det Folk, af hvis Marv de levede. Danstheden sejrede, Spliden syntes for en Tid at være hævet, Fornærmelsen at være glemt, Overmodet stækket, men Indvandringen vedblev under en mildere Form, og vi vendte os, frivillig, af egen Drift, der hvor vi stode med tomme Hænder, til det, vi nys havde forstødt, og blandede, det kan nok ikke nytte at fragaa det, Arterne af det, som vi fandt i de fulde fremmede Læder, imellem vor egen hjemmegjorte Sæb.

Litteraturen vedblev at være en Blanding. Dette opfordrer os til vel at skjelne imellem det fremmede og det ejendommelige, og det, som kom frem af begge; at fæste Opmærksomheden paa det fremmede, som vi ikke havde bedet om, men som kom af sig selv, paa det fremmede, som vi selv søgte, sthebe og atter søgte, og paa det egne, det i Sandhed danske eller norske. Maaskee det første er det, som i manges Dine giver vor Litteratur Værd og Anseelse som

en Parcel i den store europæiske Literaturskov; det sidste, det vi havde af os selv, det der gjenklinger i ethvert nordisk Hjerte, knytter os til Norden som vor rette Hjemstavn.

2. Tyfl Indvandring før og under Bernstorfs. Brødrene Schlegel. Klopstock. Cramer. Basedow. Deber. Kragestein. Sturz. Münter. Berger. Callisen. Tode. Hennings. Feuermann. Scheel. Geuß. Trant. Janson. Büsching. Lork. Fabricius. Abrahamson. Krebs o. fl.

Til Slægten Schlegel hørte tre Brødre, af hvilke den mellemste, Johan Adolph, er bekendt som tyfl Digter; den ældste og den yngste nedfattede sig i Danmark, og bødte der.

Den ældste af disse Brødre, Johan Elias Schlegel (født i Meissen 1718), var en af Gottscheds meget lovende Lærlinge, og havde i hans Rednergefellschaft, først i Form af en Tale, siden som Afhandling, omtrent fire Aar før Batteur, udviklet sin Theori om Kunsten som Naturens Efterligning (Von der Unähnlichkeit in der Nachahmung og Von der Nachahmung); og efter den Norm, som han deri var kommen til, skrev han, før han kom til Danmark, sine Tragedier. Da han forlod Universitetet i Leipzig, fulgte han som Privatsekretær med v. Spener, der var udnævnt til Gesandt ved det danske Hof, og kom med ham til Kjøbenhavn (1743), hvor han strax fik Afgang til Gram. Holbergs Ven H. P. Anchersen forsynede ham med Bøger om dansk Sprog og Historie; og da han med megen Over lagde sig efter det danske Sprog, bragte han det (i det mindste i sine egne Tanker) inden to Maanedes Tid, at han kunde udtrykke sig forstaaelig deri. Til Holberg skaffede han sig ogsaa Afgang; men da „Holberg ikke var saa let tilgængelig og ikke gjerne indlob sig med Fremmede, samt lidet agtede og kjendte den tyfl Literatur, og at komme med en anbefaling til ham kun lidet vilde have hjulpet“, saa valgte Schlegel en anden

Bei, han skrev til ham, og anbefalede sig selv. Og Holberg satte snart saa megen Pris paa hans Flid i dansk Sprog og Historie, at han endog efter Indvielsen af Sorø Akademi foreslog ham til en Lærerplads derved. Da denne Plads allerede var bortgivet, blev han dog først i næste Aar (1748), efter Verkentins og Moltkes Forslag, ansat som overordenlig Professor i den nyeste Historie og Statsret. Sorø høstede ingen Frugt af hans Kundskaber, thi han døde Aaret efter (i August 1749).

Den Theori af den dramatiske Kunst, som Schlegel havde dannet sig i Tyskland, førte han med sig til Danmark. Nogle Sætninger deraf kunne tjene til at opløse Kritikens daværende Standpunkt. „Efterligningens Hensigt“, siger han iblandt andet, „er enten at undervise, det er Historie, eller at fornøje, det er Kunst. Erfaringen lærer, at denne Fornøjelse (Bergnügen) er det virkelige Endemaal for Kunsternes Efterligning.“ Af denne Grundsætning gjør han en Anvendelse, der fører os midt ind i den franske Tragedies Theori og Praxis. „Det er jo indlysende, at man ikke kan fornøje sig ved noget, som man ikke bemærker, iagttager. Dersom nu de, som man vil fornøje, have en anden Forestilling om Forbilledet, end hvad det virkelig er, saa maa Kunstneren (Digteren) rette sig derefter og ikke indrette sit Billede efter Sagen selv, men efter deres Begreber. I vore Tider have vi saaledes en ny Achill, en ny Hippolyt, ganske ny Helte, som have meget af de Stores Væsen paa vor Tid (intet, burde han have føjet til, af de gamle Heltes), og kun ere iførte gamle Navne.“ Blandt hans dramatiske Værker, der skulde anstueliggjøre denne Theori, er Tragedien Canut, som han skrev 1746 (oversat af Jakob Graa under Titel af Kong Knud 1747) mærkelig for Tilmets Skjeb, men den tilfredsstiller ingenlunde Theoriens Hovedmaal at underholde,

da den er ligesaa kjæbelig som alle de øvrige; hans Lytspil kunde heller ikke være noget for os, der havde Holberg, og de vare intet i sig selv; Lessing siger om dem: „In seinen Lustspielen herrscht das kälteste, langweiligste Alltagsgewäsch, das nur in dem Hause eines Meißnischen Pelzhändlers vorkommen könne.“¹ Heller ikke vidner det for hans gode Smag, at han kunde falde paa at sammenstille Shakespeare med den tykke Lytspilbdigter Gryphius (Vergleichung Shakespeares und Andreas Gryphius). Derimod hde hans Tanker om Theatret (Gedanken über das Theater und insonderheit das dänische) og Ugebladet *Der Fremde* vigtige Bidrag til vor Litteratur, Søbernes og Sprogets Historie. I den første Afhandling anviser han den Gang, som Lytspillet skulde tage og virkelig tog. Han tager saa varfomt som muligt paa Holberg; men hans Tendens er dog at føre det danske Theater over til den franske Smag: „man maatte see at stige opad, først fra den simple Almue til Middelstanden, saa fra den til Hoffet. Saa naaede man Toppen.“

Ugebladet *Der Fremde*, hvoraf der udkom et Bind (52 Nummere, fra 6te April 1745 til 5te April 1746) vil stedse bevare Johan Elias Schlegels Navn i den danske Litteratur. Det er snart belærende og oplysende, snart ironisk-sjæmtende, næsten altid underholdende. Adskillige Nummere ere saa net udførte, at de kunne læses med Fornøjelse. Da Forfatteren selv ikke kjenner noget højere Formaal end dette (das Vergnügen), kan man heller ikke give hans Skrift større Lov. Nogle Stykker, f. Ex. *Udenlandsrejser* (Nr. 1), *Selskabslivets Tomhed* (Fr. Wortreichs *Glossotaxiphia*, Nr. 2), den nylig opfundne *Grenestat*, en *Efterligning af Niels Klim* (Nr. 11), de vittige *Hoveber* og de vittige *Penne* (Nr. 13), *Sladdersøstre* (die

¹) Eichendorff, zur Gesch. des Dramas, S. 120.

Auslegerinnen aller menschlicher Handlungen, Nr. 18), Sammenligning imellem Kvindens Dragt og Stilen (Nr. 21), Studeringerne (Nr. 47) o. s. v. føre os med pikante Skilbringer midt ind i det baværende Liv i Hovedstaden. Fædrelandets Historie kalder han døb, naar den ikke veed andet, end Navne, Aarstal og Feltslag, og han holder det for den Værbes Hæder at skrive i Modersmaalet. Bedømmelsen over de danske Digttere vækker endelig vor Beundring over, at han kunde læse og forstaa dem og tilegne sig Sprogets Ejendommeligheder i den Grad, at hans Bemærkninger endnu idelig eftersees og citeres af alle, der lægge sig efter vor Poesis Historie.

Men især ere baade hin Afhandling om Theatret og Ugebladet Der Fremde mærkelige ved deres Stilling til Modersmaalet. Ugebladet er skrevet om os og for os, det er et dansk Blad, undtagen at det er skrevet paa Thyff. Naar et saadant Blad, bestemt til Almenlæsning og Underholdning, med intet andet end danske Interesser for Øje, kunde udkomme i Danmarks Hovedstad i et fremmedt Tungemaal, saa maa dette have været meget almindeligt der og vel antaget. Dette udtaler han ogsaa med en Bestemthed, der ikke kan modsiges, baade i sine Tanker om Theatret og i Ugebladet selv. Det er just den Omstændighed, at „det tyske Sprog næsten almindelig (fast durchgängig) ikke blot forstaaes, men ogsaa tales i Hovedstaden (an diesem Orte), der har opmuntret ham til at skrive i sit Modersmaal, i en By, hvor man for største Delen hører Folk tale Thyff, saa godt som i Thyffland selv (wo man größtentheils eben so gut, als in Deutschland, Deutsch sprechen hört).“ Han giver os Danske det gode Lov: „De fleste Folk man træffer forstaa baade Thyff og Dansk;“ og „de Danske tale meget godt Thyff, naar de ville gjøre sig lidt Umage“. Her var altsaa gode Udsigter

til, at det kunde afløse Modersmaalet, og at den store Besværighed at have to Sprog, der begge omtrent vare lige gjængse, kunde lykkelig blive overvunden. Ganste naturlig, dog uden at udbrage Konsekvensen deraf, foreslaar han ogsaa, at ligesom man jo forhen havde Komedianter, der spillede baade paa Fransk og Dansk, skulde man nu tage de samme Aktører til vejelvis at spille baade danske og tyske Komedier; „man behøvede ikke at tage nogen Tysker dertil, i det højeste kun een fra først af,“ til Tingen kom i Gang. Hvorfor fulgte det danske Folk ikke dette ærlige Raad? Da de danske Komedieforfattere næppe vilde blive saa frugtbare, som de tyske, vilde disse snart blive de herskende, og saa kunde man strax øse af Kilden selv, og undvære de elendige Oversættelser, foruden hvad det videre kunde føre til.

Schlegels sidste Skrift er en historisk Afhandling paa Latin,¹ et Forsøg paa at forlige Olaf Tryggvesens Saga med Frankernes Annaler, ikke synderlig grundig, men dog altid et Bevis paa Tyskernes Opmærksomhed for vor Historie og en Slags Indledning til Broderens historiske Arbejder.²

I denne Mand staar Tyskheden paa sit første Trin; den forsøger ikke at indgaa Forbindelse med dansk Sprog og Litteratur uden som Tilstuer. Anderledes forholder det sig med den yngste af Brødrene, Johan Heinrich Schlegel (f. i Meissen 1726), der kom herind (1748) som Hofmester for Stiftamtmand i Jhn Grev Christian Rangkau's Sønnen, med

¹) Coniectura pro conciliando veteris Danorum historiarum cum Germanorum rebus gestis consensu. Facta in Academia Regia Sorana. Hafn. (1749). 4.

²) J. C. Schlegels Werke, herausgeg. von J. P. Schlegeln; hans Levnet i 5 Del. Fr. Thaarups Biographiske Efterretninger om Familien Schlegel, i Genealogisk og biographisk Archiv, I. D.

hvem han fulgte til Sorø, medens de studerede der, og omtrent fra samme Tid (1758) havde han Afgang til Bernstorff. Han lagde sig strax efter Landets Historie, som han skrev i sit Modersmaal, siden efter det danske Sprog, og skrev i det og om det. Ved de Etillinger, han efterhaanden indtog, havde han tilstrækkelig Lejlighed til at vise, hvorvidt en Fremmeds literære Virksomhed lod sig forene med vor egen. Han blev (1760) Sekretær i det danske Cancelli, og holdt Forelæsninger ved Universitetet, var Sekretær i Selskabet for de stjerne Videnskaber, blev udnævnt til efter Møllmanns Død at være kongelig Historiograf og Bibliothekar, men Møllmann gjorde ham længe nok af det, da han først døde 1778; han stiftede det Typografiske Selskab (1771), var Medlem af Konsistorium (1776). Efter en Rejse til Pyrmont udgav han, i Anledning af nogle kritiske Angreb, Betragtninger over Journaler (1779), og døde Aaret efter (1780).

Da Grams Udgave af Slanges Christian den Fjerdes Historie var udkommen, foretog han sig at omarbejde dette Skrift; thi „hvem der har nogen Smag, siger han, maatte strax formærke, at Slanges Værk, i Hensigt til Stil og Methode, ikke med Anstændighed kunde oversættes paa Lyff saaledes som det var.“ Han tilføjede desuden vigtige Anmærkninger.¹

Portræterne af den danske Kongestamme, der udførtes af Lobe og Preisler, skulde ledsages af en historisk Text; Planen dertil blev overleveret til Moltke, og antaget af Kongen, men Bernstorff ønskede den udvidet. Dette var Anledningen til Schlegels historiske Værk om de Oldenborgske Konger,

¹) Denne Omarbejdelse med Forkortelser og Tilføjninger udkom i tre Kvarterbind 1757. 59. 71.

hvis Begyndelse Bernstorff selv skal have gennemlæst.¹ De Undersøgelser, som Schlegel kom til at foretage ved Udarbejdelsen af dette Skrift, gav Anledning til Udgivelsen af hans historiske Samlinger.² Hans Bidrag til den danske Literaturs Historie ere vel just ikke betydelige³, men han var dog den, der som Bibliothekar (1780) foreslog Anlægget af et særskilt nordisk Bibliothek. Føjer man hertil hans Afhandling om danske Landkort, saa vare hans Fortjenester af Landets Historie saa betydelige, at de ikke burde oversees.

Et Prisopspørgsmaal gav Anledning til Schlegels Afhandling om det danske Sprogs Fordele og Mangler i Sammenligning med det tyske og franske Sprog (1763); den vandt ikke Prisen, men viste dog, at han ikke uden Held lagde sig efter Sproget. Samme Aar blev han, der dog nok ikke kunde siges at være det danske Sprog fuldkommen mægtig, Sekretær i Selskabet for de skønne Videnskaber, og var det i sytten Aar indtil sin Død. Det var et Misgreb. Hans Rald dertil kan næppe have været grundet uden paa Forbindelser og hans Agtelse for Poesiens moraliske og intellektuelle Nytte; hans Trosbekjendelse var nemlig, at „gode Poeters sølsomme Læsning er et af de bedste Midler til at forbedre Hjerte og Forstand, og forsaavidt har Poesien en mægtig Indflydelse paa grundige Videnskaber.“ Meget

¹) Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme mit Wilbnissen. 2 B. Fol. 1769. 77. Som en Slags Indledning dertil kan det af Schlegel udarbejdede Affnit om Danmark ansees, der findes i Bossuet, Einleitung in die Geschichte der Welt und der Religion, fortgesetzt von J. A. Cramer. 5. Th. 1. B. Leipzig 1762. S. 620, nemlig Ueber das dänische Reich von den historischen Zeiten an bis auf den Oldenburgischen Stamm. (See Fortalen).

²) Sammlungen zur Dänischen Geschichte etc. 1771. 76.

³) De statu rei literariæ in Dania sub Rege Christiano V. et sub Rege Friderico IV., i Acta litteraria Univ. Hafn. 1778. 4.

Arbejde havde han ogsaa, især formedelst den vidtløftige Brevveksling, med det typografiske Selskab, der efter Abraham Kalls Forslag blev noget forandret, og især gik ud paa, at fraværende Forfatteres Arbejder kunde blive antændig trykte, ikke blot med omhyggelig Korrektur, men tillige, naar Forfatteren tillod det, med kritisk Behandling af Indhold og Stil.¹

Da denne Mand gjennemlevede de værlende Perioder, og endda ikke de værste, i vor Litteraturs Historie, kan hans Liv være et Exempel paa, hvor mislig Tyfernes Stilling blev, naar de forlobe deres eget Standpunkt. Han klager selv derover. Sine Forelæsninger begyndte han for et talrigt Auditorium; „uden nogen tænkelig Grund fra hans Side“ sank de et Par Aar efter i Dødsomme, saa at han maatte læse for 4 til 5 Tilhørere, i det højeste 10. I 13 til 14 Aar læste han over Landets egen Historie, men næsten ingen vilde høre ham, tilfjeldst slet ingen. Støttet af de tyffe Magthavere var han en agtet og begunstiget Skribent, hvis tyffe Skrifter over dansk Historie ovenfra fremkalbtes og bestyttedes; da det danske Sind atter begyndte at røre sig, blev han, hans Skrifter (foruden hans Historie, især hans Observationes criticae et historicae in Cornelium Nepotem), og hans Virksomhed som Sekretær i de skjønne Videnskaber Selskab ubfat for steds større og heftigere Angreb, som et fremmedt indkommet Legeme, man ikke længer har Brug for.

Hans Søn var vor navnkundige Lovkyndige J. F. W. Schlegel.²

¹) See Planen i Bibliothek for nyttige Skrifter 1772, Nr. 33. Fortegnelse over de af dette Selskab besørgebe Skrifter fra 1771—78 findes i Schlegels Betragtninger over Journaler S. 91. Deriblandt vare Borms Lexicon, Halsdan Einarsens Hist. literar. I. 1. og adskillige naturvidenskabelige Skrifter.

²) See Thaarups nysnævnte Efterretninger om Familien Schlegel;

Med Bernstorf kom Klopstock, og saa stor var hans Indflydelse paa den danske Poesi, at ogsaa han maa omtales her, skjøndt han ikke kan henføres til de danske Forfattere. Messiadens tre første Sange (trykte i Bremische Beiträge 1748) vakte i Tyskland ualmindelig Opsigt og Beundring. Bernstorf, som den Gang var i Paris, blev af en thyst Rabinetspræst gjort opmærksom paa dette Epos, og anbefalede, da han (1750) var kommen til Kjøbenhavn, Digteren, der endnu ingen Levevej havde, til Grev Moltke, og Moltke til Kongen. Frederik den Femte, som Gottschæd nylig (i en Tilegnelse af hans Gesammelte Reden 1749) havde besunget, indbød Klopstock til Danmark, for at han der med en aarlig Indtægt kunde leve for sit Digt og for Poesien. Digteren modtog Indbydelsen, og levede i Danmark fra 1751 til 1770, da Bernstorf fik sin Afsked. Han forlod Danmark med sin Belgjører, opholdt sig i nogen Tid paa hans Gods, og tog endelig fast Ophold i Hamborg, „den mest ubandske By han kunde finde“, men i Virkeligheden det bedste Sted han kunde vælge, naar han vilde udøve den største Indflydelse paa Tyskland; thi netop fra denne By, der i nogen Tid blev ligesom Middepunktet for en ny Kulturudvikling, udbredte dens Raader sig til alle Sider, Danmark medregnet. Det ny Regimente i Danmark krænkede ham, da han havde forladt Landet, med det Spørgsmaal: Nach welchen Verdiensten und aus was für Ursachen er eine Pension habe? og han var i Færd med at ville frasige sig den; men Sagen blev jævnet, og han oppebar indtil sin Død (1803) en aarlig Pension af den

Schlegels egne Betragtninger over Journaler, hvori han omtaler sig selv og sine Skrifter. Da jeg ikke har kunnet overkomme hans Skrift Om historiske Forelæsninger (1778), veed jeg ikke, om yderligere Oplysninger forekomme deri. Om hans Fortjenester af det Kgl. Bibl. see Suhm til Lurdorff i Lurdorffiana S. 496, og Werlauffs Bibliothekshistorie.

danſke Regjering (eſter Jördens 400 Daler, eſter J. Baden 600 Daler).¹

Under ſit Ophold i Danmark boede Klopſtock i Bernſtorfs Hus ſom Lem af Familien, om Vinteren i Kjøbenhavn, om Sommeren med Hoffet i Fredensborg, og Moltke førte ham ofte til Kongen. Hoffet var ikke hans rette Hjem, men fejret, hædret, elſket, forgudet, holdt han næſten udelukkende Dmgang med ſine Landsmænd, paa hvem der var ingen Mangel. „Stundum boede han i hele Uger i Lyngby; paa Lyngby Sø Løb han helſt paa Skøjter, og Skoven gjænløb endnu længe eſter af hans udødelige Ode Der Eislauf.“ „Meſſiaden blev forelæſt i fornemme danſke Kredſe, f. Ex. hos Grevinde Holk“, og det var netop der, i de kvindelige Kredſe, de „ſtill erhabenen Stellen der Empfindung“ gjorde meſt Lykke. For Kvinden blev han, der ſang ſaa henrivende om Englene, ſelv en Engel, og „naar den unge hvidklædte Mø i Tuſmørke ſtrøg forbi ham paa Gaugen, kyſede hun i Flugten hans Haand.“² Denne ſerafiſte Begejſtring kom dog ikke langt udenfor hine Kredſe; ſimple Folk holdt mere af Gellert.³ Den tyſke Kritik har tilfulde udhævet ſom denne Digters højeſte Fortjenefte, at han var tyſt i Sind og Skind⁴; for det danſke Folk var han intet, og det var intet for ham;

1) Jördens Lexicon etc. J. Badens Svar paa Beſtyldningerne imod Geſtabet for de ſkjønne Vidensk. 1789. S. 62.

2) Friederike Brun, geb. Münter, Wahrheit aus Morgen träumen und Jbas äſthetiſche Entwicklung. Aarau 1824. S. 65. Klopſtock in Kopenhagen hos Gelzer, Die neuere deutſche Nationalliteratur. Leipzig 1858. 1, 212.

3) Dehlensſlägers Moder „holdt ikke meget“ af ham, han var hende for overſpændt; Gellert tiltalede meget mere hendes Hjerte. Dehlensſlägers Erindringer (i Begyndelſen af 1. D.)

4) F. Ex. Bilmar, Geſch. der deutſchen Nationalliteratur 2, 122: „Klopſtock war vor allem ſeinem innerſten Kern und Weſen nach deutſch, deutſch an Ernſt und an Tiefe, deutſch in Familienſinn

han hvede den danske Konge Hyldest, men skulde ham ingen uden som Bestyrtet af den tyske Poesi. Danst blev han aldrig, og det faldt ham aldrig ind at gjøre nøjere Bekjendtskab med dansk Sprog og Literatur eller med danske Lærde. „Uagtet han fornemmelig levede af Danmark, levede han dog ikke for det, og forgjæves leber man i alle hans uødelige Værker om noget Spor af egenlig dansk Begejstring.“

Klopstock og hans bekjendte Digtervenner fremkaldte en ny Epoke i den tyske Poesi, der gjorde Ende paa det Gottschæd-Bodmerske Uvæsen. Hans Værker bleve modtagne med Henrykkelse, og deres Virkning gjennemtrængte en hel Slægt. Det var noget nyt og noget u hørt, noget usigeligt, hvorpaa man endnu aldrig havde tænkt. Fra den forstandige Træesterligning løstes Poesien op i den flabende Fantasi's Regioner. Men, som det gjerne gaar, for at give Pændelen denne Bevægelse, maatte han flaa stærkt til, og den foer over til en Yderlighed, der i nogen Tid gav den en extravagant Gang. Ikke blot hans Messias, men ogsaa hans Oder („sind's Oden, sind's Pagoden?“), hans Bardietter (Hermanns Schlacht), hans Brug af den tyske (nordiske) Mythologi, hans ejendommelige Sprog, hans rimfri klassiskeformede Vers, vidne om hans ejendommelige Fortjenester og Fejl. Det falder os ikke ind at bestride hvad den tyske Æsthetik tillægger ham, „die innigste Durchdringung des nationalen, des antiken und des christlich-religiösen Elementes.“¹ Men det gode lader sig ikke gjøre efter, det slette frister til Efterligning; derfor maa vi især dvæle ved hans Fejl: hans Mangel paa Tanke, Handling og Daad, „zu viel Gerüst

und Vaterlandslebe, deutsch in Einfachheit und Wahrheit, deutsch in der Stärke des Naturgefühls und der elegischen Stimmung, die von dem deutschen Natursinne unzertrennlich ist“ osv. osv.

¹) Sidst hos Carriere, Æsthetik 1859. 2, 566.

und zu wenig Gebäude, zu viel Rede und zu wenig Handlung", hans overpændte Føleri, eller med den tyfste Kritiks Udtryk (thi fligt lader sig ikke faa godt fige paa Danft), hans „leidenschaftliche Angegriffenheit", hans „lyrische Ueberschwenglichkeit", hans „Schwimmen in Empfindungen", hans „weinende Augen", („er arbeitet immer mit Thränen in den Augen", skriver Meta 1755); hans „geistige Genußsucht" („sein Leben ist ein beständiger Genuß", skriver en af hans Venner), hans „weichliche Abhängigkeit von seinen Jugendempfindungen", hans Mangel paa „markiger Arbeitslust und Spannkraft innerer Entwicklung", osv., med eet Ord hans Kofetteri. Men just denne Pragt uden Farver, disse dejlige Ord uden Mening, denne dybe Følelse uden Bevidsthed, imponerede den Uerfarne, den Udannede, den Fromme, for hvem det uklare var noget helligt. ¹

Hvillen Virkning maatte alt dette gjøre paa et Folk, der netop skulde til selv at danne sig en Lyrik og et Drama? Rimløse Vers, tvangfri Fodmaal, lyriske Udraab uden Tanke, dramatiske Udgjeldelser uden Handling? o. desl. vare lette at

¹) Man har da heller ikke forsømt at skildre Messiasens Virkning paa de søde enfoldige Sjæle, — paa en Kammerpige, der ellers ogsaa græd sine modige Taarer over Müller's Liebestus og Arnd's Wahres Christenthum. „Ach, sagde hun, das ist gar ein scharmantest Buch! — Warum denn? — Es kömmt immer so viel von Lichtstrahlen und Sonnen und andern hübschen Sachen darinne vor; die lieben Engelsen steigen da aus dem Himmel und in den Himmel, mir nichts, dir nichts, ich kann mir das so recht vorstellen; und wenn die Nörrchen anfangen zu beten, ach, sie beten gar zu hübsch! — Verstehst sie denn auch alles? — Was ich nicht verstehe, lass' ich weg. Das ist freilich nicht hübsch, daß so viele schwere Worte drinnen sind, man kann sie manichmal gar nicht zusammen buchstabiren. Wenn ich auch das meiste nicht verstehe, es ist doch ein scharmantest Buch. Und dann gefüllt mir das auch so wohl, daß die ganze Passion darinne ist."

²) Karakteristisk er Klopstocks Forsvar for Hermanns Schlacht imod den Beskyldning, at der ingen Handling er deri: „Die Personen

esterligne, og de fandt deres Hjemmel i et af de mest ansete Mønstre. For at forstaa den danske Poesi, maa man derfor have Klopstocks levende i Minde.

F. Er i Messiaden hine Karrikaturer af det hellige, som Spotterne vilde kalde den hellige Alliance:

Dir nur ist es bekannt, mit was für Einmuth wir damals
Du, mein Vater, und ich und der Geist die Erlösung beschlossen.
In der Stille der Ewigkeit, einsam und ohne Geschöpfe,
Waren wir bei einander. Voll göttlicher Liebe

Sahen wir auf die Menschen, die noch nicht waren, herunter (etc.)
Oder hine Iyriste Tomheder, som

Selmar und Selma.

— Selma, du stürbest nach mir? Den Schmerz soll Selma
nicht fühlen,

Daß sie sterbend mich sieht. Selma, du stirbst nicht nach mir!
Selmar, ich sterbe nach dir! Das ist es, was ich vom Schicksal
Lang mit Thränen erbat. Selmar, ich sterbe nach dir!
Ach, wie liebest du mich! Sieh diese weinenden Augen!
Fühle dieß bebende Herz! Selma wie liebest du mich!
Meine Selma! du stürbest nach mir? du fühltest die Schmerzen,
Daß du sterbend mich sähst? Selma, wie liebest du mich! (etc.)

Der Erbarmen.

O Bewunderung, Gottes Bewunderung,
Meine Seligkeit!
Nein, wenn sie nur bewundert,
Hebt sich die Seele zu schwach!

Erstaune! Himmelfliegendes Erstaunen!
Ueber den, der unendlich ist!
O du der Seligkeiten höchste,
Ueberströme du meine ganze Seele

Mit deinem heiligen Feuer!
Und laß sie, die Seligkeit,

in Hermanns Schlacht handeln nicht in der Schlacht, sondern außer der Schlacht, in Absicht auf der Schlacht." (Aus Herders Nachlaß, Herausgegeben von Dünker und Herder. 1856. 1, 203.)

So oft und so hoch die Endliche kann,
 Auffstammen in Entzückungen!

Du warest! du bist! wirst sehn! du bist! wie soll ich
 dich denken?

Meine Seele stehet still, erreicht es nicht!

Vater! Vater! So soll meine Seele dich denken,

Dich empfinden mein Herz, meine Lippe dich stammeln.

Vater! Vater! Vater! (etc.)

Klopstocks Ober ville endelig tilfulde oplhse, ved hvilket Folk hans Hjerte hang (Unsre Sprache, Mein Vaterland); og de iblandt dem, der ligefrem sthde Danmark deres Oprindelse (Friedrich der Fünfte, Die Königin Luise, Für den König, Die Genesung des Königs, Kothschilds Gräber) ere saa almindelige, at de ligesaa godt kunde været digtede for ethvert andet Land, om enhver anden Konge, der var „König und Christ, die Ehre, die Wonne der Menschlichkeit“ eller ogsaa ikke var det.¹

Til at oplhse denne Digter og hans Indflydelse bidrager Johan Andreas Cramer, en Præstesøn fra Erthgebirge (f. 1723), der for Religionen omtrent blev det samme som Klopstock var for Poesien. Han havde allerede begyndt sin Fortsættelse af Bossuets Indledning til Verdens- og Kirke-

¹) See, foruden Herder (Zur schönen Literatur und Kunst), Hegel (Aesthetik), Danzel (Lessing), Thies (Klopstock), Gerwinus, Vilmar, Geizer o. fl., Tiedts udførlige Dom over Messiasen (Köpfe, Ludwig Tiedt 1855. 2,180.) Hos os har Baggesen givet en interessant Skildring af Klopstock i Labyrinthen, I D. 1792, S. 130. 144. (under Hamborg); jf. Schack Staffeldts Besøg hos ham i Hamborg, i Udbraget af hans (tyffe) Rejse, S. 72. Ogsaa Rahbet har skrevet Om Klopstocks Forhold til den danske Literatur og hans Indflydelse derpaa, en Tale holdt ved Klopstocksfesten 1819 (i Hesperus), men det er kun Rahbets gamle Virum-larum. Om Pragtudgaven af Messias, I Th. see Büschings Nachrichten 3,205.

historien, og var (1750) bleven Oberhofprædikanant i Quedlingburg, da Klopstock gjorde Bernstorff bekjendt med hans Skrifter, hvorpaa han blev indkaldt til Danmark som tyft Hofpræst (1754). Flere Samlinger af Prædikener, en poetisk Oversættelse af Psalmerne og nogle strengere theologiske Arbejder¹ gave ham et anseet Navn som Theolog. Som Hofpræst forberedte han Kronprinsen (Christian den Syvende) til Konfirmation og konfirmerede ham (1765), paa Tyft naturligvis. Samme Aar blev han Professor i Theologien ved Universitetet. Men Stemningen ved Hoffet efter Frederik den Femtes Død var ikke efter hans Sind, og i sine Prædikener talte han med Fynd derimod. „Hans Venner skjælvede for ham, han ikke.“ Omfider maatte han dog opgive sit Embede, og blev Superintendent i Lübeck (1771), men heller ikke her kunde han ret trives, thi i disse Omgivelser var han som Theolog for fri. Nogle Aar efter (1774) blev han Professor i Theologien og Profansler, siden (1784) Kansler, ved Universitetet i Kiel († 1788).²

Hans Søner vare: Carl Friedrich Cramer, Prof. i Kiel, der blev ansat 1794; og Friedrich Ernst Cramer, der blev ansat i Kjøbenhavn, men forlod Danmark 1784. Begge ere bekjendte ved tyfte Oversættelser af Ewald.

Denne Mand havde bethdelig Indflydelse paa Literaturen, Smagen og Sædterne i Danmark, som Hofpræst, Universitetslærer og Æsthetiker, ved sin Indflydelse i Selskabet for de stjerne Videnskaber, og ved sit Ugestrift *Der nordische Aufseher* (1758—1761).³ Det var det andet tyfte Tids-

¹) En meget udførlig Erklæring des Briefes Pauli an die Ebræer. Kopenh. und Leipg. 1757. 4.

²) Cramers Levet i *Høfts Elio*, 2, 71, og af J. Møller i *Nyt theol. Biblioth.* 3 B. Flere Ailber hos Ryerup.

³) Stüd 1 af 5 Januar 1759, Stüd 193 af 8 Jan. 1761. Tre B. 4.

skrift. Brugen af det danske Sprog laa endnu fjernere end før, Sprogene vare allerede lige gode. Han mener, at det ene ikke burde være iverstigt paa det andet.¹ Saa ubillige vare vi da heller ikke, og Tykterne vare igjen saa billige at finde sig i, at vi skrebe paa Dansk. Der var kun den Forskiel, at vi læste deres, de ikke vores. Det meste af Ugeskriftets Indhold var af Gramer selv; nogle Stykker om Sprog, Poesi og Kunst ere af Klopstock, et Stykke om Moderne af Fru Klopstock, om Musikken og nogle enkelte andre af Gottfried Benedict Funck, der (1756) var Informator for Gramers Søner; Bafedow leverede Indholdet til et Stykke om de moralste Loves Almindelighed, men Bearbejdelsen var af Gramer.² Ugeskriftets Hensigt var at befordre Dyden og forbedre Smagen. Han vidste nok, at man bebrejdede ham Tørhed („Ein wenig Galle, mein Herr! hebber det, und viel Salz! Dieses wird Ihren Blättern mehr gefälliges geben“); men han trøster sig med, at der i en By som Kjøbenhavn vil findes Læsere nok for moralste Betragtninger. Kun i enkelte Stykker findes en satiriserende Ironi.³

¹) I Slutningen af første Stykke siger han: Ich schreibe in der deutschen Sprache, weil ich ihrer mächtiger bin, als der Sprache meines zweyten Vaterlandes. Unterdeß sind die Dänen und die Deutschen so sehr verwandte Völker, daß billig keine Sprache auf die andere eifersüchtig seyn muß.

²) Forfatterne til de enkelte Stykker angives i Fortalen til tredje Bind. Om dette Ugeskrift og Bafedow sef. Lessings Sämmtl. Schr. von Lachmann und Malzahn 6, 117. 220. Samt G. E. Lessing. Sein Leben und seine Werke. Von Adolf Stahr. 1859. 1, 178.

³) f. Ex. St. 45 om Kvinderne; St. 49 Brev fra Myisobes (die Schmeißfliegen der Gesellschaft); St. 62, Hvad Eidalinde skal tage sig for Aaret igjennem? St. 111, Brev fra Polly Null, at man skulde uddele Titler og Rang til ugifte Fruentimmer (sef. Holbergs Epist.). Der findes ogsaa Dplysninger om adskillige historiske Mærkeligheder; f. Ex. St. 116—117 om Inokulationen; St. 187 (December 1760) om Anlægget paa Alheden (Aplheide).

Den danske Poesi kommer mindre til Omtale, end i Der Fremde, egentlig kun i Cramers Stykke om Tullins Majdag. Derimod giver dette Ugekrift en væsentlig Oplysning om det Omsving, der nu foregik eller maaskee rettere allerede nu var foregaaet i den religiøse Tænkning. Ved Siden af den gamle Orthodoksi stillede sig ny Anstuelser, der tilbels i det mindste fra denne ny Indvandring udbredte sig, først i den dannede Middelstand, derefter igjennem alle Klasser. Den ene af disse Anstuelser er den, at betragte den hellige Skrift, hin overnaturlige Indblæsning, som en moralsk Bog, hvis Formaal var at danne retfrafne dydige Mennesker. Denne trivielle Betragtningssmaade tillagde Cramer en Vægt, som man maa undre sig over. I et nyere Skrift havde han læst den Sætning: at Aabenbaringen ikke blev givet for at danne retfrafne Mennesker, thi dem forudsatte den, men for at løfte Menneskene op til højere Indsigter. Det veed han slet ikke hvad han skal gjøre med, hvad han skal kalde: „Einen Irrthum? freylich ein falscher Satz; eine Meinung? einen Einfall?“ „Eine Ungereimtheit“ er det.¹ Den anden Anstuelse er den, at betragte den hellige Skrift som et Smagsværk, dens Læsning som en æsthetisk Nydelse, og denne Nydelse som en ny Art Andagt. Det var for de mere Opvakte i Aanden. Fritænkerne, siger han, foragte Skriften, men naar de nu engang vilde læse den som et Smagsværk, hvor vilde ikke da deres Foragt forvandle sig til Beundring! Hvis de blot betragtede den med Longins Øjne, hvilke Skjønheder vilde de ikke opdage deri! Med Hensyn til Stil og Smag kappes for ham den hellige Skrift om Fortrinet med alle andre hellige Skrifter; og især naar Psalmerne og Profeterne undersøges med kritisk (det vil sige æsthetisk) Aand, vil man finde større poetiske Skjønheder

¹) Der Nordische Aufseher, St. 133.

ber, end hos nogen menneskelig Digter. Undertiden beskæftiger han sig med den hellige Skrift just i den Hensigt; han anseer denne Art af Betragtning som Bibbets og en regelret Indbildnings Andagt (als die Andacht des Wises und einer regelmässigen Einbildung), og hvor megen Fornøjelse finder han ikke i at bemærke, hvorledes disse vore Sjælekræfter (Bibbet og Indbildningskræfter) finde ligesaa megen Næring deri, som Fornuften og Hjertet." ¹ Her have vi Nøglen til den Klopstock'ske Poesi; her see vi den som Udgangen, Forløsningsen, fra den tørre Dogmelære, som Indgangen, Forsørelsen, til det skjulte, forbælte Fritænkeri, til det som den netop mindst vilde være. Protestantismen var bleven til Is, alt hvad der kom i dens Nærhed frøs til. Der var kun to Udveje til at komme ud af denne Kuldens Region: man kunde blive Fritænker eller Katholik. Men det var Yderligheder. Nu aabnede der sig en tredje Udvej: man kunde følge Entusiastens Kalb, og dog blive i Protestantismen. Naar man ikke vilde opgive Trosartiklerne, og heller ikke kunde udholde deres Tørte, saa kunde man forvandle dem til Poesi. Forsøget maatte gjøres, det blev gjort, men det lykkedes ikke. Det viste sig, at til Poesi buede de ikke, Poesien maatte digtes til. Og just derved kom det for Dagen, hvor magre, hvor indholdsløse disse Trosartikler i sig selv vare, hvor lidet de vare i Stand til at sætte Livets Løftestænger, Lidensflaberne, i Bevægelse, hvor afmægtige de vare til som Aero-stater at løfte Mennesket op i en højere, finere, renere Atmosphære. Dogmet blev liggende som tørt Straa paa Jorden, Digteren sløj igjennem Etherne som en løsreven Ballon uden Ladning. Gerwinus har allerede bemærket dette store Omsving.

¹) Der Nord. Auff. St. 57. Ueber die Lectüre der Bibel.

Som Universitetslærer vandt Cramer megen Anseelse. Som Fremmed var han ikke hilbet i den nebarbede Universitetsgang. Han „bovebe endog som Løfter en og anden Gang at foredrage Kirkehistorien. Hvad blev hans Straf andet end Studenternes Foragt. To besøgte kun tilfids hans Kollegium over Kjetter-Historien, og af dem var hans egen Søn den ene.“¹

Endnu en Mærkelighed ved denne Mand! Det var ham, der paa sin Gaard Sandholm først indførte Kartoffelavl, ham, siger Friederike Brun, der siden udstrøede saa megen aandig Sæd i Skoler og Seminarier!² Hun skulde ikke have sammenlignet dem, man kunde let tænke paa, hvor kraftløs Næringen er. Kartofflerne vandt langsom Fremgang, man ansaae dem for Svinesøde; og endnu i Slutningen af Aarhundredet var en Kartoffelmark et sjældent Syn i Sølland.³ Den anden Føde slog lettere Rødder.

Denne Kartoffelagers første geniale Dyrker var ogsaa en Løfter, „Pædagogikkens Mirabeau“, Johan Bernhard Basedow (f. i Hamborg 1723). Han studerede i Leipzig, og blev (1749) Huslærer hos Gehejmeraad von Obaalen paa Burgborst i Holsten, hvor han allerede begyndte at anvende sin ny Undervisningsmethode. Ved denne Mand's varme anbefaling blev han, efter at have taget Magistergraden i Kiel, Professor i Moralens og de skønne Videnskaber i Sorø (1753). I Begyndelsen sluttede han sig til

¹) Philomusufes Lykønskings Brev til Halle. Rbh. 1772.

²) „Cramer hat auf seinem Bauergütchen Sandholm zuerst den Kartoffelbau eingeführt. Er, der später so viel Saamen der geistigen Nahrung in Schulen und Seminarien niederlegte!“ Friederike Brun, Wahrheit aus Morgenträumen, S. 23. See ogsaa om Cramers Ober S. 151, og Beskrivelsen over ham S. 152.

³) I Folge L. B. von Bonstetten, Neue Schriften 1, 32.

Klopstock og Cramer, der toge ham for god Vare; Bernstorff blev hans Belynder. Hans første betydelige Værk (Die praktische Philosophie für alle Stände, 1757—58) regnedes af Cramer „unter die Originalgemälde der menschlichen Verhältnissen und Pflichten“; man bemærker deri „einen Geist, der überhaupt zu urtheilen nicht selten in seinen Gedanken neu ist, ohne sonderbar zu sehn“, og om Manden hedder det, at han „so wenig er auch seine Hochachtung gegen die Vernunft verbirgt, doch eine weit größere Ehrerbietung gegen die Offenbarung zeigt.“¹ I Begyndelsen lod man ogsaa i Sorø denne forstyrrede Mand, der selv levede og tillige behandlede de unge Menneſter paa Akademiet paa den mest hensynsløse Maade, holde Forelæsninger over Theologi; men da Grev Frederik Danneſkjold-Samsø blev Overhofmester (1760), hin bekjendte Forfatter til Morgen- og Aftenbønner (Sorø 1775), en Mand af den gamle Skole og af den gamle Tro, blev dette ham strax forment; og da han i sine Forelæsninger vedblev at udbrede sine vrang Meninger, blev han fjernet. Danneſkjold beſtyldte ham for, at han „ej alene lærte Socianisme, og banede Vejen dertil ved den abominable Lærdom, at Børn ikke bør lære Christum at kjennde som Gud, førend de faa fuldkommen Indſigt, det er aldrig; men han lærte endog Materialisme, og tilegnede Sjælen formam, figuram et extensionem.“ Bafedow blev nu sendt til Altona, hvor han antoges at være mere uſtabelig, og ansat ved Gymnasiet der som Profesſor i Moralen (1761); men den Mængde Skrifter, han vedblev at udgive, alle i samme Aand, fra hans Philalethie (1764)²

¹) Der Nordiſche Aufferer, 24 Stüd.

²) Imod denne udkom: Eines Mitgliedes des denkenden Publici Anmerkungen über des Kön. Dän. Professors Herrn Bafedows Philalethie. Hamburg 1764. 4. (Af Christ. Paulsen, Præst i Bedel i Holſten.)

til hans Hauptprobe der Zeiten (1767), satte Grev Danneskjold i faa stor Bevægelse, at han, som det hebber, paa ny androg paa hans Affkebigelse, og fik ham entlebiget (1768), stjøndt det næppe var særdeles fornødent; Livet i Altona og hans egen Uro og Rejselyst vilde nok af sig selv have drevet ham derfra. Nu vendte Basseow sig til Tyskland, og begyndte sin store Revolution i Opdragelsesvæsenet, der har gjort ham ligesaa berømt som berøgtet, og ligesaa berøgtet som berømt. Allerede samme Aar som han forlod Altona, hvor han for længere Tid siden havde holdt op med sine Forelæsninger, udstædte han sit første Manifest: Die Vorstellung an Menschenfreunde über das Elementarwerk, hvori Prænumerationen derpaa gjordes til den helligste Mennefteplygt; og stjøndt han teede sig som en Markftriger, havde den, anbefalet af Lavater, Zselin o. fl., overordenlig Fremgang. Paa nogle faa Aar havde han samlet 15000 Rdl., og frabad sig mere Prænumeration for den Gang, men Gaver vilde han nok modtage. Mislykkes Foretagenbet, haabe de han, at de velhavende Givere lobe ham beholde hvad han havde faaet. Schläzer, som traadte op imod ham, fordrede han ud „sich mit ihm auf den Mantel zu schießen.“ Ved hans Datters Daab havde hans Kone og Præsten ondt med at faa ham fra at lade hende døbe med Navnet Prænummerantia Elementaria Philanthropia. Han var raa, halvdannet, endog driffældig, men han besad den Evne at gjøre Opfygt, aldrig at blive træet, aldrig at trække sig tilbage, altid at imponere ved Frækhed. Da hans bekjendte Philanthropin, som Fyrsten af Dessau mod en Pension¹ indbød ham til at oprette, blev aabnet uden at begynde, udstædte han uforsagt en Opfordring om 10000 Dukater,

¹) Af den danske Regjering havde han en Pension paa 800 Rdl.

som han inden en vis Tid maatte have, hvis Anstalten skulde bestaa. Han kunde ikke selv komme afsted med den, og maatte endelig afstaa den til andre. Derpaa flattede han om indtil sin Død (i Magdeburg 1790). Men han blev Menneskehedens Heros indtil det sidste; hans sidste Ord vare: „Ich will seiert sehn zum Besten meiner Mitmenschen.“ „I sine kolossale Skrifter, siger en thyl Kunstbommer, blev han ved at gjentage, at opfoge, drøvtygge og variere det samme, saa at man, efter hans eget Yndlingsudtryk, at man kunde rumme alt det materielle, hvoraf Jorden bestaar, i en Nøddestak, endnu lettere kunde indflutte dem i et Sebezbind.“ Gerwinus tillægger ham dog „een stor Fortjeneste, som man næsten albrig har lagt Mærke til: Skolens Emancipation fra Geistlighedens Indflydelse.“ Det var denne Mand, der begyndte Campes, Salzmanns og de andre thylste Edukationsraaders Gjerning, der naturlignvis heller ikke blev fremmed for Danmark. ¹

En Ven af den flyvende Reform, men af en æblere Art, var Georg Christian v. Deder (f. i Anspach 1728), der som Hallers Kærling havde studeret i Göttingen, og der taget den medicinske Doctorgrad (1749), da han som Læge kom til Byen Slesvig. General Grev Schmettau, som laa der med sit Regiment, anbefalede ham til Bernstorff, der efter at have raadspørgt sig med Haller kaldte ham til Kjøbenhavn (1752). For at kunne blive ansat ved

¹) J. B. Basedows Leben, Charakter und Schriften von J. Chr. Meier. Hamburg 1—2 Th. 1791—92. I anden Del findes Fortegnelsen over hans Skrifter, i Tallet 70. Grev Danneberg mod Prof. Basedow i Lurbovphiana S. 22. Et Omrids af hans Levnet af Sander findes i Minerva, Februar 1801. See fremdeles Schloffer, Gesch. des achtzehnten Jahrh. 2, 612, Gerwinus o. fl., Erdman, Gesch. der Philosophie, 2 Bd. 2 Abth. o. fl.

Univerfitetet, maatte han disputere, og valgte et medicinsk Emne, Hallers *Cere de irritabilitate*,¹ men Haller var ikke rigtig fornøjet med Udførelsen, og Forsvaret var uheldigt. Der var iblandt Opponenterne een, Dr. Eichel (siden Fysikus i Fyn), der besad en langt større Færdighed i at disputere, og en anden Fris-Rottbøl, der i det mindste ikke veg for ham i Rundskab. Det var især Latinen det skortede ham paa, saa at der ved Univerfitetet kunde siges: „Gud forlade dem, som føre os fremmede Doctores i Landet, der ikke her kunde blive Studenter engang.“² Da hans Ansættelse ved Univerfitetet ikke strax fandt Sted, kom den botaniske Høve, hvis Anlæg blev ham overdraget, og ved hvilken han blev ansat som Professor, heller ikke ind under det, men han forestod den alene under Moltkes Overbestyrelse. Dette paadrog ham ogsaa mange Fjender. To Aar efter (1754) blev han dog Professor ved Univerfitetet, og næste Aar begyndte han sine Rejser, for at samle til Flora Danica. Det var især Norge han gennemrejste (1755—59), og de Rejseberetninger, han sendte til Bernstorff og Moltke, vidne om, at han tillige henvendte sin Opmærksomhed paa Landets og Folkets Tilstand og dens Forbedring. Efter hans Hjemkomst begyndte (1762) Udgivelsen af Flora Danica, et Vært, der, fortsat af vore ypperste Botanikere, D. F. Møller, Wahl o. fl., er en af vor Literaturs Prydelser. Behøvedes der en Udlænding til at begynde det? Stampe, der for Resten har al Respekt for Deber, mener, at han „som en Fremmed, der i Begyndelsen ej engang skal have forstaaet Sproget, derved muligt har

¹) *Disputatio medica de Irritabilitate*, præs. G. C. Oeder, respond. P. Ascanio. Hafn. 1752. 4.

²) See Steffens, *Was ich erlebte* 2, 36. Tillæg til *Deberiana* i *Langebekiana* S. 334: *Andersens* Indberetning til Grev Holstein om den Deberste Disputereakt m. m.

forefundet langt mere Vansteligbed, end nogen anden", og at Tycho Holm og Ascanius „begge i Henseende til visse Poster havde afbillige Forbele for Doctor Deber.“¹ Det er imidlertid „det første danske botaniske Værk med tro Afbildninger"; og i de Hefter, hvis Udgivelse Deber har forestaaet, „er Naturen fremstillet med en Sandhed og en Skjønbed, som til den Tid i botaniske Værker var næsten mageløs, og som de efterfølgende Udgivere havde Vansteligbed med at opnaa"; dertil bidrog især de fra Nürnberg forskrevne Kunstnere, Blomstermaleren Koesler den yngre og Kobberstikkeren Koesler den ældre, „der con amore anvendte al den Flid, som Deber ønskede.“ Deber var en Ideemand, og det var en stor Idee, som fremkaldte det hele Værk, „den nemlig ved mægtige Regjeringers og kyndige Botanikers Forening at frembringe en samlet Flora over Europa eller saa at sige et botanisk Kort over denne Verdensdel", saaledes at hvert Land hvede sit, men efter en fælles Plan.² En baade smuk og stor Idee, en Indledning til den sammenlignende Plantekundskab!

Endnu et andet, et stort Folke=Anliggende gjør Deber udsøbelig i Danmark. Armeens Forbedring drog Tanken hen paa Bondestanden, hvis Forfatning blev et af Dagens vigtige Emner. Moltke, der var bleven Formand i Landvæsenkollegiet, opmuntrede ham til at stille denne Sag i sit rette Lys, og han forfattede sit berømte Skrift om Midlerne til at forstaafe Bondestanden Frihed og Ejendom. Men Moltke,

¹) Efterretning om Flora Danica med en Prøve udkom i Kbh. 1 Maj 1761. fol. Der var forhen nebsat en kongelig Kommission (den 4 Febr. 1757) til at undersøge Debers Plan. Dens Betænkning, hvoraf ovenstaaende Titring er taget, er opsat af Stampe, og findes i Stampes Erklæringer 2,534.

²) J. W. Hornemann, Historisk-kritiske Bemærkninger over Flora Danica, i Skandinav. Litter. Selsk. Skr. 1809. ff. Lettres sur le Dannemarc, t. 2, lettre 19.

figer Reverbil, glemte at sige ham, at det var imod Bondesfrihed han skulde skrive, ikke for den; og han var derfor saa lidet tilfreds med Besvarelsen, at han søgte at trække sig til bage ved at tilbyde Forfatteren 100 Dukater. Deber vilde ikke modtage hverken denne eller overhovedet nogen Pengegave, men omarbejdede sin Afhandling, og udgav den i Trykken med en Tilsegnelse til Kongen (Christian den Syvende), dog uden Navn. Dette Skrift, der danner det første Gjennembrudd til den danske Bondesfrihed, vakte den højeste Utilfredshed hos Besidderne af de store Landejendomme, thi Grundtankerne deri vare: Ophævelse af Livegensskabet, Afstaffelse af Hoveriet og Indførelse af Selvejendom ved en ligeligere Fordeling. Kun derved kunde Friheden vindes. Dog skulde det ikke stee paa een Gang, men efterhaanden. Et af de Midler, han foreslog, var Udstykning af Herregaardene (Zergliederung der Haupthöfe). Den store Godsejer skulde nemlig selv beholde et maadeligt (mäßiges) Stykke af Ager og Skov, og aftræde andre Stykker til frivillige Behyggere imod en Afgift, ikke i Penge, men i Jordens Frugter. Hvilket politisk Fritænkeri! Hermed, sagde Jordrotterne, vilde jo hele Statens Forsatning opløses. Ved Livegensskabet var Bonden deres Tjener, og hørte ikke Staten til uden igjennem dem; men ved dette Vaands Løsning vilde jo Herreskabet (Herredømmet) over Bonden gaa umiddelbart over til Regjeringen, Godsejernes Indflydelse svækkes eller aldeles tilintetgjøres, og det hele Landvæsenssystem omstiftes. Sa der vare nogle, der gjorde selve Undersøgelsen om Forholdet imellem Herremænd og Bonde til en Forbrydelse imod Enevoldsmagten. Dette Skrift var jo et underfundigt Forsøg paa at forvandle Riget til en Republik af lige mægtige Ejere. Deber skrev derfor (1770) nogle Tilfætninger, hvori han meddelte dels Oplysninger, dels Forsvar for den

danſke Bonde. Dette Tillæg, der udkom næſte Aar, anſaae han ſelv for det beſte af ſine Skrifter.¹

Vi forbigaa Debers Fortjenefter i adminiſtrativ Henſeende, hans Forſlag til Folketællingen, Planen til en almindelig Enkekaſſe, Oprettelſen af Finantskollegiet, o. beſl. Hans Dygtighed i at opfinde Reformer, der tilviſſe vare fornødne, og beſto mere velkomne, jo mere gjennemgribende de vare, var vel iſær Grunden til, at han ikke forlod Danmark med Bernſtorf, men ſom en af de brugbareſte Mænd blev anſat af Struenſee. Efter dennes Fald kunde han hverken ſom en af hans Tjenere eller ſom radikal Bondeven tribes, og Regjeringen vidſte næppe, hvor den ſkulde gjøre af ham. Man udnævnte ham til Stiftamtmand i Thronbhjem, men gav Embedet til en anden. Han ſtyndte ſig til Kjøbenhavn, for at bekvære ſig hos Juliane Marie, og den Gang, da han atter (i Juni 1773) forlod Bhen, var det, at Schad-Rathlou ſagde ham lige i Dinene, at han havde været en ſtabelig Mand for Danmark. Efter paa ny at have omarbejdet ſin Plan til en Enkekaſſe efter en ny Theori, tilbød han Gulbberg ſin Tjenefte, men fik Afſlag. Endelig blev han Landfoged i Oldenburg, og han, „der heller ſtuderede Pro-

¹) Diſſe Skrifter hedde: Bedenken über die Frage: Wie dem Bauernſtande Freyheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihm beydes fehlet, verſchaffet werden können? Frankf. und Leipz. 1769. Overſat af B. J. Lobde. Zuſätze zu dem Bedenken (etc.) Frankf. und Leipz. 1771. Der udkom en Mængde andre Skrifter i denne Anledning 1769 og 1770. Deriblandt: P. E. Lüders, Näheres Bedenken über den Gebrauch der Erde, wenn Freyheit und Eigenthum, wo ihm beydes fehlet, bey dem Bauernſtande ſollte eingeführet werden. Flensburg 1770. D. D. Lütken, Anmærkning over et af Lobde overſat Skrift: Betænkning (etc.) Kbh. 1771, der atter fremkaldte flere danſke Skrifter: Anhang til Anmærkningen; Andet Anhang til D. D. Lützens Anmærkning, o. ſ.

jetter til ny Love, end virkelig gjældende Retssystemer“, maatte nu lægge sig efter den positive Ret; han spøgede selv med sit ny Kalb og sin Lovkyndighed. „Jeg maa endba prise mig lykkelig, sagde han, at de ikke have gjort mig til Superintendent.“ Da Vondfriheden efter Gulbbergs Falb atter kom paa Bane, udgav han paa ny sin Vedenten med Zusäke (Altona 1786), og ved Stavnshaandets Løsning (1788) blev han atter kaldt til Danmark, men modtog ikke Indbydelsen. († 1791.)¹

Blandt de indkaldte Videnskabsmænd var ogsaa Maleren Krægenstein Stubs Morfader, Christian Gottlieb Krægenstein (f. i Wernigerode 1723), en grundlærd Mand, der var Profesfor i Fysikken i Petersborg, da han (1753) blev kaldet hertil som Profesfor i Fysik og Medicin, og lagde Grundlaget til den nyere Naturlæres Studium, dels ved Forelæsninger, dels ved Skrifter. Tingens Nyhed, Interessen for de ny Opdagelser, hans noget overflabiste Behandling og hans Experimenter skaffede ham en Tid lang mange Tilhørere ved hans „fornemme“, „sehr besuchtes Kollegium“, især blandt hans Landsmænd, for hvilke man vel kunde sige han ligesom var indkaldt, hvorimod andre bleve kjeede deraf, „bleve borte, og sendte ham sine Penge.“ Han læste over alle Fysikkens Dele, og gjorde mange Experimenter.² Siden læste han for Studenterne til anden Examen, og „her var der ofte skjønne Kariteter at see, og der forekom Løjer og Hanswurfsteri.“ Det danske Sprog blev han aldrig ret mægtig, endstjøndt han har leveret en Række (af andre paa

¹) Andenken an Oeder von Halem, Altona 1793. Deberiana. Schlestw. und Leipz. 1792. Høfts Clis, 1,84. Struensee, Mémoires de Reverdil, Paris 1858. S. 196.

²) Det sees af hans Vorlesungen über die Experimental-Physik in einem kurzen Auszuge entworfen. Eph. 1758.

Danst oversatte?) Afhandlinger i Videnskabernes Selskabs Skrifter, og Traditionen har endnu bevaret sig om hans pikante Sprogblanding, som han imidlertid delte med mange andre. (Naar han fortalte, hvorledes Studenterne behandlede ham, sagde han iblandt andet: und de schebe mich mit Papierskögler.) Engang (1783) satte han det halve Kjøbenhavn i en dødelig Stræk, da han havde spaaet, at en frygtelig Orkan med Jordstjælv vilde ødelægge Byen og brænde Jorden op Kloffen fire paa en vis Eftermiddag, men Kloffeslettet gik lykkelig over, og de Forsagte drog atter Lande.¹ Ved hans Død (1795) hædrede ingen hans Minde uden Frankenaau med et Vers, hvori det endda hedder:

Ubegrædt, uhædret foer han heden.²

Atter, som det synes, et Offer for Egeghibighed mod Nationaliteten, en Mand, der maaskee hjemme kunde have ubrettet noget stort, men i en fremmed Jordbund ikke kunde udvikle sig naturlig, og kun stod i Vejen for dens egne Værter.

Der var ogsaa andre Mænd, der, uden at gribe mærkelig ind i den danske Literatur, i den tyffe have vundet et hædret Navn, som H. P. Sturz, der var Privatsekretær hos Bernstorff (1762, † som Regjeringsraad i Oldenburg 1779.) Han deltog iblandt andet i Trykkesfrihedsskrifterne ved sine Gespräche zweier Müßiggänger (Aph. 1771.)³

¹) Baggesens Biographi, 1, 33.

²) Nekrolog for Aaret 1795 i Fallesens Magazin 6, 692. Dags til Suhm (Suhms Saml. Str. 15, 193) om det fornemme Collegium Physicum, som Krazenstein holder. Hans sehr besuchtes Kollegium omtales af Fr. Brun, Wahrheit aus Morgenträumen, S. 90. ff. Steffens, Was ich erlebte, 2, 21. Rektor i Slagelse B. Møllers Jittringer om Krazensteins Forelæsninger til anden Examen, i Nolbechs Diff. biograph. Samlinger, 2 S. 234.

³) See Sturz's Skrifter, der udkom i to Samlinger 1779 og 1782, ny Udg. 1786.

Der var altsaa begyndt en Indvandring før Bernstorfs Tid, hvilken under hans Ministerium tiltog, og der begyndte med den en Behandling af Emner, der siden skulde sylesætte Literaturen: en Poesi af en ny Art, en ny æsthetisk-moralist Betragtning af den hellige Skrift, en hensynsløs fritænkterst Filosofi, ny, tilbøls markstrigerst, Grundsætninger for Opdragelsen, Mebbeling af Naturvidenskabernes nyeste Opbagelser, Bondens Frihed fremstillet som en Lære og anvendt i en paradox Praxis, ja selv Kritikken og Literaturens Historie bleve Gjenstande for disse Fremmedes Behandling, just fordi de betragtede sig som hjemme, og for en stor Del beherskede dem.¹

Det blev imidlertid ikke derved; der var mange andre Omstændigheder, som befordrede Indvandring, og man skulde, for at faa et Begreb om dens Omfang, engang samle sig en Fortegnelse over de tyffe Slægter, der dels allerede vare her, dels kom ind efterhaanden, bleve staaende som halv fremmede eller i deres Efterkommere bleve naturaliserede, tiligemed de Fag, hvori deres Virksomhed især er kommen til syne: Præster, Læger og Kirurger, Krigere, Embedsmænd i Kollegierne, Sekretærer, Huslærere, ja selv Skrive- og Regnemestre. Derved vil det tillige findes paafaldende, hvorledes de ere stimlede sammen fra næsten alle Thyfflands, især Nordthyfflands, Egne, tilbøls fra Holland, Curland og Sweiz. Fra

¹) De Danske vilde ikke gjerne tilstaa det. „Ich wurde neulich, siger Scheibe, mit einem jungen Dänen so vertraut, daß er mir endlich gestand, daß sie den Ausländern, und vorzüglich den Deutschen, das mehreste zur Aufklärung der Wissenschaften zu danken haben. Dieß Geständniß legen sie sonst sehr ungern ab, so wahr es immer seyn mag. — Es ist in der That merkwürdig, daß drey der größten Dichter und eben so viele Redner Deutschlands sich hier aufhalten,“ etc. (Anekdoten eines reisenden Russen. Zweyte Aufl. (Lübeck 1771. 12 Brief.)

Holland kom de Meza, fra Curland Geografen Stender. Ved Petri, Garnisons- og tysk reformert Kirke fandtes tyske Præster, Rhon fra Wilster, Resewitz fra Berlin, Hauber fra Würtemberg, Giese fra Wernigerobe, Rathke fra Brandenburg, Drummer fra Celle, Colsmann, født i Kjøbenhavn, blev kaldet hertil fra Bremen; i Helsingør Konchyliologen Chemnitz, i Bergen Büttner og Schönfeldt. Slægten Münters Stamfader Balthasar Münter, f. i Lübeck, var Superintendent i Tonna ved Gotha, da han efter Haubers Død (1765) blev valgt til Præst ved Petri Kirke. Den som Huslæge tidligere indkomne Eriksen fra Mansfeld blev lønnet for at holde syssle Forelæsninger (1767). Lægen J. J. von Berger fra Celle blev indkaldt af Bernstorff, og blev efter C. J. Bergers Afgang til Kiel kongelig Livlæge. Callisen fra Preetz kom hertil for at studere Kirurgi, og gjorde siden Epoke i Videnskaben; ligesaa Tode fra die Vierlande ved Hamborg, der blev en af vore frugtbareste Forfattere. Wilh. Hennings fra Glückstadt blev Generaldirektør for Anatomien, G. Heuermann Professor i Medicinen. Bekjendte Læger ere ogsaa Wernicke fra Kjøbenhavn, der kom hertil som Apotheker; Ferdinand Martini fra Rendsborg, hvis Briefe (Sorø 1768) gjorde Opfigt;¹ Pflug fra Wehlar, der udgav Ein poetisches Wochenblatt;² Hempel fra Eisleben, o. fl.³ Fra Armeen udgik mange oprindelig tyske Slægter, og de mathematiske Videnskaber behøvede fremmede Lærere; som Clausen fra Mecklenburg, von Born fra Schwerin, Döderlein, Lærer ved det norske militære

¹) See Langebekiana, S. 403.

²) Der Einsame 1765, anført hos Nyerup. Det fandtes ikke.

³) Nyerup anfører en Holstener Støhr, der studerede her ved Universitetet, og disputerede under Kraßenstein, men hvis Disputats (1767) blev undertrykt.

Institut, von Scheel fra Rendsborg, Forfatter til *Krigens Stueplads* (oversat af Th. Thaarup 1785), Geuß fra Wilstermarsch, siden Prof. i Mathematikken. Til denne Tid henhører ogsaa Brugen af det tyffe von foran uadelige Officerers Navne.¹ Nogle af disse Fremmede, der bleve ansatte dels i Kollegierne, dels ved Universitetet, stige efterhaanden op til de mest ansete Embeder, og fik betydelig Indflydelse, som Trant, der blev Medlem af Kommissionen for Universitetet og de lærde Stoler, Janson, Universitetets bekjendte Profansler. Paa den anden Side gjorde ogsaa Huslærere sig bekjendte i Litteraturen, som Lange (Huslærer hos Cramer), Silber, Yelin,² men især Büsching (Huslærer hos Grev Lynar), Udgiveren af de bekjendte *Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den dänischen Reichern und Ländern* (1754—57), fortsatte af Lork; ja, dansksødte Huslærere strebe paa Tyft, som Fr. Arboe (Huslærer hos Schulenburg.) Ogsaa tyffe Boghandlere virkede i Litteraturen, som Mengel (Philander von der Westrig) fra Schlesien.

Slesvigerne eller Sønderjyderne vare endnu at betragte som Tyffere, fra Begyndelsen af ganske, siden halvvejs. De studerede sædvanlig ved Universitetet i Kiel eller ved andre tyffe Universiteter, og ansaae i Almindelighed det tyffe Sprog for deres Modersmaal; de benævnedes ofte Holstenere (Holsati), ja meget langt hen i Tiden regnedes Hertugdømmet Slesvig til Kongens tyffe Lande, og i den mest udbredte Bog, der fandtes i enhver Hytte, blev en Del af dets Stæder af de Danste selv lagte under Holsten.³ Vi maa

¹) Werlauffs Antegneller til Holbergs atten Tyftspil, 1858, S. 261.

²) Forfatter til *Ein Handvoll Studentenhäber*. Kph. 1788.

³) Endnu i Almanakkerne fra 1797—1805 ansøres i Fortegnelsen over Markederne Haderslev, Kliplev, Sønderborg under Holsten (Allen, *Det d. Spr. Hist. i Slesvig*, 1, 351—362.)

altsaa til de indvandrede Lyffere føje endnu et Sæt, i hvilket der findes nogle af vor Literaturs hypperste Befordrere: Cramers Ven, Josias Fort, Præst ved den ny tyske Frederiks-kirke paa Christianshavn, Forstander for en Skole til Tjenestethendes Dannelse,¹ Forfatter til religiøse Skrifter, af Vidrag til den danske Kirkehistorie, Büschings Medarbejder og Fortsætter, alt i det tyske Sprog; den tyske Digter von Gerstenberg, Forfatter til Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur (1767) og Deltager i de Sorøste Samlinger;² samt Eichel (Landphysikus i Fyn 1754, † 1817), Bluhme, G. Nielsen, Kronprinsens Informator, Fabricius, Abrahamson, J. Zoega, Krohn, Krebs, Breding,³ o. fl.

Det maa heraf være indlysende, at man ikke kan forestille sig denne Indvandring som en sædvanlig Indfaldelse af enkelte Videnskabsmænd, der fandt og finder Sted overalt, eller som en af sig selv opstaaet naturlig Strømning, ved hvilken det ene Folk gjensidig møder det andet. Følgerne og det langt frem i Tiden vare ogsaa større, end de nogle Mænds og Slægters Nedsættelse kunde have. Den tyske Koloni, der paa Bernstorfs Tid dannede sig i Hovedstaden, havde et Grundlag forud at støtte sig til, blev bestandig forøget ved ny Indvandring efter Bernstorfs Fald, og blev forstærket ved mangehaande Forbindelser. Den fandt Beslyt-

¹) See Der nordische Aufseher, 184 Stüd. Fruentimmer-Lidenden og Fiebags-Selskabet 1767 Nr. 9—10.

²) Gerstenbergs Vermischte Schriften von ihm selbst gesammelt. 1—8 B. Altona 1815—16. (Ländereyen 1759, Ugolino 1768, Minona 1785.) Sønnen blev dansk militær Forfatter.

³) Breding udgav Der nordische Sitten-Freund, eine moralische Wochenchrift (ikke Monatschrift) auf das Jahr 1767, kun mærkeligt som endnu et Forsøg paa at virke paa denne Maade i Hovedstaden. Det bestaar af 52 Nummere, og indeholder Blandinger og Vers. Bagved findes et andet, bestaaende af 4 Nummere, et Robskrift under det (fingerede) Navn Helmstädt.

telse ovenfra hos selve Regjeringen, hos den mægtige tyfste Adels, og stod tilbøielig endog i nøje Forbindelse med tyfste adelige Slægter, som Stolbergerne, (Forældrene til hine bekyndte Digterbrødre), der levede afværende paa deres Gods i Holsten og i Sælland, og som vare de første, der paa Dronning Sophie Magdalenes til Hirschholm hørende Gods stiftede Bonden Frihed og Ejendom.¹ Hvor de tyfste Slægter ellers saae sig omkring, fandt de Landsmænd, dels ældre, dels ny indvandrede, og det af alle Stænder; ikke blot i Hovedstaden, men ogsaa udenfor den, endog i Norge. Naar de udgave Skrifter, kunde de være visse paa at finde en Læsefreds, naar de fremsatte ny Ideer, vare de visse paa at finde Mænd, der vare modtagelige for dem, ogsaa blandt Danste. Der havde, hele Landet over, i dets bedste og frugtbareste Egne, dannet sig en ligesom afspredt, paa enkelte Hovedpunkter derimod koncentreret, tyfste lille Stat i den danste, som altid korresponderede med det store Fædreland. Tyftere, der søgte Tyfste, svævede om imellem Danmark og Tyfkland, for at komme an; den bekjendte Digter Claudius f. E. kom som Sekretær hos Grev Holstein (1764) til Kjøbenhavn, og blev indført i den Klopstockske Kreds, men vendte næste Aar tilbage til Rheinfeld.² Hvis man saae Frimureriets Historie efter, vilde man maaskee finde, at ogsaa det var tyfste. Georg Nielsen holdt eine Rede in der Loge Jorobabel (1746), Logen St. Martin havde tyfste Taler og Sange.³

Tidens Minder kunne heller ikke være saa udslettede, at

¹) Fr. Brun, Wahrheit aus Morgenträumen, S. 22. 163. ff. B. von Bippen, Futiner Skizzen. Weimar 1859. Slægten Stolberg, S. 52.

²) Gelzer, die neuere deutsche Nationalliteratur. 1858. 1, 270.

³) Første Efterretninger 1753, Nr. 2. ff. Wilses Rejsetagtelser. 3, 205.

ber jo, medens det endnu er Tid, af en klynbig Historie-
 skriver lod sig give en Skilbring af de mest ansete tyske Fa-
 milier i Hovedstaden, deres Omgang indbyrdes, deres For-
 bindelser med danske Slægter, deres Indflydelse paa Livet i
 Kjøbenhavn o. desl., og det var nok værdt at forsøge derpaa,
 om ikke for andet, saa for at opløse de literære Forhold. De
 tætsluttede tyske Kredse synes fra først af at have dannet af-
 sondrede Daser; saa opbrødes noget af den golde danske
 Jordbund efterhaanden, ved Efterligning og af Skamfuldhed;
 selv naar de vedbleve i deres inderste Væsen, stundum ogsaa
 i deres ydre Former, at være tyske, var deres Indflydelse
 stor, naar de enten havde Magt eller Rigdom, i det mindste
 ydre Dannelse. De oprindelige Danske, som fra først af
 næppe havde nogen Anelse om, at det var værdt at bejle til
 deres Gunst, kunde ikke undvære dem. Skuffede af deres
 egne Landsmænd maatte de dog ty til dem, naar de vilde
 blive til noget. Deres Selfabelighed blev Forbillede for den
 senere danske. En Tid lang maa Klopstock, Cramer, Sturz,
 Trant, Münster, Resewitz o. fl. have dannet en Slags af-
 sluttet Kreds; de havde et afholdt Samlingssted hos Lægen
 von Berger, der om Sommeren boede i Balkehuset. Denne
 Familie, „der Sammelsplatz der guten Gesellschaft von Kopen-
 hagen“, som Friederike Brun¹ uden Betænkning og uden
 Sibetanke til de danske kalder den, dette Hus var ligesom
 Forbillede for senere danske Huse, der bleve literære Central-
 punkter. Men ikke det alene. Paa denne Tid lagdes Grunden
 til den uophørlige Blanding af hinanden modstræbende Ele-
 menter, der hemmede en fri og frank organisk Udvikling,
 og til den bittere Nødvendighed for danske Mænd, at hænge
 sig fast ved det fremmede, der med Ret eller Uret havde en

¹) Wahrheit aus Morgen träumen. S. 167.

i Dine faldbende Overbægt. Selv for den danske Guldberg var Evind intet, hvad vilde han have blevet uden Klopstock og Carstens? Vilde Rahbek ikke have søgt sin Lykke i Tyskland? Hvad vilde Baggelsen, der tiggede Subskribenter, Dør for Dør, paa Regensen, være bleven til uden sine grevelige thfste Belyndere, Schimmelmänn og Reventlow og de andre? Have vi ikke seet Dehlenschläger selv lede Fru Bruns Kæsel i Frederiksbals Skove? „Der er gjentagne Gange, siger Allen, gaaet thfste Strømninger over Danmark; naar een Strøm efterhaanden tabte sig, og det Danske atter dukkede op, væltebe en ny frem.“ Den sidste var den værste, seet med danske Dine, thi det er den vi stærkest føle; og Tanget, den førte med sig, ligger endnu uubryddeligt over Land, Regjering og Folk.

3. Fortsat Indvandring indtil omtrent 1790 og dens Indflydelse paa Literaturen. Mantey. Moldenhawer. Sander o. fl. Schmettow. Pennings (Olavides). Buchwald (Cahier). (Fabricius). Eggers. Krohne o. fl. Pallini. Overgang til Tyskeriet.

Indvandringen hørte ikke op med Bernstorff og Struensee. De Aarsager, der havde fremkaldt den, varede endnu ved, og hvor stærkt de virkede viser sig især derved, at Indfødsretten (Januar 1776) maatte anvendes som et Middel til at standse Strømmen; men Forbindelsen med Holsten og Holstens med Slesvig vedbleve, saa at der fra dem var en naturlig Overgang. Hvis Strømmen aftog i Omfang, saa synes Indflydelsen at have vundet i Styrke, forbi de vigtigste Emner, politiske og religiøse, just nu ved Trykkesfriheden vare givne til Pris for fri Undersøgelser, og hvorfra skulde Stødet nærmest komme uden fra Tyskland. Den Skikkelse, hvori den saakaldte Oplysning kom tilsyne, viser just hen dertil. „Lystet gjør ingen Støj, siger Bulwer etsteds (i Min Novelle),

hvorledes kan da Oplysningen være saa larmende?" Men naar Lystere skulde forkynde den, hvorledes kunde det da stee uden Støj, uden Trompetstøb, og det stærke? Navnet Germaner kommer jo af et keltisk Ord, der betyder Strig.

Der indkom Præster, som Manthey fra Glückstadt, Maurenbrecher fra Düsseldorf, Feddersen, Schmitto (for Hollænderne paa Amager); og „det theologiske Fakultet havde“, som man i det mindste den Gang noget slybbig sagde, „en besynderlig Prædilektion for Lystere“¹; Moldenhawer fra Königsberg gik fra Kiøls Universitet over til Kjøbenhavn; der kom Stats- og Finansmænd, som Kirstein fra Stettin (Privatsekretær hos Schimmelmänn) og Eggers fra Ikehoe; Kirurger og Botanikere, som Schröder fra Rendsborg, Schumacher fra Glückstadt; Forstmænd, som Brüel fra Hannover; Pædagoger, som Sander fra Ikehoe, Kloppenburg fra Ditmarsken; Sproglærere, som Reissler fra Ziebingen; Bogtrykkere og Boghandlere, som Schröder, Krøgen; Huslærere som Reichel fra Leipzig; Kobberstikkere som Lahde fra Bremen; og især høre hertil vore berømteste udøvende Musici og musikalske Skribenter: Grünland fra Wilsler, Kunzen fra Lübeck, Schulz fra Lüneburg, Wehse fra Altona, der ved Prof. C. F. Cramers Foranstaltning (1789) blev sendt til Kjøbenhavn for at uddanne sig hos Schulz. Midlertidig deltog ogsaa nogle i Pressens Virksomhed, som Baron Mezburg. Blandt Slesvigerne møde vi ogsaa bekjendte, tildeels berømte Navne, som Hinmark, Wölbike (Præst til Ballø), Zahle (Huslærer hos Manthey, siden thff Præst til Bemmetofte), Adler, Gutfeld, Clausen; Boie (Huslærer hos Carstens), Eckard, F. G. Obe; Krohmann og Didrichsen, bekjendte af Landvæsens Skrifter, Viborg

¹) Malte Møllers Repertorium, 1, 171.

og Herholdt, Kahlff; Syngemesteren Zinck; Tetens, Waltersdorff o. fl. Ved en stor Del af disse iagttager man en nu paafaldende Overgang fra det tyske Sprog til det danske, i det mindste en Blanding (Zahle og Eggers). Regjeringen vedblev ogsaa at understøtte fremmede Værde; ligesom den allerede havde pensioneret Dusch fra Zelle, gav den den bekjendte Forfatter til Siegfried von Lindenbergs og flere komiske Romaner, Müller fra Ikehoe, en Pension til hans Død (1828).

Der var, som vi have seet, foregaaet en Omvæltning i Poesien, Historien og Videnskaben ved de Mænd, som Bernstorff havde indkaldt, og de vedbleve at eftervirke i den følgende Tid. Nu fandt ny Fritænkings- og Frihedsideer, og i Almindelighed den ny Oplysningstheori, der snart skulde beherske næsten hele Literaturen, sine ivrige Tolkere, dels i Mænd, der allerede vare her, dels i Mænd, der nu vandrede ind. Ved at betragte nogle af dem vil man overbevise sig om, baade hvor stærk den tilbageholdte Frihed allerede nu brød frem, og med hvor liben Staaansel disse Fremmede hubflettede hinanden; baade hvor hensynsløse de i den bedste Mening tilbøede sig selv som Reformatorer, og som Eventyrere ved Løgne og Frækhed fremkaldte Forsølgelsen imod den eller Tyskeriet.

Herman Woldemar, Greve af Schmettow eller Schmettau fra Dresden var kommen som Generalmajor til Danmark, var i nogle Aar kommanderende General i Norge, men afgik, efter hvad han selv siger, som Offer for en Rabale, og boede siden i Plön, hvor han udgav sine Skrifter. Han anses, uden Tvivl med Rette, for Forfatter til det første og „eneste“ rigtig ugubelige Skrift, der fremkaldtes ved Trykkefriheden: Blätter aus Liebe zur Wahrheit; han havde nemlig leveret Bogtrykkeren Manuscriptet, og korrigeret det, men det var

ikke, som der foregaves, blevet faldt eller solgt.¹ Skriftet blev angivet af Generalsuperintendent Struensee som et Angreb paa Religionen, og undertrykt, men Sagen imod Forfatteren blev standset ved en kongelig Resolution igjennem Arveprins Frederik (1773).² Det er, baade naar man betragter Maaden og Tiden, et kuriøst Skrift: en General, der er Theolog, og staar paa samme Trin som Strauß, som har naaet et historisk-kritisk Standpunkt, hvilket sagtens alle, der ikke vare Kulfviere, indtog, men som ingen udtalte. Efter at have hævdet Sandhedens Ret (fra Voltaire havde han ikke sin Biisdom, og hvede ham ikke), minder han om, at man aldrig vil faa Bugt med Tøberne, førend man berører dem det gamle Testamente; undersøger om Satire ved slike Ting er tilladt, betragter Forholdet imellem Fritænkerne og Theologerne, og knytter dertil en kritisk Underfølgelse af Ezechiel 4, 12 (Ezechielis Butter-Brod). Fra Profetierne i det gamle Testamente gaar han over til dem om Kristus: „Das Reiten auf dem Esel und dem Füllen, die dreißig Silberlinge, der Töpfer = Acker, das Roßwerffen über die Kleider, und dergleichen mehr, sind alle von derselben Gattung. Der Legendenmacher hat entweder das meiste erdacht, um seine jüdische Belesenheit anzubringen, oder es sind ohnehin solche geringe Umstände, die selten oder nimmer einer historischen Gewißheit fähig sind, von deren Zuverlässigkeit demnach unmöglich die allerwichtigsten Wahrheiten abhängen können. Wenn man also gegen dergleichen Dinge Zweifel aufwirft, wenn man wahrscheinliche Hypothesen, ja nur eine

1) Blätter aus Liebe zur Wahrheit geschrieben, med Motto: Le devoir du soldat est la subordination et la bravoure, Celui du philosophe est Lamour de la Verité. 1—5 Stück, det sidste ej fuldenbt. Trykt i Pöbn 1771 (ikke 1772) før Restriktet af 18 Oktober 1771.

2) See den udsørlige Efterretning i Kurdorphiana S. 49.

Möschlichkeit entdecken kann, wie solche Erfindungen, falsche Anspielungen, Märchen von Wunderthaten und erfüllten Prophezeungen, haben entstehen können, so ist solches zu reichend, den ganzen Tand über den Hauffen zu werffen, und dergleichen wunderbaren Geschichten allen Werth und alle Glaubwürdigkeit abzusprechen, die ihnen bloß eine lange Verjähmung blinder, einfältiger, leichtgläubiger Zeiten verschafft hat.“ „Man thut schon mehr als billig verlangt werden kann, wenn man eine wahrscheinliche Hypothese angiebt, auf welche Weise die alte Legenden, die von der Theologie für eine göttliche Offenbarung gehalten werden, haben entstehen und Anfangs geglaubt werden können.“ Herester giber han en historisk-kritisk Betragtning over den ælbste Kirkes Historie („Papias, einer der ältesten Legenden-Sammler“), over Evangelierne, deres Oprindelse og Modsigelser, og betragter blandt andet „die Auferstehungs Geschichte, eine Sammlung unauflösllicher Widersprüche“, til hvis Dplysning han ansører Simons Sønners Opstandelse efter Evangelium Mikodemi og flere Historier, o. s. v. Hvad han angriber er ikke Præsterne, men Theologien, „die Schliche, Kniffe und Gauckelei der Theologie, ich sage mit Fleiß die Theologie und nicht die Theologen, denn diese halte ich, größtentheils, bloß durch ihre Zauberkunst für verblendet, dabey aber für aufrichtig“. Den bekjæmper han derfor „Alles in der guten, reinen, treuen Absicht, dadurch zur Ausrottung vieles Uebels, zur Verbesserung der Menschen, zur Beförderung ihrer größerer Vollkommenheit und Erlangung mehrerer Glückseligkeit etwas beizutragen; denn auf den schlechten Grund von Fabeln und Legenden kann nie etwas Gutes gebaut werden, wenn gleich solche Legenden hin und wieder mit etlichen guten Lehren sich vermischt finden. Die moralischen Wahrheiten — geben kein Recht die dogmatischen Unwahrheiten zu vergöttern.“ „Man

wird die Menschen nicht rechtschaffen und tugendhaft machen, so lange man ihnen abgeschmackte Vorurtheile, unnütze, unbegreifliche, verworrene Begriffe von an sich selbst falschen Dingen einprägt, die besten Jahre der Jugend mit solchen schädlichen Unterweisungen verschleudert, die Kräfte ihres Verstandes mit wahnwitzigen Vorstellungen verdirbt“ o. s. fr. Dette var noget andet og mere end Gamborgs Nysa.¹

Senere kom Schmettow ved sine Patriotiske Gedanken, hvori han omtaler Officeerstandens mislige Tilstand og Mangel paa Dannelse, i en Fejde med Friedrich Mansbach, der ligeledes var indkommen som Officeer. Mansbach bebrejdede ham især hans „hämische Ausfälle“ imod Prins Carl af Hessen; og Schmettow, der nu navngav sig, erklærede Mansbachs Skrift for et aabenbart Slandskrift.² Man skulde dog engang læse disse Skrifter, for at see, hvorledes disse Fremmede „hinter dem Schirme der Anonimität stehen“ og hinanden „anspejen“.³ Det lærte vi da ogsaa.

¹) Ved Underfortællingerne omtaler han (S. 49) „Erdichtungen wie die Zabecksche“; man tillægger ham derfor ogsaa: Merkwürdige Prophezejung über die gegenwärtigen Zeiten von dem berühmten Martin Zabeck (etc.) Gedruckt nach dem Baseler Exemplar 1771, saavel som de to Skrifter, der ansøres i Lurdsorphyana S. 57, hvilke endnu have, og have samme fritænkeriske Tendens.

²) Patriotiske Gedanken eines Dänen über stehende Heere, politisches Gleichgewicht und Staatsrevolution. Zweite Aufl. 1798. Blandt de politiske Ytringer forekommer den: at Sverrig ikke vil høre op før det har erobret Norge. Det handler ogsaa om Bondens Frihed og den franske Revolution. (Mansbach), Gedanken eines norwegischen Officiers über die patriotischen Gedanken eines Dänen. Kph. hos Schulz (1798). Schmettow, Erläuternder Commentar zu den Patriotischen Gedanken eines Dänen (etc.) 1798. See ogsaa de første Nummere af Ugebladet Folkevennen.

³) I Mansbachs Skrift S. 5 er Fortøtelsen Er. Cramer i Kiel, og P. Hennings i Albn.

August Adolph Friedrich Hennings fra Pinneberg besøgte Gymnasiet i Altona, og maa der have haft sine Tanker henvendte mod det gamle Norden, da han ved Afgangen derfra (1763, ikke 1765) skrev en dertil hørende Afhandling.¹ Efter at have studeret i Göttingen kom han 1768 til Kjøbenhavn, og blev ansat i det Tyske Rentekammer, derefter brugt i Gesandtskaber, indtil han ved Enden af Aaret 1776 blev Kommitteret i General-Landsøkonomi- og Kommercekollegiet. I Anledning af Udstillingen paa Charlottenborg gav han paa Frankf en for Kunsthistorien ikke ubetydelig Udsigt over Kunstens Tilstand i Danmark.² Betydeligere for Litteraturen i Almindelighed ere hans fritænkteste Skrifter. Da han forlod Göttingen og var temmelig medtaget af Studeringer, tilbragte han nogen Tid i sit Hjem med at læse Rousseau, Voltaire, Plutark og Løkke; og medens han var ved Gesandtskabet i Berlin, havde han daglig Omgang med Moses Mendelsøhn, Sulzer og franske Lærde. Frugten heraf var Skriftet Ueber

1) De legibus Danorum antiquissimis atque consuetudine judiciali, præmissis quibusdam de ortu Danorum et Odino non Asiatico. Altonæ 1763. 4. med en Tillegelse paa Frankf til Grev Mollke. Det mærkeligste deri, er den Yttring, at Odin og Aserne ikke ere fra Asien. Den røber i øvrigt et ikke ringe Bekjendtskab til det gamle Norden; han kjender ikke blot de ældre og yngre Forfattere, men ogsaa Edda og Snorre.

2) Essai historique sur les arts et sur leur progrès en Dannemarc. Publié à l'occasion du Sallon de l'Académie Royale de Charlottenbourg. à Copenhague 1778. Tilregnet Mademoiselle Julie Baronne de Schimmelmann, og berunder Navnet Auguste Hennings. Han indskrænker sig til at angive Epokerne og de mærkeligste Mænd (Monumenterne i Koeskilde og Carl von Mandern; Tapetfabrikken i Kjøge, og Schenelly, bekjendt ved la broderie à l'eguille; Cesar Lamoureux, Lambert von Hagen, Henrik Krogt, Jean Salomon Wahl fra Sachsen, Miniaturmaler Rasch, Billedhuggerne Poppel og Le Clerc, Historiemaler Miani, Maler, Graveur og Arkitekt Tuschér, samt Sally, Pilo, Preister, Jardin, Bauernseind, Stanley, Als, og Akademiets daværende Medlemmer).

die Vernunft (Berlin 1778)¹, en mere begejstret end findrig Lovtale over Fornuften og dens Herlighed; samt Philosophiske Versuche (1—2 Th. 1779—80), hvis Indhold viser, hvor greben han var af de ny Ideer. I første Del giver han i lutter Smaastrykker en Analyse der Tugend und der Wahrheit, Afhandlinger om Bewußtsein, Allgemeinheit der Wahrheit, Menschenliebe, Einsamkeit, og meget udførlig Tidens Grundtanke: Toleranz. Anden Del indeholder efter en Tilsegnelse til Moses Mendelsohn en udførlig Untersuchung der Frage: ob Vorurtheile nützlich oder wohl gar nothwendig sind, den Menschen zur Tugend zu führen? samt et Digt Gott og en Tilskrift til Campe; Slutningen er: Natur og Aufklärung. Hennings var saaledes en af Oplysningens ivrigste Talsmænd, men han skulde tillige i selve Hovedstaden fremtalde det første stærke Uvejr i den theologiske Verden. Efter en Rejse i Island, paa hvilken han havde gjort mange vigtige økonomiske Bemærkninger (thi Økonomien forsømtes ikke over Oplysning og Dyd), brød Striden ud (1780) i Anledning af hans Skrift *Uavides* (mit einigen Anmerkungen über Duldung und Vorurtheile, Kopenhagen 1779), et Skrift, som mange af mine Læsere vel nu næppe kjende af Navn; men i Arene 1800 læstes det endnu af opvakte Skolebrenge. Bogen selv er et episk Digt i Hexametre over den bekjendte Ophyrker af Sierra Morena. De meddelte Erläuterungen handle især om Tænkfrihed og Tolerance, og Etvas über unerkannte Tugenden (Mod, Frihed, Ære). Hovedhensigten var aabenbar at anprise Tolerance, men Bogen blev betragtet som et Angreb paa Statens Religion. Anmelderen Dr. Schönheyder vilde ikke nævne Forfatteren; han ønskede, at Bogen

¹) Tilsetnet Emilie Freifrau von Schimmelmänn, geborne Gräfin von Kanbau. Under Fortalen: Kopenhagen d. 27 April 1777.

aldrig mere maatte blive omtalt, men sørge for at den blev det, i det mindste maatte han fralægge sig den Bestyrelse, at han gik om ved Hoffet for at hværve Fjender mod Hennings. Alle Penne kom i Bevægelse. Ogsaa Balle opløstede sin Røst imod de tvende (forsørende) Visdomsregler, som denne ny Filosofi prædikede: Følg Naturen og den alene! og din Sjæl hæve sig op over Mængdens Forbomme! „Ej kunne Lærdomme!“ sagde Balle, „Saa liffligen de klinge i Øret!“ Hvorledes? At følge Naturen og give Slip paa Guds Ord, det vover man at raade os. See paa Naturen! See, hvor den er ond! og gaar ind, mine Andægtige, i ebers flette Tilbøjeligheder! Et sandt Argument ad hominem! Saaledes svævede en Tid lang Striden For og Imod, i det hver fra sin Side rev Naturen til sig, nogle for at elske den, andre for at hade den, indtil denne Sag ogsaa tabte sig iblandt saa mange andre.¹ 1787 gik Hennings som Amtmand til Holsten.

¹) Davides og Skrifterne derom findes samlede i det Kgl. Bibl. af Kurborsh i fire Tomer: Anmælbelsen i Almindelig dansk Literatur-Journal 1779, S. 466 (af Schönheyder) if. Anmælbelsen i Lærde Efterretninger 1779, Nr. 52. August Hennings, Beantwortung der im allgemeinen dänischen Literatur-Jurnal vom Jahre 1779 gegen ihn gerichteten Inquisition, 1780. Atter besvaret i Alm. dansk Literatur-Journal 1780. Betænkninger over hvad Dr. Schönheyder og Etatsraad Hennings have sagt i Anledning af Bogen Davides, 1780, af Lars Smith. Hennings, Antwort auf das Bedenken des Herrn Prof. der Philosophie Lars Smith, 1780. Det endnu Fornødne om Bogen Davides fra Dr. J. G. Schönheyder, 1780. Min Mening om Stridighederne angaaende Bogen Davides. — ? 1780 (if. Anmælbelsen deraf i Lærde Efterretn. 1780, Nr. 18). Noget om Bogen Davides og dens Skiebne, 1780. Promemoria i Anledning af Bogen Davides, 1780. Balles Fornødne Avarsel imod visse sig udbredende forfærdige Grundsætninger i en Beslutnings-Tale ved Confirmationen i Christiansborg Slotskirke den 5 April 1780. Teksten af Ordsprogene: Mit Barn, naar Syndere lokke dig, da

Ogsaa i politisk Henseende ere de Fremmedes Indflydelse af stor Betydning, ikke blot forsaavidt de historisk opløse den politiske Stilling, som Grev Lynars Staatschriften¹, der indeholde Bidrag til Scandinavismens Historie, eller de, som Scheibe, hde Bidrag til Sæbernes Skilbring²; men ogsaa som Forberedelse til den store Omvæltning efter 1784. Bondefriheden fandt blandt dem stærke og dristige Talsmænd. I Danmark kunde Guldberg hemme Bevægelsen, men ikke i den tyffe Presse. Et Skrift af J. E. Fabricius (den Gang i Kiel) Von der Volksvermehrung (1781) bidrog til at fremkalde Kammerherre, Amtmand Friedrich v. Buchwalds „mærkelige og besynderlige“ Skrift: Cahier aus meiner Porte-

følg dem ikke! Fremmedes: Sammlung aller Streitsschriften, so das Buch Davides in Dänemark veranlaßt hat. Eine Beilage zum Davides. Kopenh. 1780. (En Del af de nydannede danske Skrifter oversatte). Den 4de Tome af denne Samling indeholder: Christendommens Forsvar, samt Udtakt til en kristelig Philosophs Religion ved Dr. G. F. Seiler. Kbh. 1780. (Oversat i Anledning af at Forf. til Davides bebojede dette Skrift meget uforsælgtigt. Oversættelsen er af P. W. Riber.) See ogsaa Hennings' forte Selvbiografi hos Borm 3, 323.

¹) Des Grafen zu Lynar Hinterlassene Staatsschriften. 1—2 B. Hamburg 1793. 97. 1,93. 229. o. fl. St.

²) Af Grev Lynar haves ogsaa et Skrift: Der Sonderling. Hannover 1761, „hvori der findes satiriske Skilbringer af danske Hoffolk (Höflinge)“. Efter en Skilbring af en Konge, som han skulde være, fortælles om en Prins, der hver Aften tog fra det ene Selskab til det andet for at pudse Lysene og sikke Lysesaxene til sig, og som ikke kunde gaa rolig til Sengs nogen Aften uden han var kommen hjem med alle sine Lommer fulde af Lysesaxe, hvis Fordeling til de rette Tjermænd næste Morgen gav Hoffolkene nok at beskille. En Statsmand var indbildt syg, og frygtede blandt andet for at han havde en Pædemark i sin Nave o. s. v. (Den danske Oversættelse er anmeldt i Fortegnelse over Trykkefriheds skrifterne 2,472). Der findes ogsaa Skrifter, som opløse de unge Hoffolks sædelige Tilstand, f. Ex. Aufrichtiges Geständniß eines jungen Menschen bey Hofe. Kbh. 1774. (af Kammerjunkern von Harthausen).

feuille (Hamburg 1782), der atter var Forløber for den hestige Bevægelse i Bondefagen.¹

Et endnu mere paafaldende Særstue møder os, i det man fra Kiel i selve det tyffe Sprog drager den forgangne Periode (før 1772) frem og revser den strengt, ja anfalder hin Indstrømning af Fremmede som en af Rilderne til Danmarks Svaghed. I det nysansførte Skrift omtaler Fabricius Kolonierne paa de iyste Heder (1759—60), og oplyser, hvorledes man har sig ad dermed. Kommissionæren i Frankfurt fik Lov til at give en Louis d'Or for hver Kolonist; han tog hvad han kunde faa, Skorstensfejere og Skærslippere. Bønderne vare mest fra Pfalz, et af de frugtbareste og bedste Lande i Tyskland, og man stildrede dem de Egne, de kom til, som et Paradis. Man overilede Sagen, „man wollte alles gleich haben,“ man slæbte en Hoben Glendige sammen, uden at noget var indrettet til dem. Der behøvedes især gode Opfyndsmænd; „wir wählten zum Aufseher einen deutschen Windbeutel, der in seinem Leben kaum einen Pflug gesehen.“ Kolonisterne vare foragtede og forhadte af de andre Beboere.² Paa andre Steder siger han: „Wir haben zu lange und zu sehr die Einrichtungen und oft die Unterdrückungen der Fremden gefühlt. Wir haben sie als die Häupter der mehrsten Collegien unfres Landes gesehen, und ihnen insonderheit schreibt Dänemark einen Theil seiner izigen Schwäche zu.“ „Wir unterstützten alle Gelehrte weit und breit, der Kbnig schenkte ihnen ansehnliche Summen zu der Ausgabe ihrer Werke, und wir zogen selbst eine Menge fremder Gelehrte zu

¹) See den udfærlige Efterretning om dette Skrift i Lurdorpiana, S. 346.

²) J. C. Fabricius Von der Volks-Vermehrung insonderheit in Dänemark. Hamb. und Kiel 1781. S. 50. jf. Mallings Optegnelser i Nyt Hist. Tidskr. 4, 205.

uns herein; allein alles dies hatte wenig Einfluß auf die Gelehrsamkeit unsres Landes. Diese Gelehrte lebten unter sich, bildeten einen kleinen Cirkel, aus welchem sie auf jeden Eingebornen, als auf halbe Grönländer, wenigstens herabsahen.“ „Unsre Gelehrten mußten nothwendig muthloß, unsre Genies unterdrückt werden, wenn sie alle Fremde im Sonnenschein des Ministers sich ausschließend wärmen sahn. So mußte Holm Debern weichen, der ihm damals gewiß an botanischer Kenntniß, wenn gleich nicht an Genie, weit nachstand. Deber ward erst in Norwegen Botanikus, und Holm ward genöthigt seine Lieblingswissenschaft, der er sein ganzes Leben gewidmet, mit einer andern zu vertauschen, von der er nichts verstand, und die er erst erlernen mußte; aus Ueberdruß und Unmuth ward er krank, und starb als ein Märtyrer der Nation für die Fremden in der Blüthe seiner Jahre.“ Efter at have nævnet en Del ansæte danste Forfattere, vedbliver han: „Unter andern Umständen wäre ihr Anzahl gewiß größer gewesen. Jezt hatten sie selten Vorthail, oft Schaden, manchmal Verdruß von ihrer Mühe, und viele Schriften wurden völlig unterdrückt, weil es an Unterstützung fehlte, die wir an Ausländer verschwendeten.“ Efter at have rost Indfødsretten, tilføjer han: „Viel stilles Verdienst ist bey uns vom Deutschen und Französischen Winde verweht worden, welches igt vermuthlich einen festeren Standpunkt erhalten wird.“¹

Mobfætningen imellem de Indkomne med deres fra andre laante eller selvskabte, sædvanlig højtlyvende, Ibeer og

¹) Stf. S. 77. 80. fgg. ff. Debers Antwort auf J. C. Fabricius Zubringlichkeit in seiner Schrift über Volks-Vermehrung. Oldenburg 1781 og Dederiana 1792. Samt Aftrykket med Anmærkninger i Georg Bruyn's Prøfung der Gedanken des Herrn Fabricius über die Volksvermehrung etc. Altona 1782.

de Indsøgte, der kun havde en fattig Literatur for sig, var endnu den samme. Til de moderate hører endda Christian Ulrich Detlev Eggers, Professor i Kammeralvidensskaberne ved Universitetet, der, med hele Menneſſehedens Lykſalighed for Dje, og fuld af Frihedsideer til at iværkſætte den, i sine Forelæſninger ikke kunde undlade, ved at gjenſemgaa vore Forfattere i Statsvidensskaberne at opløſe, hvor langt vi endnu ſtode tilbage. Hos dem kan man ikke vente at finde Bidrag til „eine Geſchichte der Menſchheit“ eller Sætninger ſom diſſe: „Die Naturanlagen des Menſchen, und keine äußere Umſtände, beſtimmen ſeinen Werth und ſein Glück, auch in dieſer Welt. Der Grundſatz der Erziehung wird nicht, Leute für dieſen oder jenen Stand, ſondern Menſchen zu bilden. Die Wiſſenſchaften ſind mehr oder minder wichtig je nachdem ſie ſich auf das Weſen der Menſchen nach allen ſeinen Verhältniſſen beziehen, oder je nachdem ſie bloſſe Zufälligkeiten betreffen, vom Regermachen an bis zu Unterſuchungen über die Farben der Priester-Peruquen.“ Filoſofi kjendte de jo ikke til, ikke heller til ſyſtematiſt Behandling. Selv „ſchytte udmærkede ſig mere ved en lykkelig Lethed i Begreberne og Foreſtillingsmaaden, end ved grundig Kundſkab og Skarpsindighed. Døden overilede ham, førend han kunde fuldføre ſit Syſtem.“¹ Men i Brugen af det danſke Sprog var der dog ſteet en bethdelig Fremgang. „Endſkjøndt mange af os, ſiger Eggers, forſtaa det tyſke Sprog, ſaa er jeg dog ved min egen Erfaring overbeviſt om, at et

¹) Skizze und Fragmente einer Geſchichte der Menſchheit in Rückſicht auf Aufklärung und Volksfreiheit. Erſter Band. Hlenſburg und Leipzig 1786. Oprindellen dertil fortæller han i ſit Skrift om Rousseau, men dette har jeg ikke ſeet. Om den danſke Statskundſkab og danſke politiſke Skrifter. Tre Forelæſninger. Kbh. 1786. fra S. 30.

Skript bliver langt mere læst, naar det er danskt, selv i de højere Stænder.¹⁾

Der mangler heller ikke Exempler paa, hvorledes disse Fremmede dels forberedte deres Ankomst til Landet, dels efter nogle faa Aars Erfaring, af pure Taknemmelighed for de modtagne Velgjerninger, troede at burde og at kunne ophjælpe Landets Tilstand. J. W. Fr. Freyherr von Krohne, der kalder sig Rön. Polnischer geheimer Rath, des rothen Adlers Ordens Groß-Kreuz-Herr, vilde, førend han kom herind (1776) komme den til en Skolereform nedsatte Kommission til Hjælp; „han ønsker ivrigt Danmark Hjælp, det er den eneste Aarsag;“ og man seer allerede nu de ny Grundsætninger i Undervisningen foreslaæde: Ved den første Sprogundervisning skal alle Grammatikker fjernes; der begyndes med Danst, derpaa følger Latin, umiddelbar derpaa Franst, saa Tysk og Engelsk, endelig Græsk, o. s. v.²⁾ Efter nogle Aars Ophold i Landet giver han nogle Forslag til dets Opkomst, som han indlever med en Tilskrift „An die verehrungswürdige Dänische Nation. Du hast mich Fremdling bey Dir mit Gütigkeit aufgenommen, Du hast mir nun seit acht Jahren, die ich unter Deinen Bürgern und Patrioten gewohnt, häufige Wohlthaten erwiesen; Dir schenke ich aus Dankbarkeit meine unmaßgebliche Gedanken“ etc. Her seer man Forskjellen fra andre Lande, og hvad Adelen vilde have det til: „I alle andre Lande besidder Adelen næsten alle Godser, i Danmark, hvem ejer dem der? for det meste Bønderkarle,

¹⁾ Fortalen til de Tre Forelæsninger, S. XIII.

²⁾ Vorschläge wie Gelehrsamkeit und Wissenschaften in den lateinischen Schulen im Königreich Dännemark am besten können aufgeholfen werden. Hamburg 1775. Tillegnet Christian den Syvende, Juliane Marie, Kronprinsen, Arveprinsen etc. Hamburg den 6. Febr. 1775.

Forvaltere, Forpagtere, som have forarmet deres Herrer og beriget sig selv, Folk, som „der Amtmann mit einem Ihr ruft, und zuweilen mit dem Namen Kerl belegt.“ „Kann man Lust bekommen durch Ankaufung eines Landguths ihr Mitgesell zu werden?“ o. s. fr.¹ Andre og det ganste unge Sjæle forestillede i Systemer de dybeste og vigtigste Stats- sager, „opblæste og raa Hjernesfibre, hvis Hensigt var ved Strykeri at nedtrykke vor Nation og at blænde Dinene paa dem, der kunde hjælpe disse Wejrhaner op paa et forhøjet Sted,“ saaledes som J. L. Gosch fra Preez.² Eller de gjengave Flossler, der ogsaa i vor Literatur bleve Mode, som A. F. von Mengershausen, hvis Elegien (1789) giver Exempler paa fri Poesi uden Rim og Versmaal, og paa poetisk Prosa, der kun behøver at stilles i Række og Geled, for ogsaa at gjælde for Poesi. I et andet Skrift sammen- stiller han Sokrates og Christus, og siger blandt andet om denne: „Sein Vortrag war gründlich und schön, sein Aus- druck voller Süßigkeit, und Beredsamkeit herrschte in seinen Reden, in dem sein edles Gefühl in Thätigkeit überfloß.“³ Gutfeld kunde ikke have gjort det bedre. Til disse forløbne Tyskere hører ogsaa en J. C. von Gritsch fra Regensburg, Huslærer hos Kammerherre Lüttichau, der lod ham sætte i Slutteriet, hvor han døde 1786.⁴ Den mærkeligste er imid- lertid en vis Hermann fra Lausitz, efter sin Fader, der af-

1) Bopfgemeinte Vorschläge eines Fremdlings an die Dänische Nation zur Aufnahme und Verbesserung des Landes. Hamburg und Altona 1784.

2) See hans Skrifter hos Nyerup og de der anførte Anmærkelser.

3) Einige Characteristische Züge aus dem Leben und dem edlen Be- tragen des sterbenden Weisen von Nazareth. Rph. 1789.

4) Graf Struensee am Rande seiner irdischen Vernichtung, der findes i Lurdorpps Saml. af Trykkesribedeskrifterne, er kun et indholds- løst Vers.

rettebe Egerner, kaldet Eichhörnl, Kanoneer og Desertør, Magister i Wittenberg, ordineret luthersk Præst, foregiden Professor i Petersborg, Friherre von Mortzinni, o. s. v. Under Navnet Pallini, alias Paillafini, kom han hertil 1786, og blev understøttet af de herværende Frimurerloger, indtil hans Bedragerier bleve røbede, og Massen reven af ham; han flygtebe, men blev fra Korsør ført tilbage til Kjøbenhavn, hvor han endnu levede 1790, og ernærede sig ved at undervise i Religioner, „thi han foregav at han kunde undervise og opdrage i alle tre kristelige Religioner.“ Hvor længe og hvor han siden har levet, vides ikke.¹ Denne Eventyrs Uforflammenhed var et af Signalerne til Kampen mod de Tyffe i Danmark.

4. Tyfferiet eller Kampen mod de Tyffe i Danmark. Stille Uvillie under Bernstorfs Misnøjets Udbrud efter Struensees Fald 1772. Gvalds Parlein Patriot: Al vor Fortred er Tyff. Kinderspiele og Tyge Rothe. Fleischer mod Deber. Pallini, Sevel Bloch og Schach Staffeldt. Swiids Dagbog og Gramer. Hovedudbruddet 1789—90. Folger Danse og Folger Tydffe. Ausrufungen. Riegels. Abrahamson. Folkets Røst om Tydfferne og de derved fremkaldte Skrifter. Om Holstenerne. Prams Afhandling. Anfald mod Schulz. P. A. Heiberg.

Langt tilbage i Tiden findes der Ytringer af Harme over den stærke Indstrømning af Fremmede og den Gunst de nøde fremfor Landets Børn. Kort før Bernstorfs Tid søjedes der til Oversættelsen af en fransk Vaudeville (som jeg endnu har hørt synges) et originalt Vers:

Naar Fremmede til Danmark komme,
Man med Forundring høre kan,
Hvor pralende og frække somme

¹) See Meusel, Lexicon verstorbener Teutscher Schriftsteller, 9 B. Anmættelsen af Der Mythagog i Lærde Efterretn. 1789, Nr. 39.

Tør prise deres eget Land,
 Og her har ingen Ting den Ære
 At være dennem til Behag.
 Men hvorfor vil de her da være?
 Ja — dette er en anden Sag.¹

Under Bernstorf fremkom vel enkelte Yttringer af Misfor nøjelse hist og her i Smug som den i et Brev 1767: „Alting kunde være godt, men danske Folk maa ej høres;“² men i Literaturen syntes de ny Anskuelse og Former, endog ved den Forbudselse de vakte, at opfordre til Efterligning og at fremkalde en Begejstring paa anden Haand. Det fremmede maatte først ødelægge sig selv, saa vovede de Indfødtne ogsaa at gjøre et Tag med; og det ødelagde sig selv. Den ene thyste Minister styrte den anden, og led selv et endnu frygteligere Fald ved en thystfødt Dronning. „Das dänische Blutgerüst,“ der maatte vække Afsty i Europa, som endnu ikke var vant til slige blodige Scener for alles Øjne, maatte fremkalde Forbittrelse i Tyskland, der ydermere, især ved Roven om Indfødsretten, saae Afgangen til Danmark om ikke spærret, saa hemmet. Saa løstes ogsaa den danske Tunge.

Begyndelsen var noget raa. En af de mangfoldige flette Forfattere, som Trykkefriheden fremkaldte (det var Martini Brun) lagde sine Udfald i Munden paa gamle Holberg over „de lange slunkne og forsultede Karle,“ „der kunde lufte (lugte) det kjære danske Brød indtil de mest forsultne Egne;“ og med Utaf lønnede „de Danstes Godtroenhed og exemplariske Artighed,“ og „hvorledes man nu var færdig at bygge et Babel i Danmark, thi man manglede ikke paa

¹) See Baudevillen i D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 32—34.

²) Langebekiana S. 29.

Arbejdere af alle Nationer, og man hørte allevegne et Mist-
 mast af alle Sprog, som de ægte Danske rødbedes ved, naar
 de selv saae sig nødt til at snakke deres Bemaal, for ikke at
 forjages af de rare Selskaber," o. s. fr.¹ Ved Indførelsen
 af danske Kommandoord for den danske Hær gaves der ogsaa
 Lejlighed til, og det med Fynd, at omtale „den Skam, der
 længe havde overgaaet Danmark, at dets Krigshær skulde
 anføres i et fremmed Tungemaal, medens alle andre euro-
 pæiske Rigers Tropper bleve anførte i deres eget Lands
 Sprog; og det danske Sprog var dog hverken mindre bekvemt
 dertil eller et i sig selv foragteligt Tungemaal.“² Nu, efter
 Struensees Fald, vendte Angrebet sig ogsaa personligt imod
 de ansatte thyske Embedsmænd. Baisenhuset blev nedlagt, og
 i dets Sted blev en Realskole oprettet. „Ret godt, hedder
 det, men Kjøbenhavn er Hovedstaden i Danmark, og Hoved-
 Indbyggjerne i Kjøbenhavn ere og bør blive Danske; men
 den for Realskolen bestemte Rektor (J. M. Geuß) og den
 udvalgte Inspektør (Bernhard Dragun) ere begge Thyskere,
 og forstaar vel lidet eller intet Dansk. Det var ellers ikke
 at undre over, da Direktøren, Pastor Resewig, er Thst, og
 dens Patron var Struensee.“³

Hvor stærk Bevægelsen har været allerede strax efter
 Struensees Fald, oplyses især af Evals Harlekin Patriot
 (1772), som man først lærer at paastjønne, naar man sætter

¹) Den forudm bekiendte Holbergs muntre og Artige Estrivelse til
 en af sine Gyenske Venner angaaende den nærværende nye Lids-
 punkt ubi Danmarks Historie. Kbh. 1772. (Skriftet findes i den
 Lurdorpske Samling af Trykkeskrifts Skrifter i det 12te Bind af
 Rækken paa 25 Bind.)

²) En Dansk Patriots Betenkning over de ved Trykken udgivne
 Kommando-Ord for den Kongelige Danske Armee. Viborg
 1773. (I samme Samlings 23de B.)

³) Struensees Levnets- Beskrivelse og Stiebne. Kbh. 1772. S. 83.
 (I samme Samlings 3die B.)

fig ind i hin Tids modsatte og bølgenbe Stemninger. Det er for saa vidt et uforligneligt Folkebidt. Scenen imellem Puff, Gert og Harlekin¹ gjengiver fortræffelig disse Stemninger. Den tyfste Barbeer tyfster:

Ej, Guten fluddrer een,
og figer om det danfke Sprog:
Den vil ej flide mig; fom jeg Dem fige fchal,
Min Hoved eller og den danfke Sprog er gal.

Harlekin.

Ej, fprellen Sie kun væ! Der' Sprog ift Vere vært,
Da ich kun var faa høj, hab' ich fchon Tyff gelært.

Pantejyden Puff ivrer for Moderfmaalet:

— og om han ellers venter
Taalmodighed af mig med hans forfaldne Nenter,
Saa Danfke med danfke Folk! —
En ftoft og dum Foragt for Sproget og for Landet
Er væmmelig.

Harlekin.

Ej fy, hvor flinker den forbandet! —
Ja, een, fom kommer med fit: „Das ift Quark, men drauffen,
Da folltet Ihr kun fehn! Beh mir in Sachfenhaufen,
Da dreht man Halsen um auf's lumpne danfke Kram“,
Ja, den Landftrygere, fy Munden til paa ham!
Den deutffe Patriot, fom lod fig gut betalen,
For at forvirren Folk, at freffen und at pralen,
Dg dog af Dovenffab ej gider lært vort Sprog,
Ja, du har Ret, flaa Laas for Munden af det Drog!

Puff.

At tale Tyff, og selv at høre Tyff er Elam.
— Tyff er en Gift for Landet,
Al vor Fortred er Tyff.

Nogle antage, at Evals Hensigt ikke var at angribe Tyffheden, men kun „at latterliggjøre den ved Strive-

¹) Thaarups Udgave ved Liebenberg, 4, 132 fgg.

friheden indbragte Epidemi, at ville reformere Staten, i Forening med det blinde og bornerede Had imod alt Tysk og udenlandsk",¹ hvilket jeg dog ikke tror, især naar jeg tænker paa hans Venstab med Abrahamson; (sin virkelige Mening har han vel udtrykt senere i Digtet Det nye Aar (1779) i Ønstet

At andre see vor Glands, og at vi selv maa lære
At elste Fremmede — og ej at savne dem.)

Men selv om saa var, Skildringen er ikke desmindre saa træffende, at Tyskheden i den fik et dødeligt Saar, og fra den Tid af har det lydt som et Hærmskrig over Landet: Al vor Fortred er Tysk.

Fra Tyskland fremkom man med Forhaanelser mod det danske Folk i det Stolbergske Vers og de saakaldte Kinder=spiele. „Nun, noch eins zu guter Lecht! siger Læreren, Welch Volk will uns zum Poffen nicht klug werden? og Lærlingen raaber: „Die Dänen, die Dänen!“ Læreren: „I wie kommen Sie denn mit einem mal auf den Einfall? Ich dachte Wunder, was ich für ein schweres Räthsel aufgegeben hätte.“ Lærlingen: „Ich habe mir ein Blumengelese gemacht, da stehn ein paar Verse drinn auf die Dänen, die fielen mir eben ein.“ Læreren: „Lassen Sie doch einmal hören!“ Lærlingen:

Bescheiden, feurig, stark und rein
Ist deutscher Geist und deutscher Wein.
Des Franzen Wein und Geist ist leicht:
Voll Schaum ist jener, dieser leicht.
Den Dänen, sey es Gott geklagt,
Ward Wein und Geist zugleich versagt.

Læreren: „Ey, das ist ein arges Ding! Von wem ist es denn? Lærlingen: „Ich habe mir's abgeschrieben, ich weiß

¹) Molbechs Forelæsninger over den nyere danske Poesi, 1,211.

selber nicht mehr von wem." Læreren: „Nun gut! Aber wie ist denn das zu verstehen, wenn ich sage, die Dänen wollen uns Deutschen zum Possen nicht klug werden?“ Lærlingen: „Ja das weiß ich nicht. Læreren: „Das hängt so zusammen: Seit der unglücklichen Geschichte mit Struensee und Brand haben die Dänen auf uns Deutschen einen ganz gefährlichen Haß geworfen, und da haben sie nun in der ersten Hitze das Gesetz abgefakt, daß kein Ausländer jemals wieder in Dännemark ein Amt oder eine Beförderung haben soll. Nun sind die Dänen in Künsten und Wissenschaften noch weit zurück! Wenn sie nun durchaus von keinen Ausländern was lernen wollen“ — Lærlingen: „Ach, da schlägt schon!“ Læreren: „So werden sie auch immer und ewig zurück bleiben!“¹ Imod Stolbergs Vers skrev Spor on Tre Sange (1776—78) i Adressaavisen;² ogsaa den frebelige Jacobi gjorde et Vers over Thyernes Overmod;³ men ibrigt tog Thyge Rothe sig af os i et Brev og Bøn til vore Skribentere (1778). Indeklemt imellem Fædrelandsfjærlighed og skjult Erkjendelse af det fremmedes Overmagt gjorde han kun en svag Modstand, og i det han opfordrede de Danste til at oppe sig, blev hans Forsvar næsten til en Fornærmelse, og Thyterne fik derved Medhold i at vi vare langt, langt tilbage. Han ansører nogle Ytringer i en Familie om Skriftet Rinderspiele, og opfordrer Skribenterne til at sige de Danste, hvad de skulle tænke ved at høre den

¹) Rinderspiele und Gespräche. 1—3 Th. Leipzig 1776. 77. 78. Første Del er tilegnet von Rochow, anden Weisse, tredje Engel. Slutningen af første Del er Das Geographische Spiel, og heri findes vedkommende Sted S. 284.

²) De findes i Dansk Muse-Almanak for hvilket Aar man vil. Kbh. 1781. (Af N. C. Wiborg.)

³) Til Bektet i Jacobi's Saml. Str. ved Liebenberg, S. 211, men jeg veed ikke, til hvilket Aar det hører.

tykke Mands Tale. Det er deres Pligt. Det bør revses. „At Tydsten, der dømte os al Geist fra: at andre Tydste, hvilke gæbde i National-Hovmødens tunge, strygende Tone, at de maatte faae en Snert: at den Snert gjorde Ribse i Huden: at i Ribsen kom Salt, saa de maatte hveene sig, det vilde vi være bekiendt at kunne mores ved. Men fiint Salt, ei af det grove!“ Men os, der skulde falte dem, spørger han: „Hvorfor vi Danste og Norste ikke gaae hastigere frem mod det stelte Rygte for Geist og Smag? Hvad standser Originalitets-Driften iblandt os? Hvad feiler, siden Geniemændene ei hænge hardt ved det, hvortil deres Eoner ere stemte?“ Kunde denne Mangel afhjælpes ved fad Smiger, saa manglede den ham ikke. „Man hørte (i hin Familie) nævne Christian og Juliane, den Lands Moder, og begge vores Frideriker. Nu foer den tappre Dreng op med et høit, længe, længe leve! Den lille gode Pige hviffede Moderen i Dret, at hun vilde kysse vor kostelige Kronprinds for Dansk han er. Jo! I tykke Mænd: Vi have Geist, vi kunne blive varme ved at føle“, o. s. v. Hvad Tydterne ikke havde leet før, saa maatte de gjøre det nu, hvis de ellers læste disse Ting.¹

Der synes at være indtraadt en Slags Stilstand, saa at den ulmende Uvillie nærmest hittede sig imellem Mand og Mand og ved enkelte personlige Udsald. Der mentes, at Indfødsretten ikke blev overholdt. „Tydsheden tager til, hedder det i et Brev fra Kjøbenhavn 1778, og Patriotismen af, og i hvor meget om Indfødsretten blev sjunget,

¹) E. Rothés Svar paa Kinderspiele omtales ogsaa i Nyerups Skrivelse til Prof. Ole Borm om nogle Forhaanelser imod de nordiske Oldsager i en tyss Bog, kaldet Erholungen (i Skandin. Museum 1802), der i øvrigt handler om en senere Strid med Tydterne, den oldnordiske.

ere Rigets indfødte gamle Undersaatter ikke mere agtede end en Fabre-Avn.¹⁾ Af lutter Iver syntes nogle danske Forfattere endog at ville give Indfødsretten tilbagevirkende Kraft; de grebe i det mindste de Lejligheder, der tilbød sig, til at bebrejde de Fremmede, selv dem, der vare blevne uskadelige, at de i sin Tid vare blevne foretrukne for Landets Børn, og at lade dem høre alt det Onde, de havde affstemmet. Til Deber siger Esaias Fleischer, naar han i sin Strid med T. Baden, „der ved Magtsprog og Indgrib i Proprietærernes tilkjøbte Rettigheder og Ejendom vilde tvinge dem“, iblandt andet siger: „Man kjenner jo Thyseren, hvorfra alle disse Krumspring begyndte; og Rhytet har sagt, at saa prægtige Løfter, som han gjorde paa Papiret om at affkaffe Hovedgaardene og indføre Frihed og Ejendom, saa dog, da et anseeligt Forbegods blev ham tilbudt til Foræring kvit og fri, alene paa Vilkaar, at han der skulde paa egen Bekostning fuldføre sin Plan, torde han ikke tage derimod. Den Neberdrægtige! om Rhytet er sandt.“²⁾

Et Par Aar efter maatte atter en Eventyrers ublu Uforflammenhed og et Indhug fra Kiel paa en Mand, der ved sin Rejse var kommen i et vist Rh, atter sætte Gemhyterne i Bevægelse. Eventyreren Pallini, der skrev om Frimureriet, og vilde selv oprette en Frimurerloge, hvilket dog ikke lykkedes, drev det endelig for vidt. Sevel Bloch afflørede ham tilligemed den bekjendte Digter Schaack-Staffeldt, der, da Thyserne fandt sig fornærmede ved nogle af hans Udtryk, forsvarede sig i et Stykke: Til alle

¹⁾ Swiids Dagbog, S. 125.

²⁾ Fleischer, Begiering til et upartist og Dansk tænkende Publikum at dømme imellem ham og Hr. Kammerraad Baden. Kbh. 1786. S. 38. 41. ff. Debers Appel an das Dänische Publicum i Deberiana.

retfindige Tidsfere her i Landet. Han, der „har en Erhødighed for den tyske Nation, der gik over i Prædilektion“, var dog kommen til at sige: at Pallini „havde det tilfælles med en Del fornemme tyske Embedsmænd her i Landet, at han med stor Behag nød det danske Brød, men med stor Mishag hørte det danske Sprog“ o. desl.¹ Andreas Christian Hwiid, der paa offentlig Bekostning havde gjort en Udenlandsrejse, og efter sin Hjemkomst (1781) var bleven Provst paa Regensen, udgav sin Dagbog (1787), og fortalte iblandt andet en Del om sit Ophold i Kiel, som der maatte vække Mishag: I Bibelkritikken, som var hans Yndlingsfag, havde Bibliotheket saa godt som intet. Et Sted siger han: „jeg hørte Cramer i Dag læse over Polemikken; vi vare sex Auditores. Kjedsommeligt var det.“ Over denne Bog udkom der i Kiel en Kritik, hvori først Heinze ligefrem karakteriserer dens Indhold som noget, hvori der er „weber Geist, noch Geschmack, weber Menschenkenntniß, noch Gelehrsamkeit“, kun „mageres, elendes und unverdautes Geschwätz“ (hvori han desværre havde Ret), hvorefter Cramer ironisk forsvarede Hwiid imod Heinze, og ikke uden Held parodierede hans Flauser, samt berører Fejden imellem de Tyske og Danske. Udgivelsen af Hwiids Dagbog standsede, og Kritikken i Danmark fik atter en Lejlighed til at fortsætte Striden.² Nu behøvedes der kun et stærkt Vindstød til, for

¹) See Stykket: Plagiat af N. P. S. Bloch i Ugeskriftet Samleren 1788, Tillæg til Nr. 52. Sevel Blochs Spørgsmaal angaaende Pallini eller Morteziniaben i et Brev til Sekretær Gudenrath og dennes juridiske Svar, samt nogle mindre Sager, og Schack-Staffeldts Meddelelser, ligesledes i Samleren. De sidste ere aftrykte i Liebenbergs Udgave af Schack-Staffeldts Digte og Biographi under Artiklen Polemik. Pallinis Skrifter fandtes ikke.

²) A. C. Hwiid, Udtog af en Dagbog holden i Aarene 1777—80 paa en Reise igennem Tyskland, Italien, Frankrige og Holland. (I mit Exemplar findes nogle egenhændige Linier af Hwiid, som

at drive Skyerne sammen til det Skybrud, der i Aarene 1789—90 vedblev at styrte ned over Lyfferiet.

Baggesen skrev *Holger Danske* (1789), Prof. Cramer i Kiel oversatte den; Heiberg, der parodierede den i *Holger Lybske*, anbragte i sin Parodi noget af Cramers tyfste Oversættelse, hvilket gjorde en løjerlig Virkning,¹ og Kritikken angreb denne Oversættelse. Den var ikke heldig. Versene vare uden Rim; triller oversatte han ved zaubert (som om der stod tryller), og der var mange andre Ting, som Anmelderen tog skarpt fat paa.² Cramer, en underlig forvirret Mand, havde dog ment det saa godt. I Fortællingen, der er stilet An Wieland, havde han ikke blot roest Baggesen, hans andre Skrifter og hans Oper; men ment, at Wieland vilde dele hans Forundring over, at et Sprog, der endnu ikke taltes af to Millioner, i et Land, hvor Forfatterne kun havde een Hovedstad, o. s. v., stod paa samme Punkt af Renshed, Adel, Bøjselighed (Gewandtheit) og Rigdom, som deres (det tyfste), ja, det var endog, som Schulz havde sagt ham, meget musikalisk, om end, som egen Erfaring havde overtydet ham om, det daglige Sprog ikke var behageligt, om end „der latschigte, gätschigte Ton des dänischen gemeinen

har det paafaldende, at han skriver Navneordene med smaa Begyndelsesbogstaver.) S. 29 taler han om plain good common sense, hvortil der sigtes i Modskriftets Titel: *Hwiids Reise durch Deutschland. Ein Turnier zwischen Heinze und Cramer in Kiel, gehalten vor dem plain good sense Og good humor des copenhagener Publicum.*

..... melius non tangere! clamo;

Flebit, et insignis tota cantabitur urbe!

Hor.

Kiel 1788. Anmeldelsen i *Lærde Efterretninger* 1789, Nr. 7.

¹) Anmeldelse af *Holger Lybske* i *Lærde Efterretninger* 1789, Nr. 43 (af H. J., det er Abrahamson).

²) Anmeldelsen af Cramers Oversættelse i *Lærde Efterretninger* 1789, Nr. 42 (ligeledes af H. J.).

Jargons beleidigt“, o. s. v.¹ Den hele Behandling, at Baggesen, der havde gode Venner blandt Ejffriene, og de selv med i Gramers Oversættelse bleve forhaaned, parodi-
 erebe, vakte en stærk Røre i Ejffrienes Lejr; og Fru Fr. Brun, født Münter (gift med Brun 1783) kunde ikke længer tie. Hun gav i sine Ausrufungen et Indlæg i Sagen, der er vel forsynet med Tankestreger, men ingen sunde Tanker. „Welch ein Geist der Gährung, saaledes begynder hun, ist plöghlich entstanden? Welche unbegreifliche Wuth hat die schönen Geister, Gelehrten, Patrioten ergriffen? Was ist denn geschehen? Warum stehen sie alle so blaß da? Warum ist der Staat erschüttert? Warum sind die Sitten beleidigt?“ „Ein dänischer Dichter hat eine Oper gebichtet! Die Gränzen der Mittelmäßigkeit sind überschritten! Aber das ist nicht alles. Ein deutscher Gelehrter, von edlem unbefangenen Enthusiasmus getrieben, hat ihn und die Nation und ihre Sprache gelobt!“ Derpaa fremstiller hun „die Lehrer des Volks“, hvorledes de overlægge med hinanden at nedrive, at tilintetgjøre, at angribe ham som om han var en Fremmed, at raabe, saa det kan høres fra Nord til Syd, hvor uforsonlige Fiender de ere af det thffe Navn, af ethvert thft Ord, hver thft Lyd, at de ikke ville taale, at en danst Stavelse nogeninde bliver forthstet. De ville herester kun hylde Middelmaadighed og Mørke: „Was ist öffentliche Glückseligkeit, was ist Bruder-Bürger-Liebe, sige de, wenn wir verbunkelt würden? Gieb sie uns lieber zurück, o Schicksal! die ägyptische Finsterniß und die Treiber dazu, daß die Mittelmäßigkeit allein siege, allein herrsche, daß wir

¹) Holger Danske. Eine Oper. Nach dem Dänischen von Carl Friderich Gramer. Kiel. (Trykt i Kbh. hos Schulz paa Oversætterens Bekostning).

ruhig leben unter dem Schutze dieser allgewaltigen Götin!" „Jeder zu erhabene Verdienst soll uns fremde, soll uns ein deutsches Verdienst sehn." Ja, om Thyfkerne end ville ræffe dem Hænderne, ville gaa i Døden med dem, saa ville de vende sig fra dem, „sie zurücklächeln und Thyfker, Thyfker sagen." „Ihr bloßer Name soll ihnen dennoch ein ewiger Vorwurf sehn." ¹ Skriftet var anonymt; men man havde i det mindste Formodning om at det var af en Dame. Abrahamson siger i Slutningen af sin Anmeldelse: „Nærværende Udraabsmand (eller Kvinde, thi paa mange Steder ere Tanker og Udtryk lidt femininiste)"; Schack = Staffeldt taler om „Thyfteren (for ikke altid at sige Manden, især da man ikke bør opfalde enhver Ting efter en Mand)." Kritikken slog ikke desmindre løs paa „dette usle Smøreri, en slig Stribler, dets pygmæistiske Forfatter, denne Markstriger, som paa Thyf har behaget at opvarte os med sine skønne Kariteten", „en Excretion, som en forstørnet Thyfker har givet af sig, fordi Holger Thyfste spøgede med Holger Danske." ² Kritikken mente, at man næppe kunde være bekendt at svare paa saadant Guds; men Thyfkeren Schack = Staffeldt optog Handsken og udgav (ligeledes anonymt): Om den Ting, kaldet Ausrufungen og om andre Ting (Kbh. 1789. Til de andre Ting høre især hans Betragtninger over Operaen og dens Natur). Den vordende Digter,

¹) Ausrufungen veranlasst durch Holger Danske und Holger Tydske. (Med Motto:) Lasst uns die Mayblumen nicht versäumen; Lasst uns Kränze tragen von jungen Rosen, ehe sie welk werden. Weisheit Salomonis Cap. 2. v. 7 und 8. Copenhagen 1789. Tre Blade.

²) Anmeldelserne af Ausrufungen i Kritik og Antikritik 1789, Nr. 32, og i Lærde Efterretninger 1789, Nr. 44; den sidste af S. 3. det er Abrahamson.

der næppe selv kan skrive Dansk (han skriver Watersucht, og siger, at Baggelsen har forklaret, d. e. verherrlicht, Wieland) kalder Danmark „et Farcetheater for Lyskeri“, „et Land, hvor Lyskere til Trods og Haan for de Indfødtte endnu sidde øverst ved Bordet.“ „O det griber den danske Mand som en Dommehag, naar Landets Love aabne Smuthuller, naar Lyskere have Fortrinet, naar Landets Børn staa tilbage og siden skulle tigge af Udlændingens Haand hvad Udlændingen hysperede.“ Han ønsker, at „flere Mænd, udrustede med Sarkasmus og Lune, vilde træde sammen og udgive et periodisk Skrift, der som et Rivejern langsom og uafslædig rev paa Lyskheben, indtil intet var tilbage uden Støv, man kunde bortsende med et Pust.“ „Naar man udbryder i Brede mod Lyskere, da er det mod dem, der aabne sig Veje gennem de Danske, og, haansmilende til begge Sider, stige op til Landets Tøse; mod dem, der altid foretage Sammenligning imellem det Land, de forlode, og det de thede til, for at lade os føle det Offer, de af bare Menneskekjærlighed og Begjerlighed at ophænge nogle Lamper i vore mørke Hjernestaller, bragte os; mod dem, der ikke erkjende, at Danske kom dem imøde med Venlighed og Gæstfrihed, mod dem, der næsvise og faade tro, hver Dansk er et Nødanke for deres Lune og Bersiflage; mod dem, der ere forvovne nok at bilde sig ind, at vi endnu skulle takke dem for den Ære, de gjøre os, naar de paa os, som paa Trapper, stige til Vejrs; mod dem, der offentlig tør vove at kalde os en Republik af Abberiter og Idioter; med eet Ord: mod den forvorpne Lyskhe, der i Lysklands Afglands staaer og lader Haan af det velvillige Folk, der har for megen Erhødighed for andre Folkeslag, og for liben for sig selv.“ — „O s, Danske.

Alle Indfødtte ere ikke Danske. De stamme sig ved deres Fædreland!

Striden blev fortsat med stedse større Bitterhed og Alvor. Kiegels talte i Kjøbenhavns Skilderi om den ælle Smag, der fra Jyllands Heber trækker op over os. Man har vel før hørt i de store Kredse, at kun Hundene logre, naar man taler Danst til dem. De Danske nødes vel at træde i Thyfernes Fodspor, for paa deres Maabe at gjøre Lykke. Snart ville Frederik den Førstes rædselsfulde Dage omkringspænde vores kjære Fædreland, og man vil da, som den Gang, staa forgabede over, at de, der saa lidet kjende Landets Tarv og Mangler, just vælges til at slynge Buggeviser for Guderne (Kongerne), ja værdiges at drikke Nektar med dem, og herved faa Ret til at træde Nationen under Fødder, „dog Sommerfugle træde ikke haarbt, men som Orme gnave og forværre meget.“ „Haver man ikke længe i Forgemakkerne seet de enkelte Skyer, der, i et Vejr sammenpakkede, omsider vil slaa ned over vore Hoveber? Igjennem det forfaldne Universitets Sprække trækker denne Synild læt, Landets lætte Penge og Modløshed kan ikke imodstaa den, og Hofmændenes bange Natur falder næppe paa at udhænge Aflebere.“²

Det er ikke et af de ringeste blandt Tidernes Tegn, at der nu ogsaa i det mindste hos nogle af Sønderjyderne, selv hos dem, hvis Mordersmaal var thst, vaagne en levende Tanke om, hvilket der var deres rette Fædreland, og at netop en Slesviger skulde blive den ivrigste, sindrigste og skarpeste Forfjæmper imod Thyferiet. Werner Abrahamson,

¹) See ogsaa Artiklen Polemit i Liebenbergs Udgave, samt Schack-Staffeldt. Et biographisk Udkast af Molbch. (jf. Schack-Staffeldt hos Erølev).

²) Kiegels, Kjøbenhavns Skilderie. Tredte Aargang. Februar til Julii 1789. S. 138.

født af tyfste Forældre, saubt paa Landkabetakademiet i Kjøbenhavn (1758) sit tyfste Modersmaal som herskende Sprog, da Daanf ikke der maatte tales, og skrev selv paa Tyf; men efter Struensees Fald, og da han (1772) blev den første Lærer i Modersmaalet i Forening med det tyfste Sprog, blev han dets utrættelige Talsmand. Ogsaa hos Magthaverne søgte han at virke for det, hvilket sees af følgende, hidtil ubekjendte, Udbrug af en Skrivelse fra Abrahamson til daværende Marskal hos Kronprinsen, Joh. Bülow, den 9 Octbr. 1787:

„Paa Landcadet=Academiet skal just nu holdes det sædvanlige offentlige Examen, og jeg skal derved atter fremstaa som Taler. Hvor ubilligt det er, at slige overordentlige Arbejder altid lægges paa en og den samme, og det endda paa en Lægmand, medens der ere fire studerte Lærere, saa har jeg dog ikke undslaaet mig for det; men det synderlige derved er, at mig er paalagt at bruge det tyfste Sprog til denne Tale. Anderledes end ved Forestillinger at sætte mig imod denne Anordning, lod sig ikke gjøre; jeg kommer da til at tale tyf i en Stiftelse, bestaaende mest af dansk Ungdom, bestemt til Officerer i den danske Armeer, midt i Hovedstaden af den danske Etat og for den danske Kronprinds.“

„Det fejler ikke, at Hs. kongel. Højhed jo vil lægge Mærke til denne Inconsequence, der i det mindste har et Slags Skin af Nationalsprogets Ringegættelse.“

„Min ærbødigste Begjæring er da, at Deres Højvelbaarenhed vilde vise den Bovaagenhed at forsvare mig mod en ublid Bedømmelse, da jeg saa ganske mod Tyf og Willie seer mig nødt til at vige for Overmagten og at handle mod Overbevisning.“¹

Ligesom han havde været med at stille die Ausrufungen i det rette Rys, vedblev han under Stridens Hebe at meddele de kraftigste Indlæg. I Minerva, November 1789, lod han uden Navn indrykke: Svar til D. fra J. Oversat,

¹) Meddeelt af Prof. Kall Rasmusen efter de Bülow'ske Papirer i Gehejmearkivet.

hvori han under den mest bidende Ironi sagde den bitterste Sandhed. Det er en fortræffelig Satire, hvis Mage han nok aldrig har strevet, og som maa læses i sin Helhed. Han lader en Tysker forsvare Tyskerne; alt hvad man bestylder dem for, alt hvad man bebrejder dem, er ikke deres Skyld, men de Danstes egen. „De ere højlig at undskyldte, naar de, medens de leve blandt os, vise en Udsærb, som det i deres Fædreland ikke er Skik at bruge blandt smukke Folk.“ „Deres egne Landsmænd, siger Tyskeren, ere selv Skyld i alle de Fejl, de tillægge os,“ og „han haaber derfor, at de Danste ikke mere vilde klage over os (Tyskerne), men lade os i Fred oplyse dem med vore Indsigter, og møtte os med Landets Fædme.“ „Jeg gaar til det andet Klagepunkt, vedbliver han, at vi indtrænge os i Embeder, til Forfang for Landets Indsødte. Indtrængelsen nægter jeg aldeles, thi aldrig har nogen endnu med væbnet Haand sat sig i Besiddelse af et Levebrød. Vi komme herind, vi lade vort Lys skinne, vi aagre med vort Pund, Løb eller Dventin, alt efter Tøne, og see, man giver os, hvad man dog vel bør vide, ikke at kunne saa godt røgtes af den Indsødte, især naar han hverken har lagt sig efter at skinne eller at aagre. Er det nu atter ikke Deres egen Skyld? kalder De det Indtrængelse? Er det ikke lovligt at kalbes? Og er det ikke ogsaa egen Skyld, naar Lysset under Skjeppen ikke giver Skin, og Pundet i Jorden ikke giver Rente? Langt fra at have indtrængt sig, ere endog endel af os indkalbede. Ja, min Herre, indkalbede. De have forladt Slægt og Venner, Hus og Ejendom og det dulce natale solum, for at bøde paa Deres Folks Mangel, der havde Ingen, plat Ingen, i alle dets Landemærker, der kunde due til det, vor Landsmand kalbtes til. Ja, siger De, Den, der kaldte dem, var selv ingen Indsødt eller vilde ikke være det. Hvad kommer det mig ved? hvi gave I ham Ret at fore-

flaa til Embede? Nok er det, vi kaldes og trænge os ikke ind. At vi saa tit konkurrere med Dem, og da min Landsmand antages, og Deres forkastes, det vil De dog ikke kalde Indtrængelse?" Paa et andet Sted siger han: „Tale vi ikke Deres Sprog, gjøre vi os ikke engang den Umage, at kunne forstaa det, saa spørg Deres egne Landsmænd om Aarsagen. De kan med det samme spørge dem: hvorfor deres Modersmaal ikke læres grammatikalst i nogen Skole?“ Det er ikke Tyfferne, der dable det danske, det er de Danske selv: „Ingen Frantsmand kan tale hneligere om sit Lands nærværende rædsomme Forfatning, end Deres Herrer og Damer tale om Deres Land. Naar de nu ikke kan nægte, at dette er Tønen, hvad vil man da fortænke os saa meget, at vi stemme i med, og at vi som Genier gaa lidt videre, og finde Fejl, hvor De selv endnu ingen fandt?“ Bittere endnu falder Slutningen: „Man tvinger sig albrig uden for Personer, man agter. Siig nu De mig, kan jeg agte det Dyr, der slikker den Fod, der træder det paa Halsen, selv kaster sig hen, for at trædes paa? Naar et Folk i lang Tid ringeagter, ja foragter alt sit eget: Mennesker, Naturprodukter, Skikke, Sprog, Arbejde, kort: Alt uden Unbtagelse; higer i alle disse Dele og i titusende andre efter idel fremmed, fra Karetten til Tobaksbaasen, fra Rjolknappen til Skospænderne, fra Friesøren til Huslæreren, fra Staalnarreri til Florsnarreri; naar det er og vil være et evigt Blandingsgods af forskjellige andre Nationers Art og Væsen; taber derved sin Selvtændighed, sin Nationalsjælelse; favner med Grifstthed hver Fremmed, der lader sig see, og taaler af ham Forhaanelser, der i enhver anden Nation vilde trætte en Martyrs Taalmodighed; naar et Folk gjør saa, hvad Rettighed har da De eller en anden enkelt Mand af samme Folk at klage, naar man til-

sibefætter af Agtelse, og behandler dem som Spartanerne forðum deres Heloter?"

Et i Aarets Løb udkommet Skrift: Folkets Røst om Tybsterne (1789) fremkaldte adskillige andre, og traf Striden over i det følgende Aar. Forfatteren er ubekjendt.¹ Han er ikke ubillig; han berømmer Schulin og Tode, og udtaler sig usførlig og levende om de falske Patrioter, der nære eller fremkalde et ubesindigt Had til Fremmede og uden Forskiel nedfætte fremmed Fortjeneste. Men „man bør ikke laste Nationen, om den nu ikke længer vil tilbede alt hvad der er fremmed. Længe nok ere Danske og Norske tilfidesatte for Ublændinger. Har man ikke seet de vigtigste Embeder i deres Hænder lige siden Christian den Femtes Tid? Hos os have de opnaaet Rigdom, Ære, Magt. De have taffet Nationen ved at foragte den, fordi den er stille og beskedn.“ „Og hvad have de udrettet, disse sjældne Sjæle? De have indført fremmed Overdaadighed, den der ikke passer til vort Klima, til Vædtes gode Sæder. De have mest tænkt paa at berige sig, deres Paarørende og Kreaturer; saa maatte de lukke Dørene for Misbrug og Uretfærdighed, for ikke at opvække Fiender. De have foragtet Landets indfødte Børn, nedtrykket Nationalitet, standset Nationens Fremgang i Videnskaberne, da de ikke opmun-

¹) Det har til Motto:

Furorae coccos, an rapit vis acrior,
An culpa?

Horatius.

S. 24 siger Forfatteren til den Mand, som han fingerer at skrive til: „Hvi fattede du i en satirisk Lune det fremme Forsæt at udgive din Essai sur la littérature et le goût en Danne marc?“ Til Slutning faar en Undskyldning for mulige Trykfejl, da han som fraværende ikke selv kunde besørge Korrektoren, og derunder S.

trede uden fremmede Lærde. Sandelig! De have højliggen fornærmet Nationen, de have stor Skyld i, at vi ikke ere det vi kunde være og burde være." Derefter ubvikler han at „en Nation bør føle sin Styrke, sin Nationalstjhed," at der allerede er steet megen Fremgang i Literaturen siden 1777, flere Originalværker ere komne tilsyne, og endnu mere siden 1784; men jo mere vi selv stride frem, desto mindre taale vi fremmede Indgreb. „Jo mere vi stræbe at blive fuldkomnere, jo mere blive vi opbragte, om nogen ikke skjønner paa det vi have gjort, ikke paa det vi ere i Begreb med at gjøre. Der kommer en ung Holstener (Eggers), og vil lære os, at vi ikke have Indsigt i Statsvidensskaberne, skjøndt han ved mangfoldige Skrifter maa overbevises om, at vi dyrke dem med Flid og Frimodighed. Han vil laste Sproget, som han ikke forstaar, og tilbyder sig at berige det ved Oversættelser. Skulle vi med Taalmodighed høre paa sliq Tale?" Mange Holstenerne og Fremmede, som have Embeder i Kjøbenhavn, gjøre ikke det mindste for at vinde Nationens Yndest. De lære ikke Sproget. De studere ikke vores Literature. De vise stor Tillid til deres Landsmænds Indsigt, og ingen til de Danskes og Norskes Duellighed." o. s. fr.¹

I Minerva, Januar 1790, indførtes i Anledning af det foregaaende Skrift: Til Forfatteren af Folkets Røst om Trykkerne. Her antages Forfatteren af Folkets Røst for en Nordmand: „Du ædle norske Mand, hedder det, thi Sproget, dine syndige, sølsomme, sanddru Ord ere mig Borgen for, at du er det." Men i Folkets Røst er der noget, som Nidinger kan misbruge. „Vi bør alle være eet Folk, alle Dannerrigets Mennesker." „En den store Slægt." „Vi

¹) I dette Skrift omtales ogsaa L. Rothes Brev og Bøn, og der gives et Uddrag deraf.

ere alle Mennesker, saa Borgere." „Vi skulle altid stige i Fuldkommenhed, endelig naa højt henud, sætte Hæderlighed i Vidskab, hvorfor da begynde med Vebrejdselse, min Ven?" „Hvorfor blande Holstenerne med Fremmede?" For Resten findes her en hel Del om Skatter, Lotterier, o. desl., og naar alt kommer til alt er det hele en anbefaling for Tyfsterne og deres Fortjenester.¹ Paa dette Forsvar fulgte tre Svar. Der udkom som særskilt Skrift: Tanker i Anledning af det i Minerva for Januar 1790 indeholdte Stykke: Til Forfatteren af Folkets Røst om Tyfsterne (Kbh. 1790.) Forfatteren i Minerva forsvarede Tyfsterne, og finder de andre Klager over ny Skatter o. desl. ugrundede; men der er Ret i Klagerne. Det forholdes sig saa: „at de thysttalende Mænd trænge sig dagligen ind i alle Embeder; at Indfødsretten ofte er krænkert; at næsten alle Embedsmænd see igjennem thyste Brillen eller Forstørrelsesglas paa de nærværende, og igjennem thyste Riffertter paa de tilkommende Ting;" „at de danske Mænd fortrænges ved vort Universitet af Tyfsterne, og at Begyndelsen hermed fornemmeligen er gjort ved det theologiske Fag; at det ligeledes er steet i de højere Cirkler og Kollegier, hvor enten Tyfster eller Thysttalende danske Mænd bestyre Sagernes Gang; at det danske Sprog tilligemed Folket er blevet til Foragt, og at det er Tyfsternes mindste Bekymring at lære det, men de gjør endog Paastand paa thyst Tiltale; at man kan nævne thyste Mænd, som have været 40 Aar og berøver i Danmark, have fortæret meget af Landets Fedme, og dog næppe kunne forstaa Sproget, mindre tale det." Fremdeles: „Ufordrageligt er det at see de thysttalende Mænd ligesom ved en indbyrdes tiltrækkende Kraft klynge sig sammen;

¹) Hvis Forfatteren ikke er en Tyfster, kunde man med Hensyn til det vide Sprog og Sproget tænke paa Tyge Røthe, men det anføres ikke iblandt hans Skrifter.

ufordrageligere, naar de ved denne Kraft drages ind i Embeder, hvortil de ere ubuelige; men ganske afstøveligt, naar de Danske og Norske Mænd godvilligen søge at hænge sig fast ved dem, i det de krybe og slebte for de mægtige Tyffe." Han anfører derpaa Exempler (Bernstorfs Valg til Formand og en tykstalende Huslæges Optagelse til Medlem i Videnskabernes Selskab.) De hykkelfste Minervister raabe: Her er Fred og ingen Fare; men det er ikke saa, det hænger over Hovedet. Det andet Skrift: Anmærkninger til Stykket i Minervas Januar, kaldet: Til Forfatteren af Folkets Røst om Tybsterne (Kbh. 1790) bærer Abrahamsons tydelige Mærke, det sammentøbte α, og han tog her Bladet fra Munden, hvis han ikke før havde gjort det. „Forfatteren til hin Afhandling er en tykstalende Mand, thi hans Maal røber ham, da han tyfter ikke alene i Ord, men ogsaa i Meninger og Foredrag." „Ibde var det, nok og tilgavns, om disse Udansk i deres egne Cirkler bekliffede Nationen og Landet, hvor de lide saa vel, men utaaleligt er det, naar de til denne Ufornuft og Ufsjønksomhed søje den Grovhed, den ublu Grovhed, uden al Sky og Skam at beklamere deres ensibige Nedsættelse af alt, hvad vi ere og have, i Overværelse af Danske, stolende paa den mageløse Beskedenhed og Høflighed, som hindrer disse i at bevare Grovhed med Grovhed." Ret levende fører han os ind i disse Fremmedes Kreds ved at meddele nogle af deres Talemaader: „Das ist ja hier nicht anders, hier sind ja die Straßen nie rein; Sie wissen ja wie die dänischen Frauenzimmer sind; Psui, das ist ja ein dänisches Gericht; Sind die Leute denn hier gar rasend vor Brodneid; Ohne die Deutschen können die Dänen mit nichts zurecht kommen; Das ist ja wunderbarlich hier, draußen bei mir ist's ganz anders, og tusinde andre." Samt (i Anmærkning) dette: „Ich glaubte hier angefekt zu werden, aber es ist kein An-

kommen, wo man lömmt ist es überall so voll Dänen.“ „Og det høres, ikke af en forløben Burs eller af unge uforstandige Menneſter, men af ſatte Folk, der have bygget og boet iblandt os i mange Aar, af Stands- og Rangſpersoner, af Damer til Damer, af ellers gode Venner til Venner; det er da ſom Natur-, ſom Karakterſprog. De ere grove uden at vide det, og hvorfor? forbi vi Danſte ere ſaa beſtedne, aldrig at lade dem føle deres Grovhed.“ Og de Holſtenſte Brødre, de, lader det til, ere endnu de værſte: „al den Uſtik Krontyſterne lade ſee, den viſe de allerfleſte af dem ogſaa, al den lumpne Ringagtelse mod Danſthed“, o. ſ. v.¹

Holſtenerne! For at tage dem i Forſvar fremkom et Stykke i Minerva, Marts 1790: Om Holſtenerne. Ved de forhaanebe Tyſtere, mener Forfatteren, kan der efter Indfødsrettens Indførelſe ikke forſtaas andre end dem. Men man maa ſætte al lavere Videnskab tilſide. Og han ſaar da ud, at Danmark er meſt favoriferet, Norge og Hertugdømmerne ſtaa langt tilbage; „deres Overflod gydes i en Afgrund, hvorfra den aldrig kommer tilbage til ſin Kilde; og, ſkulde man tro det? de tilbageſatte Børn tytrede aldrig nogen Klage, nogen Murren, ſtille og beſtedne ſaae de paa det medforbundne Folks Fortrin“. Med hvafſe Ord og med klare Tal oplyſer han derpaa den Uret, Holſten og Norge have lidt, og hvorledes Danmark altid har haft Forbelene. Efter denne Mand er den hele Strid fremkommen ved Bortgivelfen af et Profeſſor-Corpus, hvortil Tyſtere bleve bragte i Forſlag; „men naar fortjente Danſte ikke ſættes tilſide, ſaa kommer det her ikke an paa Sproget. Animofitet imod en

¹) Det tredie er et mindre betydende Skrift: Blunt's Betæntninger over Brevet til Forfatteren af Folkets Reſt om Tyſterne. Kbh. 1790. Dette Forfatternavn findes ikke hos Nyerup.

eneste Mand er Skysben; men en femdobbelst Kroning af den preussiske Lovkommission giver dog nogen Adkomst til Agtelse".¹

Endelig forsøgte Fram ved sin Mægling at bringe nogen Ro i de ophidsede Gemhytter, nemlig ved sin Afhandling i Minerva, April 1790: Er der nogen Grund til den Uvillie der skal være imellem Danste og Tyskere? Først viste han, at Spliden var faktisk, dernæst udviklede han udførlig dens historiske Oprindelse, endelig mæglede han imellem de Stridende ved at gøre dem lige gode. Uvillien var tilstede, den indeholdt „Misundelse eller Foragt eller Had eller noget af disse tre smukke Egenskaber tilsammen“. „Hos os var det blandt alle Klasser af Folket almindeligt, ikke at mene Mængden af de Tyskere, der levede iblandt os, vel; og det var Tonen i den tyske Provins, der staar under Regjering med os, ikke at lide eller tale godt om hvad der var danst“. I Følge den historiske Udvikling maatte det saaledes komme. Tyskerne, understøttede af Slesvigere og Holstenere, tvang de Danste til at antage Christian den Tredie til Konge. Ved Reformationen forfulstes det allerede forhen med Tysk blandede nordiske Sprog. Kongerne hentede sig Brude i de smaa tyske Fyrstefamilier; de bragte liden Brudestat, men et Slæng af fattig Abel. Tysk var og blev Hoffproget. „Bernstorf havde gjort sig det til Grundsætning, under lige Omstændigheder at ansætte Indfødte som Diplomater; var det hans Fejl, at den danste Abel var saa ringe i Antal? Hvo kan undre sig, at Landets Børn holdt sig tilbage fra den Ministers Forgemat, hvor, indtil Løber og Sveitser, alle vare Fremmede“. Dg trængte ikke Tyskheden ned indtil selve Middelslandens

¹) ff. et Stykke i Minerva fra Januar: Om det er raadeligt at indbrage Professorernes Corpora. Til Erant. (Hos Nyerup under Balthasar Münter). Dg Erants Svar i Minerva fer Februar.

Navne: Schmidt, Schuster, Schneider, Müller, o. s. fr. Hvad var der under saadanne Forholde at gjøre, uden at godtgjøre, at „Danste og Tyske, hver med sine særegne berømmelige Egenstaber og en agtværdig Nationalitet, intet have at misunde hverandre, intet at ringeagte hverandre for.“

Hvorledes kunde saa almindelige humane Ytringer bane sig Vej igjennem et løsladt Folkehjad? Der blev sendt Pram nogle anonyme Ord til Svar paa hans Afhandling; han svarede kun med at indrykke dem i Minerva, Juni 1790; der staa de endnu: „Pæte, non olet. Forfatteren tog det Skarn op, hvormed hans Forgjængere havde overstænket Tyskerne, overstænkede dem dermed paa ny Store og Smaa, staaente ikke engang det Kongelige Hus, og raabte hestemobigen: Brødre, det stinker ikke!“ En Skribelse fra Altona, den 9 Maj 1790¹, gav Tyskland et kort Referat af „die lächerliche literarische Fehde gegen die Deutschen in Kopenhagen“, just ikke med den største Trost; Forf. beklager ogsaa, at denne Afhandling, der jo vilde stifte Fred, kom for Lyset. Saadant noget kan han ikke finde sig i. „Das ist doch eine arge Thorheit“, siger han til Slutning, „wenn dieser Schriftsteller (Nordmanden Pram) sich mit lächerlichem Selbstdünkel gegen die Deutschen aufblähet; wenn er in allem Ernst zu beweisen sucht, daß die Dänen im Grunde den Deutschen in keinem Fache nachstehen; wenn er mehnt, daß der minder brauchbare Eingeborne bey Besetzung der Staatsbedienungen nicht dem geschickteren Fremden überhaupt, sondern nur dem Fremden nachstehen müsse, der sich durch ein ganz überwiegendes Talent über die Eingebornen erhebt. Wer übersieht nicht bey einigem Nachdenken die gefährlichen Folgen

¹) Indført i Allgemeine Literatur-Zeitung 1790. Intelligenzblatt Nr. 113, d. 8 Sept.

einer solchen Abwägung des Verdienstes, welche das sicherste Mittel ist eine nicht sehr zahlreiche Nation in ewiger Mittelmäßigkeit zu erhalten, ja, wohl gar, durch Abschneidung einer der wirksamsten Triebfedern der Nachäferung in die Barbarey zurückzuführen. Ueber die Vergleichung der Literatur beider Nationen und der Mittel zu einem größeren Fortschritt kan man nur lächeln; man weiß ja, wie es dem geht, der einen Spiegel so lange anhaucht, bis alle Umrisse unkenntlich werden.“ *Hvilken ædel Kjærlighed, maa man vel sige, til det danske Folk besjælede ikke disse Menneker! Hvad vedkom det dem, om de Danske vare middelmaadige eller sank tilbage i Barbari? Hvilken ren Begejstring drev dem til at tage Brødet af Munden paa de Indsødte! Kunde de ikke blive i deres eget Hjem, hvor der var saa herligt at være? Hvo gjorde dem til vore Tugtemestere? — Vi selv?*

Det kunde næppe undgaas, at jo nogle Fremmede ved Fejlgreb droges ind i Fejden; retsindige danske Mænd toge dem i Forsvar. Kapelmester Schulz havde i sine Gedanken über den Einfluß der Musik auf die Bildung eines Volks (Kph. 1790) dabled Musikkens flette Tilstand i Danmark. Han ansførte et Faktum, og havde fuldkommen Ret. Desuagtet blev han haardt anfalden i et lille Skrift: *Uarsagen, Hensigten og Virkningene*. (Kbh. 1790).¹ Men hverken havde Schulz trængt sig ind eller tillistet eller tilprælt sig noget. Han blev forsvaret i et Stykke i *Minerva*, Maj 1790: *Nogle Noter til Texten: Uarsagen, Hensigten og Virkningene* (af Guldbaasens Forfatter, D. Chr. Duffen), og i *Minerva*,

¹) Hos Ryerup under P. A. Heiberg tillægges dette Skrift Abrahamson, men det findes ikke anført blandt hans Skrifter, og Molbech siger at „han ikke vedkjendte sig det“.

Juni 1790, af P. A. Heiberg: Et Par Ord i Anledning af Stridtet: Marsagen o. s. v.¹

Den samme Mand, der tog en fagesløs Mand i Forsvar, P. A. Heiberg, var imidlertid den, der fra Stridens Begyndelse til dens Slutning vaskede Lyfterne af i den skarpeste Lub, hvoraf han altid havde et godt Forraad. Disse Angreb, i Rigsdalersfejlsens Hændelser², Komedien Virtuosen Nr. 2 med dens Fortale³, ere mere bekendte, og vi ville kun minde Læseren om dem ved et Uddrag af de bekendte Forelæsninger: „Vi ville in Dag, mine Herrer! afhandle det Spørgsmaal de emigratione cistum“. „Vi hase nu her i Dannemark den forvønstte Drikkesfrihed“ (Trykkesfrihed). „Der er to bacta (pacta): „bactum unionis et bactum defensionis“. „De forestille Dem, mine Herrer, at en Del Europøiske kultiverte Menneffer gomme ved Skibbrud eller paa anden Maade paa en Ei, hvor de vil fette dem net og bo. Paa denne Ei ere

¹) Afstille af de til Lyfferiet hørende Skrifter ere samlede i et Bind i det Rgl. Bibl. jf. Anmeldelserne af Folkets Røst o. fl. i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 31, og af Stykket Om Hofstenerne Nr. 51, S. 811. See ogsaa Molbøch i Abrahamsons Levnet (i Historisk-biographiske Saml. 3, 428) og Sammes Schack-Staffeldt.

²) Begyndt den 1 Marts 1787 (Anmeldelsen i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 49). Der findes ogsaa Udgaver, hvis Titel har Aarene 1789. 1793.

³) Alting skal jo have sin Grund: En Tradition (meddeelt af Fabricius) siger, at Heiberg skrev Stykket, fordi han vilde optages i Hofsteinscher Verein, men seldt igjennem; jf. Fortalen. Efter Molbøch i Schack-Staffeldts Levnet S. 16 skulde Pallini være Forbilledet, men der sigtedes nok højere. Der fandtes virkelig flere tyffe Kolonier i Landet, som kunde fremkalde Satiren. Paa en af disse skulde en tyff Inspektør Pøet for Kvæget, der tilfaldt næppe kunde hænges sammen. Der gjordes Forsøg paa, om Menneffet ikke kunde leve af Græs, o. desl. Man maa bemærke disse, næsten utrolige, men samtidige tilforfabelige Traditioner, for at indsee, hvor berettiget Satiren var.

nu i Forvejen en Del vilde Mennesker, som have hjemme der. De guldiverte Mennesker begynde nu at bigge dem Huse og Børelser, og saa leve de tilfammen. See, det er *bactum unionis*. Derpaa gommer de vilde Mennesker, som ikke have seet saadant før paa Eien, og vil figge ind til de guldiverte Europæiske Mennesker. Saa jager de guldiverede Mennesker de vilde Mennesker bort, und wann de denn gommer anden Gang, saa slaar de guldiverte Mennesker dem ihjel. See, det er *bactum defensionis*." Dertil Anmærkningen om det ubillige deri: „Med langt større Ret kunde de kultiverede Danste slaa Wibthysterne ihjel, der saaledes som nu steer i Høbetal trænge sig ind paa vores D, eller dog i det mindste kunde vi jage dem Fanden i Bold." Og saa Samtalen imellem samme Professor og en Mand, der gif til ham efter Forelæsningen: „Jeg stal denn sige Dem, da jeg kom til Danne-mark, vare alle Ding i Staten i den iberste Confusion; Embetsmændene und alle Collegie-Herrerne vidste ikke self, hvorledes de vare vendte i Dingene." En af hans Landsmænd, et Geni, „har opfundet en Salse at smere Bønder met, saa at de bære Uld, und kan klippes et Par Zant om Aaret", o. s. fr.

5. Tyskeriet efter 1790. Fortsat Indvandring. Udfald mod Tyskerne. Forhaanelse mod de Danste (Ulrian und die Tänen). Dansk Tyskhed. Indflydelse paa Undervisningsvæsenet og Folkeoplysningen: Hertugen af Augustenborg. Christiani. (Bonfetten. Pennings). Fremblit.

Var nu denne Kamp mod Tyskerne kun Skud med Løst Krudt, der for Øjeblikket stræmmede Kragerne og andre flemme Fugle bort fra Marken og Frugthaven, eller var det skarp Ladning, hvorved de bleve liggende paa Stebet? De bleve næppe stræmmede, mindre tilintetgjorte. Danmarks Udbannelse var

bleven saa nøje forbunden med Tysklands, at de ikke kunde rives fra hinanden. Grundskylden, som baade Abrahamson og Pram havde søgt i selve det danske Folks Higen efter fremmed Gods, blev ikke hævet. Indvandringen varede ved, men Tyskernes Indflydelse, der ikke var ringe, hemmedes noget ved den vøgende Danstheds tiltagende Udvikling.

Det tyske Sprog var endnu det herskende i højere Kredse. Abelens Huslærere, Privatsekretærer, ja Tjenere, vare tyske, og bleve tilbels, naar de havde Talent, danske Embedsmænd, som L. Meyer og Dankwert hos Schimmelmänn. Det tyske Rancelli vedblev at hente Embedsmænd fra Tyskland, som Heintzelmann; Rentekammeret behøvede dem ogsaa, som Salchow. For dem var det tyske Sprog det naturlige Organ, selv om de vare fødte i Danmark, og det vedblev at være det, naar de bleve ansatte i Hertugdømmerne. Armeen vedblev formedelst sin blandede Natur at bevare og optage tyske Elementer, som Rindensfeld, Binzer, Ries. De tyske Menigheder maatte have deres tyske Præster og Lærere, som Gehren, Masemann (Stifteren af Søndagskolerne), Marejoll, Gbricke, J. N. Bafedow. D. J. W. Olshausen fra Hannover, der var kommen hertil som Huslærer, tog Doktorgraden, disputerede for theologisk Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet (1791—94), og udgav en Kritik aller Offenbarungen (1791). Tyskere brugtes som Missionærer, som Stegmann fra Marburg. Læger kom endnu hertil, som Paul Scheel fra Ikehoe, Wendt fra Cæternförde. Ligeledes Malere, som Grosch fra Lübeck, J. L. Lund fra Kiel. Eventyrere blandede sig i Politikken, som Steined fra Brunsvig, Udgiveren af Folkevennen. Nogle midlertidige Gæster vare der ogsaa, som den østerrigske Generalkonsul Bozenhard, Mecklenborgeren Amsberg, „den ædle Sweizer“ Bonstetten. Hvo vil forfølge de tyske Slægters Udbredelse i mangfoldige

andre Retninger? deres Indflydelse paa Literaturens højeste, Poetien? den tyffe Literaturs Gjentagelse i matte Efterligninger? Selv det bekjendte Middele til Læsnings Udbredelse, Læse- eller Lejebibliotheker, var en tyff Opfindelse.¹

Udfald mod Tyfterne varede naturligtvis ogsaa ved, men mere enestaaende eller som forbigaaende Hjertesuk dannede de ikke hele Skrifter. „Saa var det altid i Danmark, siger Malte Møller.² Fremmede vare altid vore Formyndere i Literaturen og saa meget andet.“ „Alle Samlinger af Danstema, om det skal due, have en Tyffer til Ansører“, siger M. E. Brun.³ Og P. A. Heiberg taler i Politisk Disputache om de Fremmedes Indbrænding paa en eller anden fed Græsgang. Disse Klager hørte da aldrig op.⁴

Den Hæftighed i Gemhytterne, som Tyfferiet havde fremkaldt og næret, den Opmærksomhed, som derved blev henledt paa Fremmedes Ansættelse i Almindelighed, bidroge formodenlig ogsaa til at skjærpe Sagen imellem Hollænderen eller Friseren Gadso Coopmans og Abraham Kall, der i sine Forelæsninger havde angrebet hans politiske Færd. Coopmans skulde være Professor i Medicinen eller efter Krægenstein i Fysikken; derved mente man, at Indfødsretten vilde

1) Det første Lejebibliothek i Kjøbenhavn blev oprettet af en Tyffer Bønnighausen, der kom hertil som Tjener, men holdt af Læsning, og ved efterhaanden at laane sine Bøger ud, bragte det til et Lejebibliothek paa 8000 Bind, hvoraf der daglig udlejes 5 til 600 Bøger. (Det var endnu til 1808). Siden kom Heiberg, hvis Lejebibliothek købtes af Stadthagen. (Schellenbergs Bemærkninger über Kopenhagen, 1796. S. 141.)

2) Malte Möllers Repertorium (1795) 1,130.

3) Fluesmækten 1797: Om de store Mænd. En Drøm.

4) Endnu 1824 siger G. L. Baden: „Vi svede af Danst ud, jo flere Tyffere vi saaledes indfaldte.“ (Bidrag til Historien om Præfensens Misbrug, i Vst Archiv for Psykologi 2,341).

krænkes. Han blev Professor i Kemien (1791), der ikke var hans Hovedsag.¹

Trykte Forhaanelser mod det danske Folk høre til Sjældenheder i Landet selv, skjøndt de langt senere forekomme.² Derimod mente man, at der endnu fra Holsten sendtes os Stikpiller. Den bekjendte Wandsbeckerbothe, Matthias Claudius, hønfsaldt i en original Skrivelse Kronprinsfen, da denne tiltraadte Regjeringen, om en Understøttelse, og fik den (1785, en aarlig Pension af 200 Thaler).³ Ikke desmindre skrev den naive og rettroende Asmus sit Digt: *Urians Nachricht von der neuen Aufklärung oder Urian und die Dänen*⁴, hvori han lader Urian forklynde Menneſterettigheberne, Fornuſten, Friheden, og lader die Dänen ſynge Omkvædet paa hvert Vers:

Urian.

Ein neues Licht ist aufgegangen,
Ein Licht, schier, wie Carfunkelstein!
Wo Sohlheit ist, es aufzufangen,
Da fährt's mit Ungeſtüm hinein.
Es ist ein sonderliches Licht;
Wer es nicht weiß, der glaubt es nicht.

Die Dänen.

Erzähl Er doch von diesem Licht!
Was kann es? Und was kann es nicht?

1) See Lærde Efterretninger 1793, Nr. 29. 30. 32. 33. En Beretning om denne Sag i *Minerva*, August 1791 (Artiklen *Literatur*, S. 281) og de andre hos Ryerup anførte Kilder. jf. Steffens, *Was ich erlebte* 2, 274.

2) F. Ex. af en Fru Elise von Burgwedel 1813—14. See *Anmeldelsen af Der Aeronaut i Athene*, September 1814, S. 190.

3) *Wils. Herbst*, Matthias Claudius, der Wandsbecker Bothe. Gotha 1857. S. 181.

4) Det findes i *Wandsbecker Bothe*, 6 D.

Urian.

www.litpool.com.cn
 Erst lehrst es Euch die Menschenrechte.
 Seht, wie die Sache Euch gefällt!
 Bis jeso waren Herr und Knechte,
 Und Knecht und Herren in der Welt.
 Von nun an sind nicht Knechte mehr,
 Sind lauter Herren hin und her.

Die Dänen.

Sind also keine Knechte mehr!
 Sind alles Herren hin und her! —

Urian.

Bernunft, was man nie läugnen mußte,
 War je und je ein nützlich Licht.
 Indesß was sonst sie nicht wußte,
 Das wußte sie doch sonst nicht.
 Nun sitzt sie breit auf ihrem Steiß,
 Und weiß nun auch was sie nicht weiß.

Die Dänen.

Das macht sie gut — auf ihrem Steiß —
 Und weiß nun auch was sie nicht weiß. o. s. v.

Det kan nu tages paa to Maader. Sangen var imob „die Fasser“, og saaledes tager han det selv (i Fortalen): „Die Nachricht ist gemacht, unsre brausende und übertreibende Schriftsteller am Ermel zu zupfen, und rechtliche und loyale Gesinnungen zu befördern.“ Andre mente, at der var en Bismag deri: det tyktes, at Hulhedens her var tillagt de Danste, et dumt Folk, der kun kunde snakke ester, og hvem der ikke levnedes anden Koes end Kjærlighed til Kongen. Saaledes blev det opfattet og revset af A. S. (Hennings) og af en Photophilus Danus, der skrev en, men mat, Parodi: Wir Dänen an Urian.¹

¹) 3fte: Wir Dänen an Urian. See Der Genius der Zeit. Ein Journal herausgeg. von August Hennings. 3 10ter Th. Altona 1797, Februar, findes Stykket af A. S. og Parodien i März s. A. ff. Sejdelsins Besøg hos Claudius med Maleren Runge i Sejdelsins Ræsendes Aarbog for 1799. S. 105.

Danskheden var kommen til Bevidsthed. Det Danstes Ret til at være, Modersmaalets Ret til at herske, havde bundet Erkjendelse; og denne Omgang fra Modersmaalets Tilfidsættelse til dets Agtelse, dets ubelukkende Hærb og dets fuldendte Sejer skrider gradvis frem fra 1790 og langt ind i det næste Aarhundrede. Men fra denne Tid kommer ogsaa en dobbelt Tykthed for Alvor tilshue: „den absolute Tykthed og den danske Tykthed“¹, Tyktheden under dansk Flag. Og ved denne Tid blev Faren vel endog større, end da begge Nationaliteter stode skarpt imod hinanden.

Hvorledes blev denne danske Tykthed eller tykste Danskhed til? Hvorved blev den fostret og næret indtil den stod som fuldvoget Mand, der ikke mere lod sig vise tilbage? Gik det maaskee dermed som med Sproget, der fylbte sin bristende Ordtylde med tykste Elementer, som det gav dansk Præg? Skete det derved, at Folkets Dannelse, dansk Dannelse, byggedes op paa tykste Grundlag? Saa meget er i det mindste vist, at Indflydelsen er særdeles kjendelig i tvende Grundretninger: Undervisningsvæsenet og Folkeoplysningen.

Det er noksom bekjendt, hvorledes Bestyrelsen af det lærde Undervisningsvæsen blev overdragen til Hertugen af Augustenborg, der selv var en tykdbannet Mand, og som nu samlede tykste og danske Mænd, maaskee halvt af begge, omkring sig, for at udføre de store Reformere. Der søgtes endnu især efter dygtige tykste; der var f. Ex. (1791—92) Underhandlinger om, at Reinhold, der siden kom til Kiel, af Hertugen skulde indkaldes til Kjøbenhavn, for at ansættes saa eller saa, ved Universitetet eller paa anden Maade.² De der havde den største Indflydelse paa Undervisningsvæsenet,

¹) Malte Møllers Repertorium 1, 140.

²) Baggesens Briefwechsel mit Reinhold und Jacobi, 1, 15—19.

de der udkastede Planerne og satte dem i Værk, vare en Tid lang Lystere, som Trant og Moldehøtzer; de danske Deltagere lode sig bestedne nøje med underordnede Roller.

De første Forstandere for de danske Skolelærerseminarier vare Lystere: J. C. G. Clausen (fra Kiel, paa Blaagaard 1790), J. F. Døst (fra Angel, af en aldeles tyft Slægt, paa Bræhetrolleborg 1795); fra deres Anstuelser udgik den reformerede Almuestole i sin første Skikkelse. Denne Dannelse havde (jeg forsikker det) en vammel Smag.

Ydermere: Kjøbenhavn, hvor Borgerdybskolen ved et privat Selskab var bleven oprettet 1787,¹ fik nu af en Lyster et andet, sit første store, vigtigste og mest ansete Institut. Christoph Johan Rudolph Christiani (f. i Landet Svansen 1761) blev tyft Hofpræst 1793, og oprettebe sit Opdragelsesinstitut udenfor Vesterport 1795. Der næredes, som man seer af hans egne Bemærkninger, nogen Frygt for at Eleverne midt i Danmark skulde for meget (noget kunde vel ikke undgaas) blive opdragne som Lyster, og ikke noksom skulde dyrke deres Modersmaal; men han forsikrede, at denne Frygt var ganske ugrundet: han lod dem ved en egen Lærer (Bramsens, en tyftbannet Seminarist, der fra Christiani's Institut gik til Petri Pigeskole) undervise i det danske Sprog, en Lærer, der havde dannet sit skriftlige og mundlige Udtryk efter Hr. Ribers Anvisning (nemlig paa Blaagaard); og flere (mehrerer, ikke alle) Videnskabsfag blebe foredragne paa Dansk. Ikke desmindre udgik Skrifterne fra og om dette Opdragelsesinstitut paa Tyft, og disse Skrifter tør antages for ikke libet virksomme Bidrag til at

¹) Moltbechs Hist. Biograph. Samlinger 2,234. Slesvigeren H. C. Sammelef oprettebe et Institut 1799, med tyfte og danske Skrifter.

fremfalde og bestyrke den Stemning, som Institutet hos de dannede Klasser vilde vække og fremme. De kaldtes med stærkt lovende Ord, ikke Oplysninger om et Institut (hvad havde det at bethyde?) men Bidrag til Menneskehedens Forædling, og lærte iblandt andet: „Opdragelsens Hovedobjekt er Uddannelsen af Menneskets sødelige Anlæg til at fremfalde en ren og virksom Dyd. Derved kan der ikke spørges om, at opdrage Danste eller Tyfse; „Dänen als Deutsche erziehen“ eller omvendt, det Udtryk forstaar han slet ikke (det var jo som om man vilde gjøre Forskiel paa at opdrage Piger og Dreng); Opdragelse er noget almindeligt, og hører ikke ubelukkende til nogen Nation; og man kan ikke nægte Tyfsland den Fortjeneste, at det tidligere end Danmark har draget Omsorg for en god Opdragelse. Og hvad Religionen angaar, „muß es in der Religion immer beyh Altén bleiben?“ „Ved Religionsundervisningen læres først den rene Fornuftreligion, derpaa Kristendommen i sin oprindelige Simpleshed og Renhed. Theologiske Læresætninger, som fra Begyndelsen af indtil nu vare tvivlsomme, læres kun historisk (det vil sige, som Meninger) og afskilte fra Religionsundervisningen.“ Kan der være Tvivl om, at dette Exempel, givet af en Hofpræst i en af de mest ansete Skoler, har været frugtbart til Efterligning? Og ikke det alene; ved at gennemgaa dette og lignende Skrifter skulde man vel kunne finde, hvorledes de ved at afhandle allehaande folkelige Emner vare Forløbere for de samme Emners Behandling og Udbredelse i Modersmaalet.¹

¹) See Christiani, Beyträge zur Vereblung der Menschheit, herausgeg. aus dem Erziehungsinstitut bey Kopenhagen. 1—2 B. og Anhang, 1796—99. Især Einige Bemerkungen, meine Erziehungsanstalt betreffend; Ueber den Hauptzweck der Erziehung, o. s. v. Man finder ogsaa heri Afhandlinger Ueber die richtigste Benutzung

Det var dog ikke alene Ungdommens Opdragelse, som disse Fremmede begejstrede os for, det var tillige Folkeopdragelsen, die Volkserziehung; og naar man har gjort sig bekendt med eller vil gjøre sig bekendt med, hvor vidt vi have drevet det i dette Tidens og alle Tiders vigtigste Æmne, saa er det godt ved Siden af vor Literaturs Resultater at stille den tffkes, der saa godt som gaves os lige i Hænderne. „Hidtil, saa omtrent lære de, hidtil har man søgt Menneskets Forædling i Videnskaberne, men Videnskaben, hver for sig, kaster kun sit Bys paa et eneste Fag, paa nogle enkelte Regioner af højere og videre Forholde. Den lærde fejler derfor ofte; thi han er næsten altid noget ensidig. Oplysning, Folkeoplysning, die Aufklärung des Volks, die Nationalaufklärung, er noget fra Videnskaben aldeles forskjelligt. Den maa, som et Resultat af alle lærde Rundstaber, være almindelig, den omfatter alle, og gaar ikke ud fra Tankens Theori, men fra de specielle Forholde, som Erfaringen giver. Oplysning bestaar netop i den rigtige Rundstab om sine Forholde.¹ Hovedsagen er Moralens, men til Grund for den maa først lægges de individuelle Forholde. For en Bonde er det det væsentlige, at han pløjer godt, holder godt Hus, kjøber og sælger godt. Først naar han

der Geschichte für den moralischen Zweck der Erziehung; Ueber die Aufklärung. . Pastor N. Dett i Neukirchen meddelte Ueber die Bereidung der Dienstboten, et Æmne, der siden behandledes af Amtsprovst Bebel; og hans Søn J. F. Dett sin den Gang berømte Afh. Ueber Eintheilung der Schulen in Klassen, hvori han gienemgaar hele Undervisningsmaaden i Almueskolen. Det smaa blev den Gang behandlet som det allerhøjeste, netop hvad der siden gjentog sig i den Indbyrdes Undervisning.

¹) Aufklärung beim Menschen ist die richtige Kenntniß aller seiner Verhältnisse. Der ist aufgeklärt, der weiß was er an seiner Stelle zu thun hat, und der Verhältnisse so hell einseht, daß keine Leidenschaft ihn blenden noch irre leiten kann.

har faaet Indsigt i disse sine første Forholde kan Ordene Pligt og Skyldighed faa nogen Mening for ham. Hvo der ikke betænker sit eget Gavn, vil heller aldrig opfylde det.¹ I Moralen gjælder det saaledes først og fornemmelig om vore Forholde og om den Klarhed, hvormed vi indsee dem. De gode Love udgaa fra den Individuelles Harmoni med det almindeligste Bedste. Den første moralste Kraft har sin Rilde i Statsforfatningen, den anden derimod i Oplysningen. Skal Fornuften, og det betyder her den tydelige Indsigt i vore Forholde, betvinge Videnskaberne, saa kommer alting an paa Begrebernes Tydelighed og Styrke. Hvilken Kundskab er mere oplivende og tiltrækkende, end den, der gjør vort Kalb fuldkomnere! Den største Ndhjælp bestaar i vor Eftertankes Overensstemmelse med vor Gjøren og Liden. Den oplyste Bonde vil drive sin Ager med Videnskab, og opdrage sine Børn vel. Og naar et Folk var som en saadan enkelt Mand, saa vilde der herske Fred, Industri, Orden, Livsnydelse og almindelig Lykkeligbed med den største Sædelighed. Der vil ingen Tid og Tilbøjelighed være til de sædvanlige Laster. Egennytte er Moralens Driveffeder, ikke dens Død. Enhver Handling er individuel og bliver især bestemt ved det individuelle. I det virksomme Liv kan

¹⁾ Es ist wohl zu bemerken, daß die Sittenlehrer das Gewebe ihrer Moral zu früh auf allgemeine Resultate, auf abstracte Ideen bauen, ohne zuvor die individuellen zum Grunde gelegt zu haben. Die Quelle aller Moral bei dem Bauern wäre, daß er wohl pflügte, wohl seine Wiese bestellte, gute Rechnung halte, gut kaufe und verkaufe, daß er lieber in seinem Garten bei Kohl und Bäumen als in der Schenke verweile, daß seine Kinder dieses sein Thun und Lassen ihm ablernten etc. Erst wenn er alle diese seine ersten Verhältnisse wird überschauet und eingesehen haben, würde das Wort Pflicht und Schuldigkeit in seinen eingesehenen Verhältnissen einen Sinn finden. Wer seinen Nutzen gar nicht einsieht wird ihn nie befolgen.

ingen handle efter almindelige Forskrifter. Erfaringen er den bedste Vejleder.¹⁾ Kort, thi det er Meningen: Tragt ikke efter ideel Sandhed, thi det er kun Vind; det Sande, det er det Nyttige, det Gode, det er det Egennyttige og det Almennyttige.²⁾ Og nu, Læser, tænk hvilken Slægt der kunde komme af de Forældre, der vendte Kristendommen om, og idelig indprentede sine Børn denne Lærdom: Tragter først efter denne Verden og dens Rejsfærdighed, da skal alt det øvrige meddeles eder!

Naar denne almindelige Anskuelse af Folkeoplysningens Natur anvendes f. Ex. paa Kunsten og de forskjellige Virksomheder i Staten, saa følger umiddelbar, at Kunsten heller ikke har nogen Hensigt i sig selv. „Al stjern Kunst maa have et moralsk Hjemed.“³⁾ Og hvilke af Statens Embedsmænd man end betragter, Theologen, Lægen, Juristen, Officeren, saa arbejde disse Mennesker kun negativt paa det almindelige Bedste; Armeen bekæmper Fjenden, Lægen Sygdommen, Theologen Synden, Juristen Uretfærdigheden;

¹⁾ Eigennutz ist die Triebfeder, nicht der Tod der Moral. Jede Handlung ist individuell, und wird meist durch das Individuelle bestimmt; nur in der Ausnahme können allgemeine Vorschriften leiten. Im thätigen Leben die Blicke von unsern Verhältnissen wegwenden, um nach allgemeinen Vorschriften zu greifen, wäre so gut als sich die Augen ausstechen um besser seinen Weg zu finden. Jede Vorschrift ist falsch, die nicht aus unsern Verhältnissen entsteht, und je mehr der Mensch von der Bahn der Erfahrung abweicht, desto mehr läuft er Gefahr; die Natur allein ist die untrügliche Leiterinn der Menschheit. Nur in der Moral des wohlverstandenen Eigennuzes wird der Mensch die große Harmonie finden, die ihn zu immer größeren Vollkommenheiten antreibt.

²⁾ Ueber Volkserziehung, tilegnet Prof. Münter, og andre Afhandlinger i Neue Schriften von Karl Viktor von Bonstetten. Kopenhagen 1799.

³⁾ Alle schönen Künste sollen einen moralischen Zweck haben; sie sind die Blumenkette, die die Phantasie an die Vernunft bindet.

Landmanden, stor eller liden, er den eneste, der forskaffer, frembringer, ~~libstaber.~~ ~~Om~~ ~~Alt~~ ~~jaa~~, ikke den grublende Videnskabsmand, ikke den stabeude Digter, ikke den høiere overfluede Indsigt, der former og vedligeholder Staten og Kirken, men de, der frembringe og forarbejde det meste legemlige Stof, allerhelst Gjødning og Møg, ere de vigtigste i Staten. Denne aldeles hensynsløse Hylbing af det materielle giver just vor Literatur fra hele denne Tid sit mest aabenbare aandløse Præg.

Naar alle Begreber forrykkes, naar der vendes op og ned paa alt, saa faar Folkeoplysning en anden Mening; der menes Almuens Oplysning, det vil sige, Almueskolerne blive de første og vigtigste Dannelsesanstalter, og utallige Kræfter sættes i Bevægelse, for at give dem og deres trivielle Indhold en Form, der svarer til Tidens Forventning. Disse og andre ny Ideer, der vendte op og ned paa Verden, gik fra Frankrig til Tyskland, og derfra til os som dets Opdraglinge. Hrad Campe og Salzmann virkede i Tyskland, modtoges enten middelbart fra de Tyske i Danmark eller umiddelbart fra Kilben selv. Man maa ogsaa her lægge tilbørlig Vægt paa Tyskernes Indflydelse, og gjøre sig bekendt med deres Skrifter, for at forstaa vore egne, følge med dem ikke blot i deres moraliske forstandige Anstuelser, men tillige i deres Skolefantasier og Skoleidyller. En saadan havde af Kammerherre Hennings, en af de filantropiske Drømme om en „Landsbyskolemester, som han bør være (omtrent som Robert oder der Mann wie er sehn

1) Arzte, Theologen, Juristen, Officiere haben ihre gebrochene Bahn; doch arbeiten diese Menschen nur negativ am allgemeinen Beste: die Armee treibt den Feind, der Arzt die Krankheiten, der Theolog die Sünden, der Jurist die Ungerechtigkeit; nur der Landmann, groß und klein, erschafft. Ueber die Gartenkunst i Neue Schriften von Bonstetten. 2 Th. 1800.

skulle) for at danne den vigtigste og talrigste Menneſteklafſe til gode, nyttige og lykkelige Menneſter.“ „Religionen læres ikke i denne Skole; den er en Følge af udviklede Følelſer.“ „Men Luthers liden Katechiſmus tjener den fornuftige Lærer til at danne hans Ungdom til fornuftige, ſædelige og religiøſe Menneſter, til at ſpbrage gode Huſbonder, gode Lyende, gode Egtefolk, gode Fædre, gode Statsborgere af dem.“ „Om der udkræves mere til at være en Kriſten, veed jeg ikke, ſiger Hennings, men jeg tror at kunne ſige, at den, der fordrer mere, ingen god Kriſten er.“¹ Paa en ſaadan Tid, da der ingen Lidenſkaber maatte herſke, ingen Poefi være til, er det artig at læſe en idylliſt Skildring over det meſt profaiſte Liv i Verden, hvori Ingredienserne ere Veckers Nød- og Hjælpebog, Hovedregning, Skolegang o. beſl. Hvo der af egen Erfaring kjender noget til denne Tidſtemning, vil føle det komiſte i, at en i ſig ſelv ganſte ſimpel og ſaare agtværdig Gjenſtand ſtrues op til at være en hel Slægts Formaal og hele Menneſteſlægts Frelſe.²

¹) Skolen, et Phantaſiemalerie efter Sandhed, i Minerva, Juli 1797.

²) For at ſtille den hele Betragtning for ſig, er det naturligviis gavnligt at begynde forfra, og at følge med Udviklingen til Enden. Man maa derfor eſterſee det bekiendte Skrift af Juſtus Möſer, Patriotiſche Phantaſien (Neue Auflage 1778, men de fleſte fra 1768—69); ſ. Ex. „Reicher Leute Kinder ſollten ein Handwerk lernen.“ „Die Tugend iſt die Taugſamkeit.“ (Det individuelle Liv har ingen Betydning uden ſom nyttigt.) Det Hellige ſelv ſkal gjøre Nytte: „Iſt es doch ein Beweis von dem Genie einer Nation, wenn ſie den Kirchturm mit zur Windmühle gebraucht.“ „Die Vortheile einer allgemeinen Landesuniform.“ „Gedanken über die Abſchaffung der Feiertage.“ „Seit zehn oder zwanzig Jahren iſt für die Huren und ihre Kinder mehr geſchehen als in tauſend Jahren für alle Ehegattinnen“ o. ſ. v. Men Möſer har endnu ikke naaet Høiden; han ſiger endnu: „Die ganze philoſophiſche Moral ſcheinert mir eine Haſerſuppe zu ſeyn.“ „Die Leidenschaft, dieſe edle Gabe Gottes, führet den Menſchen ſicherer als die aufgeklärteſte Vernunft.“

Ved denne Vandring igjennem en Del af vor Literatur, som man hidtil har ydet altfor liden Opmærksomhed, fra Aarhundredets Midte til dets Slutning, kunne vi ikke undgaa at erkjende det hdmhygende Resultat i Rahbets skarpe Udtalelse, som han lægger en Tysker og Trop tard i Munden: „Dette Land er jo en Del af, en Provins i det store tyske Rige“; „Tysk, det er jo en Rundstab, som alle fødes med her i Landet, ligesom med Arvesynden.“¹ Men for at fuldende denne Skildring af Tyskeriet, det absolute og det danske, maa man dog ikke blive staaende ved Aarhundredets Ende, men kaste sit Blik over i det næste. Hvad blev Enden paa denne Folkeblanding? Hvortil førte den? Uagtet alt hvad Tyskerne vilde og kunde, uagtet de Danske, der gjerne vilde gaa op i dem, — de kunde ikke. Uagtet den nøje Forbindelse med Hertugdømmerne, uagtet det fremmede Sprogs Anvendelse i den danske Presse, uagtet den næsten haarde Nødvendighed for danske Forfattere at bruge det i og udenfor Landet, uagtet Oprindelsen fra tyske Slægter, saavel i Ansuelser som i Sprog, skred Folket fra 1784 af frem i stedse større og større Danskhed. Baade slesvigiske og tyske Slægter samlede sig om det danske Modersmaal, ja det Særskyn skulde vise sig, at netop af de mest og nærmest tyske Slægter udsprang som ved et Trylleslag, stundum i den første umiddelbare Generation (vi behøve jo ikke at nævne dem) de mest ægtedanske Mænd, gamle Danmarks stærkeste Støtter og mest veltalende Talsmænd. Hos intet Folk, Folk siger jeg, vil man finde en større Djærthed, en stærkere Udholdenhed, en ædlere Opoffrelse. Hvorfor varer Spliden da ved? Fordi Regjeringen, travl nok i det smaa, i det store var kraftløs. Fordi Fortrykningen fra dens Standpunkt næsten uafbrudt har været ved. Fordi

¹) D. Tilfuer, 1796, Nr. 36 og 37. 1799, Nr. 25.

den politiske Stilling tvang den ind i to stærke, hinanden modstridige Strømme, af hvilke den ingen kunde beherske. En eneste Gang gjordes der, ved F. H. Guldberg og Kronprinsen, et fortvivlet, meget udraabt Forsøg paa at hæve Striden ved at forbanke Holsten (1806). Dette Indfald gjorde megen Skade, fordi det var absurdt. Den modsatte Bending, at forthyse Danmark, og Rysten til at forthyse, maa have haft noget særdeles tiltrækkende og indbydende; thi det er den, som igjennem alle Tider dukker op; til alle Tider, under alle Forhold, med Bevidsthed eller uklar, bliver den ved, og herpaa er der ingen Ende at see, deri ingen Selvstændighed at vinde. Under Christian den Femte gjordes der et i Fødselen kvalt Forsøg paa at indføre thyst Præbiken for de danske Menigheder i de mindre Kjøbstæder.¹ Under Christian den Sjette habdes det flygtige Hof=Indfald, at indføre Thyst i Landsbyhøskolerne. Saa kom Klopstock med hele hans Følge. „Siden, siger Molbech, fik vi først vor lærde Skole- og Universitets=Reform ved en thyst Theolog; noget længer hen flyttede efterhaanden den thyste Realisme ind i det danske Skolevæsen; og endelig, midt under den danske Nationalitets stærkeste Eruptioner, har man indsat det thyste Sprog til Grundbold for den danske Ungdoms Sprogdannelse i vore Skoler eller Gymnasier.“² Regjeringen udtalte først (1845) det ønskelige, „besværre ugjør=lige“, at faa Disciplene i de lærde Skoler til at tale Thyst, og maatte ved Forordningen selv (1850) lade sig nøje med at indføre det thyste Sprog til i Forbindelse med Moders=maalet at danne det første Grundlag for Sprogundervisningen. Paa samme Tid, som hele Folket stod op for at møde det

¹) Allen, Det d. Spr. Hist. i Slesvig, 1, 371-372.

²) Molbech, Schack=Staffeldt. Et biographisk Udkast. S. 20. Anm.

flesvigholstenste Oprør, gjorde Regjeringen selv dette aldeles uforløbne Attentat paa Modermaalet. I den gamle Latinskole var det forbudt at tale Dansk; nu skulde Latinen ud og Modermaalets Bevidsthed vækkes og styrkes ved paa det inderligste at forbindes med det Tungemaal, der allerede havde og lettest kunde fordærve det. Hvilken Glæde for Tyskland!¹

6. En fransk Koloni i Danmark omtrent 1750—70. Des Roches de Parthenay. De la Beaumelle. Mallet. Roger. Reverbil. Senere fransk Indflydelse. Bemærkning om andre Fremmede, Engelse og Svenske.

Næst efter det tyske Sprog var det franske det almindeligste i de højere Kredse, som gjorde Forbring paa Dannelse. Det var især Damernes Sprog. Franskmand kunde derfor ogsaa finde Indgang, men deres Indflydelse trængte formedelst Sprogens Forskjellighed ikke dybt ned i Folket. Nogle have dog efterladt sig varige Minder.

Jean Blaise des Roches de Parthenay, en fransk Adelsmand fra Rochelle, kjende vi allerede som Forfatter til

¹) Der yttres blandt andet herom: „Das Herz von Deutschland klopf mit hörbarem Schläge, alle seine Aern schwellen an und brechen überall knospend wieder auf, der Blutumlauf geht wieder rasch und voll vom Herzen bis zu den äußersten Gliedern. Wann sonst erheiterte Deutschland an seinen äußersten Grenzen ein so tiefes und reges deutsches Schwellen und Leben als gegenwärtig? Schleswig-Holstein, herzumschwungen (sic) — welcher Deutsche ist nicht stolz und eifersüchtig auf dieses theure Bundesland?“ Dertil en Anmærkning, hvori det hedder: „Von allen fremden Literaturen findet die deutsche gegenwärtig in Skandinavien den bei weitem größten Eingang, und selbst in Dänemark hat man seit kurzem angefangen, der hochdeutschen Sprache gewissermaßen den Vorrang vor der lateinischen in den Schulen einzuräumen, wenigstens insofern die Schüler früher mit der deutschen als mit der lateinischen den Anfang machen sollen.“ Blämisck-Beigien von Gustaf Höften. 1847. 2,280—281.

en *Histoire de Danmarc*, hvoraf der udkom en ny Udgave 1755, og som Udgiver af en Ordbog over danske Ordsprog, forklarede paa Fransø (1757). Han udbredte desuden Kundskaben om vor Literatur ved sine Oversættelser.¹

Laurent Anglibiel de la Beaumelle (f. i Languedoc 1727) var kommen hertil som Huslærer hos Overjægermester Gram, og udgav et Ugestrift *La spectatrice Danoise* (1749),² blev derefter antaget som Professeur des belles lettres, og aabnede (1751) sine fransø Forelæsninger paa Charlottenborg for nogle unge Adelsmænd og nogle af de kongelige Pager. Indledningstalen udgav han.³ Men hans usædelige Levnet, hans stormende Fremfærd, hans ublu Skrivemaade, hans dristige Angreb paa robsæstede Misbrug, især i *Mes Pensées*

¹) Næmlig af Holbergs Moralske Tanker, v. Havens Efterretninger om det russiske Rige, Egebes Grønlands Perustration.

²) *La spectatrice Danoise ou l'Aspasie moderne. Ouvrage hebdomadaire. À Copenhague. Au dépense de l'Auteur. 1749.* Den første Tome er inddelt i Amusements 1—60, skrevne i en Dames Måvn. Efter Adieu au Public findes endnu: Réponse au Plaidoye de la Spectatrice Danoise en faveur des Francs-Maçons (som findes foran) par Philotée. Den anden ulige mindre Tome kaldes ogsaa: Essais sur divers objets. Et Stykke deraf paa Dansk findes i Ddin Wolffs Journal for Politik 1812, 2, 72: Udtog af en Herremands Dagbog: Torbeksturen og Assemblerne for nogle og trefindstydte Aar siden, hvilke kan tjene som Exempel paa Sædernes Skildring. Striden om Grimureriet, hvori Holberg deltog, og i hvilken Sveitseren M. skrev imod Beaumelle, oplyses af Rahbek i de af ham udgivne Nytaarsgaver for Murere: *Metis*, 5823 (Holberg og La Beaumelle), og St. Johannes, 5824 (Hvorledes her dømtes om Grimureriet i første Halvdel af forrige Aarhundrede).

³) *Discours prononcé à l'ouverture des leçons publiques de langue et des belles lettres françoises, à Copenh. 1751.* 4. Ogsaa indført paa Fransø i Lærde Efterretninger 1751, Nr. 5. Den indeholder Berømmelse over den fransø Literatur; han indbyder de Studerende ved Universitetet, den unge Adel og alle Offere af den fransø Literatur til at høre disse Forelæsninger, der holdtes fire Gange om Ugen.

(1751),¹ fremfaldte en Klage over ham til Kongen. Der var ingen Udkomst med ham. Han brød sig kun lidet om Censur (H. P. Ancherfen); hvad denne flettede ud, skrev han atter ovenover (og Sætteren satte det i den Tanke, at det var Censurs Rettelse) eller han skrev det om i mildere Udtryk, skjøndt Meningen blev den samme, o. s. v. Han beraabte sig blandt andet paa Kongens Ord: Je ne veux point, que le génie soit contraint dans mon pays. Regjeringen fandt det raadeligst at stille sig af med ham, og gav ham til Rejspege 300 Rdl., men han indgav en Ferbring for de kongelige Bager, der havde været blandt hans Tilhørere, og for to af Græv Moltkes Sønner, saa at Moltke endnu maatte rykke ud med 120 Rdl. Fra Danmark drøg han (1751) til Berlin, hvor han fortsatte sin literære Virksomhed, og tog Del i Striden imellem Voltaire og Maupertuis; derfra til Paris (1753), hvor han to Gange blev sat i Bastillen. († 1773).²

Denne forløbne Mand's Skrifter have dog en vis Interesse: dels fordi vi af dem see hans Krumspring med Censur, og hvor lidet denne fik Bugt med ham; hvorledes han allerede nu i Tankerne saae det, som Struensee satte i Værk,³ hvorledes

¹) Mes Pensées. A Copenhague 1751. Avec approbation. Under Tilseelsen kaldte han sig Gonia de Palajos, hvorpaa følger Titelen: Reflections Politiques et Morales par M. Gonia de Palaye. Qu'en dira-t-on?

²) Wolffs Histor. Drbbog, 2 D. Fr. Suedorfs Saml. Skr. 3 D. 2 B. S. 429. Rahbek, Holberg som Lyffspildigter, 1, 184. Haandskrevne Efterretninger i det Kgl. Bibliotheks Exemplar af Mes Pensées.

³) Han skal først have skrevet: Il est heureux pour les princes, que le peuple ignore, qu'il est gouverné par sa reyne, la reine par son confesseur, le confesseur par son laquais. Dette forandrede han til: Il est heureux pour les princes, que le peuple ignore, qu'il est gouverné par des laquais, qui le sont par des servantes.

det endnu ikke var tilladt at tale aabenbart i Danmark om Bondens Frihed,¹ dels fordi vi lære at kjende de Moder og Unoder, som vare herskende, og som vi Danste maastee tilbels lærte af ham at angribe, f. Ex. den herskende Lafejiisme.² Men især see vi her Deismen offentlig bragt til

„Der (hædder det i de haandskrevne Efterretninger) har Autor, som havde sit dyrebare Hoved kjær, givet Censur Ret, og forandret det.“ Nu staar der (*Mes Pensées* S. 332 nedestf): Les grands n'ont sur nous que l'ascendant que notre bassesse leur donne ou que notre foiblesse leur permet. — I Slutningsarket skal iblandt andet have staet: „at han kun ønskede at være Konge i Danmark i 2 Gange 24 Timer, saa vilde han ophæve al Rang, al Distinktion, gjøre alle lige af Værdighed og af Rigdom, og saa vælge Folk til Betjening. Saa maatte hele Verden dømmes, om det har været nogen større og kristeligere Konge til.“

- 1) Han havde et Sted skrevet: Il faudroit detruire l'esclavage de la glèbe, comme on l'a si heureusement pratiqué en France, en Angleterre, en Hollande. Ces pais seroient plus peuplez, l'industrie et l'agriculture seroient encouragées, le prince plus puissant, (etc.) Un roi, qui affranchiroit ses sujets de la servitude du vassallage, s'acqueroit plus de véritable gloire, que par la prise de cent villes et le gain de vingt batailles." Alt dette blev udstrøget paa dette Sted, men paa et andet Sted findes indført: Voiez combien l'esprit de paradoxe aveugle. Ce Bohemien, on voit bien qu'en etoit un, me disoit: Si j'etois roi de Boheme, je detruirois l'esclavage de la glèbe; par là j'augmenterois tout à la fois et le nombre des interets et le nombre des citoyens. Comme s'il etoit fort nécessaire d'augmenter le nombre des citoyens et des plaideurs; y eut-il jamais de plus abominable herésie? Demandez le à sept ou huit cens propriétaires; ils tiendront pour la simplicité des loix, et crieront si fort, que vous n'entendrez pas les soupirs et les pleurs de quatre ou cinq millions d'esclaves.
- 2) f. Ex. om Rangsygen i *La Spectatrice Danoise*, t 1, amusement 47, S. 401; om Bibliemantien, amusem. 53, S. 450; om Projektmagere, *Mes Pensées*, S. 10. 24; om Fremmede S. 60. 64; om Lafejiismen S. 334: Il peut y avoir de l'honneur dans un pais, où les laquais s'élevent; mais il n'y a ni principe, ni ombre d'honneur dans tout pais, où le laqueisme élève. — Que des laquais obtiennent des emplois de finances: il est bon que ces emplois soient exercez par des gens chargez de la haine et

Torvs og de deistiske Skrifter falbudne, ja man kunde falde paa at selve Præsterne udbredte Vantroen ved deres hyppige Prædikener imod den: „Præsterne ere Deismens frygteligste Fjender; der er nogle, der uophørlig bringe denne Materie paa Prædikestolen, saa man skal tro, at hele deres Menighed bestod af bare Deister.“¹ Fremdeles tildrager han sig vor Opmærksomhed ved sit Forsvar for Holberg, ved sine venlige Udtryk om vort Sprog, dets naturlige Simpeltid og Blidhed, der er et Udtryk af Folkets naturlige Velvillie, og ved sine Ytringer om Theatret: Man skal høre op med at oversætte franske Farcer, som Oversætterne flittig levere for 10 Rdl. Stykket; der mangler Tragedier. Det hedder, at Sproget ikke duer dertil, men er det troligt, at et Sprog med saa klagen og rørende Toner ikke skal kunne udtrykke det pathetiske?² Med alle sine Overdrivelser har

du mépris publics. Qu'ils s'emparent des emplois de la douanne: il est souvent très bon que les droits du roi soient fraudez. Mais du moins qu'ils soient exclus de ces charges, qui demandent de la noblesse dans les sentimens, de la droiture dans la conduite. N'accordez jamais des honneurs à qui n'a pas de l'honneur.

- ¹) Les prêtres sont les adversaires les plus redoutables qu'ait le Déisme. Ils déclament sans cesse contre l'incrédulité. Vous en voiez, qui portent si souvent cette matière en chaire, que vous diriez, que leur paroisse est toute déiste. (La spectatrice Danoise, Amusem. 56: Reflexions sur l'incrédulité, §. 471.)
- ²) La (langue) Danoise est douce, naturelle, simple; cette douceur et cette simplicité viennent de notre caractère; nous sommes naturellement bons, lader han La spectatrice Danoise fige, Amusem. 1, §. 5. Le theatre Danois sera imparfait tant qu'on n'y jouera pas des tragédies; ce sera, pour ainsi dire, un theatre boiteux. Quelques uns accusent leur langue de n'être pas propre au tragique; mais est-il croiable qu'une langue dont les tons sont si plaintifs et si touchans ne puisse pas rendre le pathétique et les sentimens? D'autres prétendent que le caractère de la nation y repugne; mais est-il concevable qu'une nation fière, noble, généreuse ne puisse pas avoir des auteurs qui traitent

han ogsaa gode Indsald, og det er ikke usandsynligt, at denne franske Frihed i Behandling og Værd i Stil kan have bidraget til at vække en og anden blandt vore egne til Efterligning. Et Sted siger han: M. de Fontenelle a dit: le naïf est une nuance du bas; la Fontaine auroit dit: le naïf est le sublime du naturel.¹ Endelig see vi her Materialismen i sin Anvendelse paa Industrien: Man udsætter Belønninger for videnskabelige Opgaver, for Poesi og Veltalenhed, ingen tænker paa Belønninger for bedre Agerdyrkning, for bekvemmere Maskiner. Der skal ikke forløbe to Aar, førend man ogsaa for Alvor tænker derpaa.²

Da Beaumelle var rejst, følte der en vis Tomhed. Bernstorff, der havde levet i sex Aar som Gesandt i Paris, havde faaet Smag paa den franske Literatur, der i det hele endnu af Tyhterne sattes over deres egen, og der skulde jo tænkes paa en Lærer for Kronprinsen. Der fandtes en anden Mand dertil, der var kommen til Danmark som Hovmester for en Søn af Lord Bute, Sveitseren Paul Henri de Mallet (f. i Geneve 1730), som nu (1752) blev Professor i de franske belles lettres og Informator for Kronprinsen i det franske

de grands intérêts, qui connoissent le coeur humain, qui sçachent manier les passions? Si les Danois n'ont point de tragédies, ce n'est ni la faute du génie, ni celle de la langue; c'est la faute des circonstances, la scene ne fait que de naître, et parmi eux le langage des poëtes n'est pas encore le langage des dieux. Quoiqu'il en soit, on n'aura jamais d'excellentes comédies, qu'on n'ait des tragédies, du moins mauvaises. *M's Pensées* S. 297 fgg.

¹) *Mes Pensées*, S. 383.

²) Les académies ont fondé des prix pour la solution d'un problème, pour la meilleure ode, pour le discours le plus éloquent; aucun état n'en a fondé pour le cultivateur, qui seroit la plus abondante recolte, pour l'ouvrier, qui porteroit le plus loin l'industrie, pour l'artiste, qui inventeroit une machine plus simple ou plus commode. *Mes Pensées*, S. 158.

Sprog. I Forbindelse med Des Roches udgav han Tidsskriftet *Mercure Danois* (1753—58)¹, hvori han meddelte Fremmede Efterretninger om vore Tilstande. For at kunne skrive Landets Historie gjorde han paa kongelig Beføstning en Rejse til Norge og Sverrig (1755)², og gjorde virkelig, til lidet Opbyggelse for vore egne Lærde³, det første Forsøg paa en ordnet Fremstilling af Edda og den nordiske Mythologi, samt Nordens ældste Tilstand i *Introduction à l'histoire de Dannemarc* (1755) og *Monuments de la mythologie et de la poésie des Celtes et particulièrement des Anciens Scandinaves* (1756), samt en af Carstens omhyggelig gennemført Danmarks Historie (*Histoire de Dannemarc*, 1758—77. Tre Tomer. 4.)⁴ Han forlød Danmark 1762, og vendte tilbage til Sveits. († i Geneve 1807).

André⁵ Roger (f. i Vern) blev bekendt med A. P. Bernstorff, da denne studerede i Geneve, og af ham anbefalet til Ministeren Bernstorff, der (1752) antog ham som sin

¹) jf. Büschings *Nachrichten*, 1, 229.

²) See hans *Voyage en Norvège* i 4de Tome af hans *Oversættelse af Will. Coxe, Voyage en Pologne etc.* Genève 1786.

³) Rector Dass taler i sine Breve til Suhm med megen Ringeagt om Mallet og hans Skrifter, „denne nybagede Fransøs“. Efter at have gennemgaaet *Introduction*, siger han: „Skønne Decouvertes, som fortjene at publiceres paa kongelig Beføstning!“ „Den hele Edda er næsten ekstraheret, og dog vil Forfatteren give os en ny Del, som skal blive hele Edda Ord for Ord oversat i Fransk.“ Efter at have talt om Mallets Rejse, siger han: „Naar han kommer tilbage, faar vi nok en ny fransk Beskrivelse over Norge og Sverrig.“ (Suhms *Saml. Skr.* 15, 197. 201. 212.) Heller ikke de franske Skribenter bleve betragtede med gunstige Øjne.

⁴) *Genere Udgaver*, tilligemed *Introduction og Monuments* udkom i Geneve i 8 og 9 Oktavbind. Danmarks Historie ender med *Souverænitættens Indførelse* 1661. Den engelske Bearbejdelse af Edda-læren: *Northern Antiquities*. London 1770, var i lang Tid et Hovedværk.

⁵) Hos Worm staar intet Fornavn, hos Ryerup Urban.

Privatsekretær. Bernstorff sendte ham i et diplomatisk Brev til Holland, men han omkom paa Vejen i Nærheden af Hamborg ved Rejsevojnens Væltning (1759). Ved Bernstorffs Gæmildhed blev han sat i Stand til i sit Ugeblad *Le traducteur* (1753—57) at meddele Uddrag af de ny engelske Tidsskrifter, hvis Hensigt synes at have været at virke paa de højere Stænder i Danmark.¹ For Fremme skrev han berimod *Lettres sur le Danmarc*, første Tome (1757)², hvis anden Del (1764) sluttebes af Reverbil.

Elie Salomon François Reverbil (f. i Nion i Pays de Vaud 1732), der havde studeret i Geneve og dannet sig til at blive Præst, kom hertil, anbefalet af Genferne Roger og Mallet; efter Nyerup var han i Boghandleren Philiberts Boglade, men blev 1758 Lærer i Geometri ved Akademiet for de skønne Kunster. Istedet for Mallet blev han (i Oktober 1760) Kronprinsens Lærer, og havde da Lejlighed til at meddele sin Lærling sine fri Ideer, især med Hensyn til Bondestanden. Efter Christian den Syvendes Thronbestigelse (1766) blev han Rektor og Kabinetssekretær. I September 1767 kom han til Stampe, og meddelte ham „Kongens Villie at frigive Bønderne i Danmark“. I Oktober blev Landkommissionen nebsat, og Reverbil blev Medlem deraf. Dagen efter at han havde været i dens Møde fik han sin Afsted, og trede Dagen derefter (den 21 November) fik han ved Kongens Yndling Grev Holf Befaling inden fire og tyve Timer at forlade Kjøbenhavn; den 22 forlod han Danmark, og rejste

¹) *Le Traducteur* ou Traduction de diverses feuilles choisies, tirées des papiers periodiques anglois. à Copenh. 1753—57. 4 voll. 4. Af de engelske Blade: *Adventurer*, *Rambler*, *World*, *Connoisseur*, *Gray's Inn Journal*, *Scourge*. ff. Büsfings *Nachrichten*, 2, 54.

²) Paa Titelen staar Geneve, men den er trykt i Kjøbenhavn. Reverbil begynder i t. 2. lettre 21.

til Sveits. Han blev atter kaldt hertil, 1771, af Struensee (den falske Bernstorff raadte ham selv til at modtage Indbydelsen); men han blev bitterlig stiftet, thi Struensees Hensigt var egentlig, isteden for Grev Brandt, der var kjed af Bestillingen, at gjøre ham til den vanvittige Konges Paa-passer. Ved Struensees Fald fik han i nogle Dage Stue-arrest, og rejste tilbage 1772. († 1808). Det var en Mand „af en elstværdisg Karakter og jævne Sæder“; han lærte Danst. Som hans Omgangsvener nævnes Fru Mazar-Rogues, de Coninck, de la Calmette, Courtonne, Mourier'ne, Spengler, Jessen, Schlegel, Sneedorf. Hofintriguerne og deres Forbindelse med Bondestandens Frihed høre til den verbøslige Historie; for os er at bemærke, at det var nu anden Gang og ved en fremmed Mand, at denne Sag blev bragt paa Bane; begge Gange maatte den endnu falde. Reverbil fortsatte den af Mallet begyndte Mercure Danois (fra 1758 til 1761), hvori han tillige meddelte sin franske Oversættelse af Lurpørphs Digt over Carl Gustavs Tog over Væltet (i Mercure 1758). Han konkurrerede for en i Berlin udsat Pris i sin Afhandling Sur l'influence reciproque des opinions sur le langage (1760).¹ Ved hans Memoirer, der først nylig ere udgivne, oplyses det danske Hofs Tilstand før og under Struensee, denne Mandes Færd og Forhold til Dronningen, med en saa ren Sandhedskjærlighed, at alle Tvivl om de virkelige Forholde, hvis nogen endnu maatte nære dem, aldeles maa forsvinde.²

¹) Michaëlis vandt Prisen; Reverbil fik Accessit. Afhandlingerne findes i Dissertation qui a remporté le prix proposé par l'Académie Royale des sciences et belles lettres de Prusse sur l'influence réciproque du langage sur les opinions et des opinions sur le langage. Avec les pièces qui ont concouru. à Berlin 1760 (ifte 1761). 4.

²) See om Reverbil: Biographiske Efterretninger om ham i Iris

Omtrent i en Snæs Aar (1750—1770) var der saaledes ved Siden af den tyfste Koloni et mindre Anlæg af franske Slægter, der dels formeredes ved indkaldte Kunstnere, som Saly (1753—1774), Jarbin (1755—1771), dels fik Indgang ved den i de højere Stænder, især i den kvindelige Verden, herstkende Forkjærlighed for det franske Sprog og dets Anvendelse i det daglige Liv, til Brevvevling og Konversation. Tilhøjeligheden dertil var endog saa stor, at en Indfødt, v. Aphelen, ved videnskabelig Behandling deraf (omtrent fra 1754) kunde gjøre sin Lykke. Senere dannede de Franske eller andre, der skreve paa Fransk, kun en adspredt Koloni, der ikke havde nogen betydelig Indflydelse paa Litteraturen. (Gallomanien udeblev ikke, men den kom udenfra). Denne Koloni, der ogsaa stammede fra nogle tidligere Slægter, som Fontenay, fandt især sit faste Hold ved reformert Kirke, og befolkedes af og til af andre Indvandrende, der tilbids kom ind over Holland og Tyssland, og bosatte sig eller opholdt sig i Forbigaaende, som Krigere, Læger, Handlende, og endelig af enkelte Emigranter (Mourier, Broca, Dalgas; Delgast, d'Aubert, Bertouch, Briand, Duplat, Marien, Butty, Descampeaux, Bonnevie, Eventyreren Marsillac, von der Nath¹, Deconinck (fra Haag), Guillaume (fra Berlin);

og Hebe, April, Maj, Juni 1809. Lurdorphyana, S. 263. Stamped Erklæring 5,444. 451—452. Struensee ou la cour de Copenhague 1760—1772. Mémoires de Reverdil. Précédés d'une courte notice sur l'auteur et suivis de lettres inédites. Par Alexandre Roger. Paris 1858.

- 1) Mes opuscules. Par le C. W. de D.... (von der Nath). Copenh. 1792, der kun indeholder nogle smaa, hist og her ikke altfor fine, franske Bers, kan være Exempel paa, hvor lette disse franske Skrifter ofte vare. Fransk var Undervisningsprog for de unge Damer, og man har ogsaa deslige Uarbejdsler, f. Ex. Maximes adressées à Mademoiselle de B*** par une Demoiselle de 13 ans. Elsenur 1772 (i Lurdorphy Saml. af Trykstrifhedsfr. 10 D. i Rækten paa 25 B.)

Drebon, Emigranterne La Coubraye, Ducret, Dejugé, Serene d'Aqueria, Begna (fra Dalmatien), St. Simon; Brødrene Desaugiers, den franske Minister Grouvelle, o. fl.) Ogsaa her viser sig en Overgang til Sammensmæltning med det danske Folk, i det de fleste franske Slægter, der især i det ny Aarhundrede træde frem i Litteraturen, vare naturaliserede og skrev paa Dansk, og de, der udgav Skrifter i det franske Sprog, have ikke udøvet nogen mærkelig Indflydelse paa Litteraturen i det hele (Bonnier, Bretton, Bournonville, Bidoulac, Carpent, den tysksøbte Vindensfeld, le Maire, Marville, du Mesnil, Raffard, Vilsoët, o. fl.)

Imedens den franske Indflydelse især i Tidsrummets Begyndelse var kjendelig, den tyske derimod bestandig overvejende, findes de Litteraturer, der kunde have dannet en naturlig Modvægt, den engelske og den svenske, kun at have liden Indvirkning. De engelske Slægter, som Bertram, Stanley, Collet, danne ikke nogen egen Gruppe i Litteraturen. Heller ikke har svensk Sprog og Litteratur nogensinde haft nogen høj Stjerne i Danmark. Naar Svenske kom hertil, skete det mest tilfældigvis, som Baron, Frederik Vilhelm Haffner, der kom hertil 1755 og døde her 1768; Ole Söderberg, der efter Rigsdagen 1756 forlod sit Fædreland, og opholdt sig en Tid lang i Kjøbenhavn, hvor han udgav et moralsk-satirisk Ugeblad Den danske Parti-Vænger (Nr. 1—22)¹; Erik Wrangel, der flygtede til Christiania, og der udgav et svensk Skrift (1756); Carl Mannercrantz, der levede her som engelsk Sproglærer, og fulgte med Sophie Magdalene som hendes Lærer i Svensk til Sverrig. Dyrk-

¹) Kbh. 1758. 4. I et Exemplar paa det Kongelige Bibl. har Langebek tilføjet en Bemærkning om Forfatteren. Nyerup anseer ogsaa Svend Grammand for Svensk af Fødsel; han oversatte det store Værk: Derham's Astro- et Physico-Theologie 1759. 4.

ningen af Naturvidenskaberne drog nogle Danske til Upp-sala, og Forskål blev dansk Professor (1760). Kun saa opholdt sig her saa længe og under saadanne Omstændigheder, at de kunde deltage i Literaturens Fenomener. Til dem hører Matthias Werner, Forf. til Skriftet om Lig- og Ulighed imellem det danske og svenske Sprog (1766), den forviste Præst C. A. Kierrulf, Svedenborgianeren F. G. von Walden. Den mest bekjendte er dog nok Carl Ingman, der antog Navnet Manderfeldt, en Eventyrer, der flygte fra Petersborg over Sverrig, hvor han tabte sin Bortgerret, til Norge, blev Sekretær hos Grev Danneberg-Laurvig, levede nogen Tid i Kjøbenhavn,¹ og fik under sit antagne

¹) Her udgav han to Bøger imod uindskrænket Trykkefrihed: Er det Klogskab og Nødsnødvendighed at sætte Grændser for Trykkefriheden? Den af Kongen forordnede Kommission tilegnet. Kbh. 1797. og imod Feiberg: Fornødne Oplysninger ved Herr Feibergs Draabe i det store Hav. Sandheden helligede. Kbh. 1798. Samt: Fjælf Politik og flette Administrationer kappes med Libernes Fordærv at ødelægge Stater (etc.), med Forfatterens Navn, men uden Nav og Trykkested. (Ogsaa paa Fransk, og paa Svensk Stod-holm 1790.) Deraf udkom kun første Afdeling, hvori han deklamerer imod de flette Regenter, Financernes Ødelæggelse, de staaende Hære, imod den franske Filosofi og dens Afspøning, den franske Revolution. S. 35—36 foreslaar han, til Fredens Tilvebringelse, Oprettelsen af en Nationalret, hvortil Europas Regenter og polerede Nationer skulde sende Medlemmer. (I den danske Original paa det Kgl. Bibl. er indlagt en Antikritik i Anledning af Bogens Anmeldelse i den Første Litte-ratur-tidende. Den franske Oversættelse findes ogsaa, men ikke den svenske). Vil man tro hans egne Breve, saa har han været en vigtig Mand: han havde fortrolig Omgang med Bernstorff, han var „le seul étranger ici, à qui ce Ministre parle à coeur ouvert;“ Kronprinsen selv brugte ham til at modvirke Prinsens af Hessens Indflydelse (1790—91): „je serai une revolution dans le système politique ici, que personne pourra faire dans ce moment sans moi, tant je suis assuré sur mon ascendant sur le Prince Royal et le Comte Bernstorff.“ o. desl. I en Subskriptionsindbydelse paa et dansk Kvartalsskrift: Bibliothek for det Nyttige og Inter-

Navn Titel af Landraad, fik sin svenske Borgerret tilbage, vendte tilbage til Sverige, og døde i Venersborg (1813) med et tvetydigt Rygte.¹ De bekjendte svenske Flygtninge C. F. Gyllembourg eller Gyllenborg (Ehrensvärd) og Grev C. F. Horn nebsatte sig (1792) i Danmark, og udgave her nogle svenske Skrifter.²

7. Overgang til den ny Literaturudvikling. Sorø Akademi. Professorer i Sorø. Jens Schelderup Sneedorf. Jens Kraft. Andreas Schytte.

I en Literatur af saa ringe Omfang, et Sprog, der hverken læstes eller kunde vente at blive læst af Fremmede, i et Land, hvor de fleste dannede Læsere uddannede sig ved fremmede Skrifter, og kastede Brag paa Folkets egne, hvor der vare saa Yndere af danske Skrifter, endnu færre Kjøbere og næsten ingen Forklæggere, maatte gode Skribenter have langt større Banfelighed med at vinde Fremgang end i andre Lande, hvor de virkede under langt bedre Vilkaar.³

essante, som L. H. Bøgh vilde udgive 1791, og som tillige skulde gaa ud paa nøjere at forene den svenske og danske Literatur, nævnes Manderfeldts ved Siden af Suhm som en af Befordrener; „et Stærn, siger Pram, som Sverige har forkastet af sit Skjød som et raadent Medlem af Staten.“

¹) See Atterbom, Svenska siare och skaldar, 5, 13—15 (i Thorilds Levnet) og Manderfeldts Levnet af Atterbom i Palmblads Läsning för bildning och nöje. årg. 1848, S. 314 og Tillæg S. 772. Schinkels Minnen, utg. af Bergmann, 2, 162. Prams Rejse over Sundet 1791 i Nyerups Magazin for Rejseagttagelser, 4, 390. Ogsaa af M. C. Brun (Bluesmækken S. 89) omtales den svenske Landraad, der „har Pantophobie og vil udbrede den.“ I Nordste Intelligenz-Sebler 1783 Nr. 19 findes et Avertissement af ham fra Carls-Roe ved Laurvig; deri kalder han sig Ingeman Manderfeldt, Chargé d'affaires og Legations Secretaire.

²) if. Schinkels Minnen, 3, 28.

³) if. Tullins Bemærkninger: Skribenter, Skrifter, Boghandel, i hans Samtl. Str. 3, 191.

Endnu mere Paassjønneelse fortjene de, naar Fremmebe til-
lige strømmede ind i Landet, og kappedes med dem om Brødet
og Lønningen, saa at ogsaa Tullin kunde sannde: „Naar jeg seer en
Udenlandst at dedicere en Bog til Kongen af Danmark, tør
jeg strax sværge paa, at den Mand har stor Lyst til at sætte
sig ned her i Landet, hvis han kunde faa Levebrød.“¹ Naar
fremdeles den ælbre Literatur var saa godt som lagt hen,
naar der i henved et halvhundrede Aar kun fandtes een rigtig
god og frugtbar Skribent i Modersmaalet, maa man vel undre
sig over at der i det næste halve Aarhundrede kunde danne sig en
Literatur, der var bestemt for et Par Millioner Menneſter, men
efter sit Omfang vilde være stor nok til at lykkeligjøre tyve.

Hvorledes gif denne Udvikling for sig? Hvorledes stete
Overgangen fra de Fremmebe til vore egne? Hvilken Ind-
flydelse havde paa dem det fremmebe Stof og de fremmebe
Sprog? Naar de, som der kunde ventes, i Begyndelsen ud-
dannebe sig selv ved fremmebe Literaturer, hvorledes rebe
de sig efterhaanden løs, saa at der kunde udvikle sig en
selbstændig dansk Literatur?

Fra Kjøbenhavns Universitet kunde Udviklingen ikke udgaa.
Fjernet fra det og fra Hovedstadens Paavirkning, paa et
mere affides Sted, midt i en yndig Natur, skulde Forsøget
gjøres, skulde der danne sig en dansk Planteskole.

Men Sorø Akademi blev, naar man antager dette for
dets Formaal, ikke ganske hvad det burde og kunde have
været. Det skulde forebygge hine Udenlandsrejser, der an-
saaes for fordærvelige, og aabne den danske Ungdom en Ud-
gang til Dannelse, der kunde erstatte dem, men Udenlands-
rejserne bleve dog ved. Det skulde have været borgerligt, men
blev kun adeligt. De første Overhofmestere vare Tyskere:

¹) sft. S. 199.

Grev Heinrich af Reus og von Reigenstein; Modersmaalet løb ved Akademiets Fester, men ved Siden af det baade det tyske og franske Sprog. De første Lærere vare en Blanding af Fremmede og Indfødtte; og Ansættelsen i Sorø synes for nogle kun at have været en foreløbig Overgang til andre Stillinger. Anlægget blev saaledes det første Udgangspunkt for den danske Literatur, men ikke dens varige Sæde.

Efter hinanden fulgte Theologerne P. von Haven, Hans Grams Broder Lars Gram, E. M. Rottbøll, J. C. Pingel, J. V. C. Pontoppidan;¹ Juristerne J. A. Gold og Islænderen Jon Erichsen, der begge gif over i andre Stillinger. C. F. Wadstær var prof. *historiarum* og efter ham prof. *eloquentiæ* Chr. Lysholm. Ove Guldberg var kun i tre Aar i Sorø (1761—64.) Af Lysterne J. C. Schlegel og Basseow gif den sidste til Altona.² Ingen af disse Mænd have, saaledes som de tre følgende, givet Modersmaalet en ny Udvikling.

Jens Schelderup Sneedorf (f. 1724 i Sorø, hvor hans Faber, Mag. Hans Sneedorf, var den sidste Rektor ved Skolen, førend den blev til et Akademi) blev Student 1739, og var i sit 22 Aar Magister og Dekanus paa Kommunitetet. Paa Borchs Kollegium udgav han fire Disputationer af filosofisk Indhold (1744—46), og studerede derefter i Göttingen. Under Vejledning af J. de Colom lagde han sig især efter Diplomatiens og det til den hørende franske Sprog.³ Han udgav en Prøvesamling paa deslige Skrifter,⁴

¹) Af ham haves en Udgave med latinse Overtættelse og Anmærkninger af *Fulminum Synagogenicorum in Sectam Schabtai Zewitrius*. (1764.)

²) Holbergs danske Stat, 1762, S. 275.

³) „Passionné pour la Politique il s'exerçoit dans la langue françoise et particulièrement dans le stile des cours,“ siger Colom.

⁴) Recueil de lettres, mémoires et autres pièces de notre siècle. à Gottingue 1750.

men da hans Lærer forestillede ham, at dette vilde blive for vid en Mark, og at han heller skulde udgive en Theori for Behandlingen af Statskrifter i Almindelighed, hvorved han tillige fik Lejlighed til at henvende Opmærksomheden paa Spreget og Stilen i Særbeleshed, saa udarbejdede han et saadant Skrift, hvilket Colom gennemsaar, og som man har sammenlignet med Mosers von den Europäischen Hof- und Staatsprachen.¹ Sneedorf ydede altsaa det franske Sprog fortrinlig Opmærksomhed, og han skrev i det, før i Modersmaalet.

Da Sneedorf efter sin Hjemkomst (1751) var bleven prof. juris et politicae ved Sors Akademi, synes nogle Aar at være hengaaede med Forberedelse til en Virksomhed, der nu alene skulde indvie til Fædrelandets Tary. En hyre Aarsag virkede med til at han udgav Skrifter: „en Bogtrykker (Jonas Lindgren) skulde leve i Sors, og der var kun fem Mænd til at ernære ham;“² men hans væsentlige Djemed var at virke ved Skrifter i Modersmaalet, med de dannede Læsere for Dje, der hidtil kun havde læst fremmede Skrifter, i den Formening at der i danske ikke fandtes noget efter deres Smag; altsaa ved Bærker i Modersmaalet at drage Læselysten over fra fremmede Literaturer til vor egen. Begyndelsen gjorde han med et Skrift Om den borgerlige Regjering (1757), hvori han i klar og almenforstaaelig Fremstilling

¹) Essai d'un traité du stile des cours ou reflexions sur la manière d'écrire dans les affaires d'Etat, contenant des maximes à ce sujet, tirées des lettres, mémoires et actes publics de notre siècle et éclaircis par des exemples. à Gottingue 1751. Skriftet bestaar af to Afdelinger: om Statskrifter i Almindelighed, deres Indretning, Skrivemaade, o. s. v. og om de enkelte Statskrifter (jf. Büschings Nachrichten 2, 156). Ny Udgave, revu et corrigé par I. de Colom. à Hannovre 1776, med Fortale af Colom, der oplyser Forholdet imellem ham og Sneedorf.

²) Sneedorfs Breve, det 1ste Brev.

stilbrer Staten og dens Forfatninger, for at ogsaa vi, ligesom andre Nationer, kunde have en for alle tilgjængelig Skilbring deraf. „Montesquieu følger han i mange Ting, og han havde i ham ikke den fletteste Vejleder,“ men Bearbejdelsen er uafhængig og selvstændig.¹ Dette Skrift kan betragtes som Indledning til et større politisk Værk, der ikke fulgte, thi det laa ham endnu nærmere og var for vor Literatur endnu vigtigere at gaa nøjere ind paa dens Tilstand og den Udvikling, hvortil den trængte. Oversættelsen af Voltaires Babues Syn² og Memnon (1758) var kun en Indledning til: Fortsættelse af Babues Syn, hvori han under opdigtede Navne stilbrer danske Forholde (Sythien er Danmark, Celpopolis Kjøbenhavn, Persopolis Paris, Eghypter Tyssere o. s. v.) Imod dette Syn skrev Ragne (Thye Rothe) sine: Breve til Babue, hvorpaa Sneedorf lod følge: Babues Svar, og: Videre Fortsættelse af Babues Breve. Ligefrem og uden Omfribning fortsatte Sneedorf derpaa Skilbringen af vor Tilstand i sine: Breve (1759, Sorø uden Aar med latinske Typer), hvis Anmeldelse gav ham Anledning til: Betænkning om det danske Sprog,³ hvori han nøjere gjorde Rede for: „hvad der er i Sproget, som behøver Forbedring og hvori den skal bestaa?“ og opløser Nødvendigheden af at forlade de Gamles (de ældre danske Stribenters) „Tænkemaade og Smag,“ hvortil han vælger Exempler af geistlige Taler, og hvorledes vi selv ved denne Smagløshed have standset vor Fremgang. Da Niels Randulf With (Præst paa

¹) Suhms Saml. Skr. 7,401. Suhm udhæver som ypperlige Afsnittene om Fre i Monarkier (3 B. 25 Kap.) og om Religionen (3 B. 26 Kap.) See ogsaa Sneedorfs egne Bemærkninger om dette hans Skrift i hans Breve, det 37 Brev.

²) Babue, ikke Babuc, efter hans egen Bemærkning i Fortalen til Babues Svar.

³) Indført i de Berlingske lærde Tidender 1760, Anhang til Nr. 16.

Amager, † 1787) i Anledning heraf skrev: Patriotist Betænkning over det danske Sprog,¹ tilføiede Sneedorf endnu: Et Brev til Forfatteren af den patriotistiske Betænkning, hvori han fremdeles undersøger, hvorvidt vi til Sprogets Udbannelse maa benytte de ældre eller nyere Skrifter. Og saa ved andre Lejligheder, f. Ex. i Fortalen til den danske Oversættelse af Margrete Klopstocks Breve (1760), udtalte Sneedorf sin levende Overbevisning, at ingen Nation kan udbannes uden i sit eget levende Sprog.² Endelig gjorde han i Ugebladet Den patriotistiske Tilskuer (1761—63)³ en praktisk Anvendelse af sine theoretiske Grundsætninger, og kom derved i den mærkelige Strid med Jens Kraft om de grundige Videnskabers Anvendelse og de skjønnes, hvilken Strid kan ansees som Slutningen af den Sorøste Indledning til den ny Literaturudvikling.

Sneedorfs Skrifter ere næsten glemte, og høre næppe til dem, der i vore Dage ere almindelig bekjendte, endstødet læste; men uden dem kan der ikke vindes Indsigt i Literaturens Stilling og Omstiftelse efter Holbergs Død, og de indeholde mange Skildringer, der, snart spøgende snart med Alvor, sætte os ind i Tidens Brøst og give Forslag til dens Forbedring. I Fortsættelsen af Babues Syn finder den Fremmede det sælsomt, at det Sprog, som Skytherne talede ved deres Krigsøvelser ikke var Landets eget, ja, at alle Krigsfager bleve forrettede paa Egyptiisk (Tyff), og at den tappre Skythiste Nation ikke kunde bringe saa mange Folk tilbeje, som den behøvede til at forsvare sit eget Land; at et fornemt Dig

¹) Indført i samme Værde Tidender 1760, Afgang Nr. 33.

²) Breve fra Døde til Levende af Margareta Klopstock. Oversatte af det Tydske. Sorøe 1760. Sneedorfs Navn staar under Fortalen, der ogsaa er trykt i hans Saml. Skr., 9 B.

³) Den patriotistiske Tilskuer. Et Ugeblad. Sorøe. Fra Januar 1761 til December 1763.

havde Ret til at staa tre Uger inde, og derpaa, fulgt af en Stare sorte Vogne, blev ført igjennem Gaderne, som det fyldte med Stank;¹ at Dommerembeder bleve givne til frigjorte Slaver (Kafejer); at de Fornemmes Stole i Templen vare tomme; at der kom Indianske Eunucher til Byen for at synge, at Egyptiske Sjøglerne havde slaaet en Bød op paa Torvet, for at vise Kunster, o. s. v. Og de lærde kastebe Brag paa Holberg. „En lærd Mand viste ham nogle Skrifter, som vare fulde af sund Fornuft, og som vare skrevne paa Celtisk af en Mand, som nogle lærde bagtalede efter hans Død, fordi han havde givet alt sit Guds til det almindelige, og fordi de ikke kunde skrive saa vel som han.“ Ræseværtdige ere ogsaa endnu Sneedorfs Breve, om hvilke selv Knarburne lærde maatte tilstaa, at Forfatteren til disse Breve „fører en behagelig Stil, og mange af hans Tanker ere ret artige at læse;“² f. Ex. Bemærkningerne om Holberg (6 og 24 Brev), om Vidensfaberne (12 Brev), om Musik, Operaer og Skuespil (18, 19 og 20 Brev), om de offentlige Tidender, især de lærde (23 Brev), hvor han iblandt andet gjør den træffende Bemærkning, hvor „meget artig det i sig selv er, at en Avisfribler nogle faa Postdage efter at et Skrift er kommet fra Trykken affiger sin Dom om det, som Forfatteren har arbejdet paa i tyve Aar,“ o. s. fr. Men det, som her i Særdeleshed ligger os paa Hjertet, ere

¹) Man havde, tilføjer han, engang sendt Bud efter en egyptisk (tyff) Læge, der skulde have balsameret et af disse Lig, men han kom for sild, hvilket var meget ilde thi han beviste med mange Ord, som ingen forstaa, at dersom han var kommen fjorten Dage før, var den Syge ikke død.

²) Dafs til Suhm 1759 i Suhms Saml. Skr. 15, 290; ff. Suhms Yttring ff. 7, 374: Sneedorfs Breve „føre til Dyden,“ og ere vel og behageligen skrevne.

de imellem Sneedorf, Thge Rothe og With vøglede Tanker om Literaturen og Sproget.

At Tingen saaledes som den var ikke var god, derom vare i Grunden Sneedorf og Thge Rothe enige; men Thge Rothe mente, at man ikke maatte dable sine Landsmænd, og viste dem hen til skulstige Forhaabninger, Sneedorf derimod lagde ingen Skjul paa Smagens og Modersmaalets Mangler; i selve Manglen fandt han en Spore. Den Sprogforandring og Sprogdannelse, der allerede var i fuld Gang, og til hvilken han selv var en af de vigtigste Ophavsmænd, maatte fremmes: „Vore Tunger ere ikke endnu øvede nok til at forklare de fineste af Hjertets Følelser. Sproget har tilligemed dets gamle Anseelse tabt meget af den Rigdom og Bøjelighed, som vore gamle Skjalbre gavede ved den dristige og stæbende Geist, som gjorde dem værdige til at besynges Heltenes Bedrifter. Vi have vant vore Ører til en Klang, som betager os Agtsomheden paa de højere Skjønheder, der bestaa i Tankernes og Ordernes Fynd. Det har været vore Digttere længe nok tilladt ustraffe dem at krybe og at forringe de værdigste Materier med vanstakke Tanker og uædle Ord. Lad os ikke være altfor strenge til at dable dem, som have Driftighed til at betræde en Vej, der endnu ikke er banet nok til at undgaa alle Anstød. Lad os ønske, at den overflødige Anledning, som vi have til at prise Forsynet fremfor andre Folk, ikke maatte misbruges til nedrig Skjemt, men frembringe Værker, som fortjene at nævnes af Fremmede og af Efterkommerne med Beundring!“

Dette Maal kunde ikke naas, hverken ved det Sprog, som nu var, heller ikke ved den Smag, som fra den nærmeste Fortid var overleveret; det Sprog, som nu var, var kun fra det daglige Liv, for Pøbelen; den Smag, som den ældre Literatur havde lagt for Dagen, maatte vige for den nyere

Uddannelse igjennem de levende Sprog. Dette vedbliver Sneedorf paa mangehaande Maade at ubvikle og at klare, saa at man med Rette kan ansee ham for den nuværende Literaturs første veltalende Talsmand. Med skarp Ironi skildrer han Moberstmaalets Tilstand og den Foragt, hvori det var sunket: „Vore egne Landsmænd mene, at man enten ikke bør skrive i Sproget, eller, om man endelig vil gjøre det, da lade det blive som det er, uden at vove nogen Forandring enten i Ordene eller i Stilen. Et Sprog, sige de, som ikke er bekjendt udenfor Grændserne af Skythien, som i Landet selv ikke er brugt uden af Almuen, som de lærde ikke meget have dyrket, og som den æble og smukke Del af Folket foragter, et Sprog, som ikke bruges i vore høje Skoler, og som ikke tales i vore store Forsamlinger, skulde det være skiftet til de høje og smukke Videnskaber? Var det ikke bedre, at vore Druider talede Græst?“ „Er der nogle iblandt os, som ikke forstaa Græst og dog have Lyst til at læse? Perserne (de Franste) og Eghyterne (de Tyske) have jo skrevet nok, som kan fornøje vore Fruentimmer, og disse læse heller fremmede Sprog end deres eget. For hvem, sige de, skulde vi da skrive i vort eget Sprog, uden for den vankundige Bøvel, som ikke kan læse hvad der er skrevet paa andre? For at forstaaes af dem, maatte vi lempe os efter deres Begreb, og for at behage dem, rette os efter deres Smag. Ingen høje og dristige Tanker, ingen fin Skjemt, ingen korte og dybsindige Meninger, ingen udsøgte Ord, ingen usædvanlige Benninger i Stilen maatte findes i saadanne Værker.“ Maa man ikke „med flere ret gode Patrioter hjertelig lee af en af vore Landsmænd (Thye Kothe), som nylig i et Skrift har forfikkret: at den Tidspunkt nu var kommen, da store Gjester skulde opstaa, da de skulde føle deres Arts Værdighed, og være stærke nok ved sig selv til at rige fra de banede

Beje, for at blive Værkers Skabere, i hvilke intet uden Naturen var efterlignet, og som skulde blive beundret endog af de silbigste Efterkommere. Om hvilket Folk i Verden siger han dette? Til hvem taler han? Han siger det om sine Landsmænd, han taler til Skytherne. Have de da ikke Ret til at beleje ham? Værker, som fortjente Beundring, skulde blive skabt i et Sprog, som ikke har haft et Ord til at udtrykke denne Sindsbevægelse? Man skulde være stærk nok til at vige fra de banede Veje i Skrifter, som ikke læses uden af Pøbelen? Man skulde driste sig til at ligne Naturen selv, da man ikke engang tør eftergøre dens Kopier, og da en Tanke, laant af Plato, et Ord, taget af Homer, er nok til at gjøre en Forfatter latterlig? — „Nej, jeg har besluttet ikke at bruge mit Modersmaal uden til fortrolige Brevvekslinger og i daglig Omgang med dem, som ere saa vankundige, at de ikke forstaa andre Sprog. Jeg finder for megen Smag i Grækernes og Persernes Tænkemaade til at læse vore gamle Forfattere, og jeg er altfor patriotisk til at tænke, som vore ny Skabere (Sprogskabere), paa at forandre Sproget. Jeg vil tale Græsk med vore Druider, Persisk med vore Fruentimmer, Egyptisk med vore Helte, og Skythisk med vor Pøbel.“

Saaledes var Tilstanden: Latin for de Lærde, Fransk for Damerne, Tysk for Armeen, og Dansk for Pøbelen. Men det er naturligvis ikke hans Mening, at det saa skal blive ved: „Derfor vore lærde Demosthenes og vore smukke Aspasier vilde dyrke det Sprog, som Naturen selv har lagt i deres Munde, skulde det da ikke snart blive værdigt til at tales i Athenen? Skulde det ikke blive bekvemt til at udtrykke baade de højeste Tanker og de fineste af Hjertets Følelser? Hvis Skyld er det, at Pøbelen alene taler det? Hvis Skyld er det, om Sproget endnu ikke har forraad

nok af æble Ord til at udtrykke deres Begreb, som tænke og føle mere end Mængden? Alle Sprog i Verden have de ikke til en Tid haft samme Skjæbne? Skulde der ikke have været samme Forskjel imellem det Sprog, som Demosthenes talede, og det, hvorpaa han læste Thesei Love indgravne i Stene, som der er imellem det Sprog, vi nu tale, og det, som findes i vore gamle Lovbøger? Vore Fædre have altsaa lige indtil vore Tider dristet dem til at forandre Sproget, og denne Frihed skulde just nu have ophørt? Paa en Tid, da man i Videnskaberne har opdaget saa mange Ting, som vare vore Fædre ubekjendte, da andre flebne Folk ved en streng Kritik og et nøjagtigt Valg saaledes have omstabt deres Sprog, at de ikke uden Bæmmelse mere kunne læse deres gamle Forfattere, der skulde vi være det eneste Folk, som ikke torde gaa videre? Hvo har dannet det Sprog, som vi tale? Er det ikke Folket i de vankundige Tider? Er det ikke Pøbelen? Den Ret, som de have haft til at skabe, den skulde have ophørt ligesaa hastig, som Sproget begyndte at dyrkes af de lærde, at bruges i Videnskab og tales i de store Forsamlinger? Den ubødelige Landsmand, som er den første, der har skrevet vor Historie saaledes, at den kan læses uden Bæmmelse, i hvilken Tilstand fandt han Sproget? De sildigste Efterkommere bør med Taknemmelighed ære hans Ihukommelse. Men vi vare ikke værd at have haft saadan en Medborger, dersom vi af Dovenskab eller af Næderdrægtighed vilde tro, at der var intet mere for os at gjøre, og at han havde udrettet saa meget, at Frihed til at danne Sproget var opkommen og uddød med ham."

I denne Behandling af vort Sprog skulde vi da efterfølge de øvrige dannede Nationer i Europa og høste samme Fordele deraf, almindelig Dannelse: „Alle vittige Folk i

Europa have længe været enige i at ansee det for en (sic) af vore Tidens største Fortrin, at Videnskaberne, som før vare skjulte i de døde Sprog, forebrages nu i de levende. Det sande og nyttige er derved aabnet for alle Stænder og Kjønn. Det er ikke mere en død Skat, med hvilken nogle faa lærde prange og aagre. Myndighed, Alber og Stand ere nu ikke de Vaaben, med hvilke Vidsfarelser og Laster bestrides. Den sunde og fra forubfattede Meninger rensede Fornuft har faaet den Ret igjen, som den havde i Athenen og Rom til at dømme om de lærdes Arbejder. Den har udsejet af Videnskaberne, ligesom af Kunsternes, alle de Gothiske Girater, med hvilke de lærde saalebes pyntede paa Romernes Sprog, at man i deres Efterlignelser næppe kunde kjende Mønstrene og Naturen igjen. Jeg mener alle de tomme og barbariske Kunst=Ord, alle de barnagtige Spørgsmaal, alle de unyttige Ord=Krige, al den taabelige Skjæmt, alle de vidløstige og uskjønnsomme Afhandlinger om ubethdelige Ting, med saa Ord: alt det Academiske Spilsegteri, hvormed man fordærvede baade Videnskaberne og Smagen, og som ikke kunde udryddes, førend Sandhederne igjen bleve forebragne i levende Sprog saalebes, at de kunde fattes og dømmes af alle, der havde en sund og øvet Fornuft.“¹

Heri var han enig med Holberg. Men naar vi paa denne Maade efterfulgte de andre Litteraturer, skulde vi da opgave vor egen? Uden Tvivl. Den duebe ikke til det ny Djæmbed: „De Gamle (danske Forfattere) havde Videnskab og Vittighed, men de brugte dem ikke i deres Moders Maal. De dyrkede alene de lærde Sprog. Isteden for at forbedre det Danske blev man i Skolerne meget mere vant til at forvende Sammensætnings=Maaden efter det Latinste,

¹) Fortalen til Margrete Klopstocks Breve fra Døde til Levende.

som i vores Sprog er unaturlig. Sproget blev ikke meget brugt enten i den lærde eller artige Verden. De andre levende Sprog i Europa vare enten endnu ikke dyrkede eller begyndte først at dyrkes. De bleve silbig bekjendte iblandt vore Lærde, som længe troede, at Videnstaberne, de som skjærpe Forstanden og Opfindelses-Kraften, vare endnu ikke bragte til deres Højde. Hukommelsen var den af alle Sinbets Kræfter, som blev mest øvet, og de Gamle havde af Mangel paa Hjælpemidler ikke altid Skjønsmhed og Smag nok til at gjøre et lykkeligt Valg af det, som de lærte selv og forebrog andre. Heraf maatte nødvendig følge, at om de end havde besiddet større naturlige Gaver og anvendt mere Flid end vi, maatte der dog findes store Mangler, ikke alene i deres Stil, men og i Sproget og i Tænkemaaden.“

„Tænkemaaden (Udtrykket mener han vel) var tør og mat. Man talede vidtløftig om Ting, som vare bekjendte eller ubetydelige. Beskrivelserne vare lange og overflødige. Bevisernes Mængde blev mere anseet end deres Styrke. I deres Fornuftslutninger bekymrede de sig mere om Formen end om Materien. Deres Tale- og Tænke-Kunst smagede mere af Skolen end af den sunde Fornuft. De forstode lidt at bruge Kunsten, men ikke at skjule den. Den mindste Lighed imellem Ordene eller Begreberne var nok til at sammenblande i en Tale de mest uvedkommende Ting, og dette kaldte man Bittighed; ligesom de Tidens Lærdom bestod i en Færdighed til at tale med andres Ord og i at anføre Mængde af Vidnesbyrd for Sætninger, som enten ingen Bevis behøvede eller og burde bevises af Grunde.“

„Stilen var ligesaa mat som Tankerne. Det Lob, som man paa de Tidens satte den hele Beltaalighed i en overflødig Stil, som ved Mængde af Ord, lange Perioder, vidtløftige Sammenbindelser og idelige Igjentagelser ikke alene trætete

Læseren og gjorde Meningen uforstaaeligere, men og ofte satte Forfatteren i Mobbjælse med sig selv. Det høje bestod ikke i fine, ædle, korte, udsøgte og finbrige Ord, men i forbyrne Talemaader, unaturlige Signelser, i frække og myndige Bekræftelser og i selvgjorte Ord, som uden Fornødenhed og ofte for et Nims Skjld bleve sammensmedede for at udtrykke Tanker, der ofte vare ligesaa vanstabile som Ordene. En Mængde af ubekvemme, nedrige og plumpe Talemaader beviser, at de ikke have kjendt det, hvori Kjærnen af Belsalenheden og Styrken af Stilen bestaar, Valg af Ord. Man kan læse mange Sider af deres Skrifter uden at finde nogen Forandring af Bendinger. Den Kunst i Sammenbindelsen, som gjør velklingende og flydende, endog naar den læses uden Aktion, var dem lidet bekjendt; og dette er uden Tvivl Aarsagen, hvorfor berømte Mænds Taler, som hørtes med Forundring, tabe saa meget af deres Pris, naar de læses; de ere saa at sige døde tilligemed deres Forfattere, hvis Tunger gjorde dem til Mesterstykker." „Sproget skulde altsaa være det eneste, hvorfor vi skulde læse disse gamle Skrifter; thi baade Videnskaberne og Smagen læres uden Tvivl bedre af andre." Til dem maa man ty. „En Dansk, som forstaa sit Moders Maal saa vel, som det kan læres af Øvelse ved Tale og Skrifter, og som har Videnskab og Geni, skal lære mere af Horats og Plinius, af Boileau og Fenelon, af Pope og Addison, end af alle vore gamle danske Skribenter." Men med Hensyn til Sproget ere de gamle danske Skrifter dog særdeles vigtige Kilber? Heller ikke det. Vi maatte læse dem „for at bringe de gode gamle danske Ord for Lyset, som have ligget skjulte i Forglemmelsens Mørke, og for at lære den rette og naturlige Sammenfætnings-Maade; men eet er at dyrke et Sprog for at forklare de gamle Love og Sæder og andre til Alverdommen

hørende Ting, et andet at gjøre det i den Hensigt at forbedre Smagen. Om man end kunde læse de Gamle, som have skrevet i de mørkeste Tider, saa nøje, som den første Hensigt udkræver, kunde det da stee uden at forsømme andre Ting, som have en vigtigere Indflydelse i Sprogets Forandring, end nogle Snes gamle Ord, som maa bruges med stor Skjonsomhed, dersom man ikke vil forfalde til det Pedanteri, som en af vore egne ny Forfattere skjemter med (Helt):

„Et gammelt afflidt Ord, en gammel visen Glose,
Som han til Lykke fandt udi en Islandsk Høse.“

„Naar saadanne Ord enten ere uforstaaelige eller uædle, er det fornuftigere at gjøre selv ny, enten ved bekvemme Sammensætninger af vore egne bekjendte Stamord, eller ved at indlemme fremmede i Sproget.“
„De Gamles Vendinger og Maaden at sammenbinde deres Tanker ere ikke Mønstre.“¹

Altsaa, det er nu klart, det er ligesom og uforbeholdent udtalt: Staben er brudt over det gamle. Den Ting er afgjort. Hvad enten det laa i en Mangel hos Sneedorf og hans Samtidige eller det var grundet i Virkeligheden, de vare ikke i Stand til, i det gamle, i de foregaaende Aarhundreders travle Virksomhed, at finde noget, som kunde være en Gjenfødselse værd; den forrige Literaturs Smagløshed havde saaledes formørket deres Syn, at de kun tænkte paa fremmede Mønstre, efter hvilke vistnok Smagen, men dog vel ikke det danske Sprog kunde uddannes. Besjælede af den rigtige Grundfætning, at Videnskaberne, der før vare skjulte i de døde Sprog, nu skulde forebrages i de levende, vendte de sig bort fra alt det døde, selv om det, som her virkelig var Tilfældet, indeholdt Spirer til Livet. Eftersom

¹) Betænkning over det danske Sprog og Svar til Forf. af den patriotiske Betænkning.

det nu var afgjort, at Danstien som et saadant levende Sprog, hverken til videnskabeligt Foredrag eller til filosofisk og poetisk Brug endnu var bleven til, saa blev det for dem og deres Efterfølgere en Opgave, at give det Liv og Tilværelse i en ny Literatur; og Maaden, hvorpaa de løste denne Opgave, uheldig eller heldig, er uden Tvivl det vigtigste Særstue i Literaturens Historie. Hidtil blev det lidet ænset.

Det første Forsøg af større Omfang, som skulde gjengive den forandrede Retning i Sprogbehandling og Smag, er Ugebladet Den patriotiske Tilstuer. Det kan betragtes som en Fortsættelse af Der nordiske Afsseher, og blev saaledes anseet af Cramer selv; det var som den en Efterligning af den engelske Tilstuer (see Nr. 1),¹ og blev selv et Forbillede for følgende danske Tilstuere. Det affhandler, ikke sjelden med Skjemt og Vid, allehaande moralske, almennyttige, videnskabelige, æsthetiske Gjenstande, men anbefaler især den store Omvæltning, der nu skulde gaa for sig ved at lade den gamle Studeremaade afløses af de levende Sprog og de smukke Videnskaber. Naar man bebrejdede Forfatteren, at han foragtede Filosofien, og ikke gik tilbage til Grundsandhederne, svarede han, at det var just den ny Behandling

¹) Allerede i Nord. Afsseher, 140 Stük, i Marts 1760, anbefales Sneedorfs Fortsættelse af Babues Breve, og der meddeles Uddrag deraf. I det sidste Nummer, 193 Stük, den 8 Januar 1761, forkyndes Den patriotiske Tilstuer: In die Stelle des Afssehers wird ein patriotischer Zuschauer treten, von dem ich weiß, daß es einem guten Genealogisten nicht schwer fallen sollte, seine Abstammung von dem Großbritannischen Zuschauer noch glücklicher herguleiten, als ich bewiesen habe, Arthur Ironside (hans eget Blad) sey ein Sohn von Nestor Ironsiden (see første Nr. af Nord. Afsseher). Cramer anseer det for en stor Fordel, at en indfødt Forfatter nu skriver i Modersmaalet, og ønsker, at den ny Tilstuer maa tjene til at opbygge de Rettskafne, beskjæmme og forbedre de Lastefulde, udbrede den gode Smag i Skrifterne, men især paa Theatret, og derved give Nationens Ære en ny Glæds.

han vilde indføre (den populære). Han optog derfor selve Almuesmandens Ekjærb.¹

I de sidste Nummere har han meddeelt en Udsigt over Ugeskriftets Indhold, ordnet efter Sammenhængen; derfor maa det her være nok at udhæve: Bemærkningerne om de levende Sprog, Studeringer, Videnskaberne og Veltalenheden (Nr. 7. 29. 45. 159 og 160. 170. 193. 194. 200. 219. 222. 241 og 242. 260 og 261), Historien (Nr. 35. 48. 257 og 258), Sproget (Nr. 113), Forelesninger (Nr. 121), Fritænkere (Nr. 173), Tillæg til Morten Scriblers Skrifter (Nr. 24. 40), rimfrie Vers (Nr. 10. 15. 40), Theatret (Nr. 30. 123), Romaner (Nr. 80), Bidrag til den danske Ordbog (lig P. N. Seibergs Sproggranskning, Nr. 79. 195 og 196), Jntet (Nr. 106),² Niels Klims Haandskrifter (Nr. 156), Dyrene (Nr. 171), Nye Tidender for stikkelige Folk (Nr. 176), Almanak for stikkelige Folk (Nr. 205), Rangordning for Ekjærbheder (Nr. 37), et nyt Slags Paalæg (eller Ekst), som alle ville betale med Fornøjelse (Nr. 265). Her forekomme ogsaa Tidsforholde, som Hans von Hansens Brev om Armeen (Nr. 6); „han havde endnu en stiv Arm til Grindring af en demelè med en fremmed Officeer, som havde den Uforskammenhed at sige i et offentligt Selskab, at det Danske klingede som Plat-Tyfl“; „han er ikke saadan en Nar, at han skulde tro, at man kunde kommandere paa Dansk, og rekrutere Armeen med Indfødt“; „han finder det meget godt, at man taler Tyfl ved Armeen, at man hverver Soldater og forskriver lærde Folk fra Tyflland, men ingen Officerer. I det mindste bør de ikke avancere uden efter ancienneté.“

¹) I Nr. 163 optog han en Haandværksmands Betænkning om den sande Værd (ikke om Laugene); dertil benyttede han et Brev af Knud Birch, Parykmager i Kjøbenhavn, om hvilket han siger, at det indeholder „mange patriotiske Tanker i en meget enfoldig Stil.“ Knud Birch udgav siden: Prøve af danske Tanker og Ord. Skrevet i Andledning af den Tydske Bonasse af Haandværksmanden i Den patriotiske Tilskuer Nr. 163. Kbh. (ikke Aalborg) 1771. Det handler om Haandværkslaugene, og han lider ikke fremmede Ord, som Autor, Bagabund o. desl. (Dette Skrift findes i det Kgl. Bibl. i Lurdorffs Samling af Skrifter fra Trykfrihedstiden, Rækken paa 20 Bind, i 7de B.)

²) Jf. en Artikkel med samme Overtitel i Røbbets D. Tilskuer.

Men hvad der især bør tilbrage sig almindelig Opmærksomhed er den allerede nu aabnbare Forhændelse af Skandinavisismen, ligesaa først af og derpaa gjentagne Gange med steds større Overbevisning. Uden Forbehold udtaler han, hvorledes vi dele eller burde dele Lod med de Svenske (jf. Nr. 87), og at begge Folks Udvikling beror paa den fælles Dyrkelse af begge Sprog og de nordiske Sprogs Forening: „Ved fælles Bestræbelser i at dyrke de Sprog, som endnu have meget tilfælles, kunne begge Nationer vist gavne hinanden mere, og indlægge dem selv en sandere Ære, end ved at gjøre Dag-Registre af deres gamle Feltslag“ (Til Læseren). „Sprogets Almindelighed er af alle Midler det bekvemteste til at opvække en Nation og give den en friere og mere uindskrænket Tænkemaade. Intet Ønske kunde derfor være mere patriotisk, end om det var muligt at give Nationen et Sprog, der var saa almindeligt som det Franste og Tyske. Ved Forandringen i Religionen havde det maaskee ikke været vanskeligere at indføre det Højtyske her i Landet, end det var i Nederfazen, hvor Mængden taler et Sprog, som næsten er ligesaa adskilt fra det Højtyske som vores. Men da dette ikke mere er muligt, ønskede jeg til de Nordiske Nationers Ære, at vi kunde finde saadan et MiddeI til at forene det Danske og Svenske Sprog, at Indbyggerne i de tre Riger udgjorde kun eet Selskab i Henseende til Videnskaberne. Hvor store Fordele kunde ikke baade Sproget og Videnskaberne vente sig ved saadan en Forening, og skulde det ikke være Umagen værd, at de, som arbejde i begge Nationers Sprog og Historie, gave os en Fortegnelse af de Ord og Egenstaber, som adskille begge Sprogene, tilligemed et Forslag, hvorledes det ene Sprog kunde uden at tabe noget lempe sig efter det andet og berige sig med dets Overflødigbed.

„Mig synes, at næst et oprigtigt og bestandigt Vennskab imellem begge Nationer, som er grundet paa fælles Fordele, kunde der ikke optænkes noget, som var bekvemmere til at sætte dem i Rigevægt med andre stebne Folk.“ (Nr. 32).

Endelig udhæve vi den Raade, hvorpaa han udtaler sin Virksomheds Maal og Modsætningen til den gamle Dannelselse: „For at sige noget, der kan fornøje eder, vil jeg aabenbare eder, at der snart kommer en Tid, da vore Adelsmænd skulle forfatte Historier, Skuespil og Heltebidte, da vore Præster paa Landet skulle skrive Forsvars skrifter for Religionen, rørende Taler og Kirke-Sange, og vore Fruentimmer læse alle disse Bøger. Men derpaa følger igjen en bedrøvelig Tid: Vore Poeter skulle mere sjelden rime, den mathematiskke Læremaade skal affattes, de offentlige Strids skrifter ophøre, de lærde ikke mere tale Latin, og det Barbari, som allerede har taget Overhaand i Frankerige, Tyffland og England, skal trænge sig ind i Norden. Dersom vore lærde vidste dette, skulde det lidet trøste dem, om de fik at vide, i hvad Aar Paven og Tyrken skulde forgaa.“ (Nr. 50).

Naar man nu læser dette Ugeskrift med nogen Opmærksomhed paa Sproget og Stilen, saa vil man lettelig mærke, at der med dem er foregaaet en stor Forandring. Det er hverken Sproget og Stilen før Holberg, det er heller ikke Holbergs. Man siger, at det nuværende Sprogs Grundvold allerede var til i Holbergs, man vil nu see, at det ikke er aldeles sandt, det er egentlig først blevet til hos Sneedorf og nogle af hans Samtidige. Holbergs med sine stive latinske Bendinger og sin Overskyldning af fremmede Ord er forsvundet. Den Mand, der skriver dette Sprog, har dannet sin Stil efter den franske; den var naturligere for vort Sprog, og passede med den oprindelige nordiske simple Bygning, der er

modsat den latinste og thjste. Sætningerne ere kortere, Perioderne ikke saa sammenslyngede. Konstruktionerne ere endog ligefrem franste (ligesom hos vore nuværende Oversættere). Ordene ere for en stor Del ny, selbdannede eller efterlignede; han tog Del i den almindelige Sprogrensning. Han ønsker, f. Ex. at Ordet vorder igjen maatte optages i Sproget; det er endnu ikke gaaet af Brug i Rancellistilen, hvorfor skulde det ikke bruges almindelig? Han ønsker, „at det maatte gaa dette Ord, som de Ord beundre, besyngte, der i et helt Aar fornøiede nogle Lærde og nogle Fruentimmer saa meget, at de hver Dag opfandt en ny Raade at bruge dem paa“; at „det Ord Vorder snart maatte blive saa brugeligt iblandt os, som det Ord Beundre, hvilket han seer nu at være antaget af dem, som i Begyndelsen opholdt dem allermest berover“. (Nr. 28). Han har derfor paa sine Steder udmærket dette Ord Beundring, thi det var endnu noget ganske nyt.

Naturligvis er imidlertid Sneedorfs Sprog endnu ikke ganske det samme som det nuværende. Erfarenhed er endnu ikke blevet til Erfaring, Sindebevægelser ikke til Lidenstaber; adskillig og forskjellig adstilles ikke (Smagen er adskillig); for Publikum bruger han det almindelige, endnu ikke Almenheden; for Hensigt eller Djemed bruger han oftest Djemerke; Djekreds sætter han for Synskreds (Horisont); han taler om de levende og nymobige (nymodens) Sprog, om at mønstre Ord og Sammenbindelser (Konstruktioner); han bruger nedrig for lav: Smagen og Følelsen ere de nedrigste af alle Sandser; motvillig for overlagt (at ansee alle Fejl for motvillige), Fortællelse for Fortælling, Inseler for Der, Folkenes Formerelse for Folkeformerelse, o. s. v., ikke at tale om særegne, tilbels gamle, Former, som Templen; han siger Skjalbre, Straffer; Fæbernelandet og siden Fædrenelandet, Tidepunkt, o. desl.

Endelig møde vi allerede hos Sneedorff Oergangen fra de gamle Taler til de regelrette paa tre Stavelser, endog i den Grad, at vor Tid, der er tilbøjelig til denne Oergang, ikke har optaget dem, som stridede for stred, lydede for løb. Uden just at have haft nogen tydelig Forestilling om Sprogforandringen i hele dens Sammenhæng har Ddin Wolff fældet den rigtige Dom om Sneedorffs Sprog: „han staar paa en heldig Oergang ganske isoleret fra sine Fergjængere i den danske Prosa, der, mere tilbannet og tilflebet af ham, hæver hans Skrifter til en høj Rang i vor Literatur.“ Ved Sammenligning med Thge Rothe vinder Sneedorff; begge vilde samme Vej, men Thge Rothe gik paa Stølter, Sneedorff vandrede fremad rolig og besindig, stjødnt nidkjær.

For tidlig blev Sneedorff bortreven fra sin Virksomhed; han blev Informator for Prins Frederik (1761) og døde 1764, kun 40 Aar gammel.¹

Jens Kraft (f. i Frederikshald 1720) mistede tidlig sin Faber, Anders Kraft, der var Kaptein ved det norske Infanteri, og blev opdragen hos sin Farbroder, Major Jens Kraft til Rosstrupgaard i Thy² († 1751). Efter privat Information blev han Student (1739). Efter at have været Alumnus paa Borchs Kollegium, hvor han udgav et Par Disputatser, der røbede hans mathematiske Dygtighed, og Dekanus paa Klosteret, blev han Magister (1742), og rejste udenlands. Efter sin Hjemkomst blev han Prof. i Mathematikken ved Sorø Akademi (1746), men dyrkede tillige Filosofien; thi „hele den

¹) Ddin Wolffs Pistor. Ordbog, 10 D. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 152. 159. 171. Sneedorffs Samtlige Skrifter. Kbh. 1775—77. Ni Dele. Supplement dertil er: Samling af Prof. Sneedorffs smaa Skrifter, 1—2 D. Sorø 1770. Trykt og bekostet af Jonas Lindgren. Deri findes Disputatser, Taler og nogle mindre Skrifter, som ikke ere optagne i hans Samtl. Str.

²) ff. D. Atl. 5,495. Ddin Wolff har Rosstrupgaard.

protestantiske Verden kunde man (figer han i Fortalen til Ontologien) fast inddele i Wolffianer og Antiwolffianer"; og de Skrifter, som almindelig brugtes, især i vore Lande, førend de Wolffiske bleve bekjendte, „have været af en saa elendig og bedrøvelig Art, at alle fornuftige Folk, med en Slags god Aarsag, have holdet for, at man hellere studerede sig Forstanden fra end til“. I sin Ungdom sagde han, at han „ikke vilde bortbytte det han vidste for al Grams Lærdom“, og „alt hos ham svarede til hans Navn“. ¹ Kraft og Fjnd vise ogsaa hans Manddoms Skrifter. Efterhaanden udgav han nogle korte Lærebøger (udkomne i Kjøbenhavn „til Sorøe Ridder-Academies Nytte“ paa Autors egen Bekostning) „i et rent, kraftfuldt, sammentrængt og med ny Kunstord beriget Sprog“ ², nemlig en Logik, Ontologie (1751), Cosmologie, Psychologie (1752), Naturlig Theologie (1753). Han var vel en Wolffianer og en varm Tilhænger af den mathematiske Methode, men tillige en selvstændig Tænkter. „Man kan (figer han i Fortalen til Ontologien) ikke nægte, at jo de Wolffiske Skrifter bør holdes for at være meget tydelige, fornuftige og akkurate i de fleste Stykker, men maa ikke desto mindre tilstaa, at mange Ting i dem ikke ere blevne udførte, ofte de ikke engang nævne, som man helst ønskede at vide.“ Derom haaber han at overbevise Læseren saavel i dette Skrift, som i de efterfølgende Dele af Filosofien; „thi uagtet de ikke bestaa uden af saa Ark har han dog det Haab, at de ikke skulle indeholde en mindre Mængde af beviste Sandheder, end de mest vidtløftige Skrifter af samme Slags.“ I Cosmologien afviger han ogsaa fra Wolff, nemlig i Theorien om de naturlige Tings Kræfter; der „har han hazarderet tværtimod den store Mængde af contraire Meninger at etablere den New-

¹) Suhms Saml. Str. 10,25.

²) J. Møller, Mnemosyne, 4,128.

tonste Hypothese og derimod at forkaste den Cartesianske; med saa meget større Tillid, som han holder det for fuldkommen beviist, at denne sidste er umulig". I Fortalen til Psychologien gjør han Undskyldning for, „at han har sammensmæltet den experimentale og theoretiske Del, da han iblandt alle de theoretiske Decouverter om Sjælen ikke har fundet uden saa af Vigtighed". I Naturlærdommen om Gud eller den naturlige Theologie, som han anseer for „den vigtigste og æbleste af alle menneskelige Videnskaber“, afhandler han Læren om Gud og Forsynet.¹ Ligesom disse Lærebøger ere de første af Betydning i den nyere Filosofis Behandling, indeholde ogsaa hans ufuldendte Forelæsninger over Mechanikken og de dermed beslagtede Grene af den anvendte Mathematik den første videnskabelige Behandling af disse Gjenstande i et hyppeligt Sprog, der næsten er ligt det nuværende.²

Naar disse ren videnskabelige Skrifter ikke mere blive læste, fordi Videnskaben ikke længer behøver dem, ville Forskere i Litteraturen ofte vende tilbage til Krafts Kritiske Breve³

¹) Jf. om disse Lærebøger Büschings Nachrichten. 1,402. 477. 2,153. 154. 334.

²) Forelæsninger over Mechanik med hofsæiede Tillæg. Sorø 1763. 4. Forelæsninger over Statik og Hydrodynamik med Maskin-Væsenets Theorier, som den anden Deel af Forelæsningerne over Mechaniken. Sorø 1764. 4.

³) Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvert og Smagens Forbedring.

... Fecitque cadendo,
Omnia ne caderent.

Rbh. 1761. (Uden Forfatters Navn). Indholder 10 Breve.

Fortsættelse af de Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvert og Smagens Forbedring.

... hominem pagina nostra sapit.

Sorø 1761. Indholder 11-16 Brev.

(Tillæg) Korte Anmerkninger over et Svar paa de 10 Kritiske Breve.

— tantæne animis cælestibus iræ.

Det er det siden henlagte Tillæg til Nr. 56 af Den patriotiske

og hans Strid med Sneedorf. Den Sprogstrid, der allerede var i fuld Gang, drejede sig for største Delen om enkelte Ord og Udtryk. Denne Strid udarter let, og bliver for simple Sjæle kun en kilde til Spøg og Moro eller endog dumme Løjer. Ved at gaa over i disse Mænds Hænder, fik den et højere Formaal, Behandlingen af selve Sprogets Indhold, ikke blot Udtrykket, men selve Methoden, og selve Princippet, om Behandlingen af videnskabelige Emner skulde holdes indenfor den strenge Methodes Omkreds, eller om selve Videnskaben kunde gøres populær og Behandlingen blive skøn-videnskabelig. Sneedorf havde i sin Patriotiske Tilskuer allerede ved at omtale de nyere Sprog fremhævet de smukke Videnskaber (Nr. 7), og derpaa, for at forsvare dem, ligefrem angrebet „den ordentlige og grundige Læremaade, hvorved man forstaar den Mathematiste“ (Nr. 14). Han vedblev at stribe mod denne Lærdom, som han kaldte Mundhuggerier, og undtog ikke „en Mathematicus, som tænker, at der er ingen Videnskab til uden hans egen“ (Nr. 29), ja han tillod sig endog at persiflere denne mathematiste Methode i sin Bynte- eller Stads-Kunst, hvor han opstiller Betragtninger over Klædebragten i Grundsætninger og Korollarier (Nr. 30). Han vovede at nedsætte den Methode, at bevise alting af almindelige Sætninger, af Tingenes Begreber (Definitioner), demonstratio a priori (Nr. 47), ja at spaa om den bedrøvelige Tid, da den mathematiste Methode skal affattes, og de Lærde ikke mer tale Latin (Nr. 50), og at sammenligne de filosofiske Systemer med Edderkoppernes Spind, hvorkænge end „Edderkopperne med de lange Ben, som gjøre lutter

Tilskuer, som indeholder et Brev til den Patriotiske Tilskuer i Anledning af nogle Breve mod Smagen og de skønne Videnskaber, nedenunder helt igjennem ledsaget med Krafts Anmærkninger.

mathematisk Skribt", havde været i Moden (Nr. 62).¹ Herimod (allerede imod Nr. 14) tog Kraft alvorlig til Gjemme i sine første ti Kritiske Breve: Hvad er det vigtigste i en Stat, enten det grundige i Videnskaberne eller det, man i dem kalder det smukke? „De smukke Videnskaber maa ufejlsomt være noget besynderlig stort, siden ofte de, som i dem arbejder, tillægge sig det Navn af høje Gejster, og paaftaa, at de alene ere Folk af Smag". Han „foragter ikke Prydselsen, alt er i sin Orden elskværdigt og godt, men han maa beklage, at hans Smag er ikke fin nok til at finde Modens Figurer paa Tingene prægtigere end deres uforanderlige Substans." Hvad kunne da de smukke Videnskaber udrette? „Vi ville forestille os en Stat, som staar i sit dejligste Blomster, men i et Blomster, som en sig nærmende Fiende vil brække af. Send alle høje Gejster med alle deres Lovsange og flyvende Blade, med alle deres skjemtesfulde gejstrige Indfald og skjærpede Moraler, denne Fiende imøde; det vilde forundre mig, om Ordnes uovervindelige Kraft blev de skarpe Vaaben tilbage eller hindrede de mange tusinde Kugler i at bræbe. Vel sig de store Poeter, at Ord og Vers kunde (kunne) trække Maanen ned af Himmelen, og Kabbalisterne, at deres hemmelige Ord kunde gjøre de skarpeste Sværd stumpe og den modigste Fiende ligesaa fej som frygtsom; jeg vil aldrig tro, at Smagens Elskere i vore Tider tillægge de skønne Videnskaber saa uventelige Kræfter, men tværtimod i min Enfoldighed holde for, at det blev ikke mindre latterligt at ville fegte med Ord, end at ville vinde Hjertes med Vaaben". „Kunde dog en Orpheus leve op igjen, han som haver været en sin Tids meget høj Gejst, hvad blev det ikke et indtagende Syn, at see efter hans Sang, stemmet i Kap med Aitrens

¹) ff. ogsaa nogle mindre Sidebøg i Nr. 40. 43. 47. 54. o. fl.

englesøde Toner, Formerne at danne sig selv til vore Ra-
noner, og Metallen ligeledes at støbe sig, Fæstningsværkerne
at rejse sig af sig selv omkring de bængstede Byer, og Styt-
terne uden at stilles at træffe hvad de skulle, alene fordi man
sang til deres Berømmelse, eller fordi man med den Bitter-
hed, som aldrig mangler høje Gejster, skammede dem ud.
Da skulle (skulde) man see vore Krigsstibe strax at staa blygte,
ubtaflede og sejslfærdige, alene at man sang til Søfartens og
til Søhelternes Ære. Men saa længe til en saadan Orpheus
kommer, bliver det vel bedst at betjene sig, som sædvanligt,
af Mathematik i alle disse Tilfælde, og at lade alt komme
an paa den Methode, som nogle Smagens Elskere saa gjerne
saae affaffet." Ligesom de smukke Videnskaber ikke gjøre
nogen Nytte ved Armeen, Flaaden, Fæstningsværker, saa
gjøre de ikke heller nogen i Handelen, „om end de Ord à vue,
per saldo o. desl. bleve indrettede efter Smagens skjønne-
ste og mest rørende Regler“, o. s. v. Men en Vandring til vore
Kunstneres Værksteder og deres Maskiner oplyser, at alt dette,
der udretter saa meget, gaar ud fra simple mathematiske Sæt-
ninger. (1—2 Brev). En nøjere Betragtning af de skjønne
Videnskaber oplyser, ikke uden Bitterhed, hvor meget deres
Værd overdrives: „Smagens Elskere vide et besynderligt
Middel, uden Læsning, uden Møje at forstaae alt. Deres
skjønne Videnskaber igjennemvandre, uden at man selv mærker
det, alle Hjerter og Hjerner. Ungdommen finder i dem sin
Dækk, den vogne Alder derimod sin faste Føde; Fruentim-
meret opbygges mer ved dem, paa Komedier og ved de Blade,
som opvarte dem ugentlig ved deres Rathbord, end de Stu-
derende i deres smagmanglende Skoler og — — Akademier;
indtil Bønderne selv, da kunde (kunne) de dannes ved Biser
af Smag og ved store Modeller af deres Stand, optagne i
Smagens Selskab“. (Han mener Bonden i Den patriotiske

Tilskuer). Theologien er Statens Hovedstøtte; dens Vel beror paa gode Lovde. De smukke Bidskaber behøve selv Filosofien, og de ere selv kun en ringe Del af Smagen. De bør dyrkes, men kun for at bane Vejen for det grundige. (3—6 Brev). Og nu de Gamle og Latium! „Skal det dog være evig sandt, at Frænde er Frænde værst, siden i vore Tider nogle Smagens Elskere saa offentlig erklære sig imod den Romerste Veltalenhed, at de tale om det latinske Sprog som om det, næst efter den sorte Pest, var det farligste for Landet. Jeg for min Del havde altid ment, at det ene Slags Veltalenhed var det andet værd, og at det var en ulige lettere Kunst at skrive vel i sit eget Sprog end i et fremmed. Vi lære saa længe vi leve, man vil sige Nej, at skrive sit Modersmaal skal nu være det tungeste, jeg er fast færdig selv at sige Ja.“ Og nu falder han med al sin Kraft over de ny Sprogskabere: „Torde jeg gaa imod de vores Artes Fordomme, som beskæftige Hoben, da vilde jeg med Kundskab besyngte en Diogenes uden at forstumme, og beundre det Indfald, at han med Lygten om høj lys Dag søgte efter Mennesker, mine Drage-Midler ere dertil ikke saa, de ere alle tagne af det Sælskabeliges Livels.“ (Alt dette sigter til Tyge Rothes Sprog.) „Maastee vil De spørge mig, Højtærede! hvad det er for et Sprog jeg skriver i? Det er tilforladeligt nyt Dansk, saaledes som vore store Sprogforbedrere i højeste Smag have fundet, at Sproget bør skrives. Er det da ikke vanskeligt at skrive Dansk? Man maa søge hvert Øjeblik efter ny Ord, ligesom Diogenes efter gode Mennesker. Aldrig havde Veltalenhed kastet et saa umildt Djekast hen paa noget Folk, som paa os. Aldrig var noget Lands Tungemaal saa fattigt som vores.“ — „Uden Tvivl gjorde man paa Akademierne overmaade ilde, om man vilde lægge det latinske

Sprog ned; thi om det græske og hebraiske vil jeg ikke engang tale, siden de blive vel ligesaa længe nødvendige, som Religionen." — „Intet i Verden er saa stor Forandring underkastet som de levende Sprog, da de endog kunne fordærves ved Sprogforbedrerne selv. Et som det latinske bliver derimod altid det samme; just fordi det er et dødt Sprog bliver det hvad det er." — „Et almindeligt Sprog, som det latinske, gjør det ikke, at alle vel oplærte Europæer forstaa hinandens Tanker uden at forstaa hinandens Sprog? En Grammatik bør af Studerende fornemmelig læres i Mangel af den almindelige, hvorfor ikke den latinske?" Endelig slutter han med et skarpt Anfald mod Adelsmanden i Den patriotiske Tilskuer, der angriber de akademiske Dvelser. (9—10 Brev). Paa disse ti Breve svarede Sneedorf med sit Tillæg til Nr. 56 (i Den patriotiske Tilskuer), men Svaret er ikke slynderlig grundigt, og han har selv tilbagealdt det.¹ „Det er en Virkning af Nødværge, og jeg ønsker derfor intet mere, end at Tillægget til det 56 Nr., som noget, der ikke henhører til Tilskueren, maa blive henlagt paa det Sted i Forglemmelsens Tempel, hvor jeg allerede længe har gjemt baade de ugrundede Bestyldninger og ufine Talemaader, med hvilke man har angrebet mig." Kraft skrev sine Anmærkninger dertil, og at han ikke tog lempelig paa sin Modstander, vil den sidste af disse Anmærkninger vise: „Her have vi da Enden af en forvirret Rhapsodie, som er rig paa Ord, fattig paa Mening, hvori alt er bagvendt, intet besvart; som indeholder falske Slutninger, grove Talemaader, ubevislige Bestyldninger, Bitterheder og Usandheder uden Ende, Tanker som Tougværk, Styrke som Spindelvæv, Turer, som et forvildet Øhrs, hvilket i Omveje søger ængstelig Frelse, latterlige

¹) i Fortalen til Den patriotiske Tilskuer (Saml. Skr. I D. Bladet b 4).

Spring, latterligere Falb, Veltalenhed som Gammelstrands zirligste Indfald. Glemmer vel dette dejlige Palladium, alle I som paastaa, at de Kritiske Breve ej ere blevne skrevne for at forbedre Smagen! Forvarer det vel i den falske Wittigheds Tempel! Faa vi fler deslige Svar, da maa det være for Smagens Synders Skyld, og for at vise, at det er muligt i et Par Aar at forene alle de latterlige og uheldige Fejl, som kunne slyde ind i de hidfigste Penne." I Fortsættelsen af de Kritiske Breve vebblev Kraft at forsvare Mathematikken og dens Methode, Filosofien og grundig Videnskabelighed; han skrev dem ikke mod Smagen, men mod dens Misbrug; fordi han troede, at mange gjorde sig en falsk Tanke over de grundige Videnskabers Nytte, og Ungdommen begyndte at sætte den sande Kundskab i at skrive et Brev, og det, der behøvedes til Fædernelandets Tjeneste, i en løs Indsigt af alle andre Vidensskaber. „Derfor ere de Kritiske Breve blevne skrevne, og langt fra ikke for at finde Fejl i en enkelt Persons Blade, som man for Resten heller roser end badler.“

I disse tvende Mænds Skrifter stillede altsaa begge Yberligheder sig imod hinanden; i sig selv vilde Sneedorf jo ikke angribe den ægte Lærddom, men Bedanteriet, Kraft ikke den gode Smag, men dens blinde Foragt for Grundighed. Allerebe ved Tidstrummets Begyndelse traadte de tvende, siden saa ofte gjentagne, Mobsætninger op imod hinanden, hvis eneste Forsoning: Grundighed og dog med Smag, Smag og dog grundig, yberst sjelben har viist sig i Litteraturen.

Den mathematiske Methode, som Kraft agtede saa højt, var dog ogsaa en Ensidighed; han maatte forlade den, da han gav sig til at behandle et historisk Emne, der maa have haft noget tiltrækkende ved sig, siden det ogsaa længer hen

var et Indblingsæmne: de vilde Følls Forfatning.¹ Noget i dette Skrift angaar ikke blot Menneskeheden i Almindelighed, men viser hen til Norden: under Skrivekunsten behandles ogsaa Runerne, under Gudsdyrkelsen ogsaa Edda og dens vigtigste Myther. Det ender med Troen paa Sympathi.

I Kjøbenhavnste Selskabs Skrifter har Kraft meddeelt afstillelige Afhandlinger, der oplyse hans Lærddom og Spekulation. I Betænkninger over Newtons og Cartesii Systemata tilligemed Anmærkninger over Ufset beskriver han Cartesius. I Overensstemmelse imellem visse Principia af Physik og Metaphysik behandler han Rummet og Tiden. I Anmærkninger over Træernes Natur tjener en Jagttagelse paa et knækket Træ til at oplyse, at Blomster, Blade og Frugt bero næsten alene paa Barken, der er en Fortsættelse af Røben (mon deri ligger en Tanke om Gøthes Plantemeta-morfose?). Den artigste er imidlertid Afhandlingen om Sjælens Udødelighed.² Hvo skulde ikke ønske at kjende en mathematisk Filosof og en filosofisk Mathematikers tilforladelige Svar paa Spørgsmaal som disse: „Hvorfor forbindes Sjælen med Legemet? Af hvad Nytte er Legemet, siden det ikke tænker? Hvorfor kunde vi ikke have nok i Sjælen alene? Hvorfor maa Legemet være af en saa overmaade dejlig Bygning?“ Naar han har lært os, i det han stedsbe beskriver Materialismen, at „Aarsagen, hvorfor Sjælene ere blevne satte i Forening med Legemerne, er ingen anden, end for at høre deres væsentlige Indifference til klare Tanker (thi i og for sig betragtet har hver menneskelig Sjæl den samme Kapacitet til at tænke det, som er og steer her hos os, som det, der

¹) Kort Fortællning af de vilde Følls fornemteste Indretninger, Skikke og Meninger, til Dplysning af det Menneskelige Oprindelse og Fremgang i Almindelighed. Sorsø 1760.

²) Kjøbenhavnste Selskabs Skrifter, 6 D.

stær i Italien, Indien eller hvad andet Sted man vil nævne, og omvendt;) naar han fremdeles har oplyst os om, at „Sjælene efter Legemets Død beholde deres klare og tydelige Tanker, saavel som at de erindre sig selv“ (bevare Personligheden), hvo vil ikke da tillige blive hange for sig selv, naar han erfarer, at i Følge de krumme Liniers Koordinerets Natur kan ogsaa det modsatte være muligt. Thi hvo siger os, til hvilken krum Linie netop vor Sjæl hører? hvilken Lov den følger, om Loven for Hyperbelen eller Parablen, som Englenes? eller om den hører til „den krumme Linie med Blade,“ som er den sædvanlige Hypothese for Mennefsjæle? eller om vor Sjæl bevæger sig i en „pur Oval?“ thi i sidste Tilfælde voxe Tankerne med Koordinerterne, aftage med dem, „hvorefter i al Ewighed ikke nogen Tanke mere kunde blive til i den Sjæl.“ „Da nu pure Ovaler ere mulige, er det ogsaa muligt, at der kan være Sjæle, som efter en vis Tid blive dødelige, og siden aldrig mere komme igjen til klare og tydelige Tanker.“ Er ikke Matematikkens Anvendelse her bleven til en Tankeleg, der i det højeste kan more, men hverken vække Tro eller Tillid?

Sprogelsterne anmode vi om, at gjøre en udførlig Sammenligning imellem Sneedorfs Sprog og Krafts. Det vil bekræftes, at begges endnu betydelig afviger fra det nærværende; han siger f. Ex. den første Tilfælde (der Zufall,) Evne eller Formue (facultas, Sjæleevne), de bevægende Aarsager (Bevæggrunde), Medvidenhed med sig selv (Bevidsthed), o. s. v.¹

Den tredje i det Forøste Kløverblad er Andreas

¹⁾ See om Kraft foruden de hos Nyerup anførte Steder: Ddin Wolffs Hifter. Ordbog 7 D. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 161. En Monografi om denne mærkelige Mand mangler endnu.

Schytte (f. 1720 i Uggerslev i Fyn, hvor hans Fader Rasmus Schytte var Præst.) Han blev dimitteret fra Odense Skole (1744), tog theologisk Attestats, og opholdt sig ved Sorø Akademi med sin Elev, en Hofjunker Caspergaard, med hvem han derpaa rejste udenlands i tre Aar. Efter sin Hjemkomst (1759) vendte han tilbage til Sorø, hvor han blev prof. juris publici et politiciæ (1761). I en lang Aarrække udgav han kun (1763—74) fire Taler (hvoriblandt om Videnskabernes Nytte 1765)¹, men derpaa fulgte strax efter hinanden hans Skrifter om Staten: Staternes indvortes Regjering (Akh. 1773—76, 5 Dele), Staternes udvortes Regjering (Sorø 1774—75, 2 Dele.) Endelig begyndte han paa Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning (Akh. 1777, første Del), men døde i samme Aar (1777.)

Nogle Itringer i disse Skrifter, som tilbøielig bleve misforstaaede, saasom: at Naturen er os imod i vore økonomiske Forretninger, og at Retfærdigheden maa vige for Nytten, tilbrog ham en Fejde med F. A. Pflueg og D. D. Lütken, som han svarede i et lille Stridskrift.² „Nej, I Godtfolk, siger han, nu blive I mig altfor nærige (nærgaaende). Taalmodigheden forgaar mig, jeg maa have fat paa Skrubberosten.“ Og saa strupper ham dem: Hvilke Fuldmagter have de til offentligt at skjælde stikkelige Folk ud i deres Flyveblade? Han holdt Hr. Lütken sin Sver og Ridhærhed tilgode, hvor meget den end lugtede af Postillen. Hvad kan

¹) Videnskabernes Nytte i Kirken og Staten (etc.) Sorø 1765. 4.

²) Alethophilus og Sincerus i Anledning af Bevisseren ved Schyttes Lære over adskillige Grene i den danske Stat, især Agerbruget, Handelen, Manufaktur- og Fabrik-Væsenet. — — — et adest resonabilis Echo. Trykt i Sorø 1775. (To Ark.) Bevisseren er af Pflueg. Lütken havde udgivet Anmærkninger ved Schyttes Sætning (etc.) Odense 1774.

han for, at Tingene forestilles anderledes i Lützens Dine end i Schyttes. At en Præst ikke tænker i Stats-Bidensstaberne, som en Professor i Politikken, det har længe kommet ham ganske naturligt for o. s. v.

Med Hensyn til Stil og Tankestyrke, Klarhed, Kethed og Ynde, indtager Schytte en fortrinlig Plads blandt de danske Prosaister; og paa hin Tid, da politiske Undersøgelser endnu ikke vare almindelige, var han et ligesaa stort Særshyn med Hensyn til Undersøgelser om Statsudviklingen, som Kraft var for Filosofien og Sneedorf for den populære Behandling. Indholdet i disse Skrifter maa i Følge dets Natur for en Del være forældet, men Behandlingen vil beholde næsten al den Roes, som den fik, da de udkom. „Næppe skulde nogen, hedder det om første Del af Staternes indvortes Regjering, paa en mere behagelig, indtagende og tillokkende Maade kunne forebrage Statskunsten.“ Forfatteren, hedder det paa et andet Sted, „var en af de vittigste og veltalende Mænd. Alt hvad han træder paa bliver til Roser; og Sproget har under hans Pen en Glæde, Kethed og Jirlighed, som noget slebet Sprog i Europa.“¹

Med Schytte kan den ny Sprogudvikling ansees for fuldendt. Sneedorf og Kraft traadte op som Modsetninger, i Anskuelse og i Tendens. Det er en Bemærkning, der ofte er gjort og endnu oftere kan gøres i Litteraturens Historie, at Naturen, naar den vil udrette noget, gjerne lader Kontraster staa op imod hinanden; naar Modsetningerne mangle, staa Fremgangen i Stampe eller gaar kun ensidig for sig. Efterat Gjæringen har sat sig, følger den klare

¹) Ddin Wolffs Hist. Ordb. 10 D. Anmærkelserne i Kritisk Journal 1778, Nr. 5. Sørøste Samlinger, 3 Stykke. Kritisk Fortegnelse over Tryktskrifts Skrifterne, 3401. Litteraturens Paletbaad 1778, Nr. 5 og 6. o. fl.

Drif, som har udviklet sig deraf. Dette var ogsaa her Tilfældet, og Akademiet i Sorø fremkaldte første Gang Skrifter med et vægtigt Indhold i det nuværende Sprog, forskjelligt fra Holbergs, med Liv og Vid og Smag som Holbergs og dog uendelig vidt forskjellige fra hans, med objektiv Afgjørelse og levende Resultater af en i sin Begyndelse konfus og forvirret Bestræbelse for Sprogets Dannelse.

Ved Siden af større videnskabelige Skrifter virkede Sorø fremdeles ved det levende Ord. Det blev, som Molbech bemærker,¹ „det første Steb i Danmark, hvor det danske Sprog dannedes til verdslig Beltalenhed,“ og „lagde for en Del Grunden til den sildigere hen udviklede danske rhetoriske Prosa.“ Fra først af løb vel baade det latinske og de nyere Sprog ved Siden af Modersmaalet, men det vandt Sejr i en Række af Taler af Kraft, af Sneedorf, af Erichsen, af Guldberg, af Schøning, af Kongslev o. fl. Et Udvalg af disse Taler vilde være et vigtigt Bidrag til vor Beltalenheds Historie.

I Forbindelse med Sorø staa ogsaa andre Skrifter, der ikke nærmest sthybe Akademiet deres Tilblivelse. Hertil høre: Sorøeste Samlinger af Fleischer, Gerstenberg og Kleen (1765), og de af Gerhard Schøning i Sorø udgivne Skrifter (1769—81). Jon Erichsen udgav her H. Einarssens Kongespejl (1768); L. L. Kongslev Den danske og norske private Rets første Grunde med en Lovhistorie (1781—82.)

Kun i thye til tredive Aar var Sorø i Flor. Hvilke Fortjenester end de følgende Lærere kunne have, i Litteraturen have de ikke bundet nogen særdeles Navnkundighed: Theologen C. M. Holst udgav nogle hellige Taler; Juristen C. B. Stenstrup nogle Programmer, Taler og Recensioner,

¹) i Indledningen til Dansk Ordbog.

H. N. Nissen nogle juridiske Efterretninger. C. L. Pelt, Prof. i Økonomien og Handelsvidensskaberne, udstædte (1792) Subskription paa en Handelslære, der først senere udkom. Bogtrykkeren J. Lindgren udgav flere (statistiske) Handels-spejl. Matematikeren Jeremias Wøldike, der gik til Kjøbenhavn 1787, er kun bekendt af nogle Disputatfer. C. A. Borck, prof. eloquentiæ et historiarum 1775 († 1805), og Nordmanden J. E. Molbeck, Prof. i Filosofi og Matematik 1787 († 1824) have meddeelt Oplysninger om Akademiets Forfald, som vi i Indledningen til det attende Aarhundrede have omtalt; i den sidste seer man Tidsaanben i fuld Gang ogsaa i Sorø: blandt hans Skrifter findes ved Siden af en Tale Om Kjærlighed til Fædrelandet et Prisskrift Om Udbrygning.¹ Ogsaa Gottsche Hans Olsen, Prof. i Moral og de skønne Videnskaber 1791–94, udtalte sig ganske i Tidens Smag i sit Program om Selskabsglæderne, samt nogle ubetydelige Poesier (1791) og en Tale om Opdragelsesvæsenet (1794). Farven var strøgen af Sommerfuglens Vinger.²

¹) Vi ville ingenlunde hermed udtale nogen Dabel over Prisskriftet. Om det saa var Nyerup, saa gav han sig ogsaa af med Udbrygning. (See Nyerup under H. Ruus og H. G. Ziervogel.) Men disse Studier kunde næppe befordre Akademiets Diemed.

²) Jf. Efterretninger om Akademiet i Sorø (1754) i Büschings Nachrichten 2, 346. 521. Nyerup, Min Pillegremsrejse til Sorø i August 1806 etc. i Iris og Hebe 1807, og de i Indledningen anførte Skrifter.

8. [www.litlog.dk](#) Filosofi og Spekulation før Kant. Johan Ernst Gunnerus. (Carstens. Arboe.) Børge Riebrigh. Lyge Kothe. (Perman Ruge. Christian Ernst Vilberg Schulze. Peder Godzen Debes).

I det forrige Tidrum have vi seet den Wolffske Filosofi indført her til Lands af Lovkyndige, Stampe og Kosob-Ancher; den spekulative Granskning tilbels selostændig forsøgt af Eilshov, hvis Hovedformaal dog var Filosofiens populære Anvendelse. Begge Bestræbelser fortsættes nu, men under andre Forholde. De filosofiske Grundsystemer foredroges, som vi have seet, i Sorø af Jens Kraft.¹ I Kjøbenhavn forbandt Filosofien sig med Theologien i Gunnerus, hvis Discipel Riebrigh i lang Tid indtog den filosofiske Lærestol, medens andre, især Lyge Kothe, paa egen Haand anvendte filosofisk Granskning paa Staten, Naturen, og overhovedet paa Menneskeheden. Viste der sig i den spekulative Granskning nogen Originalitet? Næppe; den bevægede sig uden Tvivl frem og tilbage i de thske Læreres Kreds. Udviklede der sig noget filosofisk Sprog i Modersmaalet? Hvorledes var det muligt i latinste Lærebøger? I Filosofiens Anvendelse gjordes der vel et endog storartet Forsøg derpaa, men med libet Held, saa at man atter her maa mindes: le langage, c'est l'homme.

Johan Ernst Gunnerus (f. 1718 i Christiania, hvor hans Fader var Stadsphysikus) udmærkede sig allerede i sin Skolegang (i Christiania 1729—37) ved sin klassiske Lærddom, og hans latinste Stil blev ved Examen artium formedelst dens Dpperlighed bragt til Universitetets Patron Gehejmeraad Rosenkrands og henlagt i Arkivet. Derimod havde han i Skolen forskaffet sig Fritagelse fra at lære de der

¹) Jf. med Krafts Logik Prima Elementa Logicæ brevissime delineata per M. Sinnelium Lange. Hafn. 1752. Tilregnet J. E. Polsteins Søn, Grev Christian.

brugelige filosofiske Lærebøger, der vare ham utaaferlige og ufordøjelige. Ved kongelig Understøttelse rejste han (1742) til Halle, hvor han, foruden mangfoldige andre, hørte Baumgarten, af hvem han især lærte Filosofiens Anvendelse paa Theologien; og til Jena, hvor han blev Adjunkt ved det filosofiske Fakultet.¹ Efter sin Hjemkomst holdt han Forelæsninger, og kaldtes (1754) til extraordinær Professor i Theologien, samt til Lektor i Theologien og Sognepræst i Herlufsholm, men tiltraadte ikke denne Stilling, da han næste Aar blev beskiftet til Provst ved Kommunitetet og Biskoppens Vikar ved Univerfitetet.² I de faa Aar indtil han blev kaldet til Biskop i Throndhjem (1758) falder især hans filosofiske Virksomhed ved Univerfitetet; han læste nemlig ikke blot over theologiske Discipliner, Dogmatik og Kirkehistorie, men tillige over Filosofi og Mathematik, „og gav ved sin mageløse Flid og sin kraftige Karakter Videnskabeligheden ved Univerfitetet et stærkt Fremstød.“ I Throndhjem var han Biskop i tretten Aar, stiftede der i Forening med Suhm og Schøning det Throndhjemfke eller det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, og fik ved sine hyppige Embedsrejser Lejlighed til endnu yderligere at udbvide sine store Kundskaber i Naturkyndigheden. Af Struensee blev han kaldt ned for at reformere Univerfitetet, men vendte efter dennes Fald tilbage til Norge, hvor han kort efter døde paa en Bisitatsrejse i Christiansfund (1773). Han

¹) Hertil hører formodentlig hans Diss. philosophica continens cavssam Dei vulgo Theodiceam ratione originis et permissionis mali in mundo habita Jenæ 1754. 4. (Hjelmshjernes Saml. 1733. 4.) som ikke findes hos Ryerup.

²) Til denne Tid hører Dasø's Bemærkning, at „Prof. Gunnerus er Byens Snak og Gabel, eftersom han har ophævet sin offentlige Forlovelse med Jomfru Hagen, Fru Kræftenheims Søster“ (November 1755. Suhms Saml. Str. 15, 227.)

var lige dygtig som Theolog, Filosof og Naturkyndig. Dog bestaa hans filosofiske Skrifter kun i et Par Lærebøger paa Latin: *Ars heuristicæ intellectualis* (Lips. 1756) og *Metaphysica* (Hafn. 1757), der vel i længere Tid have været benyttede, og en dansk Afhandling om den verdslige viisdoms nytte i de smukke videnskaber.¹ Blandt hans Disciple og Tilhørere nævnes Misbrigh og Tyge Kothe.²

Medens Skolen i det højeste benyttede Logikken eller noget af den som et Hjælpe middel til Sprogunderviisningen,³ og Universitetet, hvor den filosofiske Dannelse mentes at høre hjemme, kun tarvelig behandlede Filosofien efter nogle latinste Lærebøger, møder man i andre Kredse enkelte Forsøg paa, dels med, dels uden Hensyn til Theologien, at give en filosofisk Udvikling af Grundsandheder og at hævede Filosofiens Vigtighed for Videnskaben. A. G. C. (Carstens) gav i en tyff Afhandling Bevis for, at der er et selvstændigt Væsen, at der er kun eet selvstændigt Væsen, og dette ene selvstændige Væsen er Gud.⁴ Friedrich Arboe (Hovmester hos Grev Schulenburg) viste, ligeledes paa Tyff, den nødvendige Forbindelse imellem Videnskaberne i et Skrift,⁵ der røber en Del filosofisk Læsning, og netop til sin Tids

1) Fortale til Casen Borms og Martfeldts Overs. af Boileaus Satirer. Kbh. 1757. Med smaa Begyndelsesbogstaver.

2) Kilderne hos Myerup, samt Büschings Nachrichten 2,630. 3. Nøller om Filosofiens historiske Udvikling, i Hist. Kalender, 2,167.

3) Jf. J. F. Licht's Program An Logica in Scholis inferioribus sit tractanda (etc.) Slesuici 1753. 4. (Büschings Nachrichten, 2,144.)

4) Neuer Erweis des Daseyns eines einigen Gottes und Schöpfers aller Dinge, der vor nünftigen Welt zur Prüfung vorgelegt. In den Druck gegeben von E. D. Pauber. Kbh. 1751. (Büschings Nachrichten, 1,314.)

5) Versuch eines ausführlicheren Beweises der Nothwendigen Verbindung der Wissenschaften. Kbh. 1752. Tillegnet Johann Ludewig von Holstein. Under Tillegnelsen faaar Forfatterens Navn. Jf. Højbergs Holbergiana, Fortalen n 2.

Fordomme regner han „eine Polyhistoriephobie, ein terror panicus für die Vielwissenheit“; den nøjeste Rundstab til de logikalste Regler kræver han ikke mere, men fremhæver derimod de skjønne Videnskabers Indflydelse paa den filosofiske Tænkning; „und durch seine Schreibart beschämt er viele geborne Deutsche selbst unter den Gelehrten.“¹

Et senere Skrift gaar ud paa at oplyse Sjælens treenige Natur. Den bestaar hverken af mere eller mindre end de tre Evner: Forstand, Villie og Magt, og „disse ere i den selv et væsentligt og uadskilleligt Eet, en hel Aand, en fuldkommen Kraft-Substant“; saa at „Sjælen er i sin Treenighed som Guds Billebe.“ Om de to, Forstanden og Villien, ere alle Filosoffer enige, men den tredie, Magten? „Magten, det er Gjeringernes Kraft, Slutnings- eller Fuldkommelses-Evnen og Enden paa den ganste Sjæl.“²

Børge Risbrigh (f. 1731 i Vejlby i Fyn, hvor hans Fader var Præst), dimitteret fra Fredericia Skole (1749), blev Dekanus paa Klosteret (1760), og begyndte omtrent ved denne Tid at holde offentlige Forelæsninger, for hvilke han lagde Gunneri Ars heuristicæ til Grund; „han havde stort Tilløb, fordi han læste godt over et Favoritstudium.“³ Efter en Udenlandsrejse (1762), hvori han be-

¹) Büschings Nachrichten 2,676.

²) En kort filosofisk Afhandling, hvorudi Gud og Sielen tillegges efter Naturens ufejlbare Lys en sand og fuldtvdydelig Treenighed, samt et mærkværdigt Brev til en meget stor og lærd Adels-Mand. Kbh. 1761. Tilregnet Deres Excellence (uden Navn). Forfatteren kalder sig Agathophilus. Der er ogsaa et Skrift af H. M. Seehus, kaldet: Paragenis, en Græters og Bedens Philosophis, Gudelige Undersøgelse. Første Part. Kbh. 1763, tilregnet Otto Thott, men det kan snarere betragtes som et gudeligt Skrift, hvis Diemærke er at svække Bantrens Støtter.

³) Philomusus om Stiftelser, S. 8. Jeg veed ikke hvorfra jeg har det, at han just vilde være Prof. i Filosofien, fordi han til anden Examen fik u. c.

søgte de tytte Universiteter og Paris, blev han (1767) extraordinær og derefter (1773) ordinær Professor i Logik og Metafysik ved Universitetet. Hans Skrifter ere snart talte. Foruden nogle latinske Disputatser og en akademisk Lærebog *Prænotiones philosophicæ* (1775)¹ udgav han en Udsøgelse om sand Philosophie først i vore Dage er bleven til, og fuldbendte en Oversættelse af Diogen Laertius' filosofiske Historie.²

Men ved det levende Ord virkede han næsten i et halvt Aarhundrede (1760—1803) ved Universitetet, „vedligeholdt ved Højskolen den Forening, som sund Filosofi og liberal Theologi allerede havde indgaaet under Gunneri Auspicier“; og naar man fra alle Sider hører berømmelige Vidnesbyrd om hans Forelæsninger og deres Virkning, maa de, uden just at have været Frugter af en selvstændig Speculation, have været næsten de eneste Midler til at holde Tankerne i Bevægelse. „Uberegnelig, siger J. Møller, er den Udbredelse af sund Tænkning, som han befordrede iblandt Danmarks og Norges Embedsmænd;“ og den Dag i Dag mindes „den ærlige Børge Risbrigh.“³ Steffens hørte ham (omtrent 1790),

¹) J. Badens Anmeldelse i *Kritisk Journal* 1776, Nr. 5 og 6, hvorpaa Risbrigh svarede i Nr. 9 og 10, anfer paa, at Bogen næsten ikke er andet end Definitioner: „I det ny Compendium fører man Lærlingen bus ind i Materien ved en Definition, hvor man, for at sætte det givne Begreb i Sikkerhed mod alle mulige Exceptioner, har pakked saa megen Holdmaterie i Definitionen, at der hører den mest øvede Forstand til at fatte den; og af saadanne Definitioner er den ene bygget oven paa den anden, uden at tillade Sjælen nogen Hvile eller Bedrøvelse.“ Men det var jo netop Filosofi og hørte netop til Lærebogen.

²) Efter hans Død udgivet af B. Thorlacius. Kbh. 1811; 2 B. 1812 indeholder Anmærkningerne. Malthes Møller, der afskrev Haandskriftet, har paa enkelte Steder haft Del i Oversættelsen.

³) Højen, *Malerierne paa Frederiksborg* (Fædrelandet, Januar 1860.)

og giver et ret levende Billede af Manden som han den Gang var: „Det var en gammelagtig Mand, af et noget enfoldigt, men aldeles godmodigt Udseende; han var ubeskrivelig betænksom i alle sine Bevægelser, talte meget langsomt og monotont, og lagde dog en ganske ejendommelig Vægt paa hvert Ord. Han læste over Metaphysik, Logik og Psykologi; og da han var den eneste, der paa den Tid ved Universitetet beskæftigede sig med filosofist Dybsind, nød han stor Anseelse. Hans Metaphysik var tilbøielig den Wolffske, tilbøielig den Baumgartenste, en af de mange Afarter, der uddannede sig efter den Leibniskste Filosofis aandløse Adspøttelse. Da alt maa gaa ud fra en rigtig Definition, saa begyndte hans Filosofi med en Definition af Definitionen. Naar det nu som Indledning var tilstrækkelig oplyst, saa begyndte hans egenlige Metaphysik med en Definition af Modsigelsen. Saa oplyste han: Modsigelsen maatte være samtidig, thi (etc.); den maatte være udtalt af det samme Menneſte, thi (etc.); den maatte handle om den samme Sag, thi (etc.). Med en saadan Exposition kunde han tilbringe en Time. Og saa fulgte der vel en hel Uge igjennem en Snak om Forskjellen imellem Muligheden og Virkeligheden. Med uendelig Brede udviklede han de gamle Sætninger: ab esse ad posse, a non posse ad non esse valet consequentia (etc.)“ Med megen Agtelse for Manden forbandt Steffens Ringeaagt for hans Filosofi: „I sin barnagtige Naivitet viste han sin Glæde, naar han ret troede at have udviklet en Sætning i klar logisk Sammenhæng. I hans Filosofi var der kun et caput mortuum af en uddød Spekulation; og skjøndt metaphysiske Gjenstande bleve afhandlede, stete det paa en saa tør og formel logisk Maade, at der var ingen Fare for en levende Spekulation“. En lignende Forestilling vil man saa om Manden ved at læse hans nævnte

Afhandling¹, hvori han, mindre selvopfinksom end modtagende og gjengivende, oplyser, „at Filosofien selv, om end ingen ægte Metafysik“, har været til før Kant, men de forrige Filosofer synes ikke noksom at have erkjendt „Foreningen imellem Erfarings- og Forerfaringsfilosofien“; „Forenings-Punktet imellem begge er det højeste Godes Virkeliggjørelse eller Bestræbelse for at virkeliggjøre det i og ved Menneket; skal dette kunne skee, saa maa begge Filosofiens Dele være forenede i den sande Filosof, dog i mange Ting med den spekulerende Fornufts tilbørlige Underordning under den moralst-praktiske. Har Kant, som det synes, først lært os denne Forening, saa er her igjen en Nyhed, som stemmer overens med Tingenes Natur og har Fornufts fulde Bifald“. Risbrigh, der var en af de faa, der kunde tilegne sig Kants Filosofi, viser sig ogsaa her mere refererende og bestebende bifaldende, end som selvstændig og skarpsindig kritiserende Tænkter. I en Alder af over 70 Aar søgte han sin Aftled (1803), og fik Treschow til sin Eftermand. I Bombardementet 1807 brændte hans Bibliothek og haandstrevne Samlinger, et Tab, som han bar med Hengivenhed: „burde ham ikke at lide, ham som Gud havde givet saa meget. Hans sidste Arbejde var en Hymne til Guddommen, som han næsten blind nedstrev med vakkende Haand, og ved hans Død (1809) lød som enstemmig Røst over Danmark, at det havde mistet en af sine æbleste Mænd.“

Medens disse metafysiske og logiske Tankeøvelser i det

¹) J. Vidensk. Selsk. Skrifter for Aarene 1801 og 1802. 2 B. 1803.

²) J. Møller i Distor. Kalender, 2 Aarg. (Filosofiens Historie). Stefens, Was ich erlebte, 2, 15. Nekrolog i Literaturtidenden 1809 Nr. 12, af P. C. Müller (ogsaa i Gallefens Kvartalskrift). ff. F. Hammerich, Et Par Smaatræk af Livet i Skolerne og ved Universitetet, i Varfods Tidsskr. Folke, 1 B. 3 S.

højeste kun tjente til at holde nogen Bevægelse vedlige, men i sig selv vare uden Udbytte, maa dette søges i den filosofiske Gransknings Anvendelse. Den mærkeligste Mand i denne Henseende er Thge Rothe.

Thge Jesper Rothe, Broder til C. P. Rothe (f. i Randers 1731, samme Aar som Risbrigh), hvis Fader var kommen ind med de danske Tropper, der tjente i den spanske Successionskrig, men hvis Moder var dansk, kom tidlig, i sit trettende Aar, fra Slagelse Skole til Universitetet, og tog, efter sin Faders Bestemmelse, theologisk Attestats (1747), men hans Hu stod mere til Historie og de nyere Sprog. Sin Kundskab om det gamle Norden lagde han ogsaa for Dagen i en Disputats de gladiis veterum, imprimis Danorum (1750). Efter at have levet som Huslærer i den store Verden, i nogen Tid ogsaa i Sorø, skrev han, for at faa Midler til en Udenlandsrejse, nogle Breve paa Fransk, hvilket Sprog han talte med Færdighed, og overgav dem til Bernstorf. De vandt Ministerens Bisald. Siden vandt han ogsaa Moltkes Gunst, thi han havde „en egen Gave til paa en sin Maade at kunne rose Fuldkommenheder hos andre; og ved disse Mænds Yndest var hans Lykke snart gjort.“

Rejsen var ham tildels forestreven; han skulde opholde sig et halvt Aar i Geneve, sørend han tog til Frankrig. I Göttingen studerede han Kirkehistorie, Fysik og Filosofi; derefter dyrkede han især de stjerne Videnskaber, Historie, Lovkyndighed og Statsvidensskaben. Men derhos besøgte han jævnlig Kunstneres og Haandværkeres Værksteder, og gav især Agt paa Folkenes Ejendommeligheder. Medens han var i Sveits og Frankrig udkastede han Planen til sit Skrift: Tanker om Kjærlighed til Fædernelandet, som han efter sin Hjemkomst udgav (1759). Det var hans første danske Skrift¹,

¹) Det findes i hans Afspredte Skrifter, I D.

som han dog selv kun betragtede som et Ungdomsarbejde. Det besidder mere Ungdoms Friskhed og en jævnere Stil, end hans følgende Værker. Montesquieu var hans Mønster. Stilen, der bevæger sig næsten i lutter korte, enkelte Sætninger, var, ligesom Sneedorfs, en Efterligning af den franske. Som dansk Underfaat forsvarer han naturligtvis Monarkiet; og adskillige Ideer om Folkefrihed, som han siden gjorde til sit Formaal at udbrede, komme allerede her tilsyne.¹ Endnu førend hans Reisetid var udløben blev han (1757) hjemkaldt for at ansættes som Lærer for Arveprins Frederik (1758). I Anledning af J. S. Sneedorfs Babues Syn skrev han sine (ni) Breve til Babue (1759)², hvori han, under Naavn af Ragne, tager Skytterne (sine Landsmænd) i Forsvar, og, medens han gjentager den gamle Klage over Rangshyen og tilføjer den ny over Embedsmændenes Tilvæxt, dog udhæver den daværende Tidssalders Fortrin for den forrige ved Kvinde- dannelsen, Ungdommens Undervisning, Kunsternes Indførelse og overhovedet en bedre Smags Udbredelse under Merkurs (Frederik den Femtes) Regjering. Derved forekomme adskillige, tilbøls nu dunkle, Hentydninger til de Fremmede, Cramer o. fl., der endnu stedse omtales med Roes som Befordrere af Danmarks ny Udvikling. Af denne Brevveksling imellem Sneedorf og Rothe seer man tillige, at disse Mænd forenebe sig med de Fremmede, for tilligemed dem at udbrede en bedre Smag i Poesien. Deri tog især Rothe levende Del. Paa Frankfurt skrev han et Brev til Roes for Tullin i Mercure Danois (1758), deltog i Stiftelsen af Selskabet for de

¹) Dafs skriver derom til Suhm, den 3 Febr. 1759 (Suhms Saml. Str. 15,281): „Mr. Lygø Rothe har udgivet et Skrift, kaldet Tanker (etc.) Orthographien er ny, Stilen og Tankerne ere franske og udførte med al den Betsalshed og Firlighed, som kunde tilvejebringes.“ o. s. v.

²) Disse Breve ere aftrykte i J. S. Sneedorfs Samtl. Str. 8 D.

Hjønne Videnskaber (1759), ja traadte selv op som Digter ved sin Dde efter Kongens Ehygdom (1760), der fremkaldte en hel Række af Parobier.¹ Rothe var formedelst sin Utaalmodighed og Strengthed kun lidet skicket til at være Ungdomslærer, og forblev heller ikke længe i sin Stilling. Han blev (i April 1761) Kommitteret i General-Toldkammeret, men da han var neberst i Kollegiet, var der heller ikke her megen Lejlighed til Virksomhed eller frit Raaderum for hans Aand. Han giftede sig med Karen Bjørn, fik med hende en stor Medgift (over 80000 Rdr.), købte Thybjerggaard i Sælland, tog sin Afsked, flyttede ud til sin Gaard (1762), og levede i adskillige Aar som praktisk Landmand. Dog blev han Vicelandsdommer i Sælland (1765), og atter Kommitteret i General-Toldkammeret (1768), men uden Gage og med Tilbælselse til at være fraværende saa ofte han vilde. Da Struensee havde begyndt sine Reforme og Kjøbenhavns gamle Magistrat gik af, fik den ny Overpræsident Holstein Befaling til at foreslaa Embedsmænd i den ny; Thye Rothe blev da (i April 1771) uden Ansøgning første Borgemester. Et af C. D. Viehl bekræftet Sagn fortæller, at der ved dette Valg fandt en Fejltagelse Sted: Struensee havde ment Thye Rothes Broder, de vare begge Landsdommere, Holstein tog fejl, og kaldte Thye isteden

¹) Dafs skrifer til Suhm 1760 (Suhms Saml. Skr. 15, 284): „I Anledning af Prof. Rothes Dde over Kongens Svagthed ere her udsprede saa mange satiriske Dder over hans Ddemageri og nybagede Eprog, at man snart ikke veed Lal derpaa. De fleste ere meget skarpe og berhos klygtige, saa jeg tror ikke at den gode Mand kommer der saa hastig igjen. Prof. Sneiderf har nylig skrevet en Fortsættelse af Babues Breve, som skal være Forsvar for Rothes Dde; men man synes, at han derved har kun indlagt sig liden Vre, thi status controversiæ forandres deri aldeles, og man surponerer Data, som ere imod Erfaring.“ See Videre Forts. af Babues Breve, 1—2 Brev i Sneiderfs Samtl. Skr. 8 D. Han forsvarer Ddens Indhold, ikke Poesien.

for Caspar Peter. „Struensee beholdt ham, da han fandt ham ærlig og arbejdsom.“ Da Finans-Kollegiet strax efter (i Maj 1771) blev oprettet, blev Kothe tredie Deputeret, og fik Landvæsenet under sin Bestyrelse. „Han var yderlig streng, især mod Adelen, og var derfor ikke elsket.“ Da Struensee falbt, blev Kothe sendt som Amtmand til Segeberg (i April 1772), men forinden hylbede han den ny Regjering (Juliane Marie og Arveprins Frederik), og sparrede til sine forrige Medarbejdere i Digtet Om Dagen den 17 Januar 1772 og i Brevet til Suhm. Begge Mænd synes at være grebne af samme Svimmel; de saae i den ny Regjering en Morgenrøde, der snart tabte sit lysende Skin; men imedens Suhms Brev til Kongen røber en øjeblikkelig Landsforvirring, forekommer Oprindelsen til Tyge Kothes Digt os mere dunkel. Der staar paa det: Efter Befaling trykt.¹ Havde Guldberg befalet Manden at synge, stakkels Mand? Eller havde Kothe i den første Overraskning sendt det ind, og Guldberg befalet ham at lade det trykke? Han maatte høre meget ilde derfor, og Digtet er virkelig ligesaa aandløst som hjerteløst. Guldberg lod ham blive i sin Stilling i nogle Maaneder, og sendte ham derpaa til Segeberg. Men her blev Kothe de samme Grundsætninger tro, som han i Kjøbenhavn havde delt med Deber, med Struensees Broder, med Revedil: „han forsvarede sit Amts Bønder imod Statsadel og Profuratorer; han indførte den før forhadte Indkøbling med Embedsmyndighed.“ Han kunde ikke trives. Aaret efter (i Januar 1773) fik han, uden at han ønskede eller attraaede det, sin Afsted med en Pension af 700 Rdlr., som han forgjæves søgte at faa forhøjet, og levede fra nu af, efter at han 1784 ligesaa forgjæves havde søgt paa ny at komme

¹) Om Dagen den 17 Januar 1772 ved T. R. Efter Befalning trykt.

ind i Kammeret „som Forstander for Agerdyrkingen,“ for det meste paa sin Ejendom Thybjerggaard uden nogen offentlig Ansættelse, uafhængig og fri som Tænkter og som Borger.

Denne Udsigt over Tyge Rothes Levnet tjener til at oplyse hans Skrifter. Som ung Mand var han dragen igjennem Thyssland til Frankerig, og studerede Voltaire og Montesquieu; som Besidder af en Landejendom havde han af Erfaring lært at kende Bondestandens Raar; som Embedsmand havde han hyllet de ny Ideer i Folkets materielle Udvikling. Kjærlighed til Menneskeslægten og til Fædrelandet vare stadige, uudslættelige Grundtanker i hans Skrifter. De dele sig især i tre Grupper: adskillige mindre, fremkomne ved allehaande Lejligheder, især af patriotisk Indhold; andre, der bevæge sig om almindelige Ideer, med Anvendelse paa det danske Folks politiske Udvikling, især Bondestandens; og tilsidst Skrifter, der gaa ud paa Menneskehedens højeste Interesser. Fremtrædende er i denne hans literære Virksomhed især to Afsnit i hans Liv: en historisk-politisk fra 1774—1786, og en almenfilosofisk fra 1786 til hans Død.

Han havde længe samlet Materialier til et Skrift om Kristendommen. Da han bestandig læste med Pennen i Haanden og ikke skede Folianter, men anbefalede dem, vare disse Samlinger vogne betydelig endnu før han købte Thybjerggaard; som Landmand og langtfra de literære Hjælpe-midler i Hovedstaden havde han givet Afkald paa literære Undersøgelser; nu, da han var vendt tilbage til sin Gaard, vendte han tilbage til denne kjære Syssel, og udgav efterhaanden sit omfattende Skrift: Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa (1—2 D. 1774—75), der i Abrahamsons tyske Oversættelse „vandt et lydeligt Bifald i Thyssland, men her hjemme kun fandt et ringe Tal Læsere. Foredraget, der var sammentrængt, kjærnesuldt og rigt paa

Ideer, syntes nyt og vanskeligt at fatte, og man fandt det lettere at opsoge Ufuldkommenheder, usædvanlige Udtryk eller Bendinger i Stilen, end at gennemtænke det dybsindige Indhold."

Dette Værk fortsatte han efterhaanden, og udgav Fortsættelsen under særegne Titler: Udsigt over det frankiske Monarki, 1776 (at betragte som tredie Del); om Hierarkiet og Pavenmagten (to Dele, 1778—79, at betragte som fjerde Del). Disse tre Dele fandt ogsaa en beshnderlig ringe Afsetning. Han standsede derfor i nogen Tid, for at kunne give sine Landsmænd en Læsning, der angif Gjenstande, som laa dem nærmere. Endelig sluttede han med Europas Lensvæsen (1 D. 1783, at betragte som femte Del), men ogsaa denne Afhandling blev lidet læst og søgt. Uagtet sin tiltagende Alder samlede han dog til Fortsættelsen, der skulde handle om Middelalderens Municipalvæsen, men denne (sjette) Del udkom ikke, og han efterlod kun Materialier dertil.

Meningerne om dette dybsindige Værk ere temmelig forskjellige; den almindelige er nok, at betragte det som et skarpsindigt Forsvar for Kristendommen, hvilket det kun betingelsesvis er. Hvad Tyge Rothe vilde var ikke at oplyse Kristendommens Sandhed, men dens Virkning. Sandheden var givet i dens overjordiske Ideer; Virkningen svarede ikke dertil. Værket oplyser, hvorledes den uægte, forbærvede Kristendom ved sin Bevægelse holdt Tankekampen vedlige; den sande vilde have gjort en ganske anden Virkning. Bogens Resultat er lige det modsatte af Djemedet. Thi Manden raaber bestandig paa Kristendommens Herlighed, men han viser bestandig i Fakta den faktiskste Kristendoms Forbærvelse.

Nedens han var beskæftiget med dette omfangsrige Værk, gaves der Anledning, saa vel indre som ydre, til at fremkalde Uttringer af Patriotisme. Der var blevet sunget

om Indfødsretten. „Højt, siger han, have Digterne sjunget, den **vgang** **bror** **jeg** **rej** **med**. Jeg sad stille, og tænkte, og hørte, og følte.“ „Nu: jeg sang ikke med; men her er Skjerven min, den jeg lægger i Guds Riste.“ Denne Skjerv var en Afhandling om Indfødsretten (1777).¹ „Dobbelt Glæde har der været for Tænkeren iblandt os. Først den Glæde over Begivenheden, hvilken han (Tænkeren) følte som god Mand og god Christiansk. Det Ord staae her, for i Tanken at gjøre et af det ene Folk, de Danste, Norske og Holsteenske (Fællestaten.) Dernæst havde denne gode Mand, denne Christianske, naar han ellers, som jeg sagde det, var med blandt Tænkerne, en anden Lyst, og det en ædel, en bliid Lyst, ved at see, hvor godhjertet dette Folk er, hvor det hænger ved sin Konge og sin Kongeslæggt, og hvor gierne det glæder sig over den. End meere har Tænkeren seet sig til Lyst: jeg meener, hvorledes Følelserne Characterisere sig hos os Nordiske; stærke ere disse Følelser, men jævne i Styrken: derfor vedholdende, derfor antydende, at vi som Nordiske ere beqvemme til at handle, til at føle efter gjennemtænkte Grunde, og da varigen, og eensformigen, ej saaledes at sværmerisk Ild brænder i Hjertet, vel højt, og stundom med stjern Lue, dog snart forrygende — ej saaledes; men varigen, eensformigen, saa der gjennemtænkes, eller i det mindste er baade Evne og Villie til at gjennemtænke, hvad det er der føles og hvorfor det føles.“ Naar han skal besvare det Spørgsmaal: men hvorledes komme vi da ud af det uden Fremmebe? omtaler han saavel ældre, som dalevende Forfattere, Kunstnere, Handlende og andre Borgere. Og saa Sproget omtaler han. „Hvorfor skulde ikke vort Sprog have gammel oprindelig Charakter, og hvorfor

¹) i Udsprede Skrifter. 2 D.

stulle vi ikke søge at vedligeholde den, saa meget Velklang og de mange tilkomne nye Ideer og nye Syns- med Følelses- Maader det tillade?" Snorres og Saxes Oversættere ere ham kassiste Skribentere; saa søger han til Worms og fleres Sørgetaler, saa til Almuesmanden i Landsby. „Der er Bejviisning, men hvo den foragter, og hvo der ej vil lade det være meer at udfinde Sprogets Væsen og Charakter, end at samle Ord, han skaffer kun lidet til Beje; thi ej udgjøres Sprogene ved de enkelte Ord, men ved Ords Sammenbindelse og Talens Bending, derfor blive philosophiske Grammatiker de rette Sprogkyndige og Sprogforbedrere; men de, der samle Ordene, og ej gjøre mere, de blive kun som hines Haandlangere, vel saare nyttige, men dog underordnede hiine.“ Det har han før sagt, det siger han igjen, „at vi have stærk Sjeleevne, og vi have got, hælbigt Sprog, naar vi kun ej ville forvende dets Charakter, saa vi opofre Kraft, Lyg og Jevnhed for Blødheden.“

Da Rothe samlede Materialier til sit Skrift om Lensvæsenet, vendte han tillige sin Opmærksomhed hen paa de nordiske Rigers Forfatning, og derved kom han til at udarbejde en anden Række af Skrifter, hvis Indhold nærmere vedkom Danmark og dets politiske Udvikling. En Samling af enkelte Stykker, der Tid efter anden vare oplæste i Videnskabernes Selskab, udgav han under Titel af Nordens Staetsforfatning: før Lehnstiden, og da Obelskab med Folkefrihed — 3 Lehnstiden, og da Birkerettighed, Hoverie, Livgenstøb med Aristokratie (to Dele, 1781—82.) 3 Tilagnelsen til Kronprinsen siger han derom: „At Nordens Folk have i den gamle Tid, og siden fortfrem viist sig som herligen ædle: at gammel Tids Nordiske Constitution holdte det i sig, hvorved vort Europa blev Vrens og Friheds Landet her paa Kloden: fremdeles, at kun Tiders uafværgelige Bestaffen-

heder, men ingenlunde almindelig Følelse hos Folket, og end mindre Skielven for fremmed Erobrere stoffede Afvigelse fra Oldfædrenes Hæderlighed og deres borgerlige Hæd: det vilde jeg vilse i denne min Bog." Der var især to Ting, som herved synes betænkkelige: at oversføre Europas Lensvæsen paa Norden, og at oversføre de andre nordiske Rigers, især Norges, paa Danmark, thi de danske Rilder vare meget utilstrækkelige. For at kunne forklare de senere Tilstande, gjaldt det om at oplyse Jorbejendommens Ejere i forrige Tider, Hærmændene og deres Forhold til Bonden, Trællestænder og Overgangen fra Trældom til Bornebistab og Livegenstæb, og nærmest den danske Bondestands Forfatning. Men her mødte lutter dunkle, hidtil lidet oplyste, Ord og Tilstande: Bonde, Bryde, Lebing, Stub, Inne, o. s. v. Da han ikke selv ret kjendte disse, saa digtede han sig en Tilstand saaledes som den maatte have været, naar der nu skulde være Brug for den til at hævde Frihed, og uden Tvivl gavne han mere ved de Fejltagelser han begik, end ved de Sandheder han oplyste. Ved denne Fantasi om en forhen herligere Tilstand vakte han, i det mindste hos nogle, i Aarene lige før 1784, en mere modtagelig Stemning for Friheden som en ældgammel Folketradition. Men hvor aldeles uklare hans Forestillinger vare, viser især hans Afhandling om Bryder.¹ „Engang, fortælles der, kom Carstens og Rothe paa Tale om vor Landbos, især Fæsterens Raar. De havde, mente Rothe, ikke ved nogen Lov, men ved taalt Brug mistet den fri Borgers Værd og Rettigheder. Bryden, det er Fæstemanden, havde ingen Del haft i Statsforvaltningen, skjøndt han var fri Mand. Bryden var ringere end baade Bonde, Landbo, Bolagsmand, men hverken Svend eller Tjener, ikke

¹) 3 Bideaf. Selsk. Skr. Ny Saml. 2 D. og i Afsprede Skr. 2 D.

heller Bortned, saaledes som dette Ord blev forstaaet i Læse- væsens eller Aristokratiets Tid. Med al den Indsigt Carstens besad i den danske Historie og Literatur, fatte han dog ikke strax de af Rothe for disse Sætninger førte Beviser. Derfor skrev Rothe sin Afhandling. " I denne misforstod han Ordets oprindelige Betydning. („At være til Deels med Bonden, det var at være hans Bryde, ligesom det at være til Deels med Høgtemanden var at være hans Brud," o. s. v.), og allerede deraf laaber det sig formode, at han ikke vilde være i Stand til at oplyse Brydens historiske Forhold, der her gjordes identisk med en Fæsters. Uagtet deslige Fejlstagelser førte dog Betragtningen af disse Forholde til en nøjere Undersøgelse om Forholdet imellem Jordbrotten og Bonden i den nyere Tid, hvilken han meddelte i: Dansk Agerdyrkere, især den til Hovedgaard hæftede Fæstebondes Raar og borgerlige Rettigheder, for saavidt samme ere bestemte ved Lovene, eller vort Landvæsen System, som det var 1783, politisk betragtet (1784). „Denne Sag udgjorde, som han selv siger, vort vigtigste Statsanliggende." Ved at skildre det trykkende i Tilstanden saaledes som den var, viste han hen til de eneste Udveje, der gaves, Ophævelsen af Fællesskabet og Hoveriet, og vendte sig, for at opnaa dem, til Regjeringen og de store Jordejere, paakalbede deres sunde Sans, deres Edelmødighed og deres egen Nytte, men „hans Meninger var ny, og for de fleste uvante. Mange vare de forhadte, og af nogle bleve de anseete som fordærvelige for Landet." Hvad rørte det dem, naar han udbrød: „Da først, mit Fædreland! naar Jordbrot har troefast Sind til at leede Bonde fremad, og naar Bonde har troefast Sind til at lade sig leede, da først skal dit Landvæsen System vorde dig en Styrkes, Rigdoms og Lykkeligheids Kilde! Men er det saa, at kun saadan dine Sønners kjerlige Tening kan

virke Fældet, hvad gjøre da de dine andre Sønner, hvilke bryde den Cening uden hvilken endog det ærligste Stræben maae blive til Aands og Krafts Fortærelse." Først igjennem en heftig og langvarig Kamp kunde Friheden blive til. To Aar efter blev Landbokommisjonen nedsat. Rothe skulde have været Medlem, men Schack-Rathlon forhindrede det. „Ogsaa det, skrev Rothe, regner jeg blandt min Løns Dele, at jeg blev forstødt fra at arbejde med. Nok har jeg hødt, nok af Torne, Sting og Stød har jeg følt, og nu vilde Gud, at jeg skulde staaes i den Fald.“

Atter maa vi endnu se det samme: Lyge Rothe træffer ikke det Maal hvortil han sigter. Han raaber i Nordens Statsforfatning bestandig paa den nordiske Friheds Herlighed, men faktisk skildrer han Monarki, Aristokrati og Trældom.

Dette var Rothes sidste Skrift af denne Art. Fra theoretisk Granskning over Europas Tilstand havde han vendt sig til de nordiske Rigers, og endte med et Forsøg paa at anvende de vundne Ideer til praktisk Gavn for Fædrelandet. Denne Virksomhed havde hødt liden Løn. Nu gik han over til de højeste Emner, til Menneskehedens højeste Problemer, til „en Virkekreds udenfor Politiks Gebietet,“ og endte sin literære Virksomhed med Skrifter om Gud og Naturen. Det første var: Philosophies Ideer til Kundskab om vor Art og til Glæde over den (To Dele, 1788—89.) I Tilgivelsen til A. G. Molte siger han om Vogen, at „den bestaaer af idel Tanker, hver og een udflydende fra Tanken om Gud, og hver og een henledende til Tanken om Ham; men derved til Tanken om vor Artes usorrykkelige Ulyfsaliggjørelse ved Ham.“ Der er i den „blevet tænkt over det og handlet om det, hvilket i sig selv er større, end Politiks Objekterne, og hvilket, som rekkende ud over vores for fremad ubegrensede Tilværelse, er anderledes vigtigt, end Bestaffenheden af de

Dage, dem vi her tilbringe under Menniskers Regimente, og blandt Menniskers Systemer, Anleg, Partier, Cabaler, Umbeltninger." Han stiller sig „med Taler i Munde om hvad der for enhver, hvilken rebeligen ubtiente sin Menniske-Tieniste her blandt Klodens Ting, kan være som sød harmonisk Indbud fra Guds Himle til at nyde prægtige Løn for troe Tieneste." Det vil sige, han anvender filosofisk Granskning paa at begrunde Deismen og Eudæmonismen, den rene Guds lære og Lykkeligheidslæren.

Naar deslige Undersøgelser første Gang skulde fremstilles i det danske Sprog, maatte der nødvendig opstaa to Banstueligheder, Opfattelsen af selve Ideerne og deres Udtryk i Sproget. Ofte vender han ogsaa tilbage til disse Banstueligheder; han har levende følt dem. „Spørgsmaalet: Hvad Mennisket er, siger han, fører til flere Betænkninger, end de hidtil angivne, og det skal vel erfares, naar man overfluer Anliggendet med saa høi Alvor, som det fortæner. Sa det skal vel paatvinge os Alvorlighed, dette Spørgsmaal; thi sandeligen, dets Opløsning maa ubfalde for os, enten saaledes, at vi stemmes til at være stolteligen høimodige, og til at have libelig Fryd: eller vi fra Mismodighed, der omgriber os, maae gaae over til fuld Mishaa. Er da Materien, hvilken her fremsættes, saaledes og i den Grad vigtig, saa kan vel ikke fordras, at hvo der taler over den, som over en Menneskelighedens den største Sag, at han skal skaffe bløde Koeskab; og mon han fortæner haard Bebreidelse, naar han indbyder til anstrenget Tenken? Dette skal Læseren have i Erindring, naar han maastee stunddom finder sig at vorde trettet, ved at følge een eller anden Tankerab, hvilken fremlægges for ham. Derhos skal han overveie tvende andre Punkter, før han affiger, at Fordraget her i Bogen er til Bebreidelighed tungt og mørkt: disse Punkter nemlig: om

han, den Læsere, er bevant med Sproget, i hvilket Filosofies Ideer bør fremlægges, hvis de skulde beholde Vægt og Styrke, men ikke ved abstrakt Omstrivning vorde slappe, og tabe Kraft til at vekke villig Opmerksomhed. Dernest, bør den Læsere og overveie, om vort Landsprog allerede har naaet den for hvert Sprog herlige og hældige Epoke, at Filosofies og Menniske-Kundskabs Nomentaturen er indført i det, og at altsaa Tenkeren og Metafysikeren kan gaae sin Gang, uden at synes synderlig i sin Tale. Det kan siges, at først ved Plato blev Filosofien indført i Grækerne's almeen Sprog: det kan siges, at hvert Sprogs høieste Fuldkommenhed bestaaer deri, at det tydeligen udtrykker fiine, abstrakte, indholdsfulde, sammentrengte Ideer. Kommer Filosofien i Sjelene, den kommer vel i Sproget, og Sproget faaer nye Form; men hvad bedre kan ønskes et Folk, end at reene Philosophie, det er opvakte Menniske-Fornuft, men ikke Skolepfilosofie, maae vidt og bredt og frieligen httre sig iblandt det, og maae stemme det til at overveie Mennistenes de stoere Anliggender."

Om Nothes Stil kan man allerede heraf danne sig en Forestilling. Et Sted endnu kan oplhse, hvorledes han skriver, naar han rives hen og taber sig i sin Gjenstand. Saaledes skriver han greben af Ubødelighedstanken: „Ja! ved at skue det Usammenhengen: det under ingen fast Plan henførlige: det paa hinanden brydende: det vor Ulyksaligheds Forliis aarsagende, der viiser sig i vore Kræfters samlede Virkninger: ved at skue dette klarligen: ved at føle den Forlegenhed, hvilken, naar vi skue det omtalte, maae overkomme Fornuften, skulle vi vel leedes til Tanken, at det maae staae anderledes til med os, end de blotte Tilshneladender medføre. Det skal saaledes vorde os til Gavn, at vi forvirres ved Undersøgelsen om hvad vi ere; den Forvirring skal vekke i

os Følelse af Trang; men Trangen skal kunne afhjælpes. I Steben for Jordkloden, skal Universum vorde vor Syns Horizont: i Steben for vort mødige Omvanken her paa Kloden, skulle vi faae i Tanker en Flugt, saa let, at end ikke fiineste Æther kan forløbe den: i Steben for Materiepartikler, dem vore Organer ved Henmulbelsen skaffe til Formeleer for den bilbende Naturkraft, skulle vi faae Ibee om en os iboende Liv og Kraft, der er uforvisnelig, som den er ubannelig til at vorde Legeme. O den søde Ryst, saaledes at faae den skidenfarvede, klumpede, hestlige Puppe at see, som forvandlet til lette, skønne, med himlist Morgenrødes Farve prangende Nymfe."

Tyge Rothe danner ved dette Skrift den bevidste Begyndelse til den fri Tænkning eller Fritænkningen, hvad man vil kalde den. „Opstaaer, siger han, i enkelt Menniskes Siel en Tanke, og den føder andre Tanker, og de Tanker kiede sig sammen, og de blive en Theorie, et System, en Lære, hvilken leeder til Begreeb om Gud, værdigere end det, hvilket før havde, da er her en Guds Dekonomie: her er en Aabenbaring til os" (en indre Aabenbaring). „Hvorfor ville vi i denne Falb binde Guds Velvillie og vor Fremhjælpelse eene ved den Omstændighed, at Bog og Skrift skal sies os: eller at Læreren skal sige: det har jeg hørt som Guds Tale til mig.“ „Derfor ikke Moses: derfor ikke Kristus havde talet: hvad da? Saa havde dette ei været nødvendigt i Guds Plan med os; men Gud havde ligesuldt været den Algode.“ „Vi skulle ikke grunde Tanken om Menniskers Ulyksalighed paa den tilfældige Omstændighed, at de mødte nogen, der forelagde dem et Traditions-System, og at det forelagdes dem saaledes, at de kunde tage ved det.“ Hans Ønske er „at kunne ærligen og fornuftigen fremlegge det, hvilket den christne Traditions Forkyndere have meddeelt os, som alminde-

lig Religion: som almindelig Menniste-Philosophie." Dertil kræves, at det temporære veri udstilles. „Mange ere de, hvilke urigtigen giennemtenke det Christne Traditions System, og bestemme det urigtigen. Det i Systemet, hvilket ifkun er en for nogen Tiid gieldende Lov, eller Raad, og hvilket altsaa kun gielder for nogle faa Mennister i den deres særegne Forfatning: det fordreies til at skulle angaae alle Mennister, og til at være en almeeen Lære for hele vor Art." Hvorledes dette Afkommobationssystem skal anvendes, hvor Grændsen er imellem det temporære eller lokale og det almenghldige, det afhandler han ikke; men af Ytringerne om enkelte Troslærdomme kan man slutte sig til, hvor meget han vil have draget ind i denne Kreds. Naar han betragter Treenighedslæren, siger han om Ordet: „Den Christne Tradizion siger: at Ordet fra Evighed af var hos Gud: var i Gud. Men hvad er et Guds Ord? Kan det være andet end Symbol for os Mennister paa Guds Kraft: Villie: Virken?" Fremdeles lærer han: „Hebningerne skulle alle vorde salige". Og der er intet Naturonde: „Han, der kaldte sig Guds Søn, Han, hvis Symbol Offerlammet var for de til Mosaisk Religions-sprog vante Mennister: han vilde ikke ansees, som den der var kommen paa Kloden for at staffe Fordømmelse." Ydermere: „Efter sin Natur er Mennistet got — ved Konst og Konstighed vorder Mennistet det, hvilket vi kalde at være Ondt." Ligesaa klart som han forhen har gjort Lykkeligheidslæren, Eudæmonismen, til sin Grundlære, ligesaa tydelig fornægter han her den kristelige Dogmelære. Systemet er omtrent samtibigt med Bastholms Rationalisme.

Denne Filosofi, der grunder sig paa Naturreligion, gjorde ham det mere og mere indlysende, af hvilken Vigtighed og Betydning Naturens Studium maa være; og han lagde sig nu i sine sidste Leveaar efter Naturvidenskabernes med en saa

mageløs Flid og saa stor Iver, at han derved, forsikkes der, forkortede sine Dage. Frugten deraf var hans Skrift: Naturen betragtet efter Bonnets Maade (Sex Dele, 1791—94). Aarhundredet var skredet langt frem, der var virket meget i videnskabelig og materiel Retning; han vender nu Tanken til Naturen, „den stoere, den sande, fattelige, frydende, foræblende, til al reene Høymodighed henledende Aabenbaring“, til Gud, der aabenbarer sig i sine Gjerninger. Det er en Bidskab, der nu skal meddeles alle. I denne Naturens Betragtning er Bonnet hans Vejleder, ligesom Montesquieu var det ved politiske Gjenstande. Han vil meddele „Tanker om heele Naturen, saa vidt vi kunne naae ud i den med vor Begrebs Evne; han seer ud i Aldverbenen, fordi han ønsker at vekke høje Følelser i Siele; han vil vekke den Følelse, der kan igiennemfylde os, saa den opsluger hver anden: den søde Følelse, at Gud er os nær.“ Fra Tanker om Aldverbenen gaar han over til Tanker om Himmelrummene, om vort Solstystem, vor Klobe og dens enkelte Naturting. Indledningene er metafysiske Betragtninger; Grundtanken, hvorom alt drejer sig, er endnu den samme: Lykkelighe. „Levenhed er Lykkeligheds Meddeelse.“ En af Bevæggrundene til hans Skrifter har samme Udspring: „Egselfatthed hører til mit Livs Lykkelighe.“ Men „Aarsagen og Hensigten“ er tillige, ved „som en glad Værling af herlige Mestere“ at sprede Tvivl og befæste Sandhed, at gavne sine Medborgere: „Og nu: mon det ikke er ønskelig, at man kan, og ret, at man vil gribe Snakkeren: rive ham hen med sig til de over Naturen filosoferende Astronomer, Pffysiker, Chemiker; stille sig for de ypperlige blandt disse: holde Snakkeren, naar han vil liste bort fra den ærværdige Domstol: bede Mesterne at lade høre Wiismands Sprog, og derefter i Stilhed spørge sig selv, om man beholbt sin Sieles Roe og

hjemmedige Frøe? Man kunde da lade Voltærianeren fare, som han den leste, og til Fornufts Brug ubevante det vilde: man kunde lade ham slæbe om, ser at glemme den Biskops Skeele, i hvilken han ser et Pluum havde været toungen til at ophelde sig ubi." Nu, til at bevare for Letfindighed er denne Stil visjelig tung nok.

Det var hans første betydelige Værk. Noget mindre Skrifter vise den Del han tog i andre politiske eller videnskabelige Anliggender. Kræfterne aftege, men „altid rebe til at reise over i Sieleheimmet“ fortsatte han sin Gransking, og meddelte dens Udbotte i: Jerden efter fiendelig lagt Plan, en Verden for levende veltidende Bæfener, Fertsættelse af Bogen: Naturen betragtet efter Bennets Maade. Han udgav dette Skrift hestevís (1—2 S. 1795) „paa det at, naar Klokets Aftenklokke lyd for ham, han da ei skulde henhælde Hovedet over Noget, hvilket han ønskede at have faaet Tid til at fuldføre.“ Sorg og Død overraskede ham, saa at Skriftet blev ufuldenbt. Det indeholder ogsaa mere Udbrud af Følelser end ordnet Gransking, og bestaar af mange Brudstykker. Hvad han end har tænkt om Kristendommen, dens velgjørende Indflydelse paa Menneskehedens Udvikling fastholdt han til det sidste: „Man tenke saa eller saa om Christendommens Rigtighed! Man dømmе over den, om man vil, efter de Løgnagtigheder hvilke man har satt til den, og alle de stygge Pialter man har behengt den med, saa skal dog ikke nogen, uden at haane sin Fornuft, kunne negte, at den har havt indre synderlige Kraft til at vekte filosofisk Geist hos Menneskene, og til at føre stoere, frugtbare Filosofies Ideer i hastigt Omløb.“¹

¹) Tyge Koches Excerpter, for største Delen til Fortættelse af Kristendommens Virkning, Nordens Statsforfatning og Naturens Betragtning, bleve kjøbt til det Kongel. Bibl. 1804. (Verlauffs Bibliotheksskift. S. 286.)

I Januar 1795 døde hans Hustru Karen Bjørn. Om Sommeren tog han ud til Frederiksberg, og anvendte sine sidste Kræfter paa sit Skrift: Karen Bjørns Minde. Samme Dag som det blev anmeldt døde han (den 19 December 1795). Han blev begravet paa den offentlige Kirkegaard udenfor Byen.¹

T. Rothe blev af sin Samtid og den nærmeste Eftertid hædret ikke blot som en Ven og Forfremmer af Frihed og Oplysning, men tillige som en af Danmarks hyperste Skribenter. Til hans Omgangsvener hørte Cramer, Deber, Neverdil, Sneedorf, Carstens; til hans Beundrere Suhm og Abrahamson. Rahbek giver ham det Eftermæle, at han besad „en dyb granskende Aand, en vidt udstrakt Kundskab, et æbelt og højt Borger- og Mennekesind, der fremlyser i det flygtigste Blad, som i det mest udførte Værk“;² nogle af hans Skrifter, især det om Kristendommens Virkning, indeholde ogsaa hist og her dybsindige Tanker, der endnu fortjene Opmærksomhed, og Naturen efter Bonnet tækkedes mange.³ Det kan næppe heller nægtes, at han var en af de første Tænkere hos os, der lod Aabenbaringen ligge bagved sig, og som søgte og saae Gud i Historien og i Naturen, der altsaa ad Gransningens Vej hidrog til at fremme den Oplysning, som Tiden søgte; en af de første, der igjennem Pressen⁴ forberedte den Folke- og især Bøndefrihed, som blev et af Tidens kjæreste Formaal. Hvorfor fandt hans Skrifter da, den Gang de udkom, saa faa Læsere, og hvorfor ere de endnu en Stræk for mange? Grunden dertil kan ikke ene og alene ligge i hans usædvanlige Sprog, Manden selv maa have haft noget

¹) Paa Mindestenen angives hans Fødselsaar urigtig.

²) Rahbek, D. Tilfuer, 5 B. 1795, sidste Nummer.

³) Jf. Steffens, Was ich erlebte 2, 223, hvor han ogsaa skilbrer Manden.

⁴) Ikke i Gjærningen, sigt hans Modstandere: „der var ikke større Bøndepleger og elendigere Bønder i hele Landet, end han og hans.“

haardt, strengt, knubret og frastøbende i sit Sind; der maa have været mere Villie hos ham, end genial Evne, mere Lyft til at søge Sandheden, end Evne til at finde den, mere Higen efter at vinde Tanken end til at faa den udtrykt. Følelse giver han mere tilkjende, end han virkelig besidder; han folder den nemlig ud i den ene Sætning efter den anden, bestandig gjentagende sig selv; han lægger den for Dagen igjennem ibelige Udraab, det ene ovenpaa det andet, hvilke, isteden for at vække Medfølelsen, kun indbyrdes svække hinanden. Han lover saa meget, men holder saa lidet, i det han hverken klarer Tanken eller formaar at henrive og bevæge. Uden Fantasi kunde han heller ingen ren Sands have for Formen og Indholdets Sammensmæltning med den. Derved trætter han Læseren, der maa arbejde sig igjennem mange Ord, førend han finder den korte Mening. T. Rothe er derfor mere et Fenomen i Literaturen, end han kan siges ved sine Skrifers Virkning, i Forhold til deres Mængde og Størrelse, at have fremmet dens Udbidelse og Berigelse. Historien maa engang oplyse, hvorvidt dette staar i Forbindelse med hans Handlinger, og klart udtale sig om den samtidige Yttring: „Det er ligesaa besynderlig en Mand, som hans Stil, og Gud alene maa vide, hvordan hans Hjerte var.“

Et Fenomen er han tillige i sit Sprog, og skjøndt „flere Særheder og mislykkede Bestræbelser ikke kunne behage, bliver det dog interessant at kjende det, selv kun betragtet som Forsøg.“ Det er høist forskjelligt; i hans tidligere Skrifter er det bedre, men jo længer han skrider frem i Tænknings Dybde, desto værre og værre bliver det. Sammenlignet med det nuværende er det hartad utaaeligt. For ikke at gjøre Manden Uret, maa man heller ikke anstille denne Sammenligning, men dømmе det i Forhold til dets Omgivelser. Sprogbrøden bliver endda stor nok. Han bemærker selv, at „et Sprog,

der har haft saa slet en Skjæbne, som vores, maa dyrkes længe, før det naaer den Fuldkommenhed, at det ikke behøver mere at stables, og det maa være dem, som vove de første Forsøg, tilladt at vige noget fra de banede Veje, for ikke at følge andres Fodspor, end deres, som ere blevne ny Værkers Skabere, ved at tage Naturen alene til Mønster." Han falbt ind i Sprogrensningens Tid; og i den splittede Forsøgene sig til alle Sider, hver i sin Retning. Deri ligger hans Undskyldning; men han sejlede deri, at han ikke fulgte sin egen Lov, at tage Naturen til Mønster. Vilde han følge det danske Sprogs Natur eller vilde han udføre Sprogrensningens Grundtanke, at ombanne thyse Ord til danske efter Obergangslovene? Ingen af Delene. Meget kan derfor i sig selv have været ligesaa godt som det der kom i Brug, eller endog bedre, som omgribe (for omfatte; gribe er nordisk, fatte er thysk), Særvæsen (Enkeltvæsen, Individ; sær er nordisk, enkelt er thysk), men meget er ikke andet end Særhed, uden Regel og uden Smag. Han skriver efter Udtalen Montesiø, Sylli; han bortkaster Endelsen i rommerste Navne, som Tacit (for Tacitus, hvor Tonen falder paa første Stavelse); han sætter det bestemte Kjendeord foran paa thysk Vis (han, den Læser, der Læser); han bruger Tillægsordet i bestemt Form, hvor det skal være ubestemt og ombendt (rene Filosofi for ren Filosofi, Grækernes almen Sprog for almene); han lader Navneord paa —n, der dannes af Navneformen, paa thysk Vis være Intetfjøn (et Stræben, et Ombanken); han afleder Ord paa thysk Vis uden nogen tænkelig Grund, som himlist (for himmelsk), paa samme Tid som han synes at ville forfaste en thysk Forbindelse som usornøden (Merkfomhed, Mindskelse, for Opmærksomhed, Formindskelse); han bruger ja for jo (dog at vi ja bruge det fornuftigen¹), o. s. v. Man

¹) Naturen betragtet efter Bonnets Maade 1,93.

har af hans Skrifter samlet en stor Mængde Ord, og kan let samle endnu flere, der den Gang stødte Læserne fra ham, og tilbøds endnu affrække os, som Spændesjebre (Drivesjebre), Væsenhed og Levenhed, Koesomhed og Koeskab, Virkelse (Virking), Verksag, Flydighed, Sædevæsen eller Kiim¹, Faustret, Wunderbygning, Alsamfundighed, Tingenes Indflatterthed, bestaffengjort og Bestaffengjortthed, at vorde svindlig, at grylle frem, o. s. v.² Det var imidlertid ikke blot i de enkelte Ord han havde noget frastødende, ogsaa i Sætningernes Dannelse gaar han fra den yderste Simpeltthed, der tilfjølft trætter ved Gjentagelsen af samme Tanke, over til indviklede Forbindelser, der overanstrenger Læseren. Exempler ere lette at finde.

Til at fuldende Skildringen af T. Rothe tjener endelig hans poetiske Forsøg. Han siger etsteds om sig selv: „Aldrig tog jeg Harpen, uden naar den var mig i Haand, før jeg fast ej vidste det.“³ Man skalde altsaa tro, at her var uvilkaarlig Begejstring. Men ogsaa her blev han kold og stiv, formløs og smagløs; i hans større populære Digtamlinger gaar det endda nogenlunde an, men naar han ved enkelte Lejligheder ret vilde udgyde sine patriotiske Tanker eller sin overvældende Følelse, hittede han dem ikke blot i knudrede rimfri Lamber, men fandt tillige paa at digte, ikke blot uden Rim, men ogsaa uden Fodmaal. Et Exempel paa Middelslagset tage vi af Trøstestift til Suhm i Anledning af hans Søns Død:

Vi sie Manden Suhm — Gam med de Drifter
I Siel, at Patriot ham ej bortstifter,

¹) See Anm. i Naturen betragtet efter Bonnets Naade 1,68.

²) See ogsaa Bemærkningerne om hans Sprog i Genealogisk og biographisk Archiv 1840. 1,66.

³) Om Indfødsretten. Adspr. Skr. 2,13.

Om end — dog hvad! jeg Bignings Maal ej veed

Dit edel Mand med Sieles Kraftighed. —

Saadan er Suhm

Dg nys paa Huset Hans med rædsom Vælde

Blev Etød: — da Etødet var stærkt til at sælde

Ham heel: Ham dybt — Han sank ved Vælden ned:

Dg o den Dvael, den Han, som Fader leed! —

Der laae Du, Suhm,

Dg om og om

Var sorte Nat: var Bæe og Graad:

Troofastes Graad. —

Du elstelige, Du! ja du har fældne Venner,

Dg ved din bliide Siel, hvor Du dit Held fortæner!

Saadan er Suhm:

Dg om og om

Ham trængte Sorg — Ham gvoaget Venners Graad.

Forbarmeren, vor Gud, gav Trøst og Raad.

End meer — bestormet hardt af sammenknyttet Smerte

En Moder bæies ned — Hun — Dvinden med det Hjerte,

Reent, høit, saa kun i ædle Dyd

Hun vil sig finde Livets Fryd;

Reent, høit, saa kun ved Christen Færd

Hun vil sig have her sin Værd —

Vor Gud han styrke dig — Du Moder! o det føles

Uf Modre kun: maastee af Elskere,

Hvordan det er, henrevet bort at see

Det eene, det der var vort Haabets Glædes Fylde:

Da troe at vi ved Haab kun Tid og Kraft forspilde:

Dog føle det, at saa skal længe dvæles hen

Endnu blandt Sorg, og Sorg igjen (etc.).¹

T. Rothe kan, da hverken Gunnerus eller Nisbrigh have efterladt større Arbejder, stilles i Spidsen for en Fremstilling

¹) Litteraturens Paletbaad 1778, Nr. 33 og 34. Man kan ogsaa læse hans Udsigter over Menneskets Bestemmelse. Kbh. 1779, eller Prøverne deraf i Lærde Efterretninger 1780, Nr. 18. 21.

af Danmarks filosofiske Literatur. Den svenske Kritik mener, at han har fuldkommen Ret dertil. Han var i alt Fald „såsom tänkare ett äkta individuum; blott och bar anhängare var han hvarken af någon skola eller någon tidsopinion. Han var i sanning en djupsinnig man, grundlig som Möser, skarpare än Herder och lärdare än Bonnet.“ „Likafullt verkade han på sina samtida obetydligt. Men när, efter någon tids förlopp, hans skrifter äro så gamla, att man lätt förlåter dem alla deras egenheter, äfven de minst berömliga: då skall han i Danmark blifva vördad såsom en dess literaturs Patriark.“ Vi, som altid hade fundet, at det højeste er det simpleste, bekjende ved Siden heraf med en Slags Undseelse, naar vi i et Ord skulle samle det Indtryk, vi hade modtaget af hans Skrifter, at Thyge Rothe uden Tvivel havde noget eget, noget karakteristisk, men i Retning af Karikatür, og mene derfor, at ligesom han gjorde libet Indtryk paa sin Tid, endnu mindre i Begyndelsen af det ny Aarhundrede,¹ vil han heller ingen fornøyet Virkning have paa Fremtiden. Der gives to Slags Ubødelighed.²

¹) „Han er, siger Rahbet, ikke Stribent for vort Dld eller maastee rettere for vort Døgn.“ (D. Tilskuer 1806, Nr. 79.)

²) See, foruden Kilderne hos Nyerup, især J. Nøller om Filosofiens historiske Udvikling, i Hist. Kalender 2 Aargang. Det svenske Tidskr. Svea 1832, 14 S. eller Ny följd, 2 S. (Uddrag i Kjøbenhavnsposten 1833, Nr. 116.) Forerindringen til L. Rothes Udsprede Skrifter, samlede af A. B. Rothe. 1799. 1—2 D. L. Rothe af Conrad Rothe, i Genealogisk og biographisk Archiv, 1 S. 1840. L. Rothes Breve til P. S. Sneedorff (1777) og Carstens (1780—81), i Hist. Tidsskr. 4, 332. Ogsaa disse Breve oplyse hans Stemning og Stil. Et ubeførligt Brev fra C. D. Diehl til Joh. v. Bülow af 17. Octb. 1784 i de Bülow'ske Papirer, meddeelt af Overlærer Bang i Cors, og flere Bidrag i samme endnu ubenyttede Samling. Søster Dorthe abbarer her imod L. Rothe, og opløfter Schad-Kathlou til Skyerne. L. Rothes Beskaffinger findes i det Kgl. Bibl. Ny Kgl. Saml. Nr. 1381. b. fol.

En anden Bending tog Filosofien hos nogle i sig selv ubetydelige Forfattere, der anvendte den paa allehaande frugtesløse Grublerier. Herman Ruge, Præst til Slibre i Balderø (f. 1706, † 1764) var „en Tilhænger af den af mange forhadte og fordømte philosophia Leibnitio-Wolffiana,“ havde „i to Gange selv Nar og derover boet i en af Norges Fjeld-Dale, været uden al, end sig lærd, Konversation og enefte anvendt Tiden paa at prædike for Bønder og catechisere med en raa Ungdom;“ han anvender ogsaa paa sig selv „det gamle Norske Ordsprog:

Ehv Nar jeg i Jord-Hougen sat,
Biser og Eventyr jeg forgadt.“

Kuriose ere hans Undersøggelser, anbragte paa alle Slags kuriose Ting, ¹ f. E. om der gives Underjordiske, hvis Mulighed ikke kan nægtes, om der gives Gjengangere, hvis Virkelighed han opløser. „Det er saa urimeligt, at have Afstøbe for disse Gjengangere, at man snarere maa glæde sig ved disse Naturens Phænomena, ja, om det var mueligt, omfavne og kysse dem, som naturlige Vidner paa det levende Haab Christus har givet os.“ Kuriose ere ogsaa hans „Theologiske Pensées“ og et af hans Breve, der som forargeligt blev undertrykt, om Ægteffabs Ulovlighed med Fruentimmer over 50 Aar, hvilket dog siden blev udgivet. o. s. fr. Videre endnu gif Chr. E. Bilberg Schulze, en Præstesøn fra Norge (siden Klokker i Kragerø 1790.) Som Student studerede han Kraft, hørte Kottbøll-Fris i den botaniske Have, og fandt i det grønne sin enefte Fornøjelse i enfomme Betragtninger over Planterne; Frugten deraf var et Skrift, som

¹) Fornuftige (hos Nyerup urigtig: Fornøjelige) Tanker over adskillige Curieuse Materier, ubi XI. Breve afhandlede til gode Venner (etc.) Rbh. 1754. 4. ff. Büschings Nachrichten, 2,549.

han bragte i Pennen „til sin egen Nytte og Fornøjelse,“ hvori han oplyste, at Planterne havde en Sjæl.¹ Snurrig blev han tilfældigt i sine Fysikalste Grublerier, hvori han antager tre selvstændige evige Ting: Rummet, Aanden (Gud) og Elementarilden; han tror ikke paa Mirakler, men anseer Mareridt for en Aabenbarelse af Aandeverden, og indfletter mange Fortællinger om sig selv. Engang f. Ex. forekom ham „ufrivillige og uimodstaaelige Representationer, ligesom han maatte opsluge Steer, Asietter og Fabe; og Imaginationen voxte til den Højde, at han indbildte sig at opsluge Vogne, Vaade, Huse og Skibe, hvilket (som man da let kan forestille sig) forarsagede ham en sand smertelig Omhed i hans Kindben,“ o. s. m.² Til deslige Skrifter, der røbe et Slags nysgjerrigt, forfejlet Grubleri, hører ogsaa et af Nordmanden Peder Godzen Debes,³ der foruden det grove Legeme antager et subtilt, som varer ved efter Døden, og grunder det paa Skriften.⁴

1) Tanker om Planternes dyriske Liighed. Til andres Estertante, Undersøgelse og Fornøjelse. Kbh. 1772. ff. Fortegnelse paa Trykfrøbedsfr. 2,399.

2) Fysikalste Grublerier eller de første Tings Philosophie af Fornuftslutninger og Erfaringsgrunde. Kbh. 1803.

3) Tanker om den Platoniske Mening, at Mennesket skulle have tvende Legemer. Christiania 1785.

4) Iblandt de latinske Disputatser (der findes adskillige, af L. Sahl, P. von Westen, J. C. Holberg Arens, P. J. Hørbrøe, o. fl.) bemærkes som Kuriositet et Par af E. M. Marcusen (a Marco eller Marci): Philosophia Scholastica. 1773. 8. Philosophia spiritualis. 1776. 4. Titelen paa begge begynder med: In Nomine Benedicto Domini, Jesu Christi, og den sidste er tilegnet Domino Deo triuni Patri, Filio et Spiritui Sancto, Aeterno, Incomprehensibili, Omnipotenti et Misericordi.

9. ~~Kantisk Filosofi.~~ Christian Horneman. Johan Erik v. Berger. Anders Sandse Drked. Anders Gamburg. Johannes Boye. Michael Gottlieb Birckner. Overgang til det ny Aarhundrede ved Conrad Friedrich von Schmidt-Phisfelbet og Niels Trefchow.

Det kunde jo ikke slaa fejl, at Kants Filosofi ogsaa maatte komme til Danmark, hvor den har øvet sin Indflydelse endog langt ind i det ny Aarhundrede, men ikke fundet nogen selvstændig Behandling. Begyndelsen gjordes af en ung elskværbig Mand og grundig Tænkter, Christian Horneman (f. i Viborg 1759), der rejste (1791) til Jena, for at studere Filosofi under Reinhold, og efter sin Hjemkomst holdt Forelæsninger over den Kantiske Filosofi, men Sygdom nødte ham til at begynde senere, end han agtede, og de afbrødes ved Sommerens Komme. Næste Vinter døde han (den 23. Oktober 1793.) Efter hans Død bleve hans Skrifter ordnede af Johan Herman Spleth (f. i Odense 1768, † 1801), og udgivne med en Fortale af J. F. W. Schlegel.¹ De indeholde, foruden nogle mindre Stykker, sexten Forelæsninger over det spekulative Studiums Værd og Fortrinlighed, hvori han fremstiller, ophjser og forklarer Kant; men med første Del af Kritikken over den theoretiske Fornuft ender Forelæsningerne. Blandt de mindre Stykker er et imod det Mendelsøhnste Bevis a priori for Guds Tilværelse; og et Brev til P., om Kants Lære, at den fysiske Verden lader os i fuldkommen Uvisshed om et højeste moralsk Væsens Tilværelse, der kun kan udledes af Bevidstheden om de moralske

¹) Chr. Hornemans Efterladte philosophiske Skrifter. Rbh. uden Aar. Med Forsøg til Forfatterens Karakteristik (der, efter Erslev, er af Jens Bindeboell, Præst til Lids, † 1830.) C. Hornemanns Philosophische Schriften, aus dem Dänischen übers. von C. R. Boie und C. F. Sander mit einer Zugabe des Herrn Prof. Reinhold in Kiel. Altona 1796. jf. Minerva, Oktober 1793. S. 126. Steffens, Was ich erlebte 2,222.

Loves Nødvendighed og Gyldighed, hvis lovgivende Kraft dog paa ingen Maade betror paa et saadant Væsens Tilværelse, og af denne Bevidstheds Gjenstand, Harmonien imellem Sædelighed og Ulykkelig. For en ensidig Anvendelse af denne Lære var det at P. Collett, fire Aar efter, maatte miste sit Embede.

Ved samme Tid gjorde, efter Rahbeks Erindringer og andre samtidige Vidnesbyrd, en ganske ung Mand, megen Ofsigt, og satte i det mindste flere Kredse i Kjøbenhavn i en stærk Bevægelse. „Diabellisterne og de Ypperstepræster opløste et Skrig, som om Statsforfatningen og Religionen vare i Fare.“¹ Johan Erik v. Berger, en Søn af General v. Berger (f. i Faaborg 1772, senere Ejer af Seekamp i Holsten og Prof. i Kiel, † 1833) udgav et lille Skrift, som han kaldte Dagens Anliggende (1794).² Med en Slags Begejstring griber han den „Fornuftfriskhed,“ som den Kantiste Filosofi forkyndte. „Frankerigs politiske Gjensjældelse og det fra Tyskland udgangne store Fornustevangelium ere de tvende Hovedstraaler, hvis velgjørende Strømme udbrede Lys og Varme over saa stor en Del af det kultiverede Europa.“ „Det fornuftige Væsen er sin egen Skaber.“ „Hold hinc sløvgjørende Systemers gangbare Modsatning: Gjør dig lykkelig! ved Siden af det store Himmelbud, som den Vise af Rönigsberg fandt optegnet i Sandhedens Helligdom: Det fornuftige Væsen er alle sine Handlingers sidste Hensigt.“ „Kun ved udbortes Frihed og ved Tankens indre Oprigtighed kan Menneffslægten vandre stadigt frem til det Gode. Det ere de oplyste og selvtaenkende Menneffer, der skulle bringe den videre.“ „Det er et vanærende Ord:

¹) Walte Möllers Repertorium, 2,33.

²) Dagens Anliggende, et Ord til Danmarks selvtænkende Mænd. γυνὴς σιαυτοῦ. Kbh. 1794 (ifte 1795.)

vi ville tage Verden som den er. Nej, det ville vi ikke. Vi ville gjøre Verden til det, hvad den skal være, eller Verden er ikke længer for os, og vi ikke længer for Verden." „Dagens Unliggende," det er „hvad vi ved vor egen Kraft i dette Øjeblik skulle virke." „Vore kirkelige og borgerlige Forsatningers Forbedring er den myndige Tænkekræfts første Gjenstand." Skal den arbejde Statsforfatning og dens Bogtere standse vort Løb? Nej, „vor Løsning er Ret og Pligt." „Vi ere Borgere og Undersaatter ene og alene i Følge vores Villie," o. s. v.

I dette lille Skrift have vi i kort Begreb den hele Oplysning for os med dens Anvendelse og dens Følger: „Mennesket i sin oprindelige Nøgenhed," „almindeligt Broderskab," „praktiske Idealer," Kirken og Staten, og de almindelige selftabelige Unliggende: Opdragelsen, Fattigvæsenet, Lyndevæsenet, som han ogsaa har behandlet i et eget Skrift, Religionslærernes Forhold til sin Stand i Selfabet, som han gjorde til Gjenstand for en Afhandling (1795), o. s. fr.

Den kantistiske Filosofi fandt imidlertid ikke saa let Indgang; nogle, som Rahbek, dreve endog Spot med den Bevægelse, den vakte i Litteraturen. Om den end som System var fortræffelig, hvorledes kunde den opfattes hos os, der ingen forberedende Dannelselse havde til at modtage den, og hvilke Banfæligheder maatte ikke selve det filosofiske Sprog føre med sig. Rahbek var ogsaa falben paa at studere den kantistiske Filosofi, „for hvor man kom, og hvem man fandt, saa var det Kant paa hver en Randt, og det var ikke andet, end Darstellungen af Kant og Erläuterungen over Kant;" og han „spurgte, om den Mand da ikke kunde darstellen og erläutern sin Mening selv, siden han jo levede endnu, og bedst selv maatte vide hvad han mener, men der var han nær kommen ret an." Efter at have talt om Bindfilosofi, Bind-

industri, Bindlærdom, Bindpatriotismus, Bindliberalitet, Bindfrihed, Bindorthodoxi og Bindrigdom og hvad til Dagens Bindmageri videre hører; efter at have talt om de Landvinde, der herskede nogen Tid i vor Literatur, og om hin Følsomhedsvind, der kom fra det indre Tyskland, men omtrent i Aaret 1784 gik over igjen, vedbliver Rahbek: „Og vi havde sijn ren Luftning her i nogle Aar (den patriotiske), til vi begyndte at faa nogle franske Sybvestvinde“ (Indflydelsen af den franske Revolution), „men hvordan det var eller ikke, saa var de dels ved at fare over Tyskland blevet forvandskede, dels stødte de imod her paa saa mange Hjørner og Kanter, saa vi i Grunden ikke fik andet end stærkt Blæst, der fyldte os Dinene fulde af Støv, og ikke sjelden nogle slemme Hvirvelvinde. Nu omstunder synes det i vor Literatur at blæse op ad en Sydost, saa omtrent fra Königsbergkanten. Hvad følger det vil have, drifter jeg mig ikke til at sctre noget om, da jeg hidtil, sandt at sige, ikke har mærket til stort andet end Vind.“ „Tag Lønnen bort, og snarlig mister Dyden sine Gjæster, siger rettelig Baggesen; og skulde det formenes nogen at glæde sig til sin Gjærnings Frugter?“ Endelig endte det dog med en „Fredstraktat imellem Fyrstinden til Kantianien og Fichtenrige, og Fyrstinden af Wolferland, Leibnition og flere Stater. De have sluttet Fred efter Gubinde Fornuftens Paafaldelse.“¹

Hvad Rahbek her udtalte var uden Tvivl den almindelige Mening hos alle dem, der ingen Rede kunde finde i disse ny Forestillinger og Udtryk, der syntes at skulle tilintetgjøre hele den hidtil herskende Tro og det sædvanlige Sprog. Kantianerne følte Nødvendigheden af ved et Tidskrift, der blot skulde være for Filosofi, og hvis nærmeste

¹) Rahbeks D. Tilskuer 1797, Nr. 40. 1798, Nr. 6. og Nr. 19. 1799. Nr. 4.

Hensigt var at forsvare den Kantiste Filosofi imod dens Angribere, at virke paa den almindelige Mening. Hans Guldberg Sveistrup (f. i Ringsted 1770, Translator, Notarius publicus i Bergen, † i Slagelse 1824) forbandt sig med Collin og Høst, for at udgive Philosophist Repertorium, hvoraf der dog kun udkom et Bind (1798). Sveistrups Bidrag er ikke af nogen Betydning; han anpriste i Fortalen den ny Filosofi. „Det er til Forundring overraskende, siger han, naar man hører Akeantianere beskylde Kant for at nedrive Erfaringen, ham, hvis Philosophies Resultat det just er, at vi udenfor Erfaringen slet ikke vide noget.“ „Det er just en af Kants største Fortjenester, at han har indskrænket de syntetiske Sætningers Prioritet alene til vor egen Tænkeevne og Loven for dens Funktioner, og derved tilendebragt den uendelige Stridighed om Guds Tilværelse, Bestaenhed, og Verdens Evighed, Sjælens Tilværelse, Friheden. Han har beviist: at al Viden om disse Ting var blot Pra-leri. Hvilken Afbræk for alstens Sværmeri, Grubleri og Dvertro! Hvilken Lykke deraf for Mennefsheben!“ Paa et andet Steed siger han: „Spørg en Mand af nogenledes kultiveret (ikke stoleret) Fornuft, hvad han holder for, d. e. veed om Verdens Skabelse, Guds, Sjælens, Frihedens Tilværelse, Udbødeligheden, og han vil svare slet intet (her tales ikke om at tro og mene.) Spørg ham paa den anden Side, om han i et givet Tilfælde bør handle saa eller saaledes, og han vil strax affige Dommen. Men dette er ogsaa Resultatet af den kritiske Filosofi: meget lidt, men fast Viden, og megen Gjøren.“¹ Collin og Høst fratraadte

¹) Sveistrups Deuktion af Frykkesfriheden efter aprioriske Grund-sætninger, i Minerva, Juli 1797, indeholder paa et Par Blade kun almindelige Sætninger i en systematisk Ordning. For Resten var Sveistrup en af Frihedsværmerne. Det var nemlig (efter

Redaktionen, og i deres Sted kom Brødrene Ørsted. Den ene af disse, A. S. Ørsted, gav den kritiske Filosofi i Danmark sit første faste Grundlag.

Nogle Aar efter at J. F. W. Schlegel, der allerede 1789 var bleven prof. juris, havde lagt sig efter Kants Filosofi og derpaa grundet sine Forelæsninger over Naturretten, især paa Kants Lære om Moralloven,¹ vandt Anders Sandø Ørsted (f. i Rudkjøbing 1778), der var bleven Student 1794, Universitetets Guldbmedaille for sin Afhandling Over Sammenhængen imellem Dyd- og Retslærens Princip (1798), og i dette og næstfølgende Aar ophyste han den kritiske Filosofi ved Afhandlinger i Philosophisk Repertorium og i Minerva, især ved Polemik imod dens Angribere. I en af disse: Bidrag til at hæve en Misforstand mod Kants Moraltæori, tilligemed Anmærkninger over den kritiske Philosophies Skjæbne hos os,² bemærker han: „at der er saare faa, der kjende Kants Filosofi. Blandt Kants Foragtere er der kun en eneste, der prætenderer noget Bekjendtskab med Kants Skrifter, nemlig Rektor Bohe; thi Gamborg og Treschow høre langtfra ikke til den Klasse, skjøndt de have erklæret dem imod nogle Hovedsætninger i det Kantiske System.“ Derpaa ophyster han: „Udfalighedsprincipets Falskhed som Pligternes Kundskabs Princip betragtet.“ Men især gav Udgiveren af Jesus og Fornuften (Hørrebog) ham Anledning til, dels i Udførlig kritisk Revision af Religions-

Borch) ham, som Rahbel sigter til, naar han i sine Erindringer 4, 385 taler om „den Drømmer, som gjorde sig til af den visnede rasende Idee, en smuk mørk Midnatsstund at nedrive Erkearkitektokraten Ulfeldts Skamstøtte.“

¹) Naturretten eller den almindelige Retslæres Grundsaetninger, 1—2 D. 1798. Anden Udgave 1805. jf. Fortalerne.

²) Philosophisk Repertorium, Nr. 14 fgg

bladet *Jesús og Fornuften*,¹ dels i *Minerva*,² at lægge *Horrebovs* Uvidenhed for Dagen og sin egen *Styrke* i Kant og Fichte. Denne *Styrke* bestaar især i at anvende *Steder* af deres *Skrifter*, og at udbrage *Resultater* deraf; f. Ex. dette (i andet *Brev til Horrebov*): „For den konsekvente *Spekulation* er den hele *sandselige Verden* ikke andet end *Produktet* af vore *Forestillinger*. Det eneste, der binder os til den *sandselige Verden*, er det, at det er den os *anviste Sjære*, hvori vi have at realisere *Moralloven*.“

Forsaavidt som *Ørsteds* Bemærkninger theoretisk vedkomme *Kants* System have de for vor *Tid* liben, i alt *Fald* kun *historisk*, *Interesse*; derimod skulle vi ved et *Exempel* oplyse deres *Indflydelse* paa de *religiøse Forholde*, og den *Fortolkningskunst*, hvortil de maatte føre. I *Betragtningen* af *Symbolet*³ undersøger *Ørsted* „hvad *Methode* der maa bruges, for at virke *almen religiøs Oplysning*. Den kan ikke være anden end den *moraliske Fortolkning*, som *Kant* har bragt i *Forflag*, det er, at man *steds* tyder *Symbolet* til en *Mening*, som *stemmer overens* med *Fornustreligionens* *Grundsætninger*. *Symbolet* er ikke andet end *Betegnelse* af det *oversandselige*, og maa derfor *nøjere bestemmes*. Dog vilde *Fornustreligionen* ikke være *berettiget* til det *øverste Fortolkerembede*, hvis ikke de *anstillede Undersøgelser* om en *Åabenbaring* havde *betrygget* den et *afgjort og ufortabeligt Primat*; thi først i *Følge* det *erklærer* den med *Rette* alt hvad der ikke *indeholder* noget *gavnligt* for *Moraliteten* eller *endog virker* dens *Drivejsjebre* imod, for ikke at være *guddommeligt*, og *fordrer*, at al *guddommelig Skrift* skal have en til *Menneskets moraliske For-*

¹) *Philosophisk Repertorium*, Nr. 18. sgg.

²) *Ørsted* i *Minerva*, April 1799. *Jesús og Fornuften*. 1800, Nr. 12-17. *Ørsteds Breve til Horrebov* i *Minerva*, Juni 1800.

³) *Philosophisk Repertorium* Nr. 23. S. 360 sgg. ff. *Lyge* *Kothes* *Anstuelser* her foran.

bebring sigtende Mening." Det seer nu altsammen meget smukt ud, men hvad følger saa deraf? „Om den formentlige Aabenbarings Forfattere virkelig have forbundet en saadan Mening dermed eller ej, er et blot lærd Spørgsmaal, der kan interessere Granskeren i den menneskelige Forstands Historie, men ingenlunde et religiøst Spørgsmaal, der maa interessere ethvert Menneſte som Menneſte. Man spørger altsaa ved den moralske Fortolkning ej, hvad Skriftforfatterne virkelig have tænkt, men kun hvad de burde have tænkt, hvis deres Lære skal have Gubdommeligheds Præg. Kant kalder desaarſag denne Fortolkning med et saare passende Navn den autentiske; thi da den kommer fra Lovgiveren selv (den praktiske Fornuft), saa har den praktisk Gyldighed, om den end ikke skulde træffe de fortolkede Forfatteres Mening".¹ Det er dog, som enhver kan see, aabenbar utilladeligt, at lægge en anden Mening i Ordene end den de virkelig havde, for at de saaledes kunne vedblive at være Guds Ord eller gubdommelige, selv efter at deres virkelige Mening er puſtet ud af dem; og det er jendda glædeligt, at det ikke har gjort mer ondt end det kunde. Derhos anmærker han, at „den af ham foreslaaede Skriftfortolkning steds er bleven iagttaget af oplyste og veltænkende Folkelærere." „Grækerne og Romernes Moralphilosopher fulgte denne Maxime." „Endog Muhamedaner og Indere skulle vide at bringe en fornuftig Mening ud af deres Alkoran og Vedas." Og nu de kristne Præster? „De nyere saakaldte moderate Theologer have og vist følt, at den fornuftige Mening, de overalt ville finde i Bibelen, ej er den hermeneutisk rimeligste." Og saa et Exempel paa denne autentiske Fortolkningskunst: „Med vor Bibel gaar det na-

¹) Naturligvis bekræftes dette ved Citater af Kants Rel. innen d. Gränzen d. Vernunft.

turligvis bedre an, end med andre Følkeslags for hellige ansete Bøger. Saaledes kan Bibelens Treenighedslære bringes i den bedste Harmoni med Fornuften, naar den ej forstaaes efter Bogstaven, som her slaar ihjel. Man bør nemlig ej forstaa denne Lære om en tredobbelt p̄hysisk Personlighed (numerisk Forskjellighed), men om en mystisk (indlagt?) Personlighed. Gud, som den moraliske Verdens Overhoved, forener nemlig i sig tre specifikt forskjellige Kvaliteter, Lovgiverens, Regentens og Dommerens. I enhver jordisk Stat bør disse tre forskjellige Kvaliteter adskilles, fordeles til forskjellige Subjekter, — ellers bliver Statsformen et Despoti.“ „I Guds ethiske Stat kunne vi vel ikke tænke os forskjellige Væsener som deltagende i Bestyrelsen, men vi maa dog tænke os disse tre Kvaliteter som forskellige, og bestemme dem ved specifikt forskellige Egenstaber. Som Lovgiver maa vi nemlig tillægge Gud Hellighed, som Regent Algødhed, og som Dommer Retfærdighed. Tre Egenstaber, der indeholde i sig alt, hvorved Gud bliver til Gjenstand for Religion, og som ikke kunne identificeres uden Skade for den ægte Religion.“ „Selv de specielle Udtryk i Bibelen harmonere besynderlig vel med denne Fortolkning. At Sønnen f. Ex. snart sættes ved Siden af Faderen, snart underordnes ham, kan meget let forklares heraf; thi Regjeringen (den executive Magt) er Souverainen (den lovgivende Magt) fra et vist Standpunkt koordineret, fra et andet subordineret. At den hellig Aand siges at udgaa fra Faderen og Sønnen, harmonerer og med at forestille ham som Dommer; thi den dømmende Magt er en Udflydelse af den lovgivende og den udøvende tillige.“ Paa denne Maade hører altsaa den bibelske Treenighedslære ogsaa til den almindelige Fornuftreligion (Kant har jo desuden viist, at „den ikke er den kristne Tro egen, men ogsaa findes i alle andre

kultiverede Folks Trosbekjendelse"); og hvis Gud ikke var tre-
 enig, — saa vilde han være en Despot.

Orstedes Overlegenhed slog endog dem, der, som Rector Oluf Worm, allermindst havde Sands for den ny Læremaade. „Orstedes Prisstrift (nemlig om Dyds- og Retslærens Princip), skriver Worm til Nyerup, er en nydelig Ting; jeg beundrer denne unge Forfatters Lærdom og Fortrolighed med den kantistiske Filosofi. Men den har ligesaa lidet overbeviist mig som alle de andre. Jeg finder deri de samme for mig uforstaaelige Ting, de samme Postulater uden Bevis, blot støttede paa Kants Autoritet. Hans Dyst med Bohe kunde jeg godt lide, thi denne Karl holder altfor stærkt paa Paradoxen.“ Han troede imidlertid ikke paa Varigheden. „Sært er det, vedbliver han, at den gamle Misbrigh paa sine gamle Dage er bleven saa kantianst; ellers mærkeligt nok, hvor snart og almindeligt filosofiske Systemer kunne blive Mode, men Erfaring har og lært alle Moders Stjæbne.“¹ I sine sidste Skrifter taler ogsaa Orsted selv om denne sin første Forfattervirksomhed, udbæver den gavnlige Virkning af Kants rene og kraftfulde Moral, men bemærker tillige, at det ikke varede længe, førend han frigjorde sig fra dette Systems Vænker; „disse hans første Arbejder kunde ikke være af noget blivende Værd, ligesom han og forlængst har opgivet dem“.²

De øvrige Forfattere, der hidtil enten som Thge Nothe fængsledes i Uhyksaligheds læren eller efter thste Filosofers Exempel forbandt Uhyksalighed og Dyd i adskillige Kombinationer, bleve efterhaanden dragne ind i den Kantistiske Filosofis Kred, som de snart anvendte, snart bestrede. „Tænkingens

¹) Oluf Worms Brev til Nyerup 1798, i J. Møllers Nyt theolog. Bibl. 19, 180.

²) Af mit Livs og min Tids Historie, 1, 36. Om den danske Stats Dyretsholdelse i dens Helhed, S. 5.

Formaal var nemlig, efter en Bemærkning af Birkner, Dyden og Uhyggesaligheden, og man var kun uenig om, hvilken der skulde sættes først."

Anders Gamborg (f. i Kirkehvalsø i Sælland, hvor hans Fader var Præst, 1753) blev, efter en fleraarig Udenlandsrejse, Provst paa Regensen (1788) samt overordenlig Professor i den praktiske Filosofi, og ordenlig Professor i Filosofien (1796). Formedelst Tilfidsbesættelse fik han et Anfald af Sindsvirring, „i hvilken han nær havde bræbt sig selv“, men som ophørte da han fik sin Afsked (1803); derefter levede han i Roeskilde, indtil han atter drog til Kjøbenhavn, hvor han døde (den 11, ikke den 4, September 1833). Efter nogle Arbejder henhørende dels til Moralfilosofien (Forstjæl imellem Dyd og gode Handlinger 1783), dels til Tidens Anliggender (Betragtninger over Børnedødsfaldet 1786), vakte han i den theologiske Verden en stor Opsigt ved sit Skrift Nyfa, der først udkom i en tykt Oversættelse, derpaa samme Aar paa Dansk (1790). Fortællingen i Genesis om Synedalsbæltet var hidtil forklaret paa adskillige Maader; ingen af dem vare tilfredsstillende, hverken Jerusalems eller de fjætteste. Nu havde han fundet det. Fragmentet i Genesis indeholder en Slags Forklaring over en ægyptisk Hieroglyphe, det er en, men ravgal, Fortolkning af en ægyptisk Billedskrift. Hverken Hegel eller Rosenmüller eller hvo der ellers have fortolket det, have truffet det rette. „Det støder saa aldeles imod alle fornuftige Begreb om det højeste Væsens Egenheder, at selv de ivrigste Tilbedere af de jødiske Skrifter have maattet erklære den bogstavelige Mening for Galimathias.“ Men herved var det en uheldig Omstændighed for Gamborg, at han ikke havde nogen virkelig ægyptisk Billedskrift for Dje; det lod sig ikke bevise, at den hos Norden virkelig havde givet Anledning til Forklaringen i Genesis. Nu skulde der altsaa kon-

strueres en Billedskrift eller et Maleri, som kunde passe dertil, og dets oprindelige Betydning udfindes. Derved kaldt det hele i Stykker for ham, og Kritikken (af L. Smith, H. S. Birch og J. H. Rørbye) havde let ved at stemple Nysa som ufilosofisk Tant, dumme Usimeligheder o. desl.; men den gik videre, den beskyldte ham for et uudsluffeligt Had til Kristendommen, og kaldte ham en ægte Broder til Voltaire og Bährdt. Han forsvarede sig i et Anhang til Nysa.¹ Herved kom det Spørgsmaal til Undersøgelse, hvorvidt deslige Skrifter burde skrives paa Latin, for at undgaa For-

¹) Nysa ober philosophisch-historische Abhandlung über Gen. II. III. Nach einem dänischen noch ungedruckten Original. Cleutheropolis 1790. Nysa eller filosofisk-historisk Undersøgelse over Gen. II. III. Cleutheropolis 1790. Tilregnet Prof. J. Baden. Anhang til Nysa, anlangende Kritikerne over samme. Svar paa Bedømmelsen af Nysa, i Kritik og Analyse, Nr. 21 - 24 (af Løbe). Fremdeles: Recensionen over Nysa. Andet Dylag. Med lærde og dybsindige Randglosser. Kbh. den 24 August 1790 (Aftryk af Recensionen med nogle Udraab imod den). Hieroglyphiske Oplysninger over de lærde og dybsindige Randglosser, som ere tilføiede det andet Dylag af Recensionen over Nysa. Kbh. 1790 (Randglosserne med Figurer til hver). Beskrivelse over den høiere Kritik. Udgiven efter Tidernes Leilighed i Anledning af Nysa. Kbh. 1790 (ikke 1799) (af J. B. Benzen. Det er en Oversættelse af en tykt orthodox Afhandling om den saakaldte højere Kritik som et Middel til rent at tilintetgjøre det Gamle Testaments guddommelige Anseelse, hvilket man vel ogsaa snart vil forsøge paa det ny, o. s. v.) Den menneskelige Fortand i Evsb. Et Pendant til Bogen Nysa i Anledning af den over samme i Nr. 40 af Kritik og Antikritik indførte Recension. Kbh. 1790. (efter Nyerup af J. B. Møinichen: Mandens gode Billie fortjente ikke at lønnes med Forbaanelser. Moses og de hebenste Stribentere have rimeligvis deres første Idee om Verdens Oprindelse fra Egypterne. En ægyptisk Hieroglyphe har givet Anledning til det første Kap. i Genesis; hvorfor da ikke til det andet og tredje?). Christian Hansens Liv og Levnet, samt korte Reflexioner over Religionen, Historien, Kongen af Preussens Skrivter og Dr. Prof. Gamborgs Nysa. Kbh. 1791. (Noget løs Snat S. 275). Udtog af Dr. Prof. Gamborgs Nysa med Bemærkninger af J. J. Friis. 1792.

argelse. Sjøndt denne uden Tvivl blev vaft, maaskee endnu mere ved Theologernes Iver end ved Bogen selv, som Læge-
mand jo ikke kunde forstaa noget af, fandt ingen Tiltale Sted fra det offentlige Side.

Efter flere moralsfilosofiske Afhandlinger (Undersøgelser om hvad der er Bligt, 1794, Om Selvmord, 1796, som han anfaae for en Sygdom) gjorde Gamborg atter Opfigt ved Jesu Moral (1799) som „en overspændt Kantianer“; og Ideer om et almindeligt Sprog, men især Læsekunsten, Logologien eller den Kunst at lære Børn at læse, bestjæftigede ham, med noget Bslæt af andre almennyttige Undersøgelser, meget og længe, lige til hans Død (1797—1833). Der er ingen Tvivl om, at han derved har ubrettet adskilligt godt, om end i snævre Kredse.¹ Men i Almindelighed gif hans Ideer saa vidt, at de stødte fra. Som dybere Tænker og et levende Aftryk af sin Tid kunde han ikke blive staaende ved Menneskene og de menneskelige Indretninger. Naturen selv maatte blive bedre; man maatte ikke blot forstjønne, men ogsaa forbedre den. Det udførte han i et Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove.² Ligesom man var kommen under Vejr med, at Mennesket ingen medfødt Ideer haver, men modtager alt igjennem Sandserne, ved Opdragelse og ved Erfaring, saaledes havde Englænderen Barrington³ oplyst ham om, at heller „ingen Fugl har nogen medfødt Ideer af de Noder (den Sang), som ere egne for dens Art, men

¹) Det gaar især ud paa at lære Børn at læse uden at stave, hvilket ingen Lykke gjorde, men jo nu er optaget i Skolen, og i Forbigaaende paa Rettskrivningen. Han skriver f. Ex. „Græter og Romere have lært deres Børn at læse uden Staven. Hvorfor skulde vi ikke også kunne gøre ligeledes?“ See hans Afh. om Læsekunsten, Minervas Stavelsesbog, Syllabarium Minervæ, o. fl. Smaaafskrifter.

²) Scandinavisk Museum 1800, I B.

³) I en Afhandling i Philosophical transactions for 1773.

enhver lærer sin Arts Sang af sin Fader." Kanarifugle have derfor i Grunden ingen Sang, det ligger i Faderen og Opdragelsen, og overløbte til sig selv vilde Fuglene ligesaa libet synge, som Menneftene tale. „Barrington havde feet to, der vare bragte ligesaa de kanarifke Der; de sang ikke. De fleste Kanarifugle, som komme fra Tyrol, ere opbragne af Forældre, hvis Stamfader havde været oplært af en Rattergal." Eigervis, kunde man vel sige, som visse Folks Børn af en fransk Gouvernante lære en bedre Udtale, der vissefelig kan forplantes igjennem Slægten. Hamborg havde altsaa fuldkommen Ret til at slutte videre: „Kan Spurven lære at synge og forplante den lærte Sang paa sin Afkom, hvad er da lettere end at lade Spurvene lære forskjellig Slags Sang, og saa sætte dem i Frihed. Læg Spurvenes Æg under Kanarifugle, og lad Ungerne opdrages af dem! Da de her lige fra Fødselen ikke høre uden Kanarifugles Sang, saa vil de naturligvis ogsaa lære samme til Fuldkommenhed. Naar man saa lader disse Spurve flyve, saa vil de naturligvis forplante deres Sang paa deres Unger." „Ved faadan Forædling torde vore gemene Graaspurve med Tiden stikke Kanarifuglen ud." Og paa lignende Vis kan man ved „en mangfoldig Omvevling af forskjellige Slags Fugles Æg frembringe en uendelig Forskjellighed i en og samme Skovfugls Sang", o. s. fr. Thi Enden er ikke endda, hvilket man kan læse sig til i Afhandlingen selv. Helligere var han, da han, som Botaniker, paa Nørrebro frembragte ny Arter af Meliliker, hvis Afkom „endnu leve trindt om i Kjøbenhavns Forstæder."

Hamborg foredrog den praktiske Filosofi. Steffens havde hørt ham. „Foredraget var et løst Raisonnement, en Blanding af Naturret og Sædelære, en Komposition af Drift og moralsk Forpligtelse. Den lette Behandling gav Foredraget

en vis Interesse. Han syntes at leve stille, ensomt og indeluttet i sig selv, og talte i sine Foredrag mere ind i sig selv end ud af sig.¹

Gamborg var en ren og dyb Natur, der gik tilgrunde i sine Omgivelser, i materielle Næringsforger² og Tidens aandige Anstuelse. Den Mand, der tænkte sig til, at „Nydelse af sin Tilværelse er den højeste Lykkeligbed“, havde i sit virkelige Liv kun Savn, Gjenordigheder og Lidelser, og den Trøst, at man efter Døden kan blive lykkelig, „i det mindste, naar denne ingen ubehagelige Erindringer har bragt med sig fra denne Verden.“³ Ved denne Filosofi maatte Tilværelsen sønderrives.

Lykkeligbedslæren bragtes i System af Johannes Boye (f. i Rjøbenhavn 1756, Rektor i Naastov 1783. † 1830.) Efter nogle Afhandlinger om Skolevæsen og Dphsning (i Minerva 1791) nedlagde han Frugten af sin Spekulation i Statens Ven (1792), og stillede sin Lykkeligbedslære imod Rants Dydslære. „Ved udbortes Frihed, siger han i Tilsegnelsen, har han forskaffet sig den indbortes. Sluppen ud fra Censurens, Hierarkiets og Skikernes Nag fik han Mod til at trænge sig igjennem Mørke og Fordomme frem til Naturens solrige Tempel. Her fandt han Dphsning at spadsere Haand i Haand med Rolighed. Her fandt han Lykkeligbed, som i saa mange Aarhundrede var af geistlige og verdslige Tyranner forjaget fra det menneskelige Rjøn, længselsfuld at

¹) Steffens, Was ich erlebte, 2, 19.

²) Man maa erindre sig hvorledes Embedsmænds Kaar vare den Tid, da „en Fjerding Smør kostede 500 Rd.“

³) See Kilderne hos Erslev, deriblandt Brudstykket af Gamborgs Selvbiografi (ad vitam nostram, 9 x. br. 1821) i Dphs Materialier Nr. 90 (1836) og Retkolog i Nr. 95 og 96. (Naass Brev til Gamborg, den 29 Juli 1824, om Moderersmaalets Optagelse i Læsebogen, i Nr. 92).

fulke efter igjen at forenes med de borgerlige Selskaber. Her saae han den velopdragne Kunst at isøre sig Naturens lette Klædning. Udvortes fri sølte han først, hvor lykkelig det kultiverte Menneſte kan blive." „Han har, siger han i Fortællingen, gjort det, som enhver bør gjøre, der ikke vil lade sin Ungdoms Undervisning være blot Fordom: han har begyndt med at tvivle om alt. Han har gjort sig selv urolig efter Sandhed, og ej holdt op, før han igjen blev rolig. Saaledes er det hans egne Beroligelser han fremlægger. Det er kun hans private Meditation. Men det er hans faste Overbevisning, at de Lærdomme han lærer, naar de kraftigen bibringes, vil give Menneſtene ædle Begreber om sig selv, gjøre dem til rolige og dulige Borgere i Staten og til lykkelige Indbyggere i Verden." Hvad maa man da først komme ud over? Er det at spørge om? Alle Kristendommens Fordomme: ingen Arvesynd, og ingen evige Helvedsstraffe. Det vilde være en dejlig Lykkelighed. Og da man rev ham i Næsen, at efterſom Kants System var sandt, maatte hans være usandt, saa maatte han ogsaa bestride det. Han fremsætter det; det er nok. Naar Boye har Ret, saa maa Kant have Uret. „Uheldig Fremstilling af det usande har større Kraft end sthykkevis Gjenrivelse." Og Boye har Ret, Præsterne maa saa sige hvad de ville,¹ han appellerer til Menneſkets, til alles naturlige Følelse: „Lykkelighed er Maalet for alle Bestræbelser. Der er uimodsigeligt intet, hvori alle

¹) Der gaves, som man seer, endnu Præster, „der ansaae Boyes fortræffelige Bog for en hættersk farlig Ting, fordi der staaer: Ingen Arvesynd, og en vis Mand i Standen, som dog hverken manglede Geni eller et Slags Erudition, har kaldt den Satens Ben isteden for Statens." Et Par Ord for Landsbypræsterne, i Minerva, Oktober 1793. ff. Schellenbergs Bemærkungen über Kopenhagen, S. 97.

Mennesker uden Undtagelse ere mere hinanden lige, end i Bestræbelse for at gjøre sig lykkelige. Og i al Lykkelig-
 er Fornøjelse det væsentlige, eller rettere: Lykkelig-
 Udbytte over en varig Række af Fornøjelser. I alle vore
 Bestræbelser for Velstand, Lykke og timeligt Vel er det, naar
 vi komme til Enden, dog ikke andet end Fornøjelse vi efter-
 tragte, og hvad der ej lover os den, det foragte vi som ubu-
 ligt til vor Lykkelig-
 Et Liv tomt paa Fornøjelser er
 uudstaaeligt. Det er Mangel af rigtig Kundskab og Smag
 paa Fornøjelser, som gjør Menneskene ulykkelige her i Verden."
 „Der er to Arter af Fornøjelser: de sandfelige og de aande-
 lige, og en tredje Art blandet af begge. De have deres
 Sæbe i Sjælen, hvad enten nu Sjælen er en ulegemlig
 Substant eller ikke, det er en uopløselig Sag, der ej ved-
 kommer vor Undersøgelse.“ „Det almindelige i alle Sjæ-
 lens Handlinger er en uophørlig Bestræbelse efter at tænke.“
 Herfra udgaar de intellektuelle Fornøjelser. „Dyd bestaar i
 Færdighed og Smag paa moraliske Fornøjelser; den kaldes
 dydig, som finder Fornøjelse i at befordre ligesaa vel Næstens
 Lykkelig-
 som sin egen.“ „Vor Lykkelig-
 Evner kan
 aldrig blive mættede. Have nu alle Mennesker immervarende
 Evner til Lykkelig-
 saaa have vi ogsaa alle til alle Tider
 Rettighed til Lykkelig-
 Enhver Evne er ligesom en af
 Skaberen givne Anvisning. Den er en Fordring paa Na-
 turen, som vi maa søge at gjøre os betalt.“ „Naturen kan
 ikke snyde. Har den givet mig Drift til en Ting, saaa Snyder
 jeg ikke om jeg følger denne Drift. Jeg bør alene see til,
 at jeg følger den rigtigt efter de mekaniske Love, som ere
 forestrebne alle Kræfter.“ „Man kan ikke bevise, at den, som
 har en medfødt Drift, er pligtig at opoffre noget af denne
 Drifts Tilfredsstillelse for en andens Skyld. Det var at
 handle imod sig selv og mod Naturen.“ „De timelige Lov-

givere have vogtet sig for at modsigge denne Grundlov. Ikke mindste Forbring havde de vogtet at gjøre paa Belvillie mod Næsten. I ingen oplyst Stat befatter man sig med disse Godhjertigheds Handlinger at foreskrive. Man har kaldt dem ufuldkomne Pligter, som ikke kan aftvinges. Jeg er mig selv nærmest, er et Svær, som ligger færdigt i alles Munde, naar man forlanger mindste Afskrædelse. Der handles efter denne Grundfats overalt. Stoiker og Epikuræere, Kristne og Hedninger, Unge og Gamle følge troligen denne Sats, saavel i ældre som nyere Tider. Der kan altsaa ikke være Tvivl om dens Rigtighed." Men der gives dog noget, der kaldes Dpoffrelse? Ja, „den højere Dyb er Dpoffrelse," og havde Kristi Være været fulgt, saa havde vistnok Folkeslægten i den kristne Verden (det nægter han dog ikke) været større og ædlere. Men „Dyden viser sig deri, at man kan føle Fornøjelse i at begaa Dpoffrelse til Næstens Vel. Kan Menneftet ikke finde Fornøjelse i at være dydigt, saa er han vist heller ikke forbundet dertil." Selv Troen paa Udødelighed og Forsyn ere ham intet uden som fornødne til vor Lyksalighed. Endelig betragter han „Dplysning nødvendig til Lyksalighed. Den kultiverte Dyb er Menneftets højeste Lyksalighed, og det er Dplysning, der kultiverer Menneftet til Dyb, indvortes Frihed og Dplysning. Den, der ikke har Frihed, men er undertrykt af uselftabelige Lidensflaber, kan hverken sympatisere med det offentlige Vel, heller ikke kan han begaa nogen (borgerlig) Dpoffrelse. Og Dplysning, Forjagelse af Bankundighed, Fordomme, o. s. v. er det eneste, som kan bringe et fordærvet Folk tilbage til Storhed."

Tilvisse er der foregaaet en stor Forandring. Før, men det er rigtignok længe siden, vilde man være salig, og mente at blive det ved Troen paa Jesus og hans forløsende Blods Kraft; Verden var en Jammerdal. Nu vilde man

være lykkelig; Herligheden skal allerede begynde her, og Vejen til den er Oplysning.

Og den skal stride fremad, og Eftertiden skal forbydes over vor Daad. „Vore Tider ere tilmed saa ubviklede, at en for hele Europa vigtig Katastrofe kan ikke være langt borte. Explosionen vil snart høve vore Dren. Alle Sjæleevner, de spekulative og de virkende, ere satte i Gang; man vover at sætte det i Værk nu, som man næppe før torde tænke.“ „Værerige og vigtige ere Dagene vi leve ubi. Efterkommerne ville rejse i Vejret, naar de tale om vore Tiders store Bedrifter. Af vore Dages Krønike vil de tage Stof til deres sublimeste Tragedier, og vore store Mænd vil ofte træde frem paa Eftersløgtens Theatre og omspille deres Rolle.“ Som det hos Shakespeare hedder:

How many ages hence
Shall this our lofty scene be acted o'er
In states unborn and accents yet unknown.¹

Dette Skrift bør ikke oversees. Der gives næppe noget klarere Bevis paa hvor sønderreven Tiden var, end at denne Bog, hvis Stil den Gang ansaaes for klassisk, en „høgst ytlig bok,“ siger den svenske Kritiker, en „framställning af Evdämonismens lära, utan nyhet, utan skärpa och utan qvickhet,“ en dumbristig Selvforgubelse, der ender med Tidens Forgubelse, kunde gjøre saa stor Lykke. Sidste Del (1814), „sant fuldkommen ubemærket till Lethes botten.“

Til at udbrede filosofisk Dannelse virkedes der ogsaa af

¹) Statens Ben, 1 B. 1792 om den private Lykkeliged. Andet Dylag. Dget og Bedret 1796 (med latinske Typer.) — 2 B. 1797 om Ret og Stats Dphav. 3 B. 1814 om Næringsveje, Folkemængde og Rigdom. See, foruden Riberne hos Erslev, Svea, 14 S. eller Ny Røjd 2 S. (Uddrag i Kjøbenhavnsposten 1833, Nr. 118.)

J. Collin, J. Thomsen, J. H. Spleth,¹ E. G. Rimmild, samt til Brug ved Undervisning af L. Smith. Men imedens Spekulationen i sin abstrakte Form kun vandt faa Yndere, blev Kantianeren Birckner maaffee den navn kundigste Mand paa sin Tid ved Filosofiens Anvendelse paa de politiske Forholde.

Michael Gottlieb Birckner, „efter en bekendt Ufsit kaldet den danske Garve“ (f. i Kjøbenhavn 1756), mistede som Barn sine Forældre, og blev antaget i Søns Sted af en Borger i Kjøbenhavn, Adolf Kersløv. Efter at have været Kapellan ved en tyyst Menighed paa Vesterlands Føhr, blev han (1792) residerende Kapellan i Korsør († 1798.) Han var opdragen med en Datter af Kersløv, der siden ægtebe Johannes Boye, og var gift med en Søster til Ehr. Horneman. Megen Sensation vakte han allerede ved sine frimodige Afhandlinger om Abelen (Skal man undertrykke Abelen? i Minerva 1790) og om Trykkefriheden (i Minerva 1791), samt ved Besvarelsen af det Spørgsmaal: Hvorfor tale Menneskene i deres Selskaber saa lidet og sjelden om Gud og Religionen?² (i Minerva 1792); men en næsten utrolig Virkning gjorde han, just paa den Tid, da Trykkefrihedens Indskrænkning var Gjenstand for alles Frygt, ved sit berømte Skrift Om Trykkefriheden og dens Love (1797) og Videre Undersøgelse

¹) Der gjordes Forsøg paa at udgive en Samling, mest Oversættelser: Philosophiske Afhandlinger til Sandheds, Dyds og Smags Udbredelse. Første Saml. Kbh. 1798, hvori der findes Oversættelser af Dvønnævnte, og en Afh. om Eitertryk af E. Fr. Laasén, efter det Kantiske Rettsbegreb. Ogsaa N. Schow lagde sig efter Filosofien (see hans Afh. om den nuherkende Skepticisme eller Kritik i Philosophien, i Vidensk. Selsk. Skr. for 1801 og 1802.)

²) Et af en Privatmand udsat Prisspørgsmaal, som ogsaa blev besvaret af F. L. Bang, der vandt Prisen og N. N. Suhr. Det blev ogsaa behandlet af P. Paludan (i Magazin for Læbende.)

om Trykkefriheden og dens Love (1798.)¹ De hidtil gjældende Love vare utilstrækkelige og modsigende; denne Undersøgelse var historisk. Trykkefriheden maatte være uindskrænket, Regjeringsformen og dens Forandring, Regjeringens Handlinger, den herskende Religion og Religionen overhovedet, Embedsmandens Færd og Borgerens Værd, alt maatte overgives til fri Undersøgelse; det var Sætninger, som ingen endnu havde udtalt med saa megen Alvor, saa inderlig Overbevisning. Hvo skulde tro, at det i Danmark ikke med Omhyggelse og skjult, men aabenlyst torde siges, at Revolution, Forandring af Statens Forfatning, maatte begyndes og fuldføres, om end helst ovenfra, fra Regjeringen, der jo ingen anden Forpligtelse havde paa sig end at bevare den uindskrænkede Magt; at det er langt fra ingen strafværdig Forbrydelse at sige, at den indførte og bestaaende Konstitution ikke er bleven indført paa en retmæssig Maade; at det forudsættes som noget der ikke nu behøver at bevises: at herskende Religion og herskende Kirke i og for sig selv er en Fornærmelse mod Menneskeforstanden; at et fornuftigt moralsk Væsen kan kun forpligtes af sin egen Fornuft og sin egen Villie? Det vil da ikke være paafaldende, at han med samme Frihed anbefaler andre Reformer, f. Ex. taler om ciceronianst Pølsesnak og sirlig Monsens, at det latinske Sprogs Skrivning nu næsten maa regnes iblandt de unyttige Kunster, som i det daglige Livs Spøser ikke kan anvendes, og hvis hele Brugbarhed indskrænker sig til dem, hvis Raab eller andre Omstændigheder nøder dem til at skrive Disputatser og Pro-

¹) Det sidste især imod Schlegels Erindringer imod Birckners Skrift (i Astræa), samt Anmeldelserne af Collet (den, hvorfor han blev affat) og J. Baden. Schlegel havde faaet Ark for Ark af Birckners Skrift, efterhaanden som det blev trykt, med den Hensigt for Dje at befri det.

grammer; at han, som en af Statens første Fornødenheder, krævede en kort, bestemt Lovbog, saa at man ikke i hundrede Bind maa eftersøge hvad der er Ret og Uret, og at Retten maatte forvaltes uden Betaling, at Dommere og alle til Rettens Pleje fornødne Personer blive salarerede af Statens Kasse; at han raader til Reblæggelsen af store Seminarier, og anbefaler Oprettelsen af Præsteseminarier, o. desl. Det Mød, hvormed han stillede sig imod Regjeringen, uden Djerthed, men af et oprigtigt Sind, just da alle Sjæle vare fulde af Frygt for den ny Trykkefrihedslov, der som et truende Sværd hang dem over Hovedet, omgav ham paa den Tid med en Slags Martyrlands, som det ingenlunde kan være Eftertidens Hensigt at berøve ham, men for os er han dog især kun mærkbærdig som den fuldenbte Rationalismes Afbillede. Der er kun een Tanke, der fylder hans Sjæl, eet Maal har han for Øje: Moralloven; han stirrer, som Schlegel bebrejder ham, altid kun paa eet Punkt; han er ligesom besat af Moralloven. Den verdslige Lov, Retfærdigheden, er den almindelige Villie, ikke de Manges, ikke de Flestes, men den almindelige; Publikum er ikke Peer eller Pool, men den almindelige Fornuft. Man skulde tro, at han var forryktet, forrykt, det er han ikke, han er kun Kantianer. Saa dyb Følelse han end bar i sit Hjerte, saa fornægter han den, for at hylde Forstanden, ene og ubelukkende; for denne Stemning er Kjærlighed intet og Venstab intet og Kunsten intet. „Kjærlighed til Fædrelandet er en Følelse, og det en Følelse, der, lig alle vore andre Følelser, er udsprungen af Egenkjærligheds Rod; naar man vil tale bestemt, kan den aldrig fortjene at kaldes en Dyd og endnu mindre en af de ædelste og højeste Dyder; den er ikke stiftet til at være Objektet for nogen moralsk Befaling.“ Heller ikke Venstab, „saa hellig end denne Følelse altid er for ethvert godt Menneſte; det

højeste den kan frembringe er Legalitet." „Hensigten af Kunstens vittigste og skjønneste Produkter kan kun være Fornøjelse." Saa kan da „Jesu Bub (Jesus hedder han altid, ikke Kristus, Messias): Elst Gud, ikke rettelig forstaaes, førend det forvandles til: Ryd Gud!"¹ „Den kritiske Filosofi er et stort Værn imod Bantroen (man beskyldte den just for at være selv Bantro), ved den bliver Kristendommen først til hvad den bør være. Naar Forsoningslæren bliver rigtig forklaret og aflæbt sine, Kristendommen uvedkommende, jødiske Billeder, saa indeholder den en Sandhed, som ingenlunde er anstødelig for Fornuften. Man maa lade Hovedforestillingen staa urokket, men substituere en uskadelig symbolsk Handling, og overhovedet modificere det hele saaledes, at alle de gamle, for Guddommen uværdige, for Moraliteten skadelige Følger ved den ny Modification falde bort; skjøndt han ikke dermed vil paastaa, at de første Kristendommens Bekjendere har tænkt sig alt dette ved Jesu Forsoningsbød saa tydeligt, som han har fremsat det." „Religionslæreren er forpligtet paa de Symbolske Bøger ved sin Embedsøde, men han begaar ingen umoralisk Handling, fordi han forklarer en Lærebbygning, endskjønt den efter hans egen Overbevisning er vilbfarende, og han er kun forpligtet til at foredrage de moralske Lærdomme i Forbindelse med visse en bestemt positiv Religions Lærepunkter, under den Betingelse: saavidt disse Lærepunkter findes grundede i Bibelen, og — saavidt som det kan stemme overens med hans Bestemmelse at være Almuens Lærer."²

Saaledes kan selv det reneeste Gemt, den ærligste Sjæl

¹) Afhandlingerne om Skærlighed til Fædrelandet og Om Kristendommens højeste Moralprincip, i Saml. Str. 4 D.

²) Videre Undersøgelse om Trykkesfriheden og dens Love, i Saml. Str. 2 D. jf. om Mirakler, Spaadomme og Troen paa Bibelen i Afh. Om den geistlige Stand, i Saml. Str. 4 D.

ved en ensidig Forstandsforvildelse forvandle den simpleste naturlige Sandhed til Falskhed og Løgn; og en utallig Skare af Tidens Lærere fulgte ham ad denne Vej, fordi de ikke havde nogen anden Udvej. De havde et uopnaeligt Hværv, at forbinde Kristendommens Dogmer med Tidens Dplysning; deres Stilling var fortviblet, og man truede med rent at affstafte dem. Saa maatte ogsaa Virkner selv oplyse, hvorlunde de protestantisk kristelige Præster, just formevelst deres Lærdoms Mand, der er ganske praktisk, gjøre virkelig Nytte, de fremme Dplysningen.¹ Kristendommen selv var banklyst.

Længe efter sin Død beholdt Virkner det Ny, han havde vundet ved sine Skrifter; længe ærebes han som en mandig, tænksom, sandhedskjærlig, frimodig Mand, som han virkelig var; han var efter den svenske Kritik, „tillige begavet med et vist harmonisk Maadehold, som man sjelden træffer hos Skribenter, der eje blot Skarpsindighed, men hverken Lærdom eller Fantasi.“ Kun meget enkelte Stemmer høvede sig imod ham. Oluf Worm skrev til Nyerup (1804): „Den store Virkner har jo demonstreret, at Fædrelandskjærlighed er en barnagtig, umoralisk Ting. O over denne Kosmopolitisme!“ „Hvor længe vil man dog blive ved at indbilbe os, at denne vistnok agtværdige Mand og gode Hoved var en stor Tænkter og grundig Filosof. Denne hans Afhandling (om Kristendommens Moralprincip) er i højeste Grad overfladisk og fuld af skæve løse Tankter, og han skal sættes over Garve! Rahbek var og her den første, som stødte i Basunen, og den drøner endnu. Der har i mange Tider ikke været mindre selvstændig Tænkfrihed i at filosofere end i de to sidste Decennier; hvad man seer, saa bærer det den Kantiske Kritiks Præg, bygger paa hans Hypoteser, forud-

¹) Afh. Om den geistlige Stand.

fætter hans Postulater, er formet efter hans Læst. Si Kant non cantasset, Ceteri non saltassent." ¹

Skjøndt Borm ogfaa mente, at Schlegel tydelig havde viist det grundløse i Birckners Skrivefrihedsnaak, vil hans Navn dog stedse bevaeres i Trykkefrihedens Historie. Ogsaa som dansk Stilist vil han mindes, om end J. Møllers Udsagn, at han „i Udtrykkets Klarhed og Stilens Ynde overgik Tyge Rothe og alle ældre,“ ikke hjemler ham Ret til for den tilkommende Tid at være et Mønster. Det ensformige og hyderlig bornerte i hans Tankestof berøvede ham Afgang til Stilens Rigdom, og ikke i denne magre Tankeregion, kun i Jbeernes Fylde, findes den sande Ynde. Det bedste, man kan sige om hans Stil, og det gjælder endda kun om enkelte Partier, er det samne, som nogle have fremhævet som Kants Særkjende, at den besidder en glindsende Tørhed, „eine glänzende Trockenheit.“ Marthyr for den gode Sag, hvilket hans Venner og han selv frygtede, blev han ikke. „Jeg kan, sagde han til Rahbek, da de sidste Gang talede sammen, læse for Børn, og min Kone gjøre Fruentimmerarbejd, og altsaa selv give Slip paa Kapellaniet, hvis jeg ikke forflyttes.“ Under trange Raar og med et ved Arbejde nedbrudt Helbred sad han i et ringe Raal, og var netop bleven befordret til et bedre, da Døden bortrev ham. Rahbek gav ham det Bidnessbyrd med i Graven: ² „Ingen blandt vore Stribenter har forenet skarper og lysere Tænkning med mandigere Veltalenhed, ædlere Frimodighed med uskelligere Bestebenhed, været paa een Gang renere for Mennefefrygt. og for Personligheder og Vedstthed, nidkjærere for det almene Tarv og uegennyttigere for sit

¹) Borms Brev til Ryerup 1804, i J. Møllers Nyt theolog. Bibl. 19, 201.

²) Rahbeks D. Tilskuer 1798, Nr. 94.

eget." Ved sin Karakter fortjente han denne Hæder.¹

Den Kantiske Filosofi gjorde først i Begyndelsen af det næste Aarhundrede sin fulde Virkning paa Videnskaben, Kirken og Staten, og i Forbindelse med det maa de Mænd nøjere betragtes, hvis Virksomhed nu begyndte. Conrad Friedrich von Schmid-Pfilsfeldt (f. i Brunsvig 1770) var kommen til Kjøbenhavn som Huslærer hos Brun, og vilde paa Latin give en Fremstilling af Kants Filosofi; han udgav en *Conspectus* (1794) og en *Expositio systematica* (1796 og 98.) Med Niels Treschow (f. i Drammen 1751), atter en Nordmand, blev Filosofien først til i Danmark, og der begynder i dens Historie et nyt Afsnit, da han efter Risbrigh blev Prof. i Filosofien ved Universitet (1803), maastee for at værne Danmark imod Naturfilosofien, hvormed den fødte Nordmand og „tylske Doktor“, Henrik Steffens, til Forsærdelse for alle oplyste Mænd oprørte den danske Ungdom. Efter flere Afhandlinger (fra 1772—89) gif Treschow ind paa den Kantiske Filosofi ved sit Forsøg om Guds Tilværelse (1794), sine Aphorismer (1797) og endelig ved sine Forelæsninger over den Kantiske Filosofi (1798—99.) Han var den Gang Rektor i Christiania. Da Norge intet Universitet havde, forsøgte nogle Mænd paa egen Haand at afhjælpe denne Mangel; Anker læste over Fysikken, Treschow over den kantiske Filosofi (1796—97.) Bogen kom ogsaa ud paa Tyssk, og blev roest i Tysskland, „den Gang den mest uigjendrivelige Attest om Fortræffelighed, som en nordisk Værd kunde faa.“ Han staar imidlertid endnu „helt og holdent“ paa Lockes Standpunkt, og bestrider fra det Kant; men et Moralprincip maatte han dog have, ligesom alle de andre, en stor Lykke for Theo-

¹) Kilderne hos Ryerup. *Birdners Samlede Skrifter*, 1—4 D. 1797—1800. Fjerde D. er udgivet af Wrfieb med en Forerindring af Gutfeld om Birdners sidste Dage. Samt Tidsft. Svea.

logerne, indtil han, „den gamle Skolemester, selv gik i Skole hos Spinoza og Hegelling“, og skabte det første filosofiske System i Danmark (Identitetssystemet).¹

Naturlige Anlæg og særegen Tilbøjelighed til Spekulation fandtes aldrig hos det danske Folk. Det søgte, som vi jo nu have seet, at tilegne sig og at anvende fremmede Tænkernes Ideer: Leibniz, Wolff, Montesquieu, Kant. Selvgransningen tabte sig gjerne i ufrugtbare, undertiden latterlige, Grublerier. Selv naar Filosofi attraaedes, blev den gjerne staaende ved Begyndelsen, Definitionen. Naar man kunde definere Moralprincippet, saa havde man Moralens; naar man kunde definere Guds Tilværelse, saa havde man ham; og hvorledes kunde man tænke paa at leve uden en Definition paa Livet? Som Livsmaal kom man endnu ikke længer, end til et af to: enten at opnaa Lykkelighed eller at praktisere Moralloven. Men disse Tankebevægelser vare ikke ganske ufrugtbare; igjennem dem alle, hvor dunkle de end vare, gik der en lys Strøm, der vakte Haab og Raad om Frihed. Var det Religionen, hvorfra dette Lys udgik, eller blev ogsaa den formørket?

10. Religion, Theologi og Rationalisme. Kirkens Stilling. Theologer og Præster. Erik Pontoppidan. Peder Rosenstand Goiske. Peder von Haven. Dve Høgh-Gulberg. Johan Nordal Brun. Nikolaj Eddinger Halle. Christian Baltholm.

At den filosofiske Gransnings Bestaendighed lader sig formode, hvilken Vej de religiøse Anskuelser vilde tage. Den gamle Kristendom gik over til Rationalisme. Saalænge Kirkens, det vil sige Alles, Tro (thi ingen var udenfor Kirken) var afhængig af Theologernes Cregetik og Dogmatik,

¹) Svea, 14 S. eller Ny Soljd, 2 S. S. 272. (Uddrag i Rjøbenhavnsposten 1833, Nr. 125.)

saalænge Troens Forklaring var et Prærogativ for Præstestanden, saa længe var Kirken tryk og uantastelig. Saasnart Oplysningen havde kastet sig over det opløstende i at tænke selv og at tænke frit, og var kommen til den Overbevisning, at enhver i Følge sin egen medfølte Fornuft har Ret til at tro om de guddommelige Ting hvad han vil efter sin Samvittigheds Vidnesbyrd, maatte der opstaa Splid imellem Kirken og Menigheden.

Allerede længe havde en Adskillelse i Troen fundet Sted, og i Kirkens Skjød havde der dannet sig en stor Hob, der begyndte med Tvivl om Kirkens Være, og endte med Vantro; i alle de højere Kredse, i hele den saakaldte bannede Klasse, var der uden Tvivl en stor Overvægt, der dels af Letsindighed, dels af Egegylbighed, dels af virkelig Overbevisning, havde tabt Tilliden til den herskende Være; men Spliden blev først farlig, da Tvivlen traadte ind i Kirken selv, da der iblandt Theologerne opstod hin exegetiske og dogmatiske Gjæringsperiode (omtrent fra 1760), som, mere og mere gjennemtrængt af Oplysningen (omtrent til 1780), endelig fremviste en Kirke, hvis Natur og Væsen aldeles var omstiftet (1790.) Den ydre Form var bestandig den samme; Kirken havde som før sine Bisper og Provster og Præster, men dens indre Skikkelse var aldeles forandret.

Dette Særstue, hvor lidet opbyggeligt det end i sig selv er, er for alle følgende Tider særdeles lærerigt. Det røbede uden Tvivl en Svaghed i Kirken selv. Den maatte dog vide, at hvis dens Enhed skulde bevares, maatte det stee ved en diktatorisk Magt, hvad enten denne dannedes ved Koncilier med en Pave, eller ved en Bispesamling med en Konfession som Pave. Opgivelse eller Bortforklaring af Konfessionen, Tænkfrihed, maatte nødvendig medføre ikke alene Oplysning, men ogsaa Opøsning. Naar Theologerne, der

jo dog vidste, at de ngen Tænkfrihed havde, tilstøbe alle andre den, maatte de jo betænke, at deres Magt derved var brudt. Men det var just det de gjorde. De vilde hæve Spliden, de følte Trang dertil, og den bittere Nød tvang dem. Kirken blev angreben, den maatte bruge Nødbærge, for at forsvare sig, og greb til de samme Vaaben, som dens Fiender: til Fornuften og Mordersmaalet. Det var farligt, det vidne om Frygt, og Frygten vidner om Svaghed. Denne Eftergivenhed fra Kirkens Side, denne Stræben efter at beholde sine Faar i Fred for Ulven eller at kalde de forvilbede tilbage, vidne om at Fjenden ikke var forsvarelig og Hyrderne ikke paalidelige.

Heller ikke alle gif ind derpaa; Mordersmaalet maatte de bruge, men Fornuften kunde ingen paatvinge dem, og disse Kirkens Piller opnaaede derved, at den gamle Kristendom en Tid lang bevaredes baade ved Universitetet, paa Prædikestolen og hos den store Masse af Folket. De havde selv, og de værge om den samme urokkelige Tro, som forhen var Kirkens Eje, Troen paa Dogmer og Mysterier, der netop skulde tros og hverken forstaaes eller indsees, men just hente deres Styrke af deres Ubegribelighed; den samme exegetiske Debuktion, der bliver staaende indenfor Testamentets afsluttede Krebs, uden Hensyn til Historien, Naturen og Livet; den samme faste Formening, at en Tvivler eller Fritæinker ikke kan være nogen retsstaffen Mand, men straffes her i Livet, om ikke før, saa ved et fortviblet Endeligt, og hiøstet ikke kan vorde salig; kort, at „kristelig Sædelighed og Salighed udgaar fra og hviler i Troen paa den menneskeblevne Gud, der har forløst den faldne Menneskeslægt ved sit Blod.“ Disse Mænd havde Oplysningen, og bekjæmpebe den med det eneste Vaaben, de havde og kunde bruge, Guds Ord, som albrig kunde sløves.

Men andre havde af Dplysningen lært, at dette Sværb var rufet, og maatte flibes til. De gnebe og gnebe paa Pletterne, og da de ikke vilde vige, trak de en Fernis over dem, og bildte Folk ind, at nu var der ingen. De svang Sværbet i Dplysningens Stin, og forlystedes over dets Glands. Det var hverken af ond Villie, eller af Egennytte, ikke engang med Overlæg, at de grebe til dette Middel; Dplysningen og dens Tilhængeres store Stare rev dem med sig. Uden at betænke hvad de gjorde, hersøvede de den gamle Dogmelære sin Fasthed og Konsistens, og formebe den om efter den ny Fornufts Bydende. Kirken maatte jo dog bestaa, og her var en Udvej; naar den selv opgav hvad den ikke længer kunde forsvare, naar den selv blev vantro med de Vantro, saa var der Fred. Denne Udvej var Rationalismen, et mangethydigt Ord, der omfatter næsten alt hvad det skal være, undtagen den blinde Tro. Bastholm lavede et magesligt Sæbe tilrette for den i Kirken; og udenfor løfede Spotten sit Strig, da den paa Sællands Bispestol i Valle fik en Personlighed, imod hvem den kunde stille sine Angreb. Som Drmene ved Yggdrasils Træ borede fri Tænkning og Fritænkteri sig dybere og dybere ind, indtil de endelig fæde og gnavede paa selve Religionens Rod. Træet faldt, og det knuste mange stakkels svage Sjæle i sit Fald; men Kirken varede ved. Der var et lille Sidelapel, hvor de gammelbogs Troende fæde og holdt Gudstjeneste for sig; men den rationalistiske Kirkes høje Hvælvinger, hvoraf gjenløde de? af den forbarmende Guds Naade? af Anger og Bod? af Forsoning og Syndsforlabelse? af den hellig Aands Forjættelse? af Korsets Efterfølgelse? Det var jo alt sammen borte.

Men i enhver Ting maa der dog være noget. Da det forkyndtes højt, at nu var Kristendommen egenlig bleven til,

nu var den aabenbaret, paa ny, for Fornuften, i sin sande Skikkelse, maatte ogsaa den have noget Indhold; og var der i den selv intet som kunde fylde Hoved og Hjerte, saa maatte den udenfra hente sit Indhold. Den forbandt sig med Moralen, erklærede den for Kristendommens rette Væsen, men forkyndte den nærmest kun i Skikkelse af Borgerbyd. Den forbandt sig, for at friste paa denne Tørhed, med Rhetoriikkens og Æstetikens klare Vande, og endte med at strø Blomster, visne eller estergjorte, paa Kirkegulvet og paa Graven. Den forbandt sig med Pædagogikken og Gymnastikken; Kirken, den høje Taarnbygning med de stærktlydende Klokker, skulde igjennem den lave Skolehytte og de larmende Pøblinge øve sin hypperste Virkning. Den forbandt sig med Økonomien, det nærmeste og legemligste Middel til Folkets Velstand; Præsten var jo ikke blot Folkelærer, men Værkmand. Fremfor alt var han Embedsmand, det til alting brugbare Redskab i Regjeringens Haand til umiddelbar Virkning paa Folket. Den havde to staaende Hære, en med de røde Kjoler og en med de sorte; og den sidste var ikke mindre villig til at adlyde Kommandoordet fra Kabinettet eller Rancelliet. Kirken var ikke uvirksom, men den virkede i verdslige Djemed; den var ikke tom, men hul; den døbte og konfirmerede og viede og kastede Jord paa Lig, altid med en vis Salvelse, stundum med Unde; den holdt nøjagtig Bog over Fødte og Døde og Landsoldater, og fremmede Inokulation og Kartoffelavl; den havde sine Tjenere, der alle ved Haandspaalæggesle vare blevne delagtige i den hellig Aand, men de betragtede sig selv mere som Folkets Tjenere end som Herrens. Ordet Løb, men Guds Ord var taget ud deraf, og Verdens Lov og Pris sat isteden. Og det var Jesu Christi Kirke, altid den samme.

Hvorledes den samme, naar dens Forkyndelse idelig følger Verdens Strømning, og fra det ene Parti efter det andet

aesfimerer sig med den? Pontoppidan regnebe den gamle fromme Jersin iblandt de danske Fritænkere, og optog selv Fornuften. Da Valle skulde være Doktor i Theologien, vilde den gamle theologiske Professor, Peder Holm, ikke kreere ham, „jeg vil ikke lægge min Haand paa den Kjætter“, sagde han; og Kjæteren Valle stod tilsidst alene som den eneste Retteende i den rationalistiske Kirke, hvis offentlige Lærer, C. F. Horneman, paa sine Forelæsninger brugte det ny Testaments Underfortællinger til at vække sine Tilhøreres Fatter. Med den gamle Dogmatik bortkastede Gransningen tillige Religionen, med Mystier og Mirakler bortlagde den, som et forslidt Klædebon, selve Evangeliet. Verden, mente den, skulde om-banne Evangeliet efter sig, isteden for at det, ikke i sine Tilfældigheder, men i sin Mandsheds, skal gjenemtrænge og beherske Verden. Det er den store Forstandshånd, som denne Tidsalder begik, det er Rationalismens Vederskyldighed, deri ligger Vognen. Naar Kirker kan tee sig saaledes, og dog nyde Agtelse og Hæder, saa fristes man til at spørge: mon ikke dog disse Kirker, som bære Verdens Stempel paa deres Tøse, til syvende og sidst ere at ligne med Hoteller¹, hvis tilpubsede Tjenere opvarte deres Gæster med Retter, der ere i Mode og hvori de finde Smag; saa fristes man til at antage, at den sande Kristendom ikke længer var til uden i den Enkeltes fromme Sind og i det Liv, der opoffer sig selv og bær bort fra Verden.

Den lærde Theologi bekræfter den i Kirken foregaaende Forandring. Hos de tre første theologiske Professorer, P. Holm (1746—77), der „ansaae sit dogmatiske Kollegium for den ufejlbare Vej til Salighed“², H. D. Bang (1754—

¹) Lanter mødes. Atter b om har tilladt sig en lignende Sammenstilling i Minnen från Tydskland och Italien. 1,61.

²) Om Holms strenge Orthodori, Etidsindethed i økonomisk Bestyrelse, Jvæ imod Fordanskning af Fundatser, Dærvohed imod

64), der behandlede Dogmatikken paa Latin og ivrede imod de engelske Deister¹, P. Rosenstand Goiske (1749—69), der i Mødersmaalet bekjæmpede Fritænkeriet, var Dogmesystemets Behandling fremherstende; hos den fjerde, J. E. Gunnerus (1755—58) Filosofien. Med L. Harboe (tilfælde Biskop i Sælland, 1757—83) viser sig Forkjærligheden for historiske Emners Behandling. Medens C. B. Studsgaard (1769—73, da han blev Præst i Aalborg), og den lærde Græker L. Ancher (1773—75, da han blev Stiftsprovst i Fyn) kun ere bekjendte af nogle Disputatser, og Dogmatikken under N. E. Valle (1772, og fra 1783 tillige Biskop i Sælland) kjæmpede i Mødersmaalet, fik Universitetet en stærk thst Flæt ved J. A. Cramer (1765—71), der tillige virkede praktisk ved at oprette et Prædikeselskab for de Studerende²; H. F. Janson (1774—88, da han blev Biskop i Aarhus, 1786 Profansler); D. G. Moldenhawer (1783—1805, da han blev Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler), Forfatter til Tempelherrenes Historie; Orientalisten J. G. E. Adler (1786—88); F. Münster (1788—1808, da han blev Biskop i Sælland), berømt ved sine kirkehistoriske Værker og sin antikvariske Lærddom.

Guldberg, og hvor nødvendigt det var at høre hans Forelæsninger for at faa Kommunitetet („Man skulde høre mans Kollegier, sagde han, saa kunde man nok selv hjælpe dem til Stipendier“), see J. Møller, Valles Levnet, S. 13, og Peder Holms Charakteristik i Nyt theol. Bibl. 3 D.

¹) Om Bang see Büschings Nachrichten 2, 275. Partic. 1. af hans Introductio in Historiam criticam Theologiæ systematicæ, speciatim Dogmaticæ udkom 1758. 4. (ikke 1748). Der findes af den ogsaa et Aftryk 1763. 4. med en Tillegelse til Otto Thott til Gauns og en ny Fortale. De engelske Deister beskriver han efter Zeland, det synes som han ikke har læst dem selv.

²) uagtet han her hverken kunde bruge sin Tytt eller Latin, og om han end forstod Dansk, dog „talte det maadeligt“. Cramers Levnet af J. Møller i Nyt theol. Bibl. 3 D.

Fritænkningen aabenbarede sig efterhaanden paafaldende i C. F. Borneman (1776—1830). P. E. Müller, der 1801 blev Prof. i Theologien, udgav sit første lærde historiske Skrift 1797, men tilbragte de sidste Aar af Aarhundrebet udenlands.¹

Lærde Bidrag til den hellige Skrifts Textkritik udgav: H. Treschow (Prof. i Theologien 1773—74), der beskrev nogle Rodices i Wien til det N. T. (1773); A. Birch († som Biskop i Aarhus 1829), der kritisk behandlede og udgav Haandskrifter til det N. T. især Evangelierne (1798—1801)²; W. F. Engelbreth (Præst i Lydersløv i Søland, resignerede 1858), der som Frugter af sin Udenlandsrejse og Ophold i Rom (1791—94) udgav toptiste Fragmenter af Bibelen (1811).

Deslige lærde Arbejder bleve dog sjelden fortsatte. De fleste Skrifter paa Latin ere Disputatser eller andre kortere Afhandlinger, hvis Forfattere derefter gik over til theologiske, religiøse eller aldeles heterogene Emners Behandling i Modersmaalet; og jo mere man nærmer sig til Tidrummets Ende, desto mere almindelig bliver Modersmaalets Brug, ogsaa til aandelig Digtning, Skolevæsen, Økonomi o. desl.

Derom vil man let overthde sig ved at betragte Forfatternes Skrifter. Forfatternes Antal udgjør omtrent 400. Blandt de tidligere forbigaar jeg adskillige; derimod gives der vel nogle, som kunne have Fornøjelse af at kjende de sildigere, for ved Eftersyn at faa en

¹) Jf. Fortegnelse over de theologiske Professorer af J. Møller i Nyt theol. Bibl. 5 D. Det maa være urigtigt, naar Andreas Birch, der fik Prædicat af Prof. i Theologien 1792, anføres blandt dem (1792—96).

²) Han foretog sin Rejse „paa egen Betøstning“, ikke med kongeligt Stipendium. Af den sidste Udgave af Quatuor Evangelia Græce. Havniæ 1768, brændte næsten hele Oplaget i Ildbranden 1795. See: Fr. Sneedorff-Birch. Et Bidrag til den danske Literaturhistorie. Randers 1856.

Øversigt over hvad de have virket for Literaturen. Naar de tillige vare Poetter, giver jeg dem en Stjerne for, naar de tillige vare Økonomer en Stjerne bag; og naar de have virket i andre Retninger, betegnes tildels disse.

Dmtrent fra 1750—1769: P. E. Fris (Topogr.), * J. Mus, F. Rannestad * (Biskop), N. Garboe, L. Gram, * S. von Haven, C. Langemach Leth (gudelig), * G. Treschow, S. P. Gudme, S. Rosfin (Bogtrykkeri), T. Bloch (Biskop), F. Dvigt (Slotspræst), S. W. Kaalund (Leilighedsdigter), C. G. Begtrup *, C. E. Plesner, N. Rejersen (Hist., Topogr.), S. Gerner (Hornhutter), * D. D. Lütken *, F. Monrad (supprimeret Katekismus), P. Egede (Grønland), N. N. With *, Th. Forrebov (gudelig), T. G. Krog, C. F. Treu, * C. Selmer, * N. S. Bøgh, P. L. Hersleb, * P. Tetens (Biskop), * P. E. Stenersen, D. Holmbo *, G. Heiberg (i Bergen), P. Røn (Hans Taufen), N. Eidsberg, * J. J. Lund, P. N. Bildsøe (Biskop), N. Jonge (Geogr.), N. E. Rannestad, J. Møller (Topogr.), J. Søyer (Grønland), * N. B. Poulsen, M. Dyrhof (gudelig), * J. A. Dysfel *, M. Rynning, C. Gudme, * S. Pontoppidan, J. Kirkerup *, C. N. Rottbøll (Biskop), D. Schiøth *, L. Boesen (gudelig, Topogr.), C. Fabricius, C. Hagerup (Biskop), P. Sartorf, S. Stenbuch (Norges Bestr.), J. See (Biskop), J. P. Jul (gudelig), J. S. Krarup *, S. Treschow, * D. Stædt, B. E. Lund (gudelig), C. Bugge (gudelig), N. E. Faber *, N. G. From (Topogr.), P. Rhode (Topogr.), * N. Hammer (Præstepoem), S. E. Kragelund (thst og dansk Præst i Valls), Th. Møller *, S. S. Neuchs (gudelig), D. Tidemand (Biskop), C. G. Seydlig * M. P. Luren, L. Næraae *, P. S. Hertzberg *, N. Hurligtarl *, N. Trojel, N. Gjellebøl (Topogr.), S. Strøm * (Topogr.), N. J. Rehling (Slotspræst), C. Friedlieb (Biskop), J. A. Krog *, T. E. Heiberg * (Stub), D. Jrgens (Biskop), J. L. E. Pontoppidan, N. S. Thyholm *, L. Witttrup *, J. R. Bloch (Biskop), J. E. Schønheider (Biskop), J. F. Forster (gudelig), N. Fleischer (Philomusus), P. E. Petersen (Recensent), S. Usking (Tremarksmand), J. Windfelt, P. Føns (thst Præst i Kronborg), S. Hammond * (Augdrit for Kaffe), * F. E. Krag, B. Krøll (Bajsenhuset), M. S. Arenz, Th. Melbye (Literator), J. R. Trojel *, * P. Drog, * J. Sandse, J. Wandel (Bogtrykkeri), J. N. Wilse (Rejseagtt.), S. J. Gottschalk,

J. Reimer *, N. A. Euhr, E. G. Vieth (Kingo), P. Hansen (Biskop), N. P. Langhorn.

Dmtrent fra 1770 til 1789: L. Mus *, * E. Møller, P. Thun * (originale Tanker), J. C. Monrad, P. Vogelius (Løvtaler), J. Rosenstand Goiske, E. M. Holst, J. E. R. Kingo, S. Egede Saabye (Grønland), * F. C. Schæffer, N. C. Fris (Naturhist.), S. C. Glahn (Grønland), J. C. Grave, S. J. Birch, L. Jøger, J. F. Phister, Th. Hee, N. C. Clausson *, E. Salling, P. Einding, J. B. Ekjelderup, J. Danaus, J. P. Binding, J. Beck, J. Kullerup, S. S. Müller, J. Østrup, K. G. Fleischer, N. Giesfing, E. Schrøder, B. Everdrup, J. D. W. Westenholtz *, * P. C. Bang, * L. J. Benzon, E. Holst, N. Møller, N. C. Smith * (Topogr.), J. Stauning, P. C. Stenvinkel, J. S. Hørbye (Recensent), E. Werdel (Oversætter), J. Grundtvig, E. F. Sagerup (i Thronhjem), J. D. Just *, J. E. Pingel (i Odense), L. Smith (i Kjøbenhavn), S. S. Thyring, S. Clementin, * J. E. Heilman, E. Jøger, N. C. Krog (Topogr.), P. E. Monrad (Drakenberg), J. C. Tønder, N. Zeuthen, P. S. Friedtke, W. Borchsenius (Katekismus), F. C. von Hagen, M. Schnabel (Topogr.), * D. B. Clementin, L. C. Wirth, N. Schæbbye, J. N. Schjøth, P. Baagøe, F. C. Lange, J. C. Melbye (Spillebog), Et. Middelboe (Biskop), F. Elov, N. S. Volquart, M. C. Horn, J. von der Lippe, * E. Friman, G. Sandberg (Lappist), J. W. Bengsen, M. Christensen *, E. Kraft, F. Randrup, M. G. Sabroe, * F. Seidelin, J. M. Weinreich (i Smyrna), S. Arens (Topogr.), * F. C. Hjort, S. Kampmann (Løvtaler), J. L. Munthe, M. Smith, F. Østrup, M. Rasmusen, K. Bredenberg, J. Seidelin, D. Grønlund (Hægeri i Ribe), * P. Brandt, D. Fabricius (Grønl. og Naturhist.), E. Seidelin (i Odense), E. C. Birch (i Brædtrolleborg og Åsens), * P. D. Vast (i Kjøbenhavn), P. N. Geselberg (Topogr.), P. Østrup, F. C. Smeid, J. G. Salling, E. C. Unger, M. H. Helm, * E. C. Brorson, L. Sæse, E. Helm *, E. Ramus, S. C. Zahrtman *, M. Bredsdorf (Naturhist.), F. Hansen, K. Praem, B. P. Kofod (i Kjøbenhavn), E. M. Beyer (Topogr.), E. Nyholm (i Nyborg), J. L. Paludan, * J. Ramus (Biskop), L. C. Dan, L. Satterup (i Laaland), * S. S. Thaulov, E. C. von Hagen (Kunsthist.), J. Junge (den nordfællandske Landalmue), * L. M. Bedel * (Judenlandske Rejse, Topogr.),

* H. E. Bunkelof, J. M. Klem, K. Knudsen, E. S. Andresen (i Bispenberg), S. Beckmann (Kommunitetet), M. Raschou, * J. Bindesbøll, J. Paludan *, P. Dalhof (lat. Poet), E. Hammond, P. D. Bugge (Biskop), J. Holst, * D. N. U. Sandberg, M. Galtzen (Topogr.), N. Lassen (i Dverndrup), J. Halling * Ch. Lund, * El. Lund, S. P. Sandal, P. Paludan (Topogr.), L. Rasmussen, S. F. Hjorthøj (Topogr.), U. Wulfsberg*, * M. P. Kruse, D. Ottesen *, S. J. Wille* (Topogr.) E. B. Budde (Finnmarken), * J. Klein, * S. Svas, F. L. Thanch (Bondestanden), J. B. See (Epictet), E. M. Leganger (Topogr.), E. E. S. Randrup, N. Balslev, N. Møller (i Laaland), E. Sagerup (paa Nordmøre), M. G. Biræner, N. Segelahr, * J. Zetliq, D. N. Blicher, * M. F. Liebenberg (Konfessionarius), D. Klauen, E. J. Bredsdorf (til St. Jørgens), * F. Schmidt, * F. E. Gutfeld.

Fra 1790 til 1800: J. S. Schive, B. S. Bull, D. P. Faber (i Jungshoved), E. Garman (Finnmarken), F. L. Mourier (fransk reformert), P. U. Wedel (i Eskaarup), * B. K. Hjort (Biskop), S. J. Sørbrøe, * J. Plum (Skolevæsen, Biskop), E. C. Fabricius (paa Langeland), J. Hornshjld (i Åsens), F. J. Bech (Skolevæsen, Biskop), E. Olsen *, E. G. Schytte (Naturhist., Landskabsord), E. G. Zahle (thst og dansk Præst til Vemmetofte), * F. Rasch, * S. G. Beckman, B. F. Rønne *, J. Bloch (Biskop), E. Clausson *, P. B. Lafer, U. E. Boesen (i Faaborg), L. N. Fallesen (i Kjøbenhavn), E. W. Hertel, N. Herzsberg, * E. Pawels (Biskop), St. Tetens (Biskop), S. J. Grøgaard, E. S. Hammer *, J. E. L. Luplau (f. i Brunsvig), F. D. Møllerup, J. S. Pohlman, J. A. Konrad, N. Blicher (i Randslev, Topogr.), E. F. Ingerslev, U. P. Neden, U. Pihl *, J. E. Eviser *, S. G. Clausen (Stiftsprovst), J. Lund, * J. Smidth, S. J. E. Sjøegh, N. F. Lassen, P. W. Lütken *, * S. Seidelin, E. Sørensen (Biskop), P. D. Voisen (Biskop), S. Laub, U. Schønning, E. W. Heber, P. S. Mønster, J. Etckholm, E. L. Strøm, E. Teilmann *, U. K. Holm, N. B. Krarup, J. Neuman (Reiseiagt.), S. E. Etøren, G. Abel, * E. G. Limkilde, J. Paludan-Müller (Biskop), E. L. Grüner (Bogtrykkeri), J. N. Tiseman, P. Sount (f. paa Åls, ifte i Norge), L. M. Lund, J. Borch, E. Holst (Hereri paa Modum), E. Gad, B. L. Junghans, * E. Kildal,

J. P. Köble, N. Bulfsberg (Bogtrykkeri), R. Nagaard (Topogr.), J. Landt (Topogr.), G. J. Brøndsted, J. S. Leth, P. R. Duus, P. Thonboe, J. Frechland, * J. J. Garnæs, N. S. Fuglsang (Samulist).

Til de dogmatiske Forfattere hører ogsaa F. C. Frieß (eller Friis), hvis Skrift om en guddommelig Forlørsers Fornødenhed 1763 fremkaldte en Fejde.¹ Eregetiske Skrifter haves af U. F. Torm, S. C. Byghov, P. D. Bugge. Af P. M. Bildsøes Commentatio in Lucæ XVI blev en Udgave supprimeret. P. G. Beher gav Evangelist Harmonie 1772, N. Giellebøl De fire Evangelisters Christologie 1773. Af J. Buch haves Anmærkninger over enkelte Steder i det gamle og nye Testaments Bøger 1773, af N. L. Nachløv De ældste Tildragelsers Udvikling efter Mose Skrifter 1788, af J. L. Brabrand Oversættelse af Propheterne 1777, af N. Heins Job 1790, af N. Schyth Højsangen 1796, o. s. v. S. M. Sommer, Professor i højeste Ret, udgav Undersøgelse om det Nye Testaments danske Oversættelse 1778. Over Kirkehistorien gav Giellebøl en Synopsis 1768, og P. B. Gjørup Synoptiske Tabeller 1778 - 79; D. Thorning en Bibel- og Kirkehistorie 1772, Th. Lillelund Danmarks Kirkehistorie 1773. („Ubegribelige Fadaiser over Danmarks Kirkehistorie.“)² Til vor Kirkes Historie høre desuden: flere Skrifter af L. Harboe og Anhanget til E. Pontoppidans Hvrdebreve (1753), samt D. G. Zwerg (Siællands Cleresie 1754), J. Gaas (Siællandske Biskopper 1761), S. Gerner (Mærkværdigheder 1772), N. Sætting (Bergenst Præstehistorie 1774), Th. Melbye (Fyenst Præstehistorie 1783), S. Ussing (Danmarks Kirkeforfatning 1786), S. Hammond (Nordist Missionshistorie 1787), J. R. Bloch (Fyenste Geistligheds Historie 1787), P. Paludan (Magazin for Lidende 1790), L. N. Fallesen (Magazin for Religionslærere 1793).

Til vort Djemed hører det ikke at give nogen Fremstilling af Theologiens videnskabelige Udbytte; men Kirkekampen og dens Overgang til Rationalisme skulle vi forsøge at gjøre

¹) Friis Skrifter efter en Patriots Indbydelse i Aaret 1761. Sorø 1763. Søren Bugge besvarede ogsaa Spørgsmaalet.

²) Fastings Skrifter ved Sagen, S. 271.

anstuelig ved at betragte de Kirkens Mænd, igjennem hvilke den klarest kommer til syne.

Erik Pontoppidan kjende vi som en af de gammel-
dags gudelige, stive, pedantiske Kirkens Mænd, der hvile
trygge i Troen, men sætte stor Pris paa Verdens Hæder,
hvilken de modtage som en skyldig Tribut; de staa uantastelige
i deres Embeds Myndighed, i deres Selstabsrang, i deres
Anstandsdyd, og enhver Overtrædelse af denne hdre Kreds,
ligesom af deres indre Troskreds, er en stor Forgribelse
imod dem.¹ Han var, som vi have seet, kommen ned til
Kjøbenhavn som Profansler ved Universitetet, og udgav
efterhaanden den Række af Skrifter, der kan ansees som det
andet og sidste Stadium af hans literære Virksomhed. Den
er af tredobbelt Art, theologisk, historisk og naturkyndig;
han har i flere Henseender gjort Fremgang. Til de theolo-
giske høre især: *Uldgamle og eenfoldige Christendom* (1755),
der begynder med den naturlige Religion, indeholder (68)
kristelige Hovedsætninger med tilhørende Bibelsprog (dog
kun af det Ny Testamente) og omfatter tillige den kristelige
Sædelære.² Det er en populær Dogmatik i Mober-

¹) Vi have allerede seet Exempel paa, hvorledes Skjæbnen driller netop disse aldeles brave og skyldfri Mænd. Der findes et andet i Sagen mod Viceborgmester Garboe i Bergen, der ved et Provsteforhør i Jylland lod indføre et Røgte om Pontoppidan i Protokollen. Pontoppidan klagede, og der gik Ordre til at ud-slette dette Sted af Protokollen. (Stampes Erklæringer I, 175.) Sagen selv findes i *Wivets Højesteretsager*, 2 D. 2 S. 3 Universitetsbibliothekets Exemplar er indhæftet nogle hertil hørende Breve, deriblandt et af Pontoppidan til Biskop Brorson. Rimeligvis har Garboe villet hævne sig ved at drille Pontoppidan selv. Efter Dass' Brev til Suhm (Suhms Saml. Str. 15, 191) søgte Pontoppidan at udvirke en kongelig Befaling, at ingen maatte understaa sig at nævne hans Navn i Garboes Sag.

²) E. P. *Uldgamle og Eenfoldige Christendom* Eller det Besentlige i de Christnes Troe og Pligt, Fremsat allene ved Jesu

maalet. Bantroen maa beljæmpes, den bestyrkes af Tvedragten i Kirken. www.libriol.com **S**triftens Troværdighed bevises, thi Fornuften er ikke tilstrækkelig; Middelet maa være en streven Bog, o. s. v. Afhandling om Verdens Næhed (1757), stilet imod de Bantroende, der heller tro paa en evig Verden, end paa en evig Gud. Beviserne ere naturlige og historiske: første Part indeholder dem, der grunde sig paa Elementerne og Naturens Orden; anden Part de historiske: Moses Skrifter, o. s. v.¹ Journalisterne toge noget haardt paa denne Afhandling, og angrebe hvad der nok var en af Forfatterens sømmeſte Sider, det geologiske og naturvidenskabelige deri; men Pontoppidan lod heller ikke dem dø i Synden, og stoppede Munden paa dem.² Af Sandheds Kraft til at overvinde Bantroe (1758) seer man, at nu, nogle Aar efter Holbergs Død, vare Fritænkerne vel bekendte for Theologerne, som fandt det fornødent at beljæmpe dem. Det kunde lettest skee ved at bevise historisk, hvilke flette Mennesker de nødvendig maatte være og virkelig være. Intet kunde mere affrække fra Bantroe, end naar man saae for sine Øjne, at den uden videre førte til Fordærvelse og til en Ende med Forstrækkelſe; thi enten plages de i Dødsstunden af Døvl, da Sygdommen sender dem saadanne „uro-

Christi og hans Apostlers egne Ord uden Blanding af Menneskelige Tilleg eller Forklaringer. Kbh. 1755. Tilregnet Dronning Juliana Maria „med en rørende Tilskrift.“ jf. Büschings Nachrichten, 2, 463.

¹) Afhandling om Verdens Næhed eller Naturlig og Historisk Beviis at Verden ikke er af Evighed, Men maa for nogle tusende Aar siden have taget sin Begyndelse, Lidenlig til Beskrivelse for de Christnes Tæne om den bibelske Histories Sandhed. Forelæst i det Kongel. Videnskabs Societat Anno 1755. Kbh. 1757.

²) (Killics) Lærde Efterretninger 1757, S. 346. Dafs til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15, 273) fortæller, hvorledes der kom et Brev fra Patronen til Profanseren, at denne skulde kalde Journalisterne for sig, og give dem en Advarsel. Journalen hørte op med næste Hæfte.

lige Damper i Hovedet", eller de blive Selvmordere, o. besl. Dertil bestemte han denne Samling af Tivleres Levnetsbeskrivelser, ikke danske (den eneste er den hypokondre Terzin), men udenlandske, og som den første iblandt dem især Lysteren Edelmann; men det hele er i Grunden kun en uhistorisk og upsykologisk Kompilation, at ligne med vor Tids Traktater.¹ Efter Det Væsentlige af de Christnes Troe og Pligt i nogle Prædikener (1759) fulgte endelig en velstreven og populær Tractat om Sielens Udødelighed (1762), hvori Guds Ord og Fornuften som gode Venner række hinanden Haand; „der er ingen sand Stridighed imellem Skriften og Fornuften, som begge ere af Gud.“² Indtil sin Død (1764) virkede han saaledes for den gamle Kristendoms Bevaring, umærkelig ved Siden af Skriften optagende Fornuften. I en Stilling, i hvilken alles Dine vogtede paa ham, just ikke velvillige, ned slog han enhver Modstand med Magten, naar det behøvedes, ligesom senere Guldberg; men hans Skrifter ligge for fjernt fra vor Tid til nu at kunne vække synderlig Deltagelse.³

Peder Rosenstand Goisſe, en Præsteføn fra Aalborg (f. 1704) „hvis Navn, Agtelse og Yndest gif i Arv til hans

¹) Sandheds Kraft til at overvinde den Atheistiske og Naturalistiske Bantroe, Forefattet i adskillige historiske Exempler paa saadanne Religions-Spottere, som enten have vendt om og givet Gud Ære, eller og taget en Ende med Forstrækkelse. Kbh. 1758. ff. om Edelmann (f. 1698, † 1767) der fra Orthodoxerne gif over til Pietisterne, og derpaa blev en fulendt Britanker: Joh. Chr. Edelmanns Selvsbiographie. Geschrieben 1752. Herausgeg. von Dr. C. R. W. Klose. Berlin 1849, og i Fortalen dertil Uddrag af hans Trosbekjendelse 1746.

²) Tractat om Sielens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden, afslættet ved Guds Ord og den sunde Fornuft. Vivimus morituri, morimur victuri. Kbh. 1762.

³) Jfr. Pontoppidans Levnet og Karakteristik i J. Møllers Tidskr. for Kirke og Theologie, 4 B.

bittige og lærde Sønner" ¹, tænkte endnu tidligere end Pontoppidan paa at bekjempe Fritænkeriet i sine Billige frie Tanker over ubillig Fritænkerie (1753). Han vilde ikke blot møde Modstanderne i Modermaalet, men flytte Kamppladsen over i Mængdens Midte, ved at føre Striden i et Ugeblad, et voveligt Forsøg, naar man betænker Materiens Alvor og den daværende Theologis Tørhed. Det kunde jo næsten see ud som et Forsøg paa endnu mere at udbrede de Meninger, der bleve bestridte, iblandt Folket. „Heller ikke, siger Rahbek, vilde Skriftet for Censuren have faaet Lov til at komme for Lyset, havde ikke Forfatteren grebet til det sælsomme Husraad, selv at sætte Imprimatur derpaa.“ ² Forfatteren kunde heller ikke naa sit Maal; han vilde udgive et Ugeblad, men skrev en Afhandling; det skulde være et populært Blad, og blev til en Lærebog. Fortalen gjør Rede for Formaalet og Behandlingen. Han skriver for alle, „til den fornuftige Læser“ (ikke blot den Troende). „For Fornuftige vilde de alle ansees at være; de kristelig sindebe ere det og. Men nogle vilde have Anseelse af „kristelig Væsen“ som en Dragt ej længer end den er i Moden, ej uden som nogle bruge sorte Klæder visse Tider og i visse Tilfælde, for en ubvortes Anstændigheds Skjld, eller som en Masse og en Mafferadebragt.“ „Det er nu til alle, som ere eller vilde ansees at være fornuftige, man skriver heri, enten de ere kristelig sindebe eller ej. Man ønsker vel, at alle Læsere maa være eller blive det, men om de ej ere det allerede, har man dog noget at sige dem som fornuftige Læsere. Det eneste, man forud vil

¹) Ryerup, Universitetet, S. 361.

²) Billige frie Tanker over ubillig Fritænkerie. Kbh. 1753. uden Navn, men med: Imprimatur. P. R. Goische D. Samt Fortsættelse af billige frie Tanker (etc.) i tvende Stykker, uden Navn. Kbh. paa C. P. Rothes Bekostning.

betinge, er, at de skal have og bruge sund Fornuft." „Det er en falsk Indbildning, naar man mener, der skulde være Strid imellem den kristne Lærdom og den sunde Fornuft, saa at man enten for Kristendommens Skyld skulde bortlægge Fornuften eller ombendt. Sandheden ligger imellem disse tvende udbævende Meninger." „Det gaar dem, der holde det rette Middel mellem begge Bildfarelser, som dem, der bo i det mellemste Stokværk, og blive foruroligere med Røg af den nederste, og med nedkastet Vand eller anden Uhumskhed fra øverste Etage; dette er en Lignelse, som af en findrig Skribent er anbragt." Skriftet menes „ej at være overflødigt eller unyttigt, fordi det skrives (ikke paa Latin, men) paa Dansk og for danske Læsere", „forbi man agter at behandle Sagen paa en anden Maade, nemlig med Beviser, som uden stor Skarpsindighed, uden en ved Studeringer samlet Lærdom, uden mange Bøgers Læsning kan fattes, og med saadanne Ord, som uden Hovedbrud kan forstaaes." „Der bliver derfor heller ikke lettelig brugt andre Ord, end de, der, uden andre, ene ved vor Sprogs Kundskab kan forstaaes, ej andre Beviser, end de, der uden Videnskabers og Kunst-ords Forstand kan fattes; ej heller Henvisning til mange Bøger og Skrifter." Det vil sige, dette Ugeblad skulde være et aldeles populært Skrift. „Vil nogen vide, hvem dette skal skrives imod, da er det mod alle den kristne Lærdoms Fiender, særdeles de stolte Spottere, af hvilke mange sthyde sig under det Navn af Fri-Tænkere. Disse ere som de omstrejfende, saa kalbede Tatere eller Zigeuner, en Blanding af mange Slags Menneſter", o. s. v. „Disse Religions-spottere ere som Væggelus, der snart kan formeres, men ej saa let fordrives; der er i mange Folkes Hjerter og Hjerner de tomme Abninger, hvori disse Daarligheder ligge, som Væggelus i Sprækker kan ligge skjulte og forborgne at hngle,

intil de ved gerne Lejligheder kan komme ud og træde frem: det er til at kæmpe dette Udsj og dets Hjerterelie dette Skrift siger" o. s. v. „Skulde det blive ferriat og indført, bliver der emfiver af de samlede Blade et dant theologisk System"; og det blev det, som et System inddelt i Paragraffer, det, som det netop ikke skulde være. Overledes har han i Skriftet selv løst denne vanskelige Opgave? I Ugebladsform ere kun 17 Nummere eller Art; Fortællelsen udgav han samlet og paa een Gang, og den blev til en hjertelig tør, næsten uigjennemtrængelig Lærebog. Han vilde skrive paa Dansk, men der var endnu ingen theologisk Terminologi til, og hans Vej „falder derfor igjennem en tør, ufrugtbar og ubehagelig Mark", thi han anvender ikke mindre end henved fyrretyve Paragraffer (§ 18—56) paa i en logisk Fremstilling at forklare Forstand, Bevislighed, Bevisligheds Klarhed, hvad det er at dømme etc., og naar han derpaa „vil følge Fritækerne i Hælene", vender han atter tilbage til Ordforklaringer, Forstand og Bevislighed, Indsigt og Forholdsdomme, troværdig Bevislighed og Rigtigheds-Klarhed, etc.; men naar han vil forklare Treenigheden (§ 30 fgg.), maa han dog ty til latinste Kunstord (substantia completa et incompleta, suppositum, o. lign.); „hvorledes Personerne ere i hinanden", lod sig dog ikke begribe paa Dansk. „Efter Skriftets Djemed har han heller villet skrive Alvor med noget Skjemt, end Skjemt med noget Alvor iblandt"; men hans alvorlige Beviser gaa ikke ud over Tidens Løb. Naar han f. Ex. taler om den bibelske Histories Sandhed, saa kommer han (§ 182) frem med de sædvanlige Kjendemærker paa en troværdig Historie: naar den skrives af dem, der med Visshed kan vide det, naar man ingen rimelig Formodning kan have om deres Uredelighed etc. Til saa megen historisk Kritik var man, i det mindste ikke han, kommen, at

historiske Skrifter skulle have en indre Sammenhæng med sig selv og med deres ydre Omgivelser. „Man har erindret ham om, at der mod nogle Fritænkere kunde udrettes mere ved komiske og satiriske Vaaben“; „det komiske mener han ogsaa han har anvendt paa adskillige Steder“, men Vid og Stjemt er noget andet end Skjældsord; han gjør det ikke af med Fritænkere ved at kalde dem Væggeus og Sphæruer; og naar han selv mener, at „det er ej med Harehavl disse Bildebasser, Ulve og Udyr skal nedlægges“, saa burde han betænke, at det visse heller ikke steer ved Hyldebasser og Rugler af logisk Blaar.

Denne Mand, der var saa oprigtig en Ven af Kristendommen og en saa alvorlig Fiende af Fritænkertiet, som endog omvendte Advokat Schade i Altona, en arrig Fiende af Aabenbaringen, maatte i disse allerede nu næsten fortvilede Tider (1759—60) see sig selv mistænkt for Deisme, og indgive Klage til det danske Rancelli over, at man i Hamborg havde ladet et Skrift af ham brænde af Bøddelen. Det oplystes imidlertid, at hans Gjenbrivelse af Schades Religion der Adepten var bleven bortstaaet, førend Skriftet selv blev brændt. Schade blev efter kongelig Resolution (igjennem Bernstorff) ført til Christiansø.¹

Rosenstand Goiskes Forsøg var ikke tilfredsstillende; endnu havde man ingen fuldstændig Theologi i Modersmaalet. Peder von Haven i Sorø skrev derfor sit Skrift Om Theologien (1756), og gav deri „ikke alene det første theologiske System paa Dansk, men tillige det besynderligste“; thi det Indtryk, det maaskee ellers kunde have gjort, svækkede han ved sine underlige historiske Hypotheser. Danmark sammenlignede han med Dans Stamme. „Dan var som

¹) See den udførlige Efterretning om denne Sag i Lurdorphyana S. 4.

en Pile-Slange, der løber sammen igjen, naar den hugges over, og som lader sig aldrig træde paa Hovedet; Danmark, som en Pile-Slange uovervindelig, delt i saa mange Riger og Lande, at ingen Fiende kan paa een Gang bemægtige sig den", o. m. desl. ¹

En dansk Theologi blev dog skrevet, og det af en Mand, der en Tid lang var den mægtigste i Danmark, og som tillige med Theologien forbandt æsthetisk Dannelsse. Dve Guldberg eller Dve Høegh-Guldberg (en Møllersøn fra Horsens, f. 1731) ² uddannede sig som fattig Student ved Selvsstudium. Han tog theologisk Attestats (1754) med anden Karakter; og begyndte strax efter, da Hammerlagene i hans Bolig hos en Smed paa Christianshavn forstyrrede hans Læsning, at uddanne sig som Skribent. Han havde allerede Kaldsbrev som residierende Kapellan i Ringsted, da han blev

¹) Om Theologien, Først den hellige Historie, Dernæst Troens Artikler, Og endelig Lovens Lærdom. Kbh. 1756. jf. Betænkning og Anmerkninger over Efterretningerne om nye Bøger i Danmark for September-Maaned 1756. Om Dr. P. von Havens Theologie. Sorøe 1757. Dafs til Suhm (Suhms Saml. Str. 15, 259) railleerer over Udledelsen af de Danske fra Dans Stamme og Jyder fra Jøder. Om Skriftets Jdre bemærker Forf., at hans Efterretninger om Rusland tryktes med Latinske Bogstaver, „dette med Danske, fordi han saa kunde saa bedst Aftrak derpaa hos andre“.

²) Faderen hed Jørgen Høegh, med hvis Handel det gik tilbage, „en reiskaffen, men fattig Kræmmer“, der siden blev Bedemand (efter Nyrup og Giesing), men Reverdil (Struensee S. 344) figer at han var „fils d'un meunier“. Efter sin Morbroder, Dines Guldberg, der var Præst i Gylling i Aarhus Stift, og som holdt ham til Bogen, antog han Tilnavnet Guldberg, der skal hidrøre fra Landsbyen Guldbjerg i Skovbyherred i Fyn. I Horsens Skoleprotokol kaldes han Dve Jørgensen Høegh, og siden Dve Guldbjerg eller Guldberg (Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Historie. Program 1848, S. 59). Hans Broder, Hans Jørgen Christian Høegh, der blev Præst i Gjentofte, beholdt Faderens Tilnavn.

kalbet til prof. eloquentiæ i Sorø (1761); ubi, hvilken Vej han skulde vælge, raadførte han sig med Oversekretæren Orev Holstein, der raadte ham til at vælge Professoratet. Men ogsaa som Skribent havde han flere Veje for sig. Som Æsthetiker beffjæstigebe han sig med den hellige Poesi, og var Medstifter af Selskabet til de skjønne Videnskabers Fremme; som grundig og hjærnefuld Historiker har han vundet et usorgjængeligt Navn; som Theolog virkede han ikke blot ved Skrifter, men ogsaa som Magthaver; dermed begyndte og endte han. Hans første Skrift: En omvendt Fritænkfers Levnetsbeskrivelse (1760) beskriver en virkelig Omvendelse; det var en Mand, der uden at have læst Skriften fordybede sig i Fritænkernes Skrifter, men blev omvendt ved Rosenstand Goiskes Forelæsninger, ved hvilke han tabte sin Forkjærlighed for Frisfrifterne, og lærte at indsee Raadens Nødvendighed.¹ Det mærkeligste er uden Tvivl den Kæthed, hvormed Omvendelsen gik for sig. Til dette Skrift slutter sig: Breve over vigtige Sandheder (1761), hvortil Rosenstand Goiske skrev en Fortale om populære Skrifter imod Fritænkterne. Det er et Forsvar for den hellige Skrift, en Forklaring over Troen og Bantroen, og hvorledes man skal læse Fritænkernes Skrifter. Disse Skrifter vare som en Forkamp. Derpaa gik han over til en systematisk Udvikling i: Den naturlige Theologie som Inledning til den aabenbarede (1763). Han gaar virkelig ind i denne, da han behandler Læren om det Onde, Synden, Guds Raade, den aabenbarede Religions Nødvendighed, de hellige Skribenters Kjendetegn, o. s. v.²

¹) Manden nævnes ikke, men han var født den 7 September 1730, kom til Akademiet 1748, og døde den 5 September 1754. Hvem var det saa?

²) Atheist forklarer han som den, der nægter Gud, Deist som den, der nægter Forsynet, Naturalist som den, der anseer den naturlige Religion for tilstræffelig. I øvrigt ere Meningerne om dette

Da Guldberg blev Lærer for Arveprins Frederik (1764), fik han Tøjslighed til at give Fortsættelsen i sin omfangsrige Lærebog: Den aabenbarede Theologie eller den Hellige Skrifts Hovedlærdomme (1773), der kun var bestemt for Lærlingen („For Dem selv og Dem alleene blev det til“, hedder det i Tilværelsen), mere uden Tvivl, end Prinzen kunde forbyde.¹ Da han efter Regeringsforandringen var bleven Stiftamtmand i Aarhus (1784), endte han sin Virksomhed som Skribent med: Tidbestemmelse af det nye Testaments Bøger (1785), der kan betragtes som Indledning til: Oversættelse af det nye Testamente med Anmærkninger (1794), „et herligt Mindesmærke, siger Grundtvig, om Guldbergs Lærdom, Flid og urokkelige Kristendom“; men, tilføjer han, „hvo, som er bleven fortrolig med Kraften og Sædigheden i Luthers Ord kan ikke hnde den“. Da Guldberg, 72 Aar gammel, havde taget sin Afsted (1802) og levede som Landmand og Lærd paa sin Gaard Halb ved Viborg (hvor han døde den 8 Februar 1808), vedblev han, som før, at styrke Valle i Kirkens Kamp mod

Skrift noget beste: Grundtvig (i Kort Begreb af Verdenskr. 1812) siger: „at han isteden for de latinske spidsfindige Sætninger, som gjemte de lærde Stokers Kristendom, skrev en naturlig Theologi, der ved Klarhed, Dybsindighed og hjertelig Barme maatte begjære den ufordærvede Ungdom og visseelig lede til den aabenbarede“; J. Nøller (i Dist. Kalender, 2 D.), at Bogen er „uden filosofisk Aand og i en saa dogmatisk Form, at den kun fortjener sin anden Titel: Indledning til den aabenbarede Theologi“.

- 1) Man kan dermed sammenligne den korte Lærebog, som B. G. Sporon udarbejdede for Kronprinsen: Den Christelige Religions Hovedlærdomme. Til Kronprindsens Brug. 1779. Den var ligeledes alene for Prinzen, og der blev kun trykt nogle saa Exemplarer. Som det første større Bærk af denne Art, „har dette Skrift kostet megen Nøje“, og han siger i Fortalen nogle Ord, der vel kunne komme flere tilgode: „J saa adskillige Ting at holde stedsse sin Hukommelse, Bærsomhed og Undersøgelse lige levende, er vel næsten umuligt.“ „Dette veed jeg, at man for at finde mine fleste Fælltrin bør vandre den torneede Vej jeg nu har forladt.“

Fritænkeriet, selv forglemt af Verden eller af den ny Tid forskudt, og kun med oprigtig Hengivenhed mindet af sin levende Beundrer Rektor Oluf Worm, der holdt ham for „et af de æbleste og bedste Menneſter, ſom gaa paa Guds Jord“, og med Rette fremhævede hans „grundige Lærdoms Fylde og klaſſiſke Erudition“. „Det kommer mig for, ſkrev han til Nyerup (1804), at du har et hemmeligt Nag til Guldberg. Er det, fordi han er orthodox? Er det, fordi han ikke er Ven af uindſtrænket Skrivefrækhed?“; og ikke uden Bitterhed ſriver han efter Guldbergs Død (1811), da et Mindeſkrift over Guldberg blev indſendt til Selſkabet for de ſjønne Videnskaber, og gav Anledning til et Skisma i Selſkabet: „Sært nok, at nogen endnu mindes denne Mand, da det dog er ſaa mange Maanedes ſiden han døde. Ved hans Døds-fald lod ſig ikke et Kvæk høre uden mit.“¹

Som Skribent er Guldberg Statsmanden lig; ſjelden let, men faſt, grundmuret er hans Stil, aldrig overvældet af Følelſe og Fantafi, men ſtundum veltalende, fordi den udgaar fra en urokkelig Overbeviſning. Streng Klaſſicitet, erhvervet ved grundigt Studium, ſtreng Orthodoxi, der ikke afviger en Haarsbred fra Guds Ord og ikke taaler andres Afvigelſe, ſtreng Alvor, der ved afgjørende Vendepunkter ikke ubeluffer en vis Kulde og Beregning, og vel vogter ſig for at lade ſig henrive², og en aldrig ſvækket Iver for det danſke Folks Integritet, ere Hovedtræk i hans Karakter, let gjenkjendelige i hans Skrifter og Gjæringer.³

¹) Worms Breve til Nyerup i J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19, 115. 203. 212.

²) Reverſil (Struensee, S. 326. 344) udtrykker ſig ſaaledes: dissimulant une ambition profonde sous les dehors de la piété et de l'humilité — il était dévot ou plutôt casard.

³) See, foruden de beſjendte hiſtoriske Skrifter, Guldbergs Breve til Valle (1782—1806) i Valles Levnet af J. Møller, og hans Breve i Diſt. Tidſkrift 4, 321 fgg. (1771—90).

Endnu stærkere Forening med Esthetikken, endog Theatret, bevirkede efterhaanden en fremskribende Udvikling af den geistlige Beltalenhed. Johan Nordal Brun (f. paa Gaarden Høhem ved Throndhjem 1745), en ægte norsk Fjeldnatur, der var indstreven som Skiløber, og blev Præst, banner Overgangen. Selvfølelse og Kappelhst vandt han allerede i Skolen, og som Skolebrenng bejlede han paa Vers.¹ Som Student øvede han sig i at prædike, „hvortil han snart følte sig som født og baaren“. For at faa Attestats, læste han i tre Maaneder Nat og Dag uden Manubuktør², og fik non contemendum. Da han var vendt tilbage til Throndhjem, optraadte han som Lejlighedsdigter i et Par Vers, der kun er rimet Prosa.³

Da Gunnerus af Struensee blev kaldet til Kjøbenhavn, fulgte Brun med som hans Amanuensis, og digtede (1772) Sørgespillene *Jarine* og *Einer Thambestjælver*. Guldberg modsatte sig det sidste Opførelse, og den misfornøjede Digter sønstede at komme bort. Da stoffede Lutzdorff ham Kapellaniet til Bynæsjet ved Throndhjem, og lovede, at han snart skulde faa noget bedre. Mod sit Ønske blev han ogsaa, et Par Aar efter (1774) Præst til Korskirken i Bergen, hvor han ingen Kjenbte, men efterhaanden udviklede han i en stedse større Kred en mangfoldig Virksomhed som aandelig Taler,

1) 17 Aar gammel forlovede han sig med en Pige paa 16. „Versene vare kun daarlige, sagde han siden ofte, men de lønede sig bedre end de mere ubarbejdede siden.“

2) En tilbød at manubucere ham gratis. „Gud, velsigne Dem, min Far! Svarede Brun, spild mig bare ikke min kostbare Tid! Naar jeg først har Attestats, vil jeg finde Fornøjelse og Undervisning af at tale med Dem en hel Dag.“

3) En om Faders Betragtning ved sin dødfødte Søns Ligsten. Throndhjem 1770. Naturens Ravnedag for at lykønske Biskop Gunners Ojemkomst fra sin Nordlandske Nefje. Throndhj. 1770. 4.

aandelig og verdslig Digter (Evangeliste Sange 1786, Jonathans 1796, Mindre Digte 1791), som norsk Patriot og som politisk Dramatiker (Republikken paa Den 1793); som djærv Mand blev han ogsaa udsat for passvilagtige Angreb¹; og her endte han, frugtbar paa Taler, Digte, Børn og Børnebørn, som Biskop sit kraftige Liv (1816).

I Nordal Brun forenedes en kraftig Forstandsnatur med æsthetiske Anlæg; hvad der gjorde ham til aandelig Digter, gjorde ham tillige til geistlig Taler, maaskee den højeste, som denne Tid har frembragt. Da han (1791) besøgte Kjøbenhavn, og prædikede der med overordenligt Tilløb, omtaltes hans Prædikener offentlig som udmærkede „ved Genialitet, ved rhetorisk Vid og en mimisk Deklamation, hvortil selv de, der havde hørt Herder, Reinhard og Sintenis, ikke kjendte Lige.“ De ere udgivne dels enkelte, dels i Samlinger (Hellege Taler, Bergen 1797—98 o. fl.). Vi, som ikke have Indtrykket af den udbortes Bestalenhed, kunne dog ved Læsningen føle, hvilken Virkning denne simple og dog kraftige, hjærnefulde Fremstilling, der forkaster alle kunstige Smykker, maa have gjort paa Tilhørerne. Han forsmaaede ikke verdslige Anledninger, f. Ex. til Taleren over den Text: Dine Ord ere fundne, og jeg haver ædet dem, der i et trykt Skrift blev sendt ham med Posten. Selv politiske Hentydninger undveg han ikke; f. Ex. i Prædiken paa første Søndag i Advent, ved Raabet: korsfæste! korsfæste! siger han: „Man gjør i vore Dage saa meget Væsen af Folke-Meninger, Folke-Stemme, den almindelige Villie eller Gud veed hvad man kalder det. Her er et stort Bevis paa, hvor lidet den siger, hvor meget den vakler.“ Fuldkommen orthodox i alle Maader viser han os Retroenheden i sin Obergangsform, ikke som

¹) Lurderphiana S. 489.

en blind Tro eller som en from Overlevering, men vunden igjennem Forstanden som en tiltænt Overbevisning.¹ Indheldet var givet, det skulde forsvares og det kunde forsvares; der er endnu ingen Tanke om, at opgive noget deraf. Et eneste Hul rebet deri, og snart hænge Rapperne ikke mere sammen. Det eneste, hvorved han maaskee kunde tænkes at have banet Vejen for Rationalismen, er det verdslige Livs Indblanding i det hellige. Selv denne Forbindelse kan bringe Troen i Fare. Han følte det, og forsvarede sig imod det Rygte, at han var Deltager i det i Bergen (1794) stiftede dramatiske Selskab; „han var ikke Medlem, han bivaaned ikke deres Skuespil“; „at være Stiftsprovst og tillige en apocryphist maitre des plaisirs stod ikke godt sammen“. Som Politiker var han ligeledes streng orthodox, og stod, hylende det bestaaende, med Folkevennen, imod de revolutionære Frihedsmænd.²

I Danmark stode imidlertid Orthodoksi og Heterodoksi ved Siden af hinanden, uførenelige og dog taalende hinanden, indtil den sidste sejrede. De Mænd, i hvilke de stærkest komme til syne, høre (forunderlige Modsigelse!) til Kirkens mest hædrede.

Nikolaj Edinger Valle (en meget fattig Degnesøn fra Raaland, f. 1744) fik ved Biskop Harboes Indbest Stipendier

¹) See Bruns udførlige Trosbekjendelse i Fortalen til hans Hellige Taler (ogsaa i Tredie Udgave, Christiania 1841). Naar Forklaringen er kilden, og han ikke finder det pænsende at give den paa Dansk, bruger han Latin: In pane et vino credo verum, non materialem presentiam etc. Datur inter verum et materiale pretium distinctio. Og det oplyser han spidsfindig nok ved en Sammenligning med Bankoedler, hvis sande Værdi ikke er den materielle. Var Sedlernes sande Værdi da en usferanderlig Størrelse? og skulde Dogmet ogsaa være underkastet Kursen?

²) Bruns Levnet af Jettli i Lahdes Saml. og nyere udkomne i Norge. En Emule Dramatico - Politicum ved J. N. Brun i Folkevennen Nr. 28. 29. Samt hans Politiske Trosbekjendelse.

ved Univerfitetet, og tog theologift Atteftats (1765) med Karakteren *laudabilis cum distinctione*. Peder Holm, hvis Kjærlighed han vandt ved den Færdighed i Latin, fom han under Nhub havde bundet i Slagelse Skole, ftaffede ham Stipendier til en Udenlandsrejfe, hvorpaa han studerede i Leipzig og Göttingen (1766—70). I Göttingen, hvor friere dogmatifte Anfkuelfer havde fundet Indgang, blev han ikke ganfte fri for nogle Anfægtninger og Tvivl, men han betænkte fig ikke paa at afflaa det Profeforat, fom blev ham tilbudt. Efter fin Hjemkomst holdt han nogen Tid Forelæsninger over Kirkehiftoire og Latin, men føjte derpaa et Landsbykald, og giftede fig med en Datter af Præften Ole Grundtvig. Han blev kun fju Maaneder i dette Kald, thi ftrag efter Struensees Falb (1772) kaldte Gulbberg ham til Univerfitetet. Ved denne Lejlighed fremkom et Skrift, der, med Stillerier paa Profeforerne Holm og Stubsgaard, udtalte Forventning om, at der med Halle, efter hans Ophold i Göttingen, vilde indtræde en friere Behandling af Theologien¹; og en lignende Frygt udtalte fig, da Peder Holm ved den store Promotion i Anledning af Arveprinsens Formæling (1774) ikke vilde kreere ham til Doktor i Theologien, men Bifkop Dr. Hagerup fra Norge maatte forfkrives dertil. Efter en forubftiftet Indledning² foredrog han næften alle Theologiens Dele; og at Bantroen ingen Magt havde bundet hos ham, vife faavel hans Lærebog: *Theses theologicæ* (1776) „den fiftte latinffe Dogmatik, der fremkom i Danmark“, fom de gubelige Taler

¹) Philomusus, Lyfonskingsbrev til fin Belynder og Ven, Mag. Halle 1772. (Af J. P. Tauber). Uddrag i Halles Levnet af J. Møller, S. 67. ff. Fortegnelse over Trykfrifhedsft. 2 Aarg. Nr. 271.

²) Fem Taler ved theologifte Forelæsningers Begyndelse 1772. ff. Fortegnelse over Trykfrifhedsft. 3 Aarg. Nr. 5.

han udgav efterat han (1774) var bleven dansk Hofpræst¹, hvortil han, dog ikke med Skarphed, angreb dem, der uden Tro hylde Dyden. Men de Bantro havde allerede Dje paa ham. Da han efter sin første Hustrus Død ægtede en Datter af Biskop Harboe (1782), og blev ham abjungeret som hans tilkommende Eftermand, ligesom Harboe før var bleven Herslebs, stildrede Bittighedsjægerne Aarons Sorg over, at Høpstepræstedømmet var blevet arveligt paa Spindefiden. Som virkelig Biskop og tredie Prof. i Theologien (indtil 1798), og melankolsk af Temperament, hvilket var en Arv efter hans Moder, og udsat for hadefulde Angreb, var han nærved at blive mobfalden, og standsede i nogle Aar med sin literære Virksomhed. Han udgav kun Pauli mindre Breve (1784—85) som, efter hans egne Ord, „i sit Slags er det første i Danmark“, men forberedte andre Arbejder, der alle sigtede til at bevare Kirketroen (Pastoraltheologie 1790, Evangelisk Lærebog 1791, indført i Skolerne 1794, o. fl.). Andre havde især Hensyn til det præstelige Embede og hans Embedsførelse (Bei til Hæderlighed for Geistlige 1785, Pligtankeret 1793);² og de bleve især udsatte for Angreb.³ I de for Kirkens Tilværelse saa farlige Aar virkede han tillige ved det levende Ord, og holdt i over ti Vintre Bibellæsning hver Søndag Aften, først i Bassenhuskirken paa Gammeltorv (1793—95)

¹) Den Christelige Troes Hellige Lærdomme, foredragne i offentlige gudelige Taler. 1776—80.

²) Om hans lærde Skrifter, blandt hvilke Tres orationes etc. 1782 ogsaa høre til den danske Literaturs Historie, see hans Levnet af J. Møller.

³) See A. Kalls Anmædelse af Bei til Hæderlighed i Lærde Efterretn. 1785. Ufelig Substitutstrig over otte hedenske Sviins Indbrud i Kirkens Biingaard. En Tale holden paa Substituternes Jubelfest af Jesper Trækholt. Kbh. 1785. (Efter Lurborgh af Riegels eller Gunnerus). Breve imellem tvende Venner angaaende Valles Bei til Hæderlighed. 1785 (hos Agerup under Riegels).

og efter dens Brand i Garnisons og Helliggejstes. Mange opbyggedes, men det varede ikke længe før Tidens Ietsfindige Naahed og siden selve Ietsfærdigheden trængte ind i Kirken. „Der blev støjet, saa at man næsten ikke kunde høre Biskoppens Ord, ja man talede op til ham paa Præbikestolen, og fornærmede ham ved upassende Spørgsmaal.“¹ I nogle af de mørke Gange holdtes Stævnmøder, og visse Folk fandt en Glæde i at digte og udbrede Rhytter om Uordener; han formaade derfor nogle agtede Borgere til væxelvis at føre Tilsyn i Kirken, og vedblev Bibellæsningen endog med større Held. Trykt udbredtes den (Bibelsk Søn- og Helligdags-Læsning 1793—1804) i mange tusende Exemplarer, og selv hans Modstandere kunde ikke nægte ham deres Agtelse.² Saa nidkjær han var, kunde han i en stærkt bevæget Tid ikke undgaa Tilrettevisning af sine Foresatte (Christian Colbjørnsen?), hvilket, i Forbindelse med de hensynsløse Forsølgelser han maatte lide, fristede ham til (1796) at modtage en Indbydelse fra Udlandet; men Guldsberg styrkede hans Mod,³ og han fortsatte ufortrøden Kampen mod Malte Brun, Horrebø og Malte Møller, især ved Ugeskriftet Bibelen forsvaret sig selv (1797—1802). Tidens Biggeghidighed svækkede ikke hans Iver: Før Bombardementet 1807 „førte han med det store alvorlige Ansigt under den mægtige pубdrede Allongeparth om paa Bolden, fra den ene Flok til den anden, for at holde Trøste- og Opmuntringstaler, som kun saa vilde høre paa.“⁴ Efter Ansøgning blev han entlediget som Biskop

¹) Fru Mangors Tante Cousine, S. 82.

²) Horrebø, Jesus og Fornuften, 3 Aarg. Nr. 5, S. 73.

³) Guldsbergs Brev til Valle i Valles Levnet af J. Møller (Brevverksingen S. 40). Paa et andet Sted (Nyt theol. Bibl. 3, 75) siger J. Møller, at Valle selv, af Rummer over Bantroens Fremgang, skal have fremtalt denne Indbydelse fra Dresden.

⁴) Dverfou, Fra Kjøbenhavns Bombardement, i Danmarks illustrerede Almanak 1859. S. 42.

(1808), men Confessionarius, som han var bleven efter Vastholm, vedblev han at være til sin Død (den 19 Oktober 1816).

Balle var lærd Theolog, men ikke spekulativ, ivrig som Biskop, men dog fordragelig, skarpsindig som Tænkter og ikke uden Vid. Naar J. Møller siger: „det er vist, at han var en Mand uden Genialitet“, uden poetisk Bevægelighed, og uimodtagelig for Tidens Fremstrid¹, saa er jo netop denne faste Overbevisning om Guds Ords Uforanderlighed Balles Særkjende. Under ulykkelige Familieforhold, og saa melankolsk af Naturen, at han som Vidne til Kirkens Undergang, „i sine sidste Leveaar frygtede for at gaa fra Forstanden“, stod han ikke desmindre uomstiftelig under at Kirkens Forvirring, uroffelig i sin Tro under dens geistlige og verdslige Anfægtelser, forfulgt og forhaanet, og dog mild og hjærlig som en sand Martyr. Hvo skulde tro, naar man betragter hans Embedsvirksomhed og Skrifter, at een Mand kunde ubrette alt dette; men mange have været Lærde, mange have været Bisper, mange have været Talere, ingen har lidet og stridt som han, og derfor staar han som den eneste i sin Art i over et halvt Aarhundrede.²

Hvorledes kunde en Kirke, der havde saa ivrige Forsvarere, gaa over til Rationalisme? Hvorledes kunde Troens Fornægtelse, der forhen stod udenfor Kirken og bestred den, blive optaget i den og forkyndt som dens rette Bærg? Derved at en Mand, trofskyldig kunde man næsten sige, optog

¹) „han blev meget for tidligen enig med sig selv om sit dogmatiske System, og var i Fremtiden ej i Stand at foretage nogen Forandring dermed, saa lidet som at sælde en sikker Dom om hvad der i det rationalistiske System er sandt og foreneligt med den Verdsdigthed, som skyldes den guddommelige Aabenbaring“.

²) Balles Selvbibiografi i Læbdes Samling. Levnet og Fortjenester af J. Møller i Theol. Bibl. 12 B. og særskilt med Bilag og Brevværling, 1817. Flere Kilder hos Ersted.

og med Talent virkede for Tidens Retning. Selv, ikke henreven, thi om Enthusiasme var der ikke længer Spørgsmaal, men følgende Strømmen førte han Kirken med sig. Hvor svag maa den da have været! Det var en Holberg, men en mindre Holberg i Aarhundrebets anden Halvdel.

Christian Bastholm (f. i Kjøbenhavn 1740) maatte som Student ernære sig selv, og dyrkede med Forkjærlighed Naturvidenskaberne og Filosofien (han hørte Kragenstein over Fysik, Horrebov over Astronomi). Imod sin Tilbøjelighed skulde han, efter sin Faders Ønske, studere Theologi; fra sit tidlige Hang til Tvivlelsyge blev han helbredet ved Rosenstand Goiskes Forelæsninger, de eneste han hørte; og efter en meget kort Forberedelse tog han theologisk Attestats med bedste Karakter (1761). Strax derpaa vendte han atter tilbage til sine Yndlingsstudier, i det Haab at faa en Ansættelse i det filosofiske Fakultet. Theologien var ham kun, som han ligefrem selv tilstaar, „en Vej til Levebrød“, ingen Hjertefag.¹ Rosenstand Goiske, med hvis Datter han forlovede sig, foreslog ham at gaa til Smyrna som Præst ved den derværende tyske Menighed; og da Præsens i Missionskollegiet, Grev Thott, nogle Aar efter, da han havde udgivet et Par mindre Skrifter, der vandt Bifald², tilbød ham denne Stilling, modtog han Tilbudet, faa meget mere som „han maaskee ved at støde denne Mand for Hovedet kunde tillukke

¹) Han forfattede ogsaa sin første Disputats, som han skrev for Kommunitetet (De Jona, typo Christi 1761), over det Æmne kun fordi Typologien den Gang var Mode, og Kommunitetsprovsten, Mag. Schjøning, der havde gjort den til sit Hovedstudium, med ubeskrivelig Glæde saae, at de Studerende øvede sig deri. Om hans øvrige Disputatter og besvarede Prispørgsmaal og deres Skjæbne, see hans Selvbiografi. Den giver en ret god Skildring af Forholdet imellem de theologiske Profesorer.

²) For billige Glæde over Christi Opstandelse, 1766. For billige Glæde over Christi Komme i Kjøbet, 1767.

fig selv Vejen til al Befordring for Fremtiden." Som Præst i Smyrna (1768—71) levede han under mange Savn i en vanskelig Stilling; men han søgte og fandt sin Trøst og Styrke i Stoikernes Filosofi, thi „han havde ganste indsuget Stoikernes Lære om Skjæbnen, og forenede den saaledes med de Christnes Lære om Forsynet, at han aldrig ganste tabte sin Standhaftighed." I Smyrna skrev han ogsaa paa Tysk sin Lovtale over Messias¹, en Frugt af hans Iedige Timer; og hvo der vil læse den, vil strax kunne see, hvor Manden vil hen. Klopstock havde forfattet et episk Digt over Messias, nu skulde man have en Lovtale. Det var Mode. Frelseren skulde ikke tilbedes, men berømmes og hædres som en stor Mand. Han fortjener det, hvo er større? „Har ellers nogen fortjent en Lovtale, da har unægtelig denne himmelske Lærere og en falden Verdens Oprettere den billigste Ret dertil." „Her findes ikke de Anstødsfene, som møde andre Lovtalere." „Vi tør kun opregne de mærkværdige Optrin i hans Liv, og de ere jo alle mærkværdige, strax er Lovtalen færdig; og ved Kunstens nøjsommelige Bendinger at ville laane samme en fremmed Glands er at forbunkle dem."² „Bistnok, siger J. Møller om dette Skrift, kunde ikkun faa danske Talere paa den Tid have leveret et saadant Pragtværdt i gejslig Dratorie; dets Hovedfejl er Ordrighebed og en overdreben Stræben efter Pathos." Denne Dom er for mild; det er et Foster af Tidens Banart; selve Ideen er jo absurd, og naar han anfører hine „mærkværdige Optrin", faa gjør han det kun for at udpynte dem, og berøber dem derved hele deres Virkning. End ikke den, der kun holder

¹) Lobrede auf Messias. Zürich 1770. Med Tillæg af Forfatteren oversat paa Dansk af J. P. Birch. Kbh. 1772. ff. Fortegnelse over Trykkefrihedsstr. 2,458, hvor den faar sin behørig Roes.

²) Tillegnelsen i den danske Oversættelse.

Kristus for et Menneske, den højerste blandt Lærere, kan føle andet end Mobbhelighed for disse intetsigende Fjofler, der for hans Liv ere uden Betydning, og uden Følelse af Ærbødighed. Naar Klopstock brugte sit Englemaskineri og sine Begrødelser, saa stiller Bastholm sig op paa sine rhetoriske Stykker, og følger sin Lovtale med upassende, fra Nutiden hentebe Trivialiteter.

F. Ex. Efter Fristelsen i Ørken (S. 48) vedbliver han: Vor Messias kom sejerrig tilbage af Ørken; en stor Mand kan ligesaa lidet være en Eremit, som en Eremit kan være en stor Mand. Djemedet af hans Ensomhed var opnaaet, nu fordrede Djemedet af hans Tilkommelse, at han levede i Verden; thi han skulde være Verdens Lys og en Profet for hans Brødre. Men hvor skulde han nu oprette sin Bolig? Maaskee i Hovedstaden, hvor Fortjenester for-glemmes og Laster belønnes, naar de kun ere fornemme og sindrige; i Hovedstaden, hvor de sandfælige Fornøjelsers vilde Glæde besdaarer Fornuften, og Forsængelighedens Larmen døver Sandhedens Stemme; i Hovedstaden, hvor den tomme Røg af stolte Titler tildækker Sjælens Nøgenhed og forædler Lasterne, blander den ægte Storhed med den uægte, og gjør Menneskene ukjendelige for sig selv; i Hovedstaden, hvor Redelighed er Grovhed, Dyd Enfoldighed, Wiisdom Grubleri, Retfærdighed Menneskehød, Nidkjærhed Naserie, og det sande Fortrin en utilgivelig Forbrudelse." Og saaledes er det hele.

Ogsaa i dogmatisk Henseende gaar han allerede nu i Anmærkningerne til dette Skrift aabenbar ind paa den brede Vej. Han bruger f. Ex. „endnu den typologiske Anvendelse af det gamle Testaments Skikke paa Christi Historie“ (Epaadommene, Paaskelammet, o. s. v.); men han bruger dem kun som Talemaader, som rhetoriske Bendinger, han tror ikke selv paa dem, og kan derfor uden Betænkning gaa videre.

I en Anmærkning (S. 14) ophøjer han f. Ex. at „de gamle Nationer have erkjendt og æret (dykket) den forjættede Messias som Verdens Frelser. Det er (Grækernes og Rommernes) Apollo, Jovis eller Jehovæ Søn, der stred med Pnythos (Slangen); det er Ægyptus

ternes Druis, der blev sendt ned paa Jorden af sin Fader, for at slaa Typhon, der rimelig er den samme som Pythion; det er de gamle Persers Mithras, Midleren; det er Indiernes Brama, Chinesernes Kiuntse. Vi kan vel næppe tvivle, at jo alle disse Nationer under disse forskellige Navne have dyrket Jødernes Messias og de Christnes Jesum." Derfra er jo kun eet Skridt til at slette Messias ud; er han overalt, saa er han jo ingensteds, er han en hedenst Mythe, saa er han jo ikke mere de Kristnes Gud end de andres, og alting gaar ud i een Guddommelighed.

Efter sin Hjemkomst søgte Bastholm forgjæves flere Kald; „det var hans Stjæbne, aldrig at faa hvad han søgte, og aldrig at have søgt hvad han fik." Præsteembedet i Rastellet, der krævede en Mand, der var lige færdig i det tytte og danske Sprog, blev ledigt; Lurdorph tilbød ham det, han modtog det, skjøndt det kun var ringe (1772, samme Aar som Valle blev Prof. ved Universitetet), og blev snart navnkundig ved sin Bektalenhed. Med den geistlige Bektalenhed stod det den Gang kun ilde til. Skrevet derom havde saa godt som ingen.¹ De unge Studerende fik i Almindelighed ingen Anvisning dertil, og havde ingen Øvelse deraf, men valgte sig gjerne en eller anden Præst til Mønster. Det var ganske vildt; Prædikeren var uden Orden, Udførelsen uden Kunst. Bastholm hørte ofte Mønter, den tytte Præst, der før hans Afreise til Smyrna var kaldet til Petri Menighed, og dannede sig efter ham et løst Ideal, som han tog med til Smyrna. Han studerede tillige tytte og franske Taler (f. Ex. Saurins), tænkte derover, og udarbejdede og udgav endelig sin Geistlige Talekunst (1775)² det første og eneste Skrift i sin Art i den danske

¹) Der findes et ældre Skrift af N. M. Frimodt: Diss. philosophica De eloquentia formanda scopo oratoris convenienter Partic. 1—4. Hafn. 1745—48. 4. Men det handler om Bektalenhed i Almindelighed, mest efter de Gamle.

²) Den Geistlige Talekunst, tilligemed en Bedømmelse over en af Saurins Taler (over det sande Helttemod). Kbh. 1775.

Literatur, og i sin Art hyperligt. Oversat paa Tyft blev den af Kæiser Joseph indført ved alle offentlige Lærestatter i hans Stater, saa at vi gavede det, som vi havde modtaget fra Tyftland, udført og foræblet tilbage. Ved Bedømmelsen kommer det kun an paa een Ting: om det geistlige Foredrag skal være skær Natur eller det skal være Talekunst, en ved Studium erhvervet Færdighed, det vil sige, om Præsten, ligesom Skuespilleren, men naturligvis som et højere og ædlere Væsen, skal udføre en Rolle, som han selv har skrevet (eller laant) og tillige har studeret. Derom var man nu bleven saa temmelig enig, og Frankerigs Veltalenhed havde givet Mønstreret og Anvisningen. Den raa vilde Natur maatte foræbles ved Kunsten, og Kunsten, der ved Øvelse var bleven til Færdighed, skulde vende tilbage til Naturen. J. Møller bemærker om dette Skrift som dets Hovedmangel: „at den kristelige Begejstring er sat i Skyggen og de gammel-dags oratoriske Figurer næsten allevegne fremtrukne som det oplivende Princip og som Veltalenhedens egenlige Kilder, da de dog kun ere i sig selv døde Former.“ Naturligvis, Bogen er en Lærebog, og af dem lærer ingen Begejstring; men som en saadan Vejledning er den fortrinlig, og udmærker sig ved Omhu i Balg og Klarhed i Fremstilling. Her læres næsten alt hvad der kan læres, Manglerne der skulde undgaaes, Fortrinene der skulde opnaas, Talens Anlæg, Deling, Udførelsen, Anvendelsen, det libenstabelige og det tropiske, Stilen og hele den udvortes Veltalenhed. Forfatteren kan ikke lære nogen Natur, men han kan gjøre opmærksom paa, at dette og hint skal være ukunstlet; han kan ikke indblæse nogen Følelse, men han kan gjøre opmærksom paa, at her og der, netop paa disse og hine Steder, gjælder det om at bevæge og røre, og ligesom tage Tilhørerne med Vold, „gjøre den sidste Vold paa hans Tilhøreres Banart“, hvorledes han her og der kan

gjøre Effekt, og hvilken god Virkning Afbrydelse gjør, „naar Taleren føler sig i en heftig brændende Affekt, der ligesom gjør ham maalløs, besynderlig dersom han afbryder i et stærkt Udtryk, som rører hans Følelse“; han kan ikke indgive Præsten, der træder frem for Guds Afsyn, sin religiøse Jdmhygghed i den Troendes Hjerte, men han kan gjøre ham opmærksom paa, „hvor vel det klæder en Taler at træde op med nedslagne Øjne,“ „hvorledes han derved rører en Slags Undseelse, der er smigrende for Tilhørerne,“ og som „tillige viser, at hans Sjæl er beskæftiget med vigtige Betragtninger;“ dog maa han ogsaa vogte sig for at blive for længe ved med det, at han ikke skal „røbe Mangel paa Opdragelse, et sty og barnagtigt Væsen, som vil sætte ham i Miscredit;“ han kan ikke drive ham Taarerne op i Øjnene, men han kan dog gjøre opmærksom paa, hvor det er, „hæsseligt, naar Taleren væder en tør og kold Betragtning med varme Taarer.“ Man maa tilstaa, at han ikke har forsømt eller forglemt noget. Hvo tænker just paa, at Præsten skal huste paa sin Næse, men han maa hverken snuse eller nyse eller ofte rense Næsen, og „begge disse Fejl kan nogenledes forebygges, naar man, førend man træder op, vel renser Næsen, og afholder sig nogen Tid i Forvejen fra Tobakkens Brug,“ hvis man nemlig bruger Snustobak. Kort, naar Præsten ikke selv er fuld af Guds And, saa kan han her lære at undgaa alle de Fejl, som røbe „enten Mangel paa Erbødighed mod Forsamlingen eller Mangel paa Opdragelse,“ og at erhverve det, som er Talekunstens Formaal, at vinde sine Tilhøreres Bisald. Det er Maalet, „det maa han vinde, for at kunne virke paa deres Hjerter.“ Mange gode Bemærkninger findes der ogsaa om Sproget og Stilen;¹ og naar, som han selv

¹) J. Er. Om Belyd, S. 290 den Bemærkning: at flere ensfavede Ord kunne følge paa hinanden, naar Følelserne derved blive

figer, ikke faa unge Studenter begyndte at danne sig efter denne Bog, saa maa uden Tvivl megen Raahed være forsvunden fra Prædikestolen, og mange smagløse Unoder være aflagte, uden at det religiøse Sind, naar det virkelig var tilstede, just derved kunde tabe.

Derpaa foretog han sig at omarbejde den Jødiske Historie, der allerede var begyndt langt tidligere, og udgav den (1777) med historiske, geografiske og kronologiske Oplysninger, siden fortsat til vor Tid.¹ Det var en Bearbejdelse, som Tiden trængte til, eftersom Møllmans og Holbergs hidtil vare de eneste. Det er „i dette Fag hans Hovedværk,“ og „Guldberg erklærede ham paa Grund af det for den første danske Profaisk.“ Men om han end endnu „ingen Mytther antager i det Gamle Testamente,“ saa fortolker han dog de overordnede Begivenheder „som Filosofemer paa Jerusalem's Vis.“ Guds Ord maatte blive forstaaeligt for alle: Guds Aand, der svævede over Vandene, var en stærk Blæst; Slangen i Paradies var Djævelen, der iførte sig Slangens Skikkelse, for at efterligne de gode Aander, o. s. v. Mirakler nægtes ingenlunde, men nogle forklares naturlig: Dyrene i Noe's Ark kunde have Føde nok, naar de sattes paa smal Koft, og da de vare indesluttede, spiste de heller ikke saa meget, som naar de vare i fri Luft og Bevægelse; der er ikke saa mange Arter af Dyr til, som man tror, Arken kunde nok rumme dem, et af vore Orlogsskibe vilde kunne det; denne Samling af Dyrene i Arken var meget hensigtsmæssig, Noe

stærkere, s. Ex. „Frygt, Skræk, Angst, istedet for Forstrækkelse, Forfærdelse, Beangstelse.“ (Det hænger nøje sammen med Sprogets etymologiske Udvikling og Sprogrensningens Mangler; jo længere Ord, desto mindre Velde.)

¹) Den Jødiske Historie fra Verdens Stabelse til Jerusalem's sidste Ødelæggelse. 1—2 B. Kbh. 1777. Den Jødiske Historie fra Jerusalem's sidste Ødelæggelse indtil vore Tider. 3 B. Kbh. 1782.

maatte nødvendig faa „en vidtubbredet Kundskab i Naturhistorien,“ **hvilken det kunde** forplantes paa hans Efterkommere; derimod er det næsten umuligt at forklare, hvorledes Dyrene fra Amerika kom over, Dovenbdyret f. Ex. der behøver en hel Maaned for at komme fra den ene Gren til den anden, nogle maatte jo blive gamle og graa, førend de naaede Arken; der er ikke andet for, end at der ingen maa have været uden i Asien, Adam havde jo ogsaa givet dem alle Navne, og han kunde da ikke give dem Navne, der var ovre i Amerika. Abraham trakterede Englene paa godt Arabisk, men hans Gjæster kan ikke virkelig have ædet af disse Retter, thi saadant kunde ikke stemme overens med disse Væseners Natur; de maa have opløst de Ting, som bleve anrettede for dem, i deres første Elementer, og Abraham, som faae en Formindskelse i Maden, maa have troet, at de spiste. Loths Hustru blev til en Saltstøtte, det vil sige, hendes Legeme blev omgivet og gjennemtrængt af Asphalt; det samme skete i Gärnthens 1348. Mose Mirakler og Udgangen af Ægypten bevise hans guddommelige Sendelse, men alting gik for Resten ganske naturlig til (see Forklaringen i Bogen selv.). Jobs Historie er en geistlig Roman, ligesom Salomons Højsang er et Hyrdestykke, o. s. v. En Provst i Jylland udgav en Pjece imod Bastholm, fordi han forklarede adskillige saakaldte Mirakler af naturlige Aarsager, men Bastholm vilde ikke besejre dens Afsetning ved at besvare den, og saaledes faldt den strax tilbage i det Mørke, hvorfra den var kommen. Rationalismen havde allerede sejret; og da han efter at have overrakt Herskabet paa Fredensborg nogle Exemplarer af sine nylig udkomne Geistlige Taler, havde faaet Udsigt til noget bedre, end Præstefaldet i Helsingør, som han kun beklæbte et halv Aars Tid, og var bleven første Hofprædikant (1778, tillige Konfessionarius

1782), da han ved en idelig fortsat Række af Prædikener,¹ og et hidtil mageløst Foredrag, selv om „hans udbortes Foredrag nu og da var mere Talekunst end Beltalenhed, og han stundom søgte Beltalenheden, som om han ikke havde fundet den,² havde bragt Hovedstadens Kirkegjængere til sig, nægtebe ingen ham den Hæder, at der i den geistlige Beltalenhed begyndte en ny Epoke. I andre Skrifter,³ især i den Christelige Religions Hovedlærdomme (1783), „hvis Mage man, efter J. Møller, længe skal søge forgjæves,“ „den hypperste populære Dogmatik, som den Gang habdes i noget Sprog,“ gav han en smagfuld Behandling af de religiøse Sandheder. Som Dogmatiker stod han endnu paa Obergangen, afveg ikke fra de kristelige Grunddogmer, og gav i det mindste ingen Forargelse.⁴ Parallel med denne sin kristelige Virksomhed gav han sig endnu hen til den gamle hebenste Filosofi, med hvilken han ogsaa endte;⁵ og Grundtanken i hans Sjæl, Religionens Forbindelse med Filosofi, udførte han dels i en filosofisk Afhandling, Betragtning over

¹) Aandelige Taler 1777, over Evangelierne 1779, Geistliche Reden 1781, Ny Saml. 1788, over Lidelseshistorien 1800.

²) Rahbet, Tilskueren 1819, Nr. 2.

³) Oversættelsen af det Ny Testamente udkom 1780. Udvalgte Stykker af det Gamle Testamente først 1791. Den første fremkaldte en dogmatisk Fejde med L. Smith, der anonym blev offentliget af Rosenstand Goiske.

⁴) J. Møller bemærker ogsaa: „Kapitlet om Jesu guddommelige Pøjhed er saa fortræffeligt, at det er blevet mig en psykologisk Gaade, hvorledes den Theolog, som har udarbejdet det, kunde 13 Aar derefter indlade sig paa Næglingsforslag med Naturalisterne.“ Kan Gaaden maaskee løses ved den Bemærkning, at han endnu blev staaende ved den Tante: „vi behøve ikke at begribe“ Dogmet, men „vi behøve at vide det til vore Hjerters Koliggjørelse“?

⁵) Den naturlige Religion som den findes i de hebenste Philosophers Skrifter (1784), tilegnet det Svenske Selskab pro fide et christianismo, hvoraf han var bleven Medlem.

Selv mord (1787), der i det mindste frelst een Mand for denne Synd, blev i det populære Skrift, der fremfor alle forsøgede hans Navnkundighed, Philosophie for U lærde (1787, andet Dplag 1794), der gaar ud fra, at „Naturen er ligesaa vel Guddommens Bog som Aabenbaringen,“ og indeholder en almenfattelig Betragtning over Himlen og Jorden med dens Skabninger, og Anvendelse deraf paa Guds Kundskab og Menneskets Sindelag, „et Mejerstykke i sit Slags i Henseende til Materiernes Valg og Indklædning.“

Naar Bastholm i et og andet afveg fra den herstende dogmatiske Lære, saa knurrede vel en eller anden Præst og Provst i sin Aftrog, men det vakte ingen Forstyrning i Kirken; men da han tillige angreb Kirkens Ydre, da han erklærede Gudstjenesten og de kirkelige Indretninger for forældede, og forlangte, at Forbedringen maatte omfatte, ikke blot Theorien, men ogsaa Formen, da følte alle, at han nu gik dem for nær, og satte sig imod, snart som Hesten, der styres ind paa en anden Vej, end den, som den nu i saa mange Herrens Tider har vandret, snart som Løven, der tryk i sit gamle Leje ikke lader sig forjage fra sin Hule; og for Kirkens Fiender frembød sig en velkommen Lejlighed til at falde over den og dens Mangler. „Jeg indsaar, siger han, og mange indsee det nu (ved Aarhundredets Slutning) med mig, at vore Kirkestikke ere aldeles ikke indrettede efter Menneskets Natur, og at Kirkeformularerne ere hel maadelige, undertiden anstødelige“; han udgav derfor sit Forsøg til en forbedret Plan i den udbortes Gudstjeneste (1785 i tre Dplag i samme Aar). Nu kan det vel ikke nægtes, at en Forbedring i mange Ting kunde være ønskelig, at forældede smagløse Formularer i et knudret og ubandsk Sprog vare libet opbyggelige, o. desl. og at Kristendommens Væsen ingenlunde laa i den indførte Ceremonitjeneste; men for Almuesmanden

var det i Almindelighed det samme som den gamle Kristendom, og naar en Forandring skulde stee, maatte den udgaa ovenfra og ikke overgives til alle og enhver's Diskussion; i alt Fald maatte Forslaget ikke tilsidebesætte den religiøse Følelse, for at hylde Døgnets og dets Unoder. Der kunde være noget i, at de forordnede Tekster ikke havde Indhold nok til gjentagne Prædikener, at de fleste, som ere tagne af Evangelierne, kun indeholde Christi Undergjerninger, o. besl.; men om Kirkefangerne havde han dog ganske underlige Forestillinger. Den skulde blot indeholde Glæde; dogmatiste, moraliste og historiske Sange vare noget unaturligt noget — og kjedsommeligt. „Førend man (i Kirken) begynder en Psalm, vender man sædvanlig Bladet om, for at see hvor lang den er, og finder man den for vidtløftig, saa begynder Kjedsommeligheden tilligemed Psalmen.“ „Mange gaa først i Kirke ved den Tid da Præsten gaar paa Prædikestolen.“ Men nu „at bede og synge paa een Gang, er det naturligt? Kommer et Barn syngende til sin Fader, naar det vil bede om noget? Kommer det ikke snarere græbende?“ „At bede i Rim er allerede unaturligt, men kommer der endnu Musik og Takt og Triller til, hvad maa det ikke saa blive til?“ Præstens Bøn før Prædiken, den opbygges jo heller ikke. Hvor mange er der, som bede med? De allerfleste „beskjæftige sig med ganske andre Tanker, og vaagne først op som af en kort Slummer, naar de høre Amen.“ „Den ene taler imidlertid med sin Sidemand, den anden betragter sin Nabo's Pynt; den ene tager sig en Pris Tobak, den anden aftørre sine Briller; den ene lader Djnene spadsere omkring i Pulpiturerne, den anden er beskjæftiget med at oplæse den næste Psalm, som skal synges; og den, som synes roligt og andægtigt, sidder i Tanker, med andre Ord, han tænker aldeles intet.“ Hvorledes kan man raade Bod paa denne

Mangel af Andagt? Ved ikke at lade hver blive i hvilken Stilling han vil, hele Menigheden skal gjøre Ræfsalb. „En anden Strøbelighed er, at Mennesket ikke længe kan vedligeholde sin Opmærksomhed og Andagt; vil man afhjælpe det, saa maa Gudstjenesten dels være kort, dels maa den være interessant.“ „Den tredje Strøbelighed er en vis Dorstthed, som alle, mere eller mindre, føle til aandelige og gubelige Øvelser. Det er upaatvileligt, at de fleste med mere Munterhed bivaane et Bal, en Koncert, en Komædie, end en Gudstjeneste. Vil man raade Bob paa denne Dorstthed, saa maa vor offentlige Gudstjeneste have disse tvende Egenstaber: den maa være opmuntrende, den maa være afveglende.“ Paa en Koncert spiller man ikke et og samme Stykke, paa et Bal danser man ikke altid samme Dans. „Det synes man nu ogsaa at have indseet, og derfor forordnet den saakaldte Messer, — men det er endnu kjedsommeligere“; Messen maa rent afflaffes. — Heraf kan man saa omtrent see Mandens Maneer, og naar det ikke var den forstandige højarværdige Bastholm, maatte man vel antage at han havde faaet en Skrueløs, og at de ikke kunde være meget klogere, der vilde indlade sig med ham. Enkelthederne svare dertil; har han end Ret i noget, saa bruger han denne Ret paa en overdreven Maade: S Betsignelsen er næsten hvert Udtryk hebraisk, den bør være dansk. Korsets Betegnelse ved Daaben skal bort; Spørgsmaalene til det nyfødte Barn ere unaturlige; Gud bevare din Indgang og Udgang skal bort, det er hebraisk-dansk. Formularen ved Nadveren sigter alene til at „bestride Calvinisterne, og det er dog vel ikke det rette Sted dertil.“ (Hør!) Ved Brudevielsen siges: Hun skal føde med Smerte, „man kan ikke uden Modbydelighed sige det til en Brud, som er over sine halvhundrede Aar“; han skal æde sit Brød i sit Ansigt

Øbed, „hvoreledes passer det sig til Folk, som leve af deres Kæmpepenge?“ v. s. ft.

Dette Forslag fremkaldte en Sværm af Skrifter. Smukt og fyndigt forsvarede Nordal Brun de gamle Kirkeskifte.¹ Balle gik det imøde i Pastoralskrivelsen i hans Vej til Hæderlighed; T. Moch gav et udførligt: *Votum ubi Sagen*; W. C. Stenvinkel Forslag og Ønsker, v. s. v. Bastholm fandt sig ikke overbevist, og tog til Gjenmæle; han havde længe overtænkt sit Forslag, og fandt det „ophyggeligere og mere overensstemmende med Menneskets Natur end den nuværende Indretning.“² Men der fremkom tillige saa mange dels ynkelige dels forargelige Skrifter, at man allerede nu kunde sige, hvoreledes Kirken gik sin Undergang imøde, og med Rette kunde Fr. Sneedorf udbryde i et Brev til Nyerup³: „Taf for dine Efterretninger om den fuldbendte liturgiske Fejde. Gid Nhygtet om den aldrig maa komme paa denne Side af Elven! Den vanærer vor Literatur, og bestyrker Fremmedes Fordomme om vort Norden.“⁴

1) Bore gamle Kirkeskifte forsvarede mod Bastholm. Bergen 1785. Mod ham skrev isen: *Obel*, Informator paa Bassenhuset, *Stille Lyd fra Danmark fremblæst ved den stærke Røst fra Norge* (ef hos Nyerup); og *Et og andet etc. i Minerva*, August 1785 er ligeledes imod ham.

2) Anmodning til Publikum, at de, som have læst hans Forsøg, ogsaa ville læse følgende Besvarelse paa de derimod gjorte Indvendinger. 1785.

3) Breve fra Göttingen i hans Saml. Str. 1,57.

4) Anmeldelse af en stor Del af disse Skrifter findes i *Lærde Efterretninger* 1785, Nr. 8. 9. 10. 11. 14. 15. 18. 19. 21. 35. 36. 37; 1786, Nr. 3. 4. 5. De nummererede ere af Mag. D. Worm, Nr. 18 og 19 for 1785 af H. Kall. Samlede findes de i det Kgl. Bibl. i en Samling af Lurdorff i 8 Bind. Ikke blot Theologer, men ogsaa Lægmand, som Diderik Thura, toge Del i Striden. Der er adskillige, som Nyerup ikke har kjendt. Imod Bastholms Forslag at Menigheden skulde knæle skrev Tode: Er det usundt at ligge paa Knæ? Kbh. 1785, og gjør Tinget

Næppe havde denne Strid lagt sig, førend en ny var nær ved at udbrøde. Sjfeben for den autoriserede Lærebog Pont-

aldeles trivial ved at tale om frugtfulde Koner og dem der have Drot. En Lægmands oprigtige Dnster i Anledning af Bastholms Forsøg etc. Kbh. 1785 blev ogsaa tillagt Tode. En erfaren geistlig Mand's usorgribelige Tanker etc. udg. af J. W. Benson, er af Otto Fabricius; her ankes blandt andet over Udtrykket: Borger i Jesu Christi Rige, det forklar Bonden ikke, han tænker paa en Kjøbmand; man skulde sige: vil du være Undersaat i Jesu Christi Rige. Derpaa fulgte: En verdslig Mand's Raisonnement over den erfarne Mand's Tanker (etc.) af J. Ph. Rosenkand Goiske; og Tanker i Anledning af den erfarne geistlige Mand's usorgribelige Tanker, af N. P. Sommer, Forfatteren var L. E. Knap, (paa hvis Ansøgning om at blive Etatsraad Christian den Syvende skrev: Knap Justitsraad, mindre Etatsraad, og som siden kom paa Munkholm). Chr. Nyholms Forslag til Religions-Kundskabens Udbredelse paa Landet, Sorø 1785 giver en Skildring, hvor elendig Gudstjenesten er paa Landet: Præsten selv prædiker kun naar han skal tage imod Offer; i Kroerne tale Bønderne om Bibelen med den største Foragt; Kirkerne see mange Steder ud som Køvekuler, med deres aabne Tæge, rykkende Stole, ukalkede Bæge, ujævne Gulve o. s. v. H. P. Sandals Vigtige Spørgsmaal med høfsøiet kort Undersøgelse angaaende det som synes at kunne hindre eller fremme Religion og gode Sæder hos Landmanden, Kbh. 1785, omtaler Kandidaterne, Kaldstretten, Præstegaarden, Avlingen og en hel Del andre Gjenstande, og foreslaar iblandt andet lige Løn for alle Præster, saa at de ej skulde forflyttes. Tanker til højere Eftertanke i Anledning (etc.) Kbh. 1785 (Lurborph anfører ingen Forfatter) vil have Messesagel, Pibebrave med Binger og Bonet aflastede, „Præster ere jo dog ikke Hamborger Raadsherrer“; Præsteskolen vil han helst have bort, „Hvorden skaar bedst blandt sine Haar paa Kirkegulvet“; af Gudstjenesten giver han en sørgelig Skildring. Hans Strøm (af hans Tilskuer paa Landet) udgav: Om Kirkestikke. Tilligemed Besvarelse af Spørgsmaalet: Om det er tilladeligt, at de Foll træde i Egtestanden, som ere over den Alder, i hvilken de kan avle Børn? Kbh. 1785. Blandt de andre bemærkes: Liturgiskt af Mag. N. Nyerup, hvori han angiver Aarsagen til, at han i saa mange Aar har holdt sig fra Kirke og Striftebol. Til mine Medborgere i Anledning etc. Kbh. 1785 af Christian Bunkeslod anføres ej hos Nyerup. Besømmelse over Bastholms Forsøg i Danmarks

oppibans Forklaring, vilde Bastholm give Forældrene en bedre, mere stillet efter Tiden, og tillige „en mere ordentlig og grundig Lærebog end Luthers Katekismus“, og udgav sin Religionsbog for Ungdommen (1785). I den første Udgave meddelte han nogle Bemærkninger om en saadan Lærebogs Bestaffenhed. Den maatte være kort, thi Børnene skulde jo ogsaa lære andre Ting, „de skulde ikke alene opdrages til gode Christne, men ogsaa til gode og nyttige Borgere.“ Den maatte være fattelig, og derfor undgik han „den store Mængde hebraiske Ord og Udtryk, som ere komne ind i vore Religionsbøger, f. Ex. Igjensøbelse, Fornæpelse, Guds Villedelse, Omvendelse, Retfærdiggjørelse. Hvorfor kunde man ikke ligesaa vel tale Dansk?“ Han lagde, som man kan see i Bogen, disse Ord for det første ned i Anmærkningerne, for at de efterhaanden kunde falde bort. Men flettede han ikke

literariske Progresser, 3 B. Nr. 17 og 18 er af Prof. G. Seydlig. Dr. Provfst Donnerweters og Dr. Gottfreds Tanker over Bastholms og Steenvinkels Forslag (etc.) Indsendt til Præsteklubben: Det arkadiske Selskab, Odense 1785, tillægges Iversen selv. Af M. Halagger er: Correspondence imellem Aemus og hans Fætter om det af Bastholm udgivne Forslag (etc.) og Endnu en Røvsfuld fra den virkelige Aemus (etc.) Kbh. 1785. Rollof Greve (Stræder i Bergen) i Tanker til nærmere Eftertanke, Kbh. 1786, og flere i Bergen udkomne Skrifter 1786 og 87, forfattede de indførte Kirkeskikke: „man skal ikke efter silbigere Forvalters Indretning lade os give en Oblat i Munden, men følge Stifteren og sende Bredet og Vinen om til enhver“, o. s. v. Reisers moraliske Betragtninger over den nu graaserende Pennestrid, Kbh. 1785, er paa Vers. Selv Kvinden lagde man Ordet i Munden, som F. C. Hierts Brev fra et Fruentimmer paa Landet, o. s. v. See ogsaa: Niegels, Justinus, Celsus (etc.) glæde sig over at den danske Geistlighed sagtnes og vinder Tid baade at synge Psalmor og til at giendrive følgende Indvendinger, hvormod oftere er giøet, end grundig og sagtmodig talt, Kbh. 1785. o. s. v. Engang begyndt fortsattes den liturgiske Reform til Slutningen af Aarhundredet. C. Nyholm udgav Forandring ved den offentlige Gudstjeneste, Sorø 1799, som jeg ikke har seet.

derved selve Kristendommen ud? Det kunde tykkes saa, og i Et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand (Otto Fabricius) blev han bestybt for falsk Lære; men med hans Besvarelse (1786) bortfaldt Striden.

Vastholms første Hustru var død (1777), og han havde i elleve Aar levet som Enkemand, da han atter giftede sig med Thge Nothes ældste Datter (1789). Efter sin Evisgerfaders Opmuntring forsøgede han sine Philosophiske Breve over Sjælens Tilstand efter Legemets Død (1790) med: Jesus Christus. Udødelighedens Lærer (1792). Hvad han hist havde beviist af Fornuften bekræftede han tillige ved Aabenbaringen. Under indre Lidelser og ydre Tab (ved Kjøbenhavns Ildbrand 1795 mistede han sin Bogsamling og sine Excerpter, Frugten af tredive Aars Læsning) gif han nu, ligesom Halle, den store Kamp imøde med Fritænkeriet, men han optog den ikke paa samme Maade, og bestod den ikke med samme Hæder, thi han stod jo allerede selv paa Grændsen, og vandrede ad en Vej, der gif parallel med selve Fritænkerens.

Fra to Sider kan denne Kamp betragtes; den angif baade Kirkens ydre Tilstand og dens indre Lære; i begge Henseender gav Vastholm efter. Kirkeskikkene havde han allerede berøvet deres dogmatiske Erværdighed; nu skulde den geistlige Stand blive en verdslig Del af Statens Embedsmænd. 3 Korte Tanker til nærmere Eftertanke over den geistlige Stand (1794) foreslog ham en Reform, som han endnu i sin Selvbiografi (1806) ikke har taget tilbage. Bogen bestaar i en Indledning og sex Kapitler. Geistlighedens Stilling er bleven ganske forandret; den ansees nu „for byrdefuld, unyttig, skadelig“; han vil vise, hvorledes den kan blive nyttigere. Imod Ordet Præst ivrer han som ubibelsk, men han kalder Præsten Folkelærer: „en Folkelærer, en Mand, hvis Bestemmelse er at udbrede baade

religiøse og i det menneskelige Liv almenyttige Kundskaber blandt sine Medmennesker, hvorved de dannes til dydige Christne, nyttige Borgere, og følgelig til lykkelige Mennesker." Disse Folkelærere deler han, efter den Kundskab de maa besidde, i to Klasser: for Kjøbstæderne og for Landet. Deres Stilling og Virketreds kræve en forskjellig Dannelse. De i Kjøbstæderne skulle underkaste sig en lærd Examen, som hidtil, men Dogmatik, Kirkehistorie, Exegese, er det noget for den rette Folkelærer? „Den unge Studerende har her lært meget, som han aldrig bruger, og snart igjen glemmer, fordi han aldrig bruger det.“ Folkelærerne paa Landet skulle derfor ikke examineres i Bibelens Grundprog og paa Latin, men derimod aflægge en Prøve i Fysik, for at Overtroen endelig kan faa en Ende; i kemi med Hensyn til Jordarternes rette Behandling, Farveri, Brygning, Bugning, Kjærning; i Naturhistorie til Anvendelse i Ager-, Skov- og Havedyrkning, nyttige Insekters Brug og skadeliges Udryddelse; i Veterinairvidenskaben for den rette Behandling af Husdyrene; i Mathematik, for at kunne være til Vejledning ved Opmaalinger, Bands Afledning, o. desl.; kort, Folkelæreren paa Landet skulde aflægge Prøver i Landøkonomien, og skulde han have Rang og Titel, saa foreslaar han en Doktorgrad i Landøkonomi. Skal Dragten affattes eller vedblive? Det er en Antikvitet, som man, hvis den endelig skal bevares, kan hænge op iblandt andre Oldsager. Religionslærerne i vore Dage paaftaa ingen udbortes Hellighed fremfor andre; de kjøre og ride og søge offentlige Selstaber, spille Kort, gaa paa Koncerter; skal deres Hellighed da alene bestaa i Klæderne? i en Dragt, der har alle de Fejl, der kan være ved en Dragt? Den er baade „ubekvem, usund og usjøn.“¹

¹) Det er bekendt, at Halle yttrede en anden Mening. Frederik den Sjette spurgte ham engang, om man skulde affatte den

Og Ordinationen, er den nødvendig? er den nyttig? Det er jo Kongen, der giver Præstekaldet. I sig selv er den ikke mere nødvendig ved Præsten, end ved enhver anden Embedsmand; men for Folks Skyld bør den dog ikke rent affattes. Saalebes skulde da Pontoppidans og Grams og Holbergs paatænkte Reformer, drebné til det yderste, træde virkelig frem i Rivet, men ingenlunde paa nogen tæffelig Vis. Og i Sproget hvilken Omvæltning vilde der ikke der have fundet Sted! En Hofpræst, skulde man nu affatte ham eller kalde ham Hoffolkelærer? Planten Præstekraver, skulde man kalde dem Folkelærerkraver eller endog forklare Rabnet som en Antikvitét? o. s. v. Ikke uden Grund kunde Malte Møller betragte Bogen som en Satire, „en Ironi over vore Dages hyperpolitisk-økonomiske Projektmagerier“, og mene, at „naar den geistlige Stand ikke paa anden Maade kunde regenereres end ved at vorde Tusindkunstner, saa maatte den jo før jo heller gjøre et salto mortale.“¹ Med endnu stærkere Udtryk giver han sig hen til Rationalismen i et senere Skrift, hvilket han just vilde opstille som Værn imod den tiltagende Skrivefrækhed imod Religionen: Tanker om vor Tids Fremgangsmaade for at befordre den religiøse Oplysning (1796). Det er en Gjøringstid, i hvilken han ikke frygter for Sandhedens, men for Moralitetens Undergang; Maalet er hans Medmenneskers Sinds Rolighed. De religiøse Meninger kunne, ligesom de verdslige, efterhaanden gaa frem til større Lyg. „Vor Christus kunde umulig hos det Folk, blandt hvilket han

lange Kjole? Valle svarede ham ved at løfte sin Præstekjole op, under hvilken han om Vinteren kunde bære sine tykke Filtens Benklæder. Frederik den Sjette var en praktisk Mand, og fandt Argumentet tilfredsstillende.

¹) Malte Møllers Repertorium, Indledningen 1,37. ff. 2,6, 2,25 og de derved fremkaldte Skrifter. f. Ex. Strøtanter af Pasæophilus, 1795, der anføres 2,28.

opstod, gjøre alt"; hans Lære maa altsaa fremstribende reformeres, og det ved at tale til Forstanden; „han kjenner i det mindste ingen anden Vej." Men man maa gaa frem med Sindighed og Overlæg, ikke med Spot. Man maa være varsom med at nedrive Skriftens Autoritet, indtil Fornuften har naaet den Grad af Kultur, at den kan vejlede sig selv. Naar den Tid kommer, hvis den kommer, at Folket er ophlyst nok, saa skulde „Regjeringen nedsætte en Kommission, for at gennemgaa de religiøse Meninger, og af Lærebøgerne lade udslette de Kærdomme, som efter nøje upartist Undersøgelse bleve befundne at være baade fornuft- og skriftstridige." Han vil altsaa møde Spotten og Frækheden ved at udsætte Forbedringen; man maa først ophlyse Folket, saa kan man tage Troslærdommene fra dem; for Øjeblikket er det farligt, da de behøve dem til deres Sinde No. ¹ Men han, for hvem Moralitet er alt, mærker aldeles ikke, at han løber lige i Hænderne paa frontt Bedrageri. Han siger f. Ex. om Forsoningslæren: „Naar andre Lærere anvende den til deres Medchristnes Roliggjørelse, saa er det enten fordi de selv føle sig overbeviste om dens Sandhed, eller de ansee denne Lære for en Bildfarelse, og anvende den dog til deres Medmenneskers Roliggjørelse, fordi de indsee, at de trænge til den, at den gode Christen ikke kan undvære den. Det er

¹) Det mente naturligvis Nyhedsjægerne ikke; for dem var Tiden allerede nu kommen, og det, forsiktes der, var ogsaa mange Præsters Mening. Den franske Revolution havde drevet Tiden stærkt frem. See (F. C. Wedel-Jarlsbergs Skrift:) Den geistlige Stand bør aflaffes. Frimodig Svar paa E. Baskholms offentlig fremsatte Spørgsmaale. Kbh. 1795—97. „Den geistlige Stand er ikke grundet i Naturen; sunde og faste Grundsætninger trænge ikke til Fortolkning." „Statens Grundlove skulle fortolkes, og der er een Ting endnu, I Folkelærere, bliver tillige Fredsdommere!" I S. P., der er tilegnet Valle, ender han med den franske Folkesætning: Den almindelige Villie er Lov — saa længe den varer.

en Sjælelæge, hvortil han nu engang er vant. Man stude ham, om man berøvede ham den. Bør disse Lærere nu dables som Bedragerere? Eller bør de ikke meget mere roses som kloge Christne?" Og det dober han at sammenligne med den erfarne Læges Færd, der bruger Patientens Fantasi til at helbrede ham. Ja, ikke blot det, de som danne Religionslærere (Profesorerne) skulle just indskærpe denne Klogskab; de skulle formane deres Lærlinge til „at gaa frem med Sindighed, og i Stedet for at gaa aabenbar til Felts mod religiøse Meninger, som ere Folket hellige, skulle de heller altid med Tausked forbigaa dem, aldrig tale om dem, at de efterhaanden kunne glemmes.“ „Naar derimod Sandhed og Vildfarelse ere blandede i en religiøs Mening, da skulle de som kloge Lærere altid forestille den fra den sande og for Hjertet frugtbare Side, og skjule den anden.“ „Ved saadan klog Fremgangsmaade skulle Vildfarelser efterhaanden uden Tummel og Opsigt og Forargelse gaa i Forglemmelse, og omsider af sig selv ganske forsvinde.“ F. G. Christi Nedfart til Helvede, „som ogsaa begynder at gaa i Forglemmelse, og maastee allerede var glemt, naar den ikke stod i vore Tros-Artikler.“ Naar en af Kirkens ypperste Stribenter kunde tale saaledes, saa begriber man da let, at Guds Ord, der jo skulde bringes i Forglemmelse, ikke mere løb i Kirkerne, og at den bedste Maade, hvorpaa det kunde undgaaes eller bortforklares, forkyndtes fra de theologiske Lærestole; men det er jo ligesom indlysende, at hele denne Læredom, efter hvilken Moralitet er Livsklogskab og Præstens Stilling en Klogskabsstilling, fører til det affhyeligste Hylleri. Rationalismen havde naaet sit sidste Maal; den var, imedens den tragtede efter den højeste Klogskab, bleven nederbrægtig og lumpen. Alle ærlige Sjæle, som følte Affhy for at mene et og forkynde et andet, maatte vende sig fra den.

Herefter er det ikke fornødent, udførlig at betragte de Skrifter, der nærmest vedkomme Læren selv: Den Hensigt, som den christelige Religions Stifter havde med sine Bestræbelser for Verden (1793), Viisdoms og Udfalighedsløse (1794), Alle Jesu Christi Taler med Forerindringer og frie Omstribninger (1797), Forsynets vise Foranstaltninger til Mennefteslægtens Forædling ved Jesu Religion som et Beviis for Jesu Christi Komme fra Gud (1798). Det første Skrift var særbdigt til Trykken, førend den danske Oversættelse af Reinharbs bekjendte Versuch über den Plan, den der Stifter der christlichen Religion zum Besten der Menschheit entwarf var anmeldt, saa at det handler om „en Materie, over hvilken der endnu ikke var skrevet i Moberismaalet.“ Behandlingen kan man let slutte sig til: „Christi Plan har været Gubdommens Plan, og haver derfor haft Gubdommens ganske besynderlige Understøttelse.“ „Mere forlanger han ikke, at man skal udele af hans Betragtninger, og naar dette ikkun deraf udeles, saa bliver Afhandlingen et Bidrag til vor Overbeviisning om den christelige Religions Sandhed.“ Hvad var Jesu Plan? „Den sigtede ikke mindre end til at opløse, forbedre og roliggjøre Menneftet“, netop det som Bastholm ansaae for det højeste. Han vilde „ophæve Farisaismen, afstafte Offerdyrkelsen, indføre Troen paa een Gud og Sjælens Udøbelighed“; „om Pligterne har han ikke lært andet, end de hebenste Philosopher“, o. s. v. Hvor uforsvarlig bæere ikke Fritænkerne sig ad! „Man forkaster ham ikke alene som Forsoner, man vil endog vanære ham som Lærer“, ham, om hvem „endog de, som nægte hans gubdommelige Højhed, maae tilstaa, at han var vor Jords største Mand og vor Slægts største Belgjører“, o. s. fr. Paa denne Maade stillede han sig imod Religionsspotterne, tilfreds med i det mindste af Religionsstifterens Hæder at kunne rebbe saa

meget, at han var en stor Mand. Religionen selv skylledes bort i Rationalismens Bænde.

Angrebet af en Nervefeber (1798), der bragte ham Døden nær, led Baskholm af Svimmel, især paa Prædikestolen, og søgte sin Afsked (1800). Med Aarhundredet endte han sin kirkelige Virksomhed. Han drog til sin Søn i Slagelse, og fuldbødte der sin Historisk-philosophiske Undersøgelse om de ældste Folkeslags religiøse og philosophiske Meninger (1802.) I Fleischers Bogsamling fandt han en stor Samling af Rejsebeskrivelser, og samlede af dem sine Historiske Efterretninger til Kundskab om Mennesket i dets vilde og raa Tilstand (1803—4.) Med Moralen for Dje, som al Religions Kjerne, vendte han atter tilbage til den høbenste Filosofi, og oversatte Antonins Levregler (1805.) Under Krigen 1807 flyttede han til Kjøbenhavn, og endte sine religiøse Betragtninger med en Undersøgelse om de nyere Stoikers Lærdømmes Forhold til de Christnes (1807), og en systematisk Ordning af Stoikernes (Senecas og Epictets) moraliske Tanker (1808.) Med en Deltagelse i Jødefejden (1813) sluttede han sin literære Virksomhed. († den 25 Januar 1819.)

Siden Holberg var ingen dansk Skribent saa frugtbar, og blev ingen saa meget læst, som Baskholm. Næsten alle hans Skrifter bleve oversatte paa Svensk, nogle paa Islandsk. Som Tidens Foster stillede han sig i Spidsen for dens Grundbevægelse, og øvede en stærk og varig Eftervirkning. Indenfor Rationalismens Kreds var han en aandrig og smagfuld Forfatter, den hypperste; udenfor denne Kreds er han lidet, og hans Berømmelse daler, jo mere Religionens Underlighed faar Vægt og gennemtrænger Literaturen.¹

¹) Baskholms Selvbiografi i Rahdes Saml. Hans Levnet i Gallefens Magazin, 2 D. Hans Levnet, Character og Fortjeneste af J. Møller i Theol. Bibl. 16. B. Flere Billeder hos Erslev.

11. **Rationalismens Fulbendelse.** Otto Horrebov. Malte Møller. Angreb paa Præstestanden. Geistlighedens Tilstand. Anvendelse paa Psalmeligning og Prædiken. Andagtsliteratur.

Med Bastholm var Rationalismen grundfæstet. Fulbendes maatte den ved den franske Revolution og den Kantiske Filosofi, der enten ophævede eller antoges at ophæve den herskende Kristendom. Fornuftens Herredømme ansaaes for bundet. „Det er besynderligt, sagde i blandt andet Sveistrup, at man har seet Guds Villie forandre sig næsten hvert Aar tilligemed Fremgangen af den menneskelige Fornuft, og dog ikke førend nu er falden paa, at søge den ene og alene i Fornuften.¹ Denne Anskuelse gjorde sig gjældende hos en stor Høb udenfor Kirken, og traadte frem i Literaturen ved to Mænd, der hverken vare udmærkede ved Lærdom eller store Haandgaver, men bragte almindelig udbredte Tanker til Torvs.

Otto Horrebov (f. i Kjøbenhavn 1769), hvis Fader var en Broder søn af Prof. Peder Horrebov den ældre, deponerede fra Odense (1785), og tog theologisk Attestats (1793). Som flere forbandt han æsthetisk Dannelse (især Tilbøjelighed til Læredigtet og Satiren) med den theologiske; og ved selve det theologiske Studium gik det op for ham, at meget af det, der foredroges som en Trossag, var falskt. I det han overtydede sig om, at just „ved Troen (den blinde Tro) formørkes Fornuften,“ at „vi baade efter Fornuftens og Jesu Lære maa ansee og bedømme Bibelen som en blot menneskelig Bog,“ o. desl. følte han tillige, at Theologen som ærlig Mand maatte give Sandheden Ære, og ikke foredrage et, naar han mente noget andet. Ved at udtale dette, navnlig mod Bastholm,² vakte han allerede en Bevægelse, der for-

¹) Philosophisk Repertorium 1798. S. 12.

²) Bevist, at det er den retfærdige Theologs Pligt offentlig at fremsætte hvad han efter langsom og rebelig Granskning dømmet om

øgedes, da, han for at bringe sine fri Meninger ud iblandt hele Folket, udgav Ugebladet *Jesús og Fornuften* (1797—1801), som i Følge J. Wøllers *Vidnesbyrd*, ogsaa vandt Afgang „i saadanne Huse, hvori Religion og gode Sæder agtedes.“ Den ubekjendte Forfatter (Forlæggeren bekjendtgjorde ikke hans Navn, før i Begyndelsen af Aaret 1799) viste sig fra først af moderat; han brugte hverken Spot eller hadefulde Angreb imod sin Modstander *Balle*, skjøndt denne forsvarede Bibelen med Ukvemsord: „Mig, sagde *Horrebov*, kalder han *Abramelech*, et Navn, som *Klopstod* har givet en af sine Døtre. Min Udfærd kalder han *Nidingsdaad*.“ Og ligesom han afstøede *Atheismen*, hittede han ogsaa megen *Ærbødighed* for „*Philosophen*“ *Jesu* Karakter,¹ indtil *Balle* eggede ham, da fandt han ogsaa i den *Mangler og Fejl*.² Bladets Anseelse tabte sig efterhaanden, især efter at *Drsted* havde opløst, hvilken *Sinke* han var i den *Kantistiske* *Filosofi*, hvorpaa *Horrebov* ikke svarede, thi „*Drsted*, sagde han, erklærer sig ligesaa tydeligt imod al *Uabenbaring*, som jeg;“ men ved dette Angreb førtes Sagen over fra *Folkethinget* til den *filosofiske* *Domring*. *Interessen* tabte sig, saa at Bladet ligesom af sig selv hørte op, og der findes nu kun faa fuldstændige Exemplarer deraf, der uden *Tvivel* have endnu færre *Læsere*. Selv den *Gang* var der maaskee kun faa, der med *Gluf*

Bibelen og dens *Lærdomme*, 1795 (ikke 1794), taler endnu i *Almindelighed*; men i en anden *Pjece*: *Er det en* *Christelig* *Lærers* *Pligt* at *lyve* for *Almuen*? *Et Spørgsmaal* D. *Bastholm* *hel-*
liget, 1796, angriber han *Præsterne* i *Almindelighed* og *Bastholm*
i *Særbeleshed*, naar de *indskærpe* *visse* *herkende* *Religions-*
meninger, som de selv *anse* for *urigtige*, for at *berolige* *Mængden*,
saaledes som *Bastholm* gjorde med *Forsoningslæren*. (jf. *Bast-*
holms *For* *Tids* *Fremgangsmaade* for at *befordre* den *religiøse*
Oplysning.)

¹) jf. *Philosophen* *Jesu* *Bjergprædiken* i *Samleren*.

²) jf. *Jesús* og *Fornuften*, *Fortalen* til 2 *Aargang*.

Borm glæbede sig over Spliden i Vantroens Rige.¹ For den franske Deisme blev han Talsmand i: Voltaires Domme om Religion og Bibel, med Voltaires Levnet af Condorcet (1798), et Skrift, der formedelst sin Rigdom paa fransk Vid og Veltalenhed vitterligt har haft sin Eftervirkning langt ind i det næste Aarhundrede. Paa nogle Overdrivelser nær, naar han f. Ex. paa sin Fransk foreslaar, at forandre Kirkens tre Hovedfester, at gjøre Julen til en Fest for Guddommen, Paasken for Ubødeligheden, Pinse til en Dydens Fest,² viser han os det Rationalismens Standpunkt, som flere af Kirketroens Forkyndere nu gjerne vilde have stillet sig paa. Mange kunde nok gaa ind paa hans Bestemmelse af Religionens Væsen: „Al Religions Væsen og Indhold er Moralitet;“ og i deres stille Sind delte uden Tvivl mange hans Ønske, at Balle, isteden for sin Christelige Lærebog havde givet: en Haandbog i den naturlige Religion, en Haandbog i Moralens, en Exempelbog og en Undervisningsbog imod Almuens nebarvede Fordomme.³ De gik frem og trivedes, Horrebog havde forspildt sin dyre Lykke, og bøde, efter Deltagelse i Jødefejden og en Strid med Blot Tøgen, som Dekanus (1823) uden ved sine egne Skrifter at have gjort nogen varig Virkning.

Mere dyb end Horrebog, men maaskee just derfor mere greben af det tyske Forstandsvimlery var Malthe Møller

¹) „Saa er da nu Heterodoxiens Rige blevet uens med sig selv, saa har da den bjærve Kantianer og doctor irrefragabilis A. S. Wiffled ad oculum demonstreret, at D. Horrebog er en ussel bitte Mide i Filosofi, og det var denne Horrebog, som med Filosofi vilde rive Bibelen og Bispen af Pinden,“ o. s. v. skrev Dlus Borm til Rperup 1799. (See hans Brev i J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19, 182.)

²) Jesus og Fornuften, 3 Aarg. Nr. 28.

³) Jesus og Fornuften, 1 Aarg. 2 B. Nr. 29; 3 Aarg. Nr. 5.

(f. i Helsingør 1771), der blev dimitteret fra Helsingør Skole af Niels Treschow (1788), og ikke underkastede sig theologisk Embedsexamen, men rejste til Tyskland (1792), og studerede i Göttingen og Jena. Efter sin Hjemkomst udgav han Repertorium for Fædrelandets Religionslærere (1795—97), og foregav at være Præst. Balle opfordrede ham derfor til at nedlægge sit Embede, da han ellers vilde gjøre Brud paa sin Embedsbed.¹ Men denne Gang var det blind Alarm, Møller aflagde sit Incognito, og var ikke Præst. Med desto større Oprigtighed kunde han sige sin Mening, og han gjorde det uden Tanke om Spot over Religionen eller Gejsligheden, endog med en vis Erhødighed mod Balle, som man ikke var vant til. „Gjenvordighed var hans Opdrager. Som haabløs Skeptiker var han en af de første i Danmark, som begyndte at studere den kritiske Filosofi. Efter mange Debatter med sit System fandt han omsider i den Sandhedens højeste Princip.“ „Der gives kun en eneste Dplysning, og den bestaar i at forstaae Forbomme, i den Maxime at tænke selv og søge Sandheden ved sin egen Fornufts fri Virksomhed.“ „I sin hele Fylde aabenbaredes Sandhedens Aand (den ny Helligaand), som Verdens evige Lærer engang forjættede dem, der skulle forkynde hans himmelske Lære, i sin ypperste Repræsentant. Immanuel Kant var Manden. Filosofien blev ved ham Videnskabernes Videnskab. Af Menneskets aandelige Natur udviklede han det store Thema, som Jesus forbum opstillede, og oplybte hans Forjættelse: han skal tage det af mit og forkynde eder.“ Af denne Begyndelse, der gjør den filosofiske Spidsborger Kant til den hellig Aand, kan man slutte, hvorledes Andendelsen maatte blive: „Det er overhovedet en Taabe-

¹) See Balles Svar til Repertøren 1796 i J. Møllers Balles Levnet 1817, S. 183.

lighed at spørge: forbrager sig Sandheden med de Symboliske Bøger? Man bør vende Spørgsmaalet om: forbrage sig de symboliske Bøger med Sandhedens fri Undersøgelse, der er Menneskets medfødte Ret? og da vil man finde, at Sandheden er en Erkefiende af denne aandelige Tortur.“ „Christi Gubdom er en theologisk Spidsfindighed; der er Forskjel imellem Kristendommens hellige Aand og den tredie Person i Gubdommen, hvis Nullitet han overhovedet paaftaar; i det højeste Væsen er hverken Trinitet eller Unitet, men Unitet; Kristus har selv opfyldt Spaadommene, de ere ikke paa ham blevene opfyldte; Mirakler lade sig naturligen forklare; deres Mulighed endog indrømmet kunne de aldrig blive Bewiser for en Religions Sandhed.“ o. s. fr. „Christendommens hulde, Dyden humaniserende Tro paa en hellig, alvidende og altforbarmende Gud“, hvis „Plan det var ved Jesus Kristus at udbrede og omsider grundfæste ren symbolisk Theismus paa Jorden“, det er Summen af Repertoriets Lære. Naar han tænker paa, at han nu tør sige dette og mere, som han ikke kunde sagt før Aaret 1784, saa bliver han ganske begejstret: „Ulykkelige Fædreland! Levende føler jeg i dette Øjeblik den Totalitet, som Navnet af din Borger giver min Tilværelse.“¹⁾ Ligesom Horrebov især var et Ekko af den franske Deisme, holdt Malte Møller sig nærmest til den tykke bornerte Rationalisme, hvis Utkelighed giver sig tilstrækkelig tilkjende, f. Ex. i Forklaringen over Miraklerne (Jesu Gang paa Havet), som han meddeler og bifalder. Naturligvis vil han ogsaa fremme mange ydre Forbebringinger, f. Ex. Skolelærernes Løn. Hans Virkning var større end Horrebovs. „Noget mørkt og indsluttet i sig selv

¹⁾ Indledningen til Repertoriets. Nathanael, Anhang til Repertoriets. 1802. Peri omtaler han ogsaa Modskriftet: Tænker om Repertorium og Repertøren af tvende Venner P. og E. 1796, og dets „infame Udgiver“.

befad han en usædvanlig Magt til at drage Ungdommen til sig, at holde den fast og ligesom tyrannisk at beherske den.“¹ Ogsaa for ham var Livets hvide Lykke forspildt; han fik (1813) Tilladelse til at disputere for theologisk Attestats, men benyttede den ikke, og ernærede sig ved allehaande literære Arbejder. Ved sin Død (1834) efterlod han hos sine jævnaldrende Venner et hjært og agtet Minde.

Til Religionens Angribere hørte ogsaa de politiske Fritænkere, især P. A. Heiberg og M. C. Brun, hvis Aristokraternes Katekismus ogsaa anfaldt den positive Religion; og med dem en stor Skare af Dagens Skrivere og Poeter.

Med Rigegyldighed eller Foragt for Religionen forbandt sig Anfald paa den geistlige Stand, der afklædt sin forrige Hellighed og Uantastelighed trueedes med at miste ikke blot sine Indkomster, sin Dragt og Stilling, men at forvandles til en verdslig Stand eller aldeles at ophæves.

Dette Angreb begynder med selve Trykkefriheden, og forfættes næsten uafslægelig indtil, som en af den geistlige Stands Forsvarere udtrykker sig, Præsterne bleve „den frugtbareste Gjenstand for vore unge Herrers bidende Bid og Fritænkernes matte Spotteri“. Den berhyttede Philopatreas (S. C. Vie) gjorde i sine Trende Anmærkninger (1770) ogsaa Geistlighedens Indkomster til en Skive for de kaadeste Anfald. De havde det for godt. „Derfor, siger han, seer man ved de tvende Terminstider saa mange geistlige Rentenerer af Landsbhyræster, om hvilke man kan sige med Asaph: Deres Dine blive horte for deres Ansigtets Fedme.“ Andre, som Martini Brun (Jeg ligger for Døden, kom og beret mig, 1771) gjorde deres Færd og Vandel og hele deres Embeds-

¹) Efter Steffens, Was ich erlebte 2,267. „Er war ein etwas düsterner verschlossener Mensch, gewiß nicht ohne Kenntnisse, am meisten aber in den literarischen Klatschgeschichten bewandert“ o. s. v.

forhold til Gjenstand for faade Beshyldninger, der i Almindelighed dreje sig om, „at de kun søge Kabet for at have magelige Dage og gode Indtægter“. Derfra gik man over til en Plan til en aarlig staaende Pengeløn for Præsterne overalt paa Landet i Danmark (af Comphilopatreas 1771¹); og endelig fandt en af Philopatreas Efterfølgere det bedst: „At affkaffe Geistligheden rent og overalt indføre verdslige Præster, eller at formindste Geistligheden og affætte den største Del Præster, eller at klippe Geistlighedens Indkomster og ophæve Præsternes Tiende“ (1772)². Den Samling af Skrifter og Modskrifter, som denne Strid, i hvilken ogsaa ansete Mænd deltog, fremkaldte, udgjør en særegen lille Litteratur, hvis Forfattere snart streve under deres Navn, snart under paatagne Navne: Rosenstand Goiske, Sporon, N. N. Suhr, H. Hofman, P. B. Gjørup, Philalethes (Jakob Baden), Philobaneias (L. Jæger), F. C. Scheffer, J. F. Whister, Misofakias (F. G. Resewig), Philander (J. A. Dypsel), Sandfigeren (Christian Thura) o. s. v.³ At der iblandt disse Skrifter ogsaa vare personlige Angreb og aabenbare Passiviller, flere end vi nu kunne erkjende, følger ligefrem af Forfatterens Banart;⁴ og ligesaa bleve Religionens Lærdomme

¹) Anført hos Ryerup under L. Jæger.

²) Tre Forslage og Planer til det Geistlige Reformations-Værk, som ikke kom i Stand i Struensees Tid. 1) Om at affkaffe Geistligheden reent (etc.) Til Beskyttelse for de Philopatreianste Sætninger. Kbh. 1772. (I Lurdorffs Saml. af Trykkesfrihedsstr. det 15 B. af Rækken paa 25 Bind.)

³) Nogle streve ogsaa paa Vers, f. Ex. Præstens Læredigt i Anledning af Philopatreas Anmættning om Geistlighedens Indkomster. Nullibi 1771, med vidtløftige Noter. (En stor Del af disse Skrifter findes i Lurdorffs Saml. af Trykkesfrihedsstr., i 1 og 2 B. af Rækken paa 20 B.)

⁴) Af Martini Brun var f. Ex. Forsøg til en billig Erindring og Taknemmelighed imod den Højærværdige, Elskværdige og Mærkværdige Gunnerum (etc.), hvori han ironisk bringer Gunnerus Tak fra sig selv og enhver ædelindet akademisk Borger.

Gjenstand for Besudling.¹ Hvad nu Smudspressen havde begyndt, Angrebene paa Troen og dens Forhændere, steg efterhaanden nedensfra opad, og blev tilsidst fortsat i bedre Kredse. En Grund dertil laa ogsaa hos Regjeringen og Geistligheden selv, i den Maade, hvorpaa de (Guldberg og Valle) forfulgte irreligiøse Skrifter, i den Smagløshed, hvormed Præster forsvarede deres Stilling. Kabinetetsordren imod T. C. Bruns Fritimer (1783) og dens Udførelse² vakte paa een Gang Skræk, Harm og Ratter. Imod saa skarpe Vaaben værgebe man sig med skjærende Spot. Morten Hammers ved Bonde- sagen fremkaldte Præstepoem (1787) antoges som tilstrækkeligt Bevis paa den Mangel af Dannelse, der overhovedet var Standen egen. Ogsaa i Fyn vakte en temmelig mat og plump Satire, Præsteklubben, nogen Berøgtelse (1784).³ Unge aandrige Forfattere fulgte Strømmen, gik ind i Dagens letfærdige Tone, og der dannede sig imellem den yngre letfærdige Slægt og de ældre rettroende Mænd en skarp Mod- sætning; et lille ustyrbigt Ord satte de sidste i et Oprør, der ikke forbedrede Sagen. I et Bryllupsvers havde Baggesen sagt:

Saalænge man kan flytte Modgangs Bjerge
Med Troens lillebitte Senopskorn.

¹) H. Er. Vor Salig Veste-Mamaes Eoaes Raikloffe med en nye Historie om Synbefaldet i Kommen sammensliffet af Galimathias. 1771. Den er efter Kurdorpp af Jos. Leopold Bynck.

²) Kurdorppiana, S. 87.

³) Elligemed Bonde-, Borger- og Militærklubben indført i Jversens Jyens Stifts almindelige Aviser for 1784, Onsdagen den 5 Maj til Onsdagen den 29 December. Jversen fralagde sig Forfatter- skabet, som hos Ryerup tillægges B. B. Rynde: Et Herreds Præster samlede sig under Forsæde af Provsten, Hr. Donner- wetter, en af Præsterne hed Gottfred (jf. Jversens Skrift ved Baskholms Forsøg), en anden Pferdman, der var Svinehandler, en tredje Døsig, o. s. v. Prof. Seyblig skrev for den (Aetho- phili Lanter om Præsteklubben, Odense 1784), Biskop Ramus imod den (Anmerkninger over Aethophili Lanter etc. Odense 1784) og Chr. Seidelin (Svar paa Aethophili Lanter. Odense 1784).

„Det Vers spillede en Bryllupsaftens Glæde. Biskoppen og en Del Geistlige tabte Maal og Mæle“, og Lurdorphy „blev maaskee fremfor andre straffet for sin Uforsigtighed, da han havde de bedste Tanker om Forfatteren, og troede ham at være en Christen; men vel, at hans Lillebitte advarede ham, at han er en Spotter over vor kjære Frelser.“¹ Da endelig den franske Præsteforsøgelse havde gjort sin Virkning, blev ogsaa den danske Gjenstand for Forsøgelse i Prosa og Vers, i Sange og Satirer (F. C. Wedel-Jarlsberg, Den geistlige Stand bør affattes 1795, D. Horrebøvs Harlekinpræst 1796, o. s. v.); og selv de, der toge dem i Forsvar, gavede Forbømmen imod Standen Medhold ved at undskyldte dem.² Saa hed det, at „de ere saa hjertens dovne og dumme“, saa sang man om Orthodoxer, „som blir betalt, at de skal tro til Trods,“ o. s. v.³ Ved denne Lejlighed maatte ogsaa Dragten, der langt tidligere havde været Gjenstand for Betragtninger,⁴ ydermere holde for. I Fortællingen Feen la Sollise og hendes Søner indførte f. Ex. M. C. Brun „den højærbærbige Hr. Hængøre Fornuftstyk, som i en Bog

¹) Lurdorphy's Bemærkning foran Tanker ved Hr. Bengons Ægteforening med Mad. Belle, 1786, i Lurdorphyana S. 135.

²) f. Ex. Et Par Ord for Landsbypræsterne, i Minerva, Oktober 1793.

³) Et mindre bekendt Vers findes i Samleren 1788 Nr. 47: Skal han være Præst eller Bager? Faderen siger til Sønnen:

— Star lever magelig,

For Snak han Penge faar, ham hver Mand ærer —

Ja, du skal være Præst.

Da Moderen mener, at han skal være Bager ligesom hans Fader, siger Faderen til hende:

Hør, Kone, har du din Forstand?

Han Bager? han — den Dumrian.

⁴) Tullin (Samtl. Skr. 3, 142) anbefaler den. Pwilt (Dagbog, S. 51) taler (1777) om „de grimme Kammerbugts Hjul, man bærer i Kjøbenhavn, men som Theologerne i Göttingen ikke vide af at sige.“

havde underrettet Verden om, at en vis Stand vilde tabe al Eiden og Eædelighed, naar dens Medlemmer ikke gik med en Sæf om Livet, et Hjul om Halsen og Binger, som man ikke kan flyve med, paa Skuldrene.“¹ Med Ringeagt for Præstestanden indtraadte naturligvis tillige Eiggjældighed mod Kirken og dens Ydre; da man isteden for Troen ikke havde andet at holde sig til end Almenvættet, faldt de Stranker bort, som havde bevaret Erbhødigheden for det nedarbejde. „Kirken, siger Tilskueren (1799), har nu kun liben Bethdning. Ingen sætter Pris paa Sangklokkerne; næppe vil nogen give 100 Rblr. for at faa alle Klokker til at ringe over sit Fordefærd. Hvo klæder nu Altare og Prækestole og Præsterhygge i rødt Fløjel med brede Galoner? eller giver til Kirken Borstokke med Skildter og Flor?“ o. s. v.²

Men Præsterne! Hvor vel rustede vare de til at staa imod disse Angreb? Hvo kan tvivle om, lad os strax minde om det! at ogsaa paa Landet, skjult for Verden, libet ænset af den, mangen from Præstemand har virket til megen Belsignelse i sin Menighed; men, hvis man kan tro mange sammenstødende Vidnesbyrd, saa har den store Hob af Præstestanden været libet stiftet til dens Kalb. Enten havde de albrig haft nogen højere Dannelse, eller de havde sat den til paa Landet, hvilket endog var Tilfældet med dem, der ved Universitetet havde glimret; og hos dem, der fulgte med Tiden, bestod Udviklingen ofte i at følge den fritænkerste Retning. Med en mekanisk og mangelfuld Skolebannelse kom de fleste til Universitetet, løb saa anden Examen igjennem, der kun var libet vækkende; i et halvt eller helt Aar hørte de flittig theologiske Kollegier, og gik saa op, efter at være lavede tilrette af en Manubuktør. Manubuktøren, siger en

¹) Fluesmækten 1797, S. 82.

²) D. Tilskuer 1799, Nr. 32.

Samtidig, havde en Bog, som indeholdt 600 af Professorernes Spørgsmaal. „Disse Manuduktørers skjændige Hvespereder, ubrøder han, maa forstyrres.“ Examen var paa Latin, Indholdet altsaa tillært; og ved den skriftlige Examen skal det være gaaet underlig til: „Kandibaterne kunde fylde Kommerne med Bøger og Kollegier,“ o. s. v. For at kunne leve, informerede Theologerne saa, mange i en lang Aarrække, indtil det lykkedes dem at faa et Kalb, stundum ved Gunst, stundum ved Giftermaal. Naar de kom i Kalbet, kom de der sædvanlig med stor Gjælb, og det varede længe, førend de kunde tænke paa Bøger. Og nu hele Rusticiteten! „Saadant og mere har gjort, at vore Landsbyprester ere som de ere, og Gud ske Lov, at de ikke ere værre! Gid de maatte blive bedre!“ siger en af deres Forsvarere.¹ Blandt de videnskabelige Præster stod Bastholm ingenlunde alene. Før og efter ham skrede de frem med Oplysningen, indtil de endelig gik op i den. Om de end ikke afvege fra Kirkens Lære, saa var der dog mange andre Tæmner, stemmende med Tidens hele Fremgang, som fængslede deres Opmærksomhed, og den rette indre præstelige Virksomhed drog sig mere og mere tilbage for det almennyttige, det æsthetiske, almindelige filosofiske Betragtninger, o. desl.

Dette bekræftes, naar man gennemgaar nogle af disse Mænds Levnet og Skrifter. Selv opvakte Mænd modtog i deres „lykkelige Ungdom“ Indtryk, der vare uudslettelige for hele Livet;² andre fulgte Selskabsstrømmen. P. D. Bast (tilsidst

¹) Et Par Ord for Landsbypresterne, i Minerva, Oktober 1793. Samleren, 3 B. 1790, Nr. 77. Schellenbergs Bemærkning über Kopenhagen, S. 100.

²) Pviid siger i sin Dagbog, S. 186, i Anledning af Rousseaus Død: „Sik jeg end Restens Alder to Gange, glemte jeg aldrig det Indtryk, hans Profession de foi du vicair savoiard gjorde paa mig, da jeg var i min lykkelige Ungdom.“

Stiftsprovst i Sølland) havde tidligere end Bastholm vendt sig til Stoikerne (Stoikernes Tanker om Skjæbnen og Forskyndet, 1782), og øvede sig paa samme Tid i Folkepoesier. Den som Taler og Folkestribent berømte Lars Smith samlede i flere Aar (1789—91) sin Virksomhed til det fortjente Værk om Dyrenes Natur og Bestemmelse og Menneskets Pligter imod Dyrene, maaffee blandt alle Theologernes Skrifter det, der i Fremstilling og Aand har den største Lighed med Bastholms. M. G. Birckner, den store Birckner, forsvarede Præstestanden i sit Skrift Om den geistlige Stand, men temmelig uheldig taler han i samme Aandbræt om Laugsvæsenet; og aldrig traadte vel Modsigelsen imellem den kristelige Lærers og Folkelærersens Ralb skarper frem, end hos ham: Der vare nogle positive Sætninger og nogle Cereemonier (Sacramenterne), som det var befaleet Præsten at forkynde og udbøve; dem (thi det er jo Mening) maatte han see at lempe og lave, saa at de ikke skadede hans egenlige Ralb som Religions- og Moralitetslærer; som saadan og som Ungdomslærer og som Statens Embedsmand var han uundværlig, ellers ikke. Christian den Syvendes Diebroder, P. Hansen († som Biskop i Fyn), en hul og opblæst Prælat, rivaliserede med Bastholm i et Par Smaaskrifter (Om en Religions-Lærers Gravitet, 1795; Tanker over Dagens Religionslitteratur, 1797),¹ og forsvarede Præstens lærde Dannelse; thi „ved Kundskab om Verdens Begivenheder, ved Bekjendtskab med Naturens og Kunstens Værker, bør han danne sig til en underholdende og nyttig Selskabs-Mand,

¹) Om en Religions-Lærers Gravitet eller hvorledes han har at forholde sig, for at vedligeholde sin Stands Værdighed og at fremme dens Nytte. Kbh. 1795, en fri Bearbejdelse af en tysk Afhandling über die theologische Gravitet. Til det andet Skrift var den nærmeste Anledning en Udfordring i Samleren for November 1796. ff. Malte Möllers Repertorium 2,30.

der er i Stand til ved hver Lejlighed at arbejde til Menneskets Forædling, uden at binde dette sit Arbejde til de enkelte og ofte mindst nyttige offentlige Taler fra Talestolen." „Hans vigtigste Brydelse skal være sand og ægte Forstandens Opklarelse;" og imedens han med Hensyn til Forlystelser maa iagttage behørig Anstand, og f. E. ikke være tilstede ved „Dands, den fineste Forlystelse for det moralske Væsen," uden i Familiefelskaber, anbefales ham derimod Stakspil, da det fordrer Forstand, thi „det giver en god Fordom til hans Fordel, at hans Forlystelser og Otium ikke bestaa i Orkesløshed, og at det at tænke er bleven ham til Natur og Bane." Derimod skal han ikke give sig af med at være Recensent, thi „intet kan lettere bringe hans moralske, som og Embeds-Charakter i Collision med andre," o. s. v. Claus Pawels har selv bestrevet sit Levnet og derved givet os Indsigt i de æsthetiske Præsters Dannelse. Indskaldt ved Universitetet (1785) oplevede han sit Livs sørgeligste Periode. Syg laa han paa Hospitalet, da han en Dag fik Nordal Bruns Einer Chambeffjælver; Præsten, der havde kjædet ham ved sit Præk ved Sygefengien, tog Bogen, men lagde den med hellig Gysen fra sig, da det ikke var en Andagtsbog, men et Skuespil. Han kom hjem til Norge, og holdt sin første Prædiken (1786); Præsten Bugge havde ventet noget mere om Lammets Blod. Nu forsøgte han ved Herslebs, Mosheims og Bastholms Prædikener at danne sig; „stjønd Bibelens Ord vare ham hellige, var det allerede nu hans Ønske, saa godt som han kunde, at bringe dem og Fornuften i gjenfædig Harmoni." Efter anden Examen (1787) gif det for Alvor løs paa Æsthetik; som Rahbeks ivrige Beundrer hørte han hans Forelæsninger, og gif ind i et æsthetisk Selskab, hvormed Klubforlystelser skulde forbindes, men da det ikke kunde faa Bæden til at indtage Forsædet, blev det

ved Klubben (Rekreationen). Hans første poetiske Forsøg var komisk, det kom tilbage med Protest, men saa kastede han sig over det elegiske, og hans Ode over Natten „satte Abrahamson i en saadan Genrykkelse, at han spaaede at Pawels' Navn snart vilde blive et af de berømteste paa det danske Parnas.“ I noget over et Aar læste han til Attestats, og fik et meget godt Laud (1789), men „det egenlige lærde theologiske Studium havde kun liben Interesse for ham.“ Til denne Ligegehlighed bidrog fornemmelig „de eudæmonistiske Populærtheologers, især Salzmanns, Skrifter, der blev hans Yndlingslektüre.“ „Uden at have læst dem, uden at have hørt Udler og Maurenbrecher var han nok aldrig indtraadt i Lærerstanden med saadan Enthusiasme.“ Om Vinteren (1790—91) blev han Medlem af Borups Selskab, og som ung Digter fejret og berøget af de ældre; og efter sine Venners Opmuntring besluttede han endelig at lade sig høre til Højmesse i Helliggeistes Kirke. Præsten, nys omtalte Prof. Hansen, havde nær givet ham Afflag, men endelig overlod han ham sin Prædikestol. Emnet var Religionens Trøst i Lidelser, thi der herskede just en Mæsling-Epidemi; og Rhytten om denne Prædiken og den ny Prædikant gik snart som en Løbeild over hele Byen. „Selv Hansen, der nys havde været saa uartig og mistroisk, bad ham, da han selv blev syg til Pindse, at prædike for sig, og da han hørte Pawels Betaling, og denne ikke modtog den, saa var han snart en ligesaa dyrebare Person i hans Øjne, som i Brams og Abrahamsons.“ „Fra en obskur Kandidat var han ophøjet til en af Kjøbenhavns mest yndede Prædikanter, saa at ikke een af Byens Sognepræster eller Kapellaner, Prof. Smith undtagen, havde det Tilløb som han hver Gang hans Navn stod i Avisen.“ Den Herlighed varede et Par Aar. Han er saa besteden at tilstaa, at disse Taler dog ikke vare

andet end passable Prøvestykker. „Et rent, hist og her stjønt, Sprog, funde Religionsbegreber og megen Følelse var deres Hovedfortrin.“ Men han var jo ogsaa „den Gang endnu indbysset i sin Ungdoms søde Drøm om Menneskets vorende Forædling, og levede i det Haab, at ogsaa denne Times Arbejde skulde bidrage til at fremstjynde den forventede Gulbalber, til at opføre hin Bygning, som han trostjyldigen haabebe inden faa Aar vilde fuldendes.“ Bittert stuffet i sit Haab udbrjyder han: „Gud styrke kun min Tro paa den hellige Trias: Gud, Dyden og Udøbeligheden, som jeg da anpriste.“ Det var nu den unge Modepreest. En ny Scene i Pawels' Liv aabner sig for os, da han efter Gutfeld blev Præst i Hirsholm (1796). Der fandt han ingen Tilhørere, men engang (i November) samlede hos ham Claesson (den forviste Grev Horn), Rahbek og Malte Brun, der havde listet sig over fra Hven til Sælland; og ved Maaltidets Ende drak de med en Tegning for Dje, hvor Krone og Scepter og alle Despotismens Symboler vare dnygede sammen paa et Baal, en Staal, som Rahbek „med den Højtidelighed, han saa ganske havde i sin Magt,“ udbragte. Som Deltager i Sandhedselskabet lærte han at kjende P. A. Heiberg, og skrev et Par Linier i hans Stambog, et Par Linier „som Generalskifalen muligens kunde have tiltalt ham for, og citerede til Slutning Luc. 22, 52. 53, hvis sidste Ord: Denne er eders Time og Mørkhedens Magt, aldeles udtrykte hans daværende Stemning og Dom over Tidernes Tegn.“ Det var Præsten som modern Politiker. Saa finde vi ham atter som theologisk og æsthetisk Recensent, som Anmælder af Bahrdis Haandbog i Moralen og af Horrebovs Jesus og Fornuftten. „Den grove Bahrdiske Eudaimonisme gav han da ubetinget Medhold.“ Som æsthetisk Recensent ragede han tilsidst uklar med Dehlenschläger, og opgav denne Be-

stilling.¹ Denne Forbannelse, Mangel af grundig theologisk Lærdom, Svæben imellem alle Tidens irreligiøse og forrøftede Tendenser, bedækket med en æsthetisk Fernis, det var altsaa, hvor utroligt det end kan synes, en Vej til Bispestolen. Gud veed, der gaves ogsaa andre Veje. Om F. C. Gutfeld siger Pawels: „Gutfeld, der i kunstig Deklamation og legemlig Beltalenhed er mig uopnaaelig, var en godmodig, jovialst sans-souci, der ganske satte sig ud over det sandfælige, naar kun Anden fandt behagelig Næring.“ „Den stjøntalende, underholdende, indgode“ Gutfeld, som Rahbek kalder ham, „skinnebe, efter Høst, som en Stjerne af første Størrelse.“ Der gives maaskee dem, der mindes ham fra de Begilber, der var Mode ved Begravelser, men alle kunne i alt Fald lære at kende ham af hans Taler. Gud, Forsyn og Udsøbelighed, Sandhed, Dyb og Udfalighed, det var Memner, som han kunde indbylle i Stjønnsnak, som Mængden gjerne vilde høre. „Hvor stor en Udfalighed er det for Mennesket at følge Jesu Lære! Udfalighed, hvad Navn virker mægtigere paa Dødeliges Hjerte? hvad Dufte flammer mere levende i deres Barm? end at opnaa dette deres Drifters og Handlingers og Bestræbelsers højeste Maal“, o. m. desl. om det og om dem, „som med faste stabile Skridt opklavre paa Krens glindsende, men stejle Trappe, og, lig Ornen blandt Solstraalerne, see med foragtede Smil ned paa den Flok af ringere, der vandrer Livets alfare bestøvede Veje“, o. s. v.

Som Slægten er, saa ere dens Præster, eller vare den Gang. Landvæsenet skulde fremmes, saa opstode der Landvæsenpræster, Skolevæsenet skulde forbedres, saa opstode der

¹) Uddrag af Biskop Claus Pawels' Autobiografi, i Langes Norske Tidsskrift, 4 Aarg. 1850.

Skolepræster, Exercitsen skulde drives, saa opstode der militære Præster, Skjønnaal blev Mode, saa snakkede de stjønt. Men hvad de mindst agtede, det var hine gennemgribende Ord: Mit Rige er ikke af denne Verden. Ved Aaret 1795, mener J. Møller, vel endog noget tibliger, var den gamle Dogmatik saa godt som forsvunden af Kirken; og man var nu kun forelegen med, hvorledes man uden at falde under Lovens Hammer kunde forene den med Fornuftreligionen, Deismen, Eudæmonismen, Rationalismen og hvad de videre hedde.² Gejstligheden ilede frem til samme Maal som Hertugen af Augustenborg med den lærde Skole, hvor Indførelsen af Campes Ledetraad første Gang blev forhindret af Valle, da „den kun indeholder Deisme under kristeligt Firma“, men dog siden gik igjennem. Og naar Præsterne kun ansaae sig for Embedsmænd, forsømte Regjeringen heller ikke at tage dem paa Ordet ved at overlæsse dem med alle de verbøslige Forretninger, den ikke havde andre til at udføre; med denne deres Embedsførelse førtes der Kontrol, efter den bestemtes deres Befordring.

Kirken var kun til af Navn, og da selve Gejstligheden var bleven verbøslig, maatte Levningerne af den gamle Kirke blive til Pris for Letfindigheden. Der gik engang en Ansøgning om blandt Borgerne i Kjøbenhavn, hvori de bade Kongen at tage sig af Bibelen. Det var Vand paa

¹) Karakteristisk er et Stykke i Samleren, 3 B. 1790 Nr. 77—78: Skjønt foretagen af en sjællandsk Præst, jf. næste Aarg. Nr. 22. Præsten Latjer fremstilles som et Bevis paa, at hele Præstestanden dog endnu ikke er fortabt. Hvad har han da gjort? Han har oprettet Spindeskoler og — militære Skoler. Kronprinsen har besøgt dem, og har sendt ham Penge ved Bülow. Vidunder af Præstemænd, som frelser Standens Hæd!

²) See Afhandlingerne om de Symboliske Bøger, hvorledes man skal tale til Almuen om Miraklerne, Om Dogmatikkens Revision o. fl. deél. i Fallesens Magazin, 6 B. 1797, samt Fortalen til samme Bind: Hvad vil Enden da blive?

Tilskuerens Mølle. „Nogle ærlige Borgermænd, siger han, klage over, at man i lang Tid ikke har villet lade dem beholde deres Arvesynd, har slukket dem den evige Ild, eller i det mindste forbudt den at brænde evig, at man ikke vil tilstæde dem at fristes af Djævelen, ja, endog har lagt an paa, ganske at forvise ham af Verden.“ Og med hvilken Haan seer han ned paa Præsternes verdslige Færd, deres Sammenmæltning med de verdslige Stænder. „Præster baade med og uden Ret til Fløjelsmaver, har ikke taget i Betænkning at besøge Stuespil og andre syndige Forlystelser, ja vel endog gaa paa Baller og selv danse med, item ride i affarvede Klæder og gule Skindbuxor. Ja, vi vide endog med Visshed, at der selv i den gejstlige Stand gives saadanne, der ønske baade Præstekjole og Pibekrave og Binger og Bonnet og Samarie og Messsehagel og Skriftestol afflaffede, der ikke tænke paa mindre, end at udparcellere deres Præstegaards Avling til Huslodder, attraa Tienden og Offeret ombjøttet med en staaende Lønning“, o. s. v. ¹

Kirketroens Forandringer give sig naturligvis ogsaa tilkjende i Gudstjenestens Organer, Psalmen og Prædiken, og begge dele Poesiens Omflistelser. De gamle Psalmers Formmangler kunde ikke længer taales; deres simple Indhold maatte afløses af højere Poesi. De historiske Psalmer maatte ubelufkes, thi hvilken Urimelighed var det ikke at ville udtrykke Historie i Sang, og den hellige Historie var jo des-

¹) D. Tilskuer 1797, Nr. 18 og 19, ff. P. Hansens Tanter over Dagens Religionsliteratur, S. 26. og L. C. Bruns Særly (1797):

Men jeg saae, lig Verdens Lurer,
 Selv den Kiøbenhavnste Præst,
 Isørt graa Manøsters Lurer
 Og vanhellig farved Vest,
 Saa til Bunds i Synden gaa,
 At han red med Sporer paa.

uden et Øventyr. „Man udslettebe Helvede, uden at kunne tilintetgjøre det“, som Grundtvig siger; men hvorfor skulde man ikke, mener J. Møller, udelade deslige „bibelske Benævnelser som Djævel og Helvede, der let kunde misforståas, naar man kunde udtrykke Begreberne paa en anden Maade.“ Derhos maatte Psalmerne indrettes efter Almuens Tare, da denne blev endog selve Poesiens højeste Njemed. „De gamle Psalmer vare for lange, for høje og for dunkle; nu fik man dem korte, lette og tydelige“, men kolde som Is.

At der tidlig tænkes paa en Reform af Psalmerne, sees af P. Olr og's Afhandling om Psalmernes Fornødenhed (1768), hvori en Anmærkning handler om de flette Psalmers Forbedring: „Sangen bør luttres for alt hvad der støder og er hinderlig for Opbyggelsen, følgelig bør uærbige Udtryk om Gud omstiftes med værdige og bibelske; usine Talemaader, alt nedrigt og hvad der falder hen i det latterlige maa forvises fra Helligdommen, og det som passer sig til de lærde Stridskrifter henvises til behørigte Steder.“ „Latinske og græske Ord maa oversættes, med mindre de allerede have faaet Borgerret hos os; isteden for Ord, som ere komne af Brug, maa man betjene sig af andre, som forståas; Ord, som ere fordærvede for Rimets Skyld, maa gives igjen de Bogstaver og Endelser, som tilhøre dem“, o. s. v. Blandt de ældre, mente han, at man med Ringes vilde have mindst Nøje, thi nogle af dem vare meget gode, og behøvede kun ligesom de gamle Monumenter at poleres.

Man lod det imidlertid ikke blive ved denne, i sig selv meget betænkelige Rensning, man vilde ogsaa have ny Psalmer i den forbedrede (Klopstockske) Smag, og der opstod en ny aandelig Digterinde, Birgitte Cathrine, gift Herz, siden Bøye, bekendt under Navnet Madam Bøye (Boye). Selskabet for de stjerne Videnskaber udstæbte (1773) en Ind-

bydelse til at digte i den hellige Poesi, og foreslog ti Prøve-
 sange; Madam Herg, der allerede tidligere havde uddannet
 sig paa egen Haand, indsendte tyve. Da hendes Mand ved
 Overdragelsen af de kongelige Domæner i Bordingborg Amt
 til Private tabte sit Levebrød, henvendte hun sig til Guldberg,
 og meddelte ham sine Digte, deriblandt Youngs Parafra-
 ser over Jobs Bog. Guldberg opfordrede hende til at forfatte,
 omarbejde og oversætte Psalmer til den paatænkte ny Psalme-
 bog. Senere oversatte hun Davids Psalmer (1781—85).
 Samtiden roser hendes „ægte poetiske Geist, fine rensede
 Smag, det højtidelige og dybsindige i hendes Poesi. Men
 mange af hendes Sange ere skrevne for den private Andagt,
 for Elskere af høje Tanker og dem, der kan følge Digter-
 inden i hendes Flugt, thi mange nærme sig snarere til Odens
 høje Sving end til Psalmedigterens simple Tone.“¹

Den ny Psalmebog, den saakaldte Guldbergske
 Psalmebog, besørget af Guldberg og Harboe, udkom 1778.
 Af Madam Bøyes ere 120 Psalmer, af Guldberg de Morgen-
 og Aftenpsalmer han (1770) havde ladet trykke til Arve-
 prinsens Brug. Der findes ogsaa nogle af Sporon. En Del
 af Kingos og enkelte af Brorson ere optagne uden syn-
 derlig Forandring. Men den herstende Tone i denne Psalme-
 bog var, efter Fenger, „ikke dansk, men nymodens tysk, og havde
 sin Styrke i Udbrud, oftest kolde, tit svulstige Beskrivelser,
 kunstige Vendinger og højtravende Ord.“ Selv Madam Bøyes
 Psalmer kunde ikke holde sig i den tilsigtede Højde, og sank
 fra stadfælgede Omfremstillinger, som

Naturen sov ved tændte Natte-Fakler,
 Ved Millioner skinnende Mirakler,
 Som fra den lange Nat først tindred' ud

¹) Mad. Bøyes Levnet i Birchs Billedgallerie, I D.

ned til trivielle Sætninger, som

www.libtool.com.cn

I Fred og No kan Mennesket' forrette

Ein Gjerning nu, og Rejser trygt fortsatte,

Hvormange er Herrens Gjerninger!

Denne Psalmebog udbredte sig ogsaa kun i Rjbstæberne, medens man næsten overalt paa Landet beholdt den Ringofte, saa at der selv i Psalmebogen aabenbarede sig en Adskillelse i Smag og Kultur.

Den Guldbergsfe Psalmebog blev først autoriseret for Rjbstæberne 1783, men den var allerede da ikke stemmende med Tidens Fremskridt; og Kirkesangen blev paa ny Gjenstand for Undersøgelse ved den liturgiske Fejde. Blandt de Skrifter, hvortil den gav Anledning, er især et mærkeligt: Forslag til Kirkesangens Forbedring, udgivet af A. (1785), der tillige handler om Kirkemusik i Almindelighed.¹ Trangen til en ny Psalmebog blev følelig; Bastholm anbede paa, at Psalmerne i den Guldbergsfe vare for højtravende og for lange; man maatte have „fattelige moralske Sange“ for Almuen. Balle holdt igjen i nogen Tid, men maatte endelig give efter, og indgav Forslag til en ny Revision (1790). Der blev nedsat en Kommission til at besørge „en Samling af aandelige Sange, som kunde være fattelig for Almuen og i Særbeleshed tjene til Brug paa Landet.“ Den bestod af Ove Malling, Abrahamson, Storm, Rahbek og Riber. Balle førte Protokollen, men tog ingen Del i den poetiske Behandling. Rahbek, der formodentlig tit blev overstemt, tog saa liden Del deri, at der kun, efter at han var udgaaet af Kommissionen, blev optaget en Vigpsalme af ham, den han digtede ved Samsøes Død (Nr. 423); men den poetiske,

¹) Det findes i Lurdorps Samling af Liturgica, 5 B. Forfatteren er ubekjendt. Hos Ryerup under Forfatterne paa A. anføres det ikke. Et lignende er af N. Sjørring.

eller rettere den upoetiske, Behandlingsmaade vil et Exempel, som han selv meddeeler, tilstrækkelig oplyse. Brorsøns uforlignelige:

Om Jordens Konger gif paa Kad
 I deres Magt og Vælde,
 De mægted ej det mindste Blad
 At sætte paa en Nælde

var altfor poetisk for denne profaiske Tid. Rahbek streb for at beholde det. Han vilde, som Abrahamson sagde, ikke give Slip paa sin Nælde, heller ikke paa det maleriske i Jordens Konger, der gif paa Kad. Abrahamson kunde derimod „ikke misfjende det koncinnere i en foreslagen, uben Tvivl Mallingsk, Variant“, der omtrent løb saaledes:

Om Jordens Konger end fremgaa
 I deres Magt og Hæder,
 De faa ej stabt det mindste Straa,
 Som Kvægets Fod nedtræder.

Denne Kæfemaade blev dog heller ikke antagen. I Psalmebogen staar nemlig:

Dg kom end alle Kongerne
 I deres Pragt og Vælde,
 Ej mindste Straa frembragte de,
 Et Bink dem selv kan fælde.

Nælden kom lykkelig ud, og Vægten blev lagt paa selve Kongernes Forgjængelighed, ikke paa deres Mangel af Stabekraft. Frugten af denne Forhandling var den Evangelist=kristelige Psalmebog, der blev autoriseret 1798. Den kjende da alle.¹

¹) See D. Psalmehistorie i den D. Psalmebigtn. 2 D. J. Møller i Valles Levnet, S. 168. Rahbeks Erindringer, 4, 170. 173. 175. ff. Fortalen til Fengers Udg. af Ringos Psalmer. At Rahbeks Eignpsalme er Nr. 423 er tilføjet i Borchs Exemplar af Rahbeks Erindringer.

Til at oplyse Psalmebogen vil en Betragtning af de Aandelige Sange, hvoraf der findes adskillige Samlinger, ligeledes være tjenlig, saavel som de aandelige Digte af bekjendte Digtere: saasom Hegelahr, Wemmeløv, Allerup, Siverud, P. Rhode, J. J. Lund, Heilman, Ramus, Thge Rothe, Tuxen, Nordal Brun, Hvas, E. Friman, S. Møller, Storm, Th. Thaarup, Kampmann, Riber, Bunkeslod, Jettig, W. A. Hjort, Gutfeld, J. F. Boesen.

Ligesom vi have faaet en Psalmehistorie, skulde der ogsaa tænkes paa en Prædikenhistorie, thi ogsaa den vilde være som et aandeligt Vejrglas for Kirkens Tilstand. Nogle Ideer dertil har Rahbek givet, nemlig en Slags Udsigt over de forskjellige Prædikemethoder;¹ men der behøves en udførligere Fremstilling. Man kan i kortere Tid end et halvt Aarhundrede tælle i det mindste syv Prædikemaader, og naar de bleve satte ud fra hinanden, og bleve oplyste hver især med de behøvrige Læsestykker til Øvelse og Exempel, kan der næppe være Tvivl om, at det maatte blive en baade lærerig og underholdende Bog, om den tillige altid blev opbyggelig, tør jeg ikke svare for. Det har flere Gange foresvæbet mig, at jeg maatte forsøge derpaa, men den overordenlig rige Litteratur og, som en Anmelder udtrykker sig: „Prædikanternes gamle Hævd paa at sige en Ting mere end een Gang“² gjorde uovervindelige Fordringer til min Taalmodighed. Dertil kommer, at i de trykte Prædikener kommer vel hist og her Tidsaandens Kjendetegn tilsynne, men det ret karakteristiske og malende gik sædvanlig forbi som et Mundsvæjr, uden at efterlade sig tydelige Spor i Pressen. Man maatte tillige have en levende Tradition for sig.

¹) D. Tilskuer 1803, Nr. 44.

²) Anmeldelse af Glatveds Prædiken: Bor Nyaaarsdag som den allerhøjeste Guds Søns hellige Navnedag, i Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne 2, 439.

Den gammelbogs Prædiken med sin Textforklaring, sine Afdelinger og Underafdelinger, sine Bibelfsteder, der ligne de lærde Citater, sin streng orthodoxe Tone, sin Brede og Længde¹, behøver man ikke længe at søge efter. Som Exempel kan man tage Præsten ved Holmens Kirke, Olev Brandts Omvender, Jørgen Hee.² Oplysningen førte det med sig, at denne streng bibelske Methode formildedes ved at medtage Fornuften og Livet, som i Peder Drogss Hellige Taler (1769): Guds Godhed imod os i det legemlige, Guds Godhed imod os i det aandelige. Deslige Prædikener vedbleve hele Tiden igjennem under mangehaande værlende Udvigninger, men med samme Grundtone, og bleve tilsidst udsatte for stærk Forsølgelse. En Ubartning, som man kunde kalde den lærde, var Grundtextens Forklaring ved Hjælp af det fornødne Sprogapparat, „Græsk og Hebraisk, der for større Tydeligheds Skyld endvidere blev opløst af det kaldæiske, syriske og arabiske Sprog“; eller apologetiske Forsvar for de hellige Skrifteres Ægthed og Authenticitet. „I Aaret 1787, siger en Samtidig, hørte jeg En ordentlig exegetisere over det Ord Mammon, og 1793 En snakke om et Komma, et ulykkeligt Komma, som i den danske Oversættelse var sat paa urette Sted.“³ Modsat den lærde er den enfoldige Prædiken, som Præsten „afpassede efter Tilhørernes Fattelse-Evne“. Det var den farligste Vej, paa hvilken Prædikanten af Mangel

¹) „Biskoppen (i Ribe), hedder det et Sted i Grønlands Dagbog, prædikede (ved en Jubelfest) i tre Timer, da en Katarth hindrede ham at præke længer.“

²) Jesu Christi Lidelses, Døds og Begravelses Historie. Udi endeel derover forfattede Prædikener, 1758—66. 4. Tre tykke Kvarterbind. Med Fortale af Prof. theol. Peder Holm, der ogsaa særskilt er udgivet under Titel: Nogen Anledning til Jesu Christi Lidelsers nyttige Betragtning, 1758.

³) Et Par Ord for Landsbypræsterne, i Minerva, Oktober 1793.

paa Smag og Dannelselse ofte blev udsat for enten at synke ned i det gemene og platte, eller at gjøre Foredraget aldeles meningsløst. Lignelser skulde opløse, og deres Djærthed skulde være lutherst. Da Rahbek gik i Herlufsholms Stole, hørte han Præsten ligne Naaden med en Skopudser; „thi ligesom denne daglig mere og mere stræber at faa Snavs og Urenlighed af vore Sko og Støvler, saaledes stræber Naaden daglig mere og mere at tage Synden af vore Sjæle.“¹ Hans Mossfin lignede, efter et bekjendt bibelsk Forbillede, Synderen med et Svin: „Det er med Menneftet i Verden, ligesom med et Svin, deres største Fornøjelse er at vælte sig i Skarnet. Jo mere Skarn de kan komme ubi, jo hellere vil de, og saaledes er Synden ligesom det Element, i hvilket Menneftet vil leve, og saadanne mange Svin maa Gud desværre føde i Verden.“² Et Exempel paa deslige enfoldige, ofte meningsløse, Prædikener, er Kinapræsten N. P. Langhorns. Til en af dem er Texten: Jesus som det bedste Brød mod den haardeste Hunger; en anden, Den største Villighed i Hjertet at huse Jesum, begynder saaledes: „Er det Fred? Lande-Fred er kaastelig, ofte meget kaastbar, kjøbes ikke sjelden dyre, med manges Blod, haarde Forstrivninger: Hus-Fred er ønskelig, kan ej altid faas, ofte naar man har en Nabal til Hus-Bert ej stedsbe beholdes; Sjæle-Fred er umistelig, Sjæle-Fred er erhvervet alle Mennefter, søges, Gud bedre det! af saa faa; Er det Fred? En afbrudt Tale i sit Sprog, hvilken røber en henrivende Sinds Bevægelse blandet med Forundring, Tvivl og Frygt hos den Spørgende: Anledning

¹) Rahbeks Erindringer, 1,170.

²) Fortegnelse over Trykfrihedsfristerne, 3,244. ff. Baskholms Geistlige Talekonst, 27 Kap. om Lignelser: en Postilprædiken over de Ord: Salige ere de, som ikke see og dog tro, hvor Kristus lignes ved den aandelige Tobat, Troen ved Piben, og Ilden ved den Hellig Aand.

til Ordene, opdækker Sammenhængen, gav Jesu uventede Nærværelse, En ugubelig Mand stiondt et Ris i Herrens Haand til at tugte og udrøbde Achabs og Jezabels stinkende Familie, hvormed han allerede havde gjort Begyndelse paa Joram Jezabels Søn, som læses i det foregaaende 24de Vers: Er det Fred? Kommer du i et fredeligt Njemærke? Har du Freds Tanker med din uventede Komme? Spaar og lover din Nærværelse noget Godt eller stikker et Forræderi berunder? Sigter den til at hyge Urolighed, stifte Ufred, forstyrre Freden? Er det Fred? Et vigtigt Spørsmål; men Skade! Et Spørsmål paa en Fred-løs Kvinde's Læber."¹ Provst Andreas Mølleffou maatte ogsaa høre meget ilde for den Rigtale (det eneste han har ladet trykke), som han holdt i Ledreborg Kirke over Grev Holsteins Søn, der „i sin Alders tyvende Aar, formedelst en ulægelig Vhvl ved sit Lufstrør i Halsen maatte, ellers frist og sund, forlade Verden ved Døden til stor Sorg og Følelse“, som det hedder i Titelen paa hans Klage-Prædiken.² Naar han i Talen selv rører ved denne ulykkelige Vhvl, kommer han ogsaa galt fra det: „Vel skal alle dø, siger han, men ved et Tilfælde af ringe Betydning, som hver Barbeerdreng i vore Tider kalder Bagateller, det maa visseelig være bittert, især for den, som vil leve, og Livet giver Forjættelser om Sødheder og gode Dage“. Var det Tidens Had til Præstestanden, der digtede, eller var det, som det udgives for, en virkelig Tildragelse, hvad der fortælles om en Præst, der havde faaet sin Faders Råd: „han behøvede just ikke at arve salig Papas Forstand, thi han

¹) Langhorns Hellige Taler, holdte for Herrens Menighed i Schien i Norge. Christiania (1769). 4. Andelige Taler etc. Christiania (1769). 4. if. Fortegnelse over Trykkesfriheds Skrifterne 3, 386: Anmeldelsen af hans Nodgift.

²) Klage-Prædiken, holden i Ledreborg Kirke 1789 etc. Rbh 1790.

havde, foruden Kalbet, ardet en Del Benge og Præfener for hele tredivte Aar. Den første han holdt var en af Faderens sidste, og han havde lært alting udenad." Uden at mærke Uraad sagde han: „med mine græbende Taare gjentager jeg eder i Dag, hvad jeg nu i otte og tyve samfulde Aar haver sagt eder. Min Tid bliver ikke meget længer hos eder, Alder og Svagthed sige mig det noksom.“¹

Ved Aarene 70 synes en Forandring at være foregaaet. Allerede fra denne Tid begyndte maastee Naturbetragtninger at gjøre sig gjælbende,² og Tidsomstændighederne førte politisk Indblanding med sig, stundum til Forsvar for Regjeringen,³ men oftere til Angreb. En ældre Methode (thi det er jo bekjendt, at ældre Præster, som Morten Rønborg, „ved flere Lejligheder brugte en hvas Mund paa Prædikestolen“) vendte tilbage, en Maade som man efter dens Variationer kunde kalde den strenge, den rejsende eller den stillede eller med Røst og Tordenmoden eller den tordnende. Iveren imod Tidens Synder og imod Magthavernes Ryggeløshed gik sig med en Dristighed, der hverken skaanede Omstændigheder eller tog Hensyn til, imod hvem den stiledes. „Da, siger Røst og Tordenmoden, vare Johannes og Herodias idelig paa sommes Læber, og de dristede sig endog til at udpege Personer.“ „Da Matroserne ved en fuldgjælbig Anledning havde faaet Befaling at arbejde om Søndagen, holdt en af Præ-

¹) Prædikanter. En virkelig Tilbragelse. (Samleren, 3 B. 1790. Nr. 69).

²) Der findes en Oversættelse af Tyll: Chr. S. Ulbers Den retskafne Naturalist. Bbh. 1770, Afhandlinger over Søndags-Evangeliene, hvori der anvendes et Slags Naturbetragtninger.

³) Saaledes fortaar i det mindste en Anmeldelse i Fortegnelse over Trykfridhedskrifterne 3,245 Provst Bindings Forsvars-Tale for Forordningen af 15 Juni 1771, angaaende Straffens Eftergivelse i Leysemaal, oplæst og holden i Bestervig- og Ager-Rirter. Aalborg 1771.

sterne en Prædiken mod Struensee." Heller ikke vare de kræsnæ i Vatget af Argumenter; den lange strenge Vinter 1771 fremstillede de som en Straf for Vedkommendes Synder.¹ Selve Kongens Udsæjler og Hoffets Forlystelser bleve af Månter angrebne i en Prædiken i Anledning af en i Nærheden af Slottet opkommen Ildbrand; han fik en Frettesættelse derfor, men vandt Bifald hos den strenge og devote Del af Nationen.² Lige det modsatte af den torbændende Methode var den krybende. Den kom især for Dagen ved Struensees Fald, og yttrede sig, efter Guldbergs Forbillede, i en ubærdig Smiger for Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg selv. Tyge Rothe sang efter Befaling, og Præsterne prædikede efter Befaling; nogle af de bedste gjorde det med kjendelig Undseelse, andre af egen Drift og med stærkere Iver. Det er utroligt, hvor fin denne geistlige Smiger kunde være: Entebronningen, „Lands-Moderen“, hed ikke Juliane Marie, men blot Marie, hvorved der ligesom af sig selv kom et Helgenstin om hendes Navn.³

Efter denne Udtømmelse fulgte et angenemt Stille. „Det blev Mode, siger Rahbek, at forkynde Ordet i al Enfoldighed.“ Man ansaae det for Popularitet, i trivielle dagligdags Talemaader at meddele de højeste Ideer, eller efter Rahbeks Udtryk „at vaase hen i den allertrivielste Hverdagsnsnak, og højt nu og

¹) Rahbeks Erindringer I, 83.

²) Struensee. Memoires de Reverdil. S. 74—75.

³) En Samling af disse befalede Prædikener, af Harboe, Valle, See, Månter, Janson, S. S. Müller (Et angenemt Stille efter et stormende Uveir), F. Randrup, J. Østrup (Herrens visse Døvn Guds Følt til Advarsel og Trost), N. Rannevad i Odense o. fl. findes i I B. af Lurboerhs Samling af Trykkeskrifterne, den paa 25 Bind. Et andet Bidrag til Prædikens Historie fra denne Tid er Den homiletiske Journal, Nr. 1—5. Kbh. 1772 (af J. L. Synch), eller Kritik over Prædikerne Prædikener ubi Kjøbenhavns Kirker, i samme Række 17 B.

da at sætte en liden mystisk Sauce derpaa", ligesom Peber paa Osters. Denpaa disse mystiske Snakkere fulgte som Modsatningen dertil, Demosthenesperioden „med højtravende og svulstige Talemaader, Akter og Haer," eller Prædikens Eevalbisme. Da „vare krampagtige Bevægelser, rullende Djne og hule Sukke Summen af den aandelige Veltalenhed." For-gjæves søgte Bastholm i sin geistlige Talekunst at arbejde denne Smag imod; baade før og efter den har Rahbet hørt flige Prædikener. Derfra var Overgangen atter let til den pathetiske Periode, der svarer til Poesiens Wertherperiode eller Atalaperioden, „da det var en begræbelig Mode at græde over alting. Den Gang græd Modeprædikanterne baade over deres Menighed og over sig selv, de græd af Glæde og af Vemod, de græd af Andagt og af mismodig Tungfindighed, og overalt snakkede de saa evindeligt om deres Hjerte, at der nu og da opkom abstillige Tvivl om deres Hjerne." Endelig afløstes Føleriet, ved en naturlig Overgang, af Kulde og Blæst. Den pathetiske Periode gik under i „Revolutionsprædiken, da den store franske Revolutions Friheds- og Righedsideer, der afhandlede i alle Samkvem, ogsaa blev en rig Talekilde, endog for Landsbypræster; og af den Kantiske Periode, da Prædikanter, naturligvis især de unge, opbyggede Kirken med filosofiske Kunstord, som de næppe endnu selv havde faaet halv fordøjet."

En Hovedtype, hvorunder disse jo ogsaa kunne henføres, har Rahbet ikke døet ved, thi da han levede midt i den, mærkede han den næppe; man kunde med et almindeligt Navn kalde den den rationalistiske. Den havde to Hovedmænd, først Bastholm, tilsidst Clausen; i den moralske Prædiken, Prædiken over Pligterne, var Bastholm et Mønster, som den fuldenbte Oplysnings Prædikant var Clausen det. Guds Ords Forkyndelse blev bestandig mere og mere ubibelfø og over-

fladist, men hvo kan beskrive alle dens Underarter? Snart kunde man sige: den Prædiken var meget fornuftig og vel gjennemtænkt, snart: det var ret en underholdende Tale; snart: hvilket Billedsprog har ikke den Mand, snart: hvilken Patriotisme laa der ikke i den Tale; men aldrig kunde man sige: dette er Jesu Mand og oprindelige Lære. En Egenstabs havde den, som behagebe alle: den var ikke for lang, thi en lang Gudstjeneste var bleven til en sand Taalmodigheds-Prøve. Gudstjenesten er dog ogsaa altfor lang, sagde Bastholm; ja, sagde en anden, hvo kan udholde med Opmærksomhed at bede og synge i to til tre Timer?¹ Dens gamle Navn beholdtes vel endnu, men ligesom Præsten hed Folkelærer, kaldtes Prædiken ogsaa Kirketale.² Et Kjendemerke havde den: Oplysningens. Der maatte prædikes Fornuft, da ingen brød sig om Bibelsprog, der maatte vælges moralske Themaer, da ingen vilde høre noget om Mirakler. Da de bibelske Tekster vare forestkrevne, maa der have hørt en vis Kløgt til at prædike over dem og at tale om noget ganske andet; men denne Forbindelse tog man sig i Almindelighed meget let. Derimod maa man ingenlunde tro, at de gode Prædikanter toge sig deres Gjerning let, de vare tro Arbejdere i Oplysningens Tjeneste; de dannebe sig efter fraanske, engelske, tyske Mønstre, Saurin, Doddridge, Marejoll o. lign., og de talte stundum med en Begejstring, som de virkelig følte. Fra den tørre Lære om Pligterne hævede man sig til verdensborgerlige eller borgerlige Emner, Familieforholde, Opdragelsen³, Naturen: Den bedste Christen er den bedste Verdensborger, Fædrelandskjærlighed, Naturglæder, Efteraaret som

¹) Swiids Dagbog, S. 54.

²) f. Ex. Kirketaler af Købke, 1799.

³) Allerede 1755 bragt paa Prædikestolen af Th. Rasmussen; see Lurdorphaniana S. 136.

et Billeb paa Alberdommen, Sande Vinterglæder, Religionslærerens Embede fra sin behagelige og ubehagelige Side, Hvor vigtigt det er at aale sunde Børn, Hvor lærerigt og velgjørende Mindet er om de suundne Dage, Dydens Natur, Haabet, Venstaa, Abvarsel imod Læsesygen, o. s. v. det er nogle af disse Prædikeners Indhold. Ofte var der her god Anledning til rørende Tiltale, Tiltale til Oldinge, til Fædre og Mødre, til Ynglinge, til Rige, Lidende, Fattige, sædvanlig igjennem megen Skjønnaak og lutter Almensætninger, efter Melodien: Dg du, o Yngling, eller Dg J, o Rige! Afhandlinger, Krier, omtrent af den Slags, som man nu opgiver til Behandling i Skolerne. Om Jesu Navn nævntes til Slutning for Sømmeligheds Skuld, saa var det godt, nødvendigt var det ikke. Religion og Christendom nævntes med, men kun som Sandhedens og Dydens og Dplysningens Følgesvende: „Sædelighed, Dyd og sand Christendom“ hedder det hos Clausen; om Tilhørerne: „det højeste Bæfens Tilbedere, Jesu Bekjendere og Dydens Venner“; om Præsten: „Religionslæreren, Religionens og Dydens offentlige Talsmand“. Med Iver prædikede disse Mænd mod Bantro, hvad var deres egen Tro? „Gud, Forsyn, Udødelighed“; „Dplysning, Dyd og borgerlig Velstand“. De „holdt det for nyttigere at forebrage sine Tilhørere en sund fornuftig Pligt lære, end at føre dem ind i en Labyrinth af ubegribelige Trosømmeligheder og tomme Spidsfindigheder“. Ingen burde misstjende dem derfor. De forklarede, „hvor flabeligt det er i Religionsfager at hænge ved Bogstaven“, o. s. fr.¹ De vare Dplysningsmænd. I en Prædiken (Wil Religionen tabe eller vinde ved den fremskridende Dplysning) begynder

¹) See de bekjendte Prædikener af Maurenbrecher (Das glückliche Dänemark hører ogsaa hertil), af Marejoll (fordanskede af Liebenberg), af Clausen 1795, 1800, Gutfeld 1790, 1799 o. fl.

Clausen med de Ord: „Natten! Uvidenhedens Nat, er forbigangen, Dagen, Oplysningens Dag, er kommen nær.“ Og hvilken Oplysning var saa det! I en anden (Hvorfor Religionen ikke er mere agtet og elsket) taler han et Sted om Indvendingerne mod Kristendommen, hvorledes mange finde, at dens Læresætninger hverken ere grundede i Fornuften eller Skriften, men Fremgang er der dog fleet: „Hvor meget vandt ikke Religionen baade i det Indvortes og Udvores ved Reformationen? Er ikke i de senere Tider Konfirmationen bleven anordnet, Betsværgelsen ved Daaben afflasket, det aabenbare Striftemaal kommen af Brug, Festsdagens Antal indskrænket? Og arbejdes der ikke nu hos os paa en ny Psalmebog, hvoraf der alt er kommen en Prøve for Lyset, der vidner om, at den forfattes i den mere rensede Christendoms Aand.“ Han sigter til Prøven af den evangelistiskristelige Psalmebog. Man maa naturligvis læse nogle af disse Prædikener i deres Helhed, for at overtyde sig om, hvor hule de ere, og hvorledes den gamle Kristendom aldeles var udsejet af Kirken; s. Ex. Gutfelds: „Hvor rig en Anledning Jesu Fødselsdag giver os til sand og ædel Glæde“, sammensat af Gud, Forsyn, Udsødelighed og skjøn Snak; eller „Nogle af de sædvanlige Forbomme der endnu ere herskende blandt de Christne i Hensigt til Jesu Nadvere“; nogle ansee den som noget hemmelighedsfuldt og aldeles ubegribeligt, andre faste forud, o. s. v. „Det er Jesu Christi Thukommelses-Maaltid.“

Enkelte Taler kunne ogsaa oplyse Rationalismens Udskejelser og Anstød. Forstanden støbte an imod Ubegribeligheden: den „for sine Prædikeners fornuftige Klarhed og aandige Omfang berømte“ Bastholm satte engang Steffens i svar Uro ved en af sine Prædikener. „Han søgte ved en geografisk Detail, efter den Tids Maade at anvende verbøslig Værdom paa Theologien, at godtgjøre, at naar alle Sjæle, der

hadde levet, paa den hderste Dag stode op igjen, vilde der ikke være Plads for dem paa Jorden." „Jeg hørte store Tal, siger Steffens, en omtrentlig Beregning af de Sjæles Antal, der vilde komme tilshne, en Sammenligning imellem dette Antal og det hele beboede og ubeboede Rum af Landene paa Jorden, og en Undersøgelse, hvor mange Kvadratfod et Menneſte vel behøver for bekvemt at kunne bevæge sig.“ Det vilde ikke slaa til; da var en thyſt Tænker heldigere i at løſe det gamle Problem, hvorledes man ſkulde „ſaa et Lokale til denne anſeelige Forſamling“; han beregnede, at „da de alle, ſom billigt er, maatte ſtaa op i Dommen, vilde et Fladerum ſom Kongeriget Bøhmens være tilſtrækkeligt.“¹ Rationalismen og de borgerlige Forholde fortrædige de hinanden: I Aaret 1793 gjorde en Brudevielfe megen Opſigt, den blev modsagt og forſvaret med megen Heftighed. Det var en Slags Afhandling, hvori der, ſaavidt jeg erindrer, ikke forekommer et Ord om Gud, og Præſten betragtede Handlingen ſom et borgerligt Egteſkab. Den gjorde den Virkning paa Brudeparret, at det under Handlingen gik bort, og førſt opſatte nogle Punkter af en Egteſkabskontrakt, „der i alt Fald kunde tjene til, noget at formilde det herſkende, det uopløſelige i Ritualforbindelſen“, og lod ſig ſiden i al Stilhed vie.² Paa denne Tid at ville tale om Jefu Undfangelſe og Fødsel, vilde have vakt almindelig Forargelſe; Pawels mente dog, at han i en Prædiken burde foreholde ſine Medkriſtne: Det ſyndige i Kjønſdriftens

1) Steffens, Was ich erlebte, 2,175. ff. Strauß, Die Chriſtliche Glaubenslehre in ihrer geſchichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wiſſenſchaft. Tübingen 1840—41. Jüngſtes Gericht i Slutningen af 2 D.

2) En Brudevielfe og 3 Anledning af Brudevielfen, i Minerva, Februar og Maj 1798.

uordentlige Tilfredsstillelse (1800); men han vakte dog Forargelse, at Frihed uagtet var der dog endnu en Sømmelighedsgrænse, som den herskende Licens-Moral ikke upaaanfet turde overtræde. Der holdtes ogsaa Prædikener mod Kjøbenhavns Forlystelser; men de ledes ikke. Menneftets Lov var over Guds Lov. Clausen blev engang anklaget for Uttringer om Søndagens Vanhelligelse ved usædelige Forlystelser.¹ Præsten stod ogsaa under Politimesteren!

Et af Tidens naturlige Børn var endelig den økonomiske Prædiken. Præsten, der havde saa lidet at gjøre med Guds Rige, maatte som Mennefte og Borger ved det levende Ord befordre det almindelige Bedste, hans egen Menigheds Lære krævede det; og da Tiden satte alle sine Kræfter til paa det almenyttige, maatte han som dens Organ jævnlig tale om Kartoffelavl og Staldføring, Bæredrift og Kopperindpødnng. Cramer havde indført Kartoffel dyrkning, men den havde meget og mange imod sig, „det blev anseet som Tegn paa Liberalitet og fordomsfri Tænkemaade, naar man tilstod, at Kartofler som Føde for Svin og Fjederkræ kunde have sin Nytte“;² Regjeringen maatte lade Afhandlinger skrive for at anbefale dem som Menneftesføde.³ Var det ikke Præstens Kalb at bekjæmpe denne Fordom? Hvor mange Fattige maatte ikke velsigne de veltalende Ord, der udgik af hans Mund! Vaccinationen havde sine meget store Vanstfeligheber: man frygtede for „at faa noget dhrift i sig af Giften“, og Regjeringen havde megen Besvær med at faa den indført. Var det ikke nærmest Præstens Kalb at bekjæmpe

1) See J. Møller, Valles Levnet, S. 254. P. G. Clausens Eftermæle. Kbh. 1840. S. 33.

2) Rahbeks Erindringer, 1, 65.

3) ff. Afhandlinger om Potatos af Christ. Hammer og J. R. Trojel; Skjulte Fordele til Landets Vel ved Kartoflers Formerelse, af N. Rosted 1790. o. ff.

denne Fordom? Hvormange Menneſkeliv har han ikke derved bidraget til at frelſe! Det er Skade, at man ikke nøjere kjennder diſe Prædikener. Det er gaaet dem, ſom ſaa meget andet, der i ſit Slags var noget hyperligt; det gjør ſin Virkning og bliver kaſtet bort. ¹

Naar man engang vil prøve ſig ſelv, om man har det oprigtig kristelige fromme Sind, ſom de mange maa have haft, der hørte og læſte hine Samlinger af Prædikener og Poſtiller i Tidsrummets første Halvdel, ſaa kan man forſøge, om det er muligt, ikke paa een Gang, men med Mellemrum at læſe dem; vil man derimod forſøge, om man har den ſande Ophlyſning og fordomsfri Tænkning, ſaa maa man tage dem fra Tidsrummets Slutning. Kan man ingen af Delene holde ud, ſaa paatrænger ſig tilſidſt det Spørgſmaal, om hele dette Prædikevæſen, brevet ſaaledes ſom en Prædikenfabrik, ikke i Grunden er, ikke blot en aandløs, men en ukristelig Gjerning, allerede ukristelig, fordi den er aandløs. Det ſtore og hellige Kalb, bluebes de ikke ved at modtage det, de mange, der kun havde lært hvad de havde lært for at ſaa et Levebrød, der havde lært ſaa meget, at de kunde forklare en tør Kateſismus og dele en Prædiken i Stykker, og for Reſten levede det ſamme trivielle dagligdags Liv i Handel og Wandel ſom andre, eller værre? bluebes de ikke, de, den verbøſelige Lovs ubetingede Tjenere, ved at udgive ſig for hans Efterfølgere, der var hvad de aldrig havde været og aldrig kunde blive, Himlens Vidne, Verdens Martyr og Synderes Ven? Diſe Ord ere for haarde, vil maaftee nogen indvende; jeg

¹) Hos Erſlev anføres af J. E. Hertel: Om Koſopperne. En Prædiken holden i Rønnebel og Diſtrup Kirker (han blev Præſt der 1792). Kbh. 1803. Det er det eneſte Manden har udgivet; men jeg har ikke kunnet overkomme den, og har kun haft godt af Titelen.

veed det, men for hine Præster og hin Tid vilde de have været mere, aldeles usforaaelige og meningsløse.

Hvo der ikke er bleven træt, kan derpaa fordybe sig i den mer end overflødige Del af aandelig Literatur, der sigter til at vække og nære Andagt, snart efter den gamle Kirkes Lære, snart efter mere eller mindre fanatistiske Sekters. Blandt de hertil hørende Forfattere¹ ere de mærkeligste uden Tvivl de, der oplyse, at den gamle Kristendoms Bekjendelse endnu havde bevaret sig i de højere Stænder; saasom Diderik Thura,² Fr. Danneskjold-Samsø, fremfor alle Fr. Lütken,³ samt to andre Sømænd, Kommandørerne H. M. Wille og P. Selmer, og Professor i Medicinen F. L. Bang. Som Modsatning dertil burde man ikke undlade at læse nogle af de Skrifter, der i Slutningen af Tidsrummet, efter at Religionen var sat tilside, i meget forskjellige Retninger skulde tjene til at oplyse Almuen, for at gjøre sig bekjendt med Andagtsens anden Side: den oplyste Andægtighed eller den andægtige Oplysning.

¹) som J. Hegelahr, H. Rosin, E. L. Leth, M. Dyrhof, Enevold Ewald, Lyder Poyer, M. Langhorn, M. Holmboe, A. Rierumgaard, F. Chr. E. Krag, J. Rosenkilde, J. F. Boesen o. fl. Henrik Gerner, Rette Lyhnel, G. Seeberg, H. R. Hauge, Johan Nabsen, o. fl. (jf. Skrifter om Fanatikere af J. Bindseft, E. E. Fabricius, P. Brøchner, J. Walter, E. Gad; K. Lassen). Samt en Del Overtættelser, som Thoma Securii Aandelige Myrrebusk, oversat af F. B. (Boye). Kbh. 1758. o. lign.

²) Samling af lærerige og opbyggelige Materier. Tre Aargange 1768—70, og Anhang 1776. „Det saare læseværdige, men nu aldeles glemte Ugeblad“ (Nabsen, D. Tilskuer 1799, Nr. 103.)

³) Hellige Dymuntringer i mødige og tankefulde Stunder, 1764. Sjette Udgave 1847. Opbyggelige Tanker og Sprog, udg. af J. H. Paulli, 1850.

12. Bevægelser i Literaturen med Hensyn til Folkeoplysning og Folkefrihed: Udgang fra materielle Interesser: Statsøkonomi, Landøkonomi og Reformer. Erik Pontoppidan. Frederik Lütken. Bondeskanben. Landhusholdningselskabet. Christian Martfeldt. Didrich Didrichsen. Tidsskrifter. Niels Prahl. Hans Hold. Christian Gormsen Biering. Emanuel Balling. Johan Clemens Tode. Johannes Zoega. Provinspressen. Norske Ugeblade. Hans Strøm. Claus Hasting Oversættelser. Trykkesfrihedsperioden (1770—73). Jakob Christian Vie. Guldberg og Martfeldt. Søren Rosenlund og Rosentorne. Jofias Leopold Bynck o. s. v. Guldbergs Ajan. C. P. Rothés Lovtale over Storbørnen o. s. v. Rødvirkning (1773—84).

Langsom og igjennem mange raa ufuldkomne Forsøg banner den stabeende Tanke og dens Produkt, Opfindelsen, sig Vej, indtil der endelig staar en fuldenbt Gjerning. Med Oplysningen, hvad man kalder saa i den hele Menneſtehed eller et enkelt Folks Udvikling, er det samme Tilfældet; men det Punkt, hvorfra den gaar ud, bestemmer allerebe det Maal, hvortil den sigter, og de Veje, lige eller krumme, igjennem hvilke den bevæger sig, bestemme dens endelige Natur. Udgangspunktet og Maalet sigte til hinanden. Oplysningen forkynder sig selv tydelig nok; den har givet Aftald paa Himlen og det himmelfte Rige, og sætter sig som Maal Menneſtehedens, Statens, Stændernes, Familiernes, Individernes jordiske Velvære; den hgger dette Velvære paa Bevidstheden, ikke om Gud, men af Menneſteværld og Menneſtefrihed. Vi tro derfor ikke at fejle ved at lade dens Dyringer begynde med materielle Interesser; først naar de varetages enkeltvis, kan der af det hele blive en almindelig jordist Lyksalighed.

Til Oplysningens Fremme kræves Forbebringere, Reformer, ikke i et, men i alt, men især, at alle de Baand, der ligge som trykkende Lænker paa den erhværende Del af Folket, blive løste, saa at den frit kan bevæge sig. „Intet Folk kan blive ophlyst, med mindre det er frit“; denne Sæt-

ning see vi idelig stillet i Spidsen, saa at der er to Ting, som Oplysningen nødvendig maatte ville: at gjøre Folket, fra oven af til den nederste Almue, til et frit Folk, og derpaa at oplyse det, eller omvendt: at oplyse det, for at det saa selv kan gjøre sig frit. Miblerne dertil vare kun svage, Hindringerne store. Man maa levende forestille sig bisse, Statens indre Brøst og ydre Svaghed, for at kunne forsones sig med hine og med den Maade, hvorpaa det, som vi i vore Dage see fuldbragt, endelig blev erhvervet. Man maa betænke, hvorledes Kongerne vare (naar Frederik den Femte „kun havde Kvinder og Vin, saa brød han sig ikke om andet“, siger Reverbil), hvorledes Ministerierne stiftede („den hyppige Forandring af Ministerier“ anføres netop som en af Tidens Ulykker¹⁾), hvorledes Bondestanden var fortrykt, saa at Frygten for paa een Gang at løse dens Lænker ikke uden Grund anfaaes for en farlig Statsrevolution, hvorledes Næringsvejene vare spærrede, hvorledes Statsgjælden vorte, hvorledes Finanserne misbrugtes, hvorledes Offer paa Offer maatte bringes de fremmede Magter, hvorledes Trykkefriheden pludselig blev til Tøjlesløshed og Skridt for Skridt maatte tages tilbage, o. s. v. Alt dette vil, om ikke retfærdiggjøre, saa dog undskylde Literaturens uordenlige, snart afmægtige, snart overgribende Bevægelser, der endte med uopfyldte Krav paa Frihed og Righed.

Atter møde vi Erik Pontoppidan. Denne Mand er overalt, hvor noget nyt og gavnligt skal fremmes. I Følge hans Indbydelse udgik der, paa Frederik den Femtes Fødselsdag 1755, en kongelig Indbydelse til alle, uden Hensyn til Rang og Stand, at indsende almennyttige, økonomiske og

¹⁾ Anmeldelse af (A. S. Stibolt's) Atter ikkun Lænker i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 18.

fyfste Afhandlinger til Grev Moltke, hvilke derpaa, med en Belønning for Forfatteren og uden Beføstning fra hans Side, naar de dertil fandtes værbige, vilde blive udgivne i Trykken.¹ Af de indkomne Skrifter samlede Pontoppidan et udførligt Værk: Danmarks og Norges Økonomiske Magazin i otte Dele (1757—68. 4.). Deri optraadte mange ny Forfattere, og der gaves Stødet til en ny Literaturgrens Fremkomst.² Ja, Iveren gik saa vidt, at de Studerende, der havde nydt Kommunitetet i to Aar, bleve (1761—62) forpligtede til at høre de offentlige Økonomiske Forelæsninger i Modersmaalet fire Timer om Ugen.³ Pontoppidan selv udgav derhos i sin Økonomiske Balance „det første Forsøg paa at fremstille ikke den offentlige Økonomi, men den private, at give enhver Patriot et rigtigt Begreb om Fædrelandets Produkter og Afgrøde, hvad der deri ved Kunst og Flid forhæveres imod det, som Landet behøver og daglig forbruger af fremmede Landes Vare.“ Det var ikke hans Hensigt at tale om de fornødne Forbedringer, han vilde kun gjøre opmærksom paa Tilstanden: Befolkningen, de aarlige Produkters Mængde, Kornets Anvendelse og Udsendelse, Handelen, o. desl.; men ved at gjøre sit Skrift til en Slags historisk Indledning gav han det tillige en særegen historisk Interesse,

¹) Højbergs Holbergiana, Fortalen, Bladet d 5. Stampes Erklæringer, 5,609. Büschings Nachrichten 2,454.

²) Til disse Forfattere høre: Otto Diderik Lütken (Broder til Frederik Lütken, Præst i Fyn), hvis Undersøgelser angaaende Statens almindelige Deconomie. Sors 1760. To Dele. 4. bragte ham i en Fesje med Andreas Schytte, Præsterne N. N. Witt, Th. Møller, P. N. Dalhof, K. Lang, J. Kirkerup, N. Hurrigtarl, J. A. Døsfel, E. G. Wegtrup; samt N. Nyberg, D. Heitmann, S. J. Dahl, J. N. Schumacher, Frederik Wagger, den vindstibelige til Zulflov, J. Lange til Rødtide, J. J. Hertel, E. E. Plüer, F. Hofman, E. P. Sandgaard, o. fl.

³) H. Beckman, Communitatis reg. Havn. hist. S. 94.

i det han sammenlignede de forrige Tidens Husholdning og Levemaade med de daværendes, hines Tarvelighed med disses Luxus.¹

Med Forbedringer for Dje skrev Frederik Lütken, hvem vi kjende som opbyggelig Forfatter, sine Deconomiske Tanker (1755—61).² I en ædel jævn Stil, med ligesaa megen Frimodighed som Bæstedenhed („temmelig frit, men derhos noget pedantisk i sin Stil“, mener Dafs) meddelte han Bemærkninger om allehaande Gjenstande til Landets Ophjælp, forsaavidt Censuren vilde tillade det: om Mennefters Formerelse (Befolkningens Fremme), Manufacturerers og Haandværkers Undertrykkelse ved fremmede Varers Indførsel, deres Opkomst ved Præmier, om Handelens og Handelsstiftes Befragtning, Pengevæsen, Skatter, Hæren, Kapere, de jpfte Heber og meget andet; derimellem blandede han andre frimodige Betragtninger, f. Ex. om Lotterier, om Sandhed, samt literaturhistoriske Meddelelser, ikke blot om økonomiske Skrifter³, men ogsaa om Tidskrifter⁴, ja endog Romaner,

¹) Eutropii Philadelphi Deconomiske Balance eller Uforgribelig Overflag paa Danmarks Naturlige og Borgerlige Formue Til at gjøre sine Indbyggere lykkelige, saavidt som de selv ville skionne derpaa og benytte sig deraf. Rbh. 1759. Tilsegnet Kong Frederik den femte.

²) Deconomiske Tanker til højere Estertanke, ni Dele 1755—61. Andet Dplag i to Dele 1777. ff. de formedelste Censuren udeladte Steder i Suhms Ny Saml. og Dafs' Breve til Suhm (Suhms Saml. Str. 15, 258, 260, 284).

³) Deriblandt Deconomist Journal eller (som Titelen fuldstændig lyder) Maanedlige Samlinger af udvalte practiske Afhandlinger til at forbedre Husholdnings-Kunsten, Land-Væsenet, Manufacturer, Handelen og alt hvad under det Navn Deconomie i allervidtløftigste Mæning pleyer at befattes. (Ogsaa Forstvoidenskab og Hævekunst). Januar til December 1757. (S. 544 omtales Jens Postgaard's Straa, S. 826 den Norske Prim-Stav.)

⁴) Drømmeren, Antidrømmeren, Sandfigeren, Spionen, Parti-gængereren.

samt om Skriveri og Bogtrykkeri. Dette Skrift besidder vel ikke Møfers Vid og Klarhed, det indeholder mere gode Ønster end gennemgribende Fremstillinger, men det var baade i sig selv og ved den Opsigt det gjorde, den Modstand det led („mange ønske nu, at han med alle ville rent op-høre“, siger Dals 1760) en hyperlig Bækker og en sand Prydelse for sin Tid.

Fra den almindelige Statshusholdning vendte Opmærksomheden sig i Særdeleshed til Bondestanden. Reformen begyndte under Frederik den Femte med Kommissionen til Fællesskabets Ophævelse (1757) og den delvise Ophævelse af Hoveriet paa Hirschholm Amt og Bernstorfs Gods (1761 og 64); og fortsattes under Christian den Syvende ved Landkommissionen (1767), der gik over til et kongeligt Kollegium under Navn af General-Landvæsens Kollegium (1768). Derpaa fulgte Forordninger om Landvæsen og Bondefrihed.¹ I Literaturen begyndte en ny Række af Skrifter med denne Kommissions Forhandlinger, Meddelelser af dens Medlemmer og Prisskrifter indtil dens Ophævelse (1773).² Atter en Række af Skrifter fremkaldtes ved det til Landhusholdningens Fremme stiftede Selskab, Landhusholdningselskabet. Den første Idee dertil gav Raptain C. F. Hirschnach.³ Grev Bernstorf blev dets første Præsident. Det fik Patent som kongeligt (1776). Christian Martfeldt (f. i Odense 1728, † 1790), der efter at have studeret i

¹) See Stampes Erklæringer, 5 og 6 D.

²) Skrifter af M. S. Søyer, F. A. Plueg, A. E. Teilmann til Rørholm, N. E. Clauson, J. D. W. Westenholz o. fl.

³) Grundregler for det danske patriotiske Præmieelskab. Kbh. 1768. See Nyerup under Hirschnach og Tjelste, og som Ideens første Ophavsmand Biskop Birchs Faber, Mineralinspektør Birch i Dals Materialier, Nr. 76.

Kjøbenhavn under Gunnerus og i Sorø under Eneborf, ved Konferensraad Rybergs Understøttelse havde foretaget en Udenlandsrejse, blev efter sin Hjemkomst Selskabets bestandige Sekretær (1768), og udgav en Plan for dets Virksomhed (1769).¹ Dibrich Dibrichsen (en Bøndesøn fra Angel, f. 1752), der kom til Kjøbenhavn 1774, blev Selskabets Fuldmægtig og derefter dets Sekretær (1787—1802). Som saadan skrev han Selskabets Historie, og udgav en Række Skrifter hørende til dets Djemed.²

Foruden enkelte andre Forsøg paa at oplyse Statsøkonomien i Almindelighed, f. Ex. Grev F. L. Moltkes Breve om Overdaadighed (1758),³ eller at anvende Naturlæren, især Kemien, paa Agerdyrkningen, som P. Mandulfs Anledning til Agerdyrkningens Forbedring, grundet i Naturlæren (1757), fremkom der ved den af Landkommisjonen, Landhuusholdningselskabet og lignende Selskaber i Provinserne (f. Ex. det nyttige Selskab i Bergen⁴) fremkaldte Bevægelse adskillige andre Skrifter, dels om Bøndestanden, dels om Agerdyrkning, Handel, o. desl. før Regjeringsforandringen 1784.⁵ Hertil

¹) Borm, 3, 958.

²) Selskabets Historie i det Kongelige Danske Landhuusholdnings Selskabs Skrifter, første Række 1—6 D. og Tillæg i Norske Vid. Selsk. Skr. i det nittende Aarh. Magazin for Næringsstanden, otte B. 1796—1801. Samt Nyt Magazin, og Tillæg af Johan Wersel, fire B. 1798—1801. Nachricht von der Kön. Dän. Landhuushaltungsgesellschaft und ihren Preisdmedaillen i J. P. Schlegels Samml. zur Dän. Gesch. Schlegel har ogsaa udgivet Deconomiske Prisskrifter 1774. jf. Forfatterne L. Mus, M. Falck, J. L. Lybeder. o. fl.

³) See ogsaa om dette Skrift under Dansk Sprog.

⁴) See Myerup under J. A. de Hine.

⁵) Til Bøndestanden og Landvæsenet høre Skrifter af F. Blichingsberg (Husbygningen i de danske Landsbyer 1765), Lortild Baden, C. Fleischer, P. Kroymann, F. W. Greve af Wedel-Jarlsberg, S. Kleestrup, N. Hammelef, C. W. von Munthe af Morgenstjerne, Friderik Buchwald, A. L. Moltke, o. fl. Om Føderne i

høre ogsaa historisk-økonomiske Efterretninger og Beskrivelser over enkelte Egne og Steder.

Den i Holbergs sidste Dage opvakte Læselyst og Almuens tiltagende Begjærlighed efter at deltage i almennyttig Rundskab i Forbindelse med Underholdning og Morstak fremkaldte en anden Art af Folkeliteratur: Tidsskrifterne. Dagpressen udvide sig til Ugeblade, Ugebladene til Maanedsskrifter. Denne Industrigren næredes ved Trykkesfriheden, men vedblev ogsaa efter dens Indskrænkning, indtil den endelig blev en staaende Form i Literaturen.

Bornholmeren Niels Prahl havde allerede begyndt den.¹ Andre fulgte hans Exempel,² men den voxte især, da Dagens Fornødenhed forenede sig med den ved Oprettelsen af Adresskontorer. Patriarken i denne Literatur blev derved Agenten Hans Hold (f. i Nyborg 1726), der var Kjøbmandskarl i Kjøbenhavn og i Forening med Jens Andersen

Jylland: S. Thestrup, J. P. G. von Just, J. A. Schist, o. fl. Bial: D. Schiøth, A. Bøtter, J. R. Petinati, S. Naraae, E. Fleischer. Faareavl: J. B. Passer, P. Bolqvare. Høavl: F. Dræbye, der ogsaa oversatte Smith om Rationalveskand, 1779. Havevæsen: K. Gertsen (Tobakkens Dyrkning), J. R. Trojel (Kartoffel- og Humleavl), E. F. Schmidt, N. Bamberg. Fiskerier: E. Sagerup, N. E. Fris, o. s. v. Handelsstidenden begyndtes af J. E. Ehrhardt 1782 og fortsattes af U. F. Cortin. 3 Bibliothek for nyttige Skrifter 1772. 4. Nr. 63. S. 499 findes en Artikel: Hvorledes plukkes levende Gjøds? saa at B. F. Rønne er ikke den første, der har anbefalet denne Industrigren; der spørges ogsaa, om man kan gjøre det samme med Vænder.

¹) Den stiemtende Avis 1751. 4. Actricen 1758. 4. Maanedlig Skialdtidende 1761—66. 4. Kjøbenhavns Aliehaande 1772—75. Adressaavise for Børn 1779—80. 4.

²) J. Fr. Spionen 1757 (af E. A. Thielo.) Den danske Partigænger („er moralsk og satyrisk, munter og ej saa ubillig freven.“) Den danske Contrapartigænger („er paa Vers og ej saa ilde freven.“) Dags til Suhm 1758 (i Suhms Saml. Str. 15. D.) ff. Søderberg ved de indkomne Svenske. (§ 6.)

oprettede det kongelig privilegerede Adresskontor (1759.) Han blev Grosserer, og gik fallit, men fortsatte sin literære Virksomhed til sin Død (1783.)¹ I hans Sold arbejdede Christian Gormsen Biering (f. i Hjallesø ved Odense), Fuldmægtig ved Kjøbenhavns Adresskontor, indtil han nedsatte sig som Bogtrykker i Odense (1771),² og Emanuel Balling (f. i Præstø), der anlagde et Bogtrykkeri og Adresskontor i Helsingør (1767), men tog til Kjøbenhavn (1771), og fortsatte der sin literære Virksomhed indtil sin Død (1795).³ For Resten var Hold en driftig og i flere Henseender for-tjent Mand; han stiftede adskillige Indretninger for de Fattige, fik Skoler oprettede, modtog Gaver til Spise- og Sygekasser, udgav komiske Heltebidte og Eventyr paa Vers (Evend Tomling) o. s. v. og selv den Moro, hvortil hans Foretagender gav Anledning og Digternes (Ewalds og Beskøls) Stjernet med „Sygekassens Patriark“⁴ og de flette Vers i Aftenposten, gjorde ham til en anderledes navnkundig Mand end de fleste andre Forfattere.⁵ At gjenne-gaa denne Lite-ratur nøjere, lønner sig ikke. Fruentimmer-Tidenden⁶ f. Ex. handler næsten om alle mulige Ting: Børneopdragelse og Kjøbstadnæring, Præstestandens Nødvendighed og Forslag til

¹) Kjøbenhavns Magazin 1773—74. Flyvebladet 1774. Maanedskriftet Den politiske Mercurius 1774. o. s. v.

²) Tøebordet 1762. Patrollen 1765—67. Den danske Argus 1771, fortsat i Odense 1772. 4.

³) Aftenposten 1772. sgg. 4. fortsat af hans Søn Emanuel Balling, o. fl. Søndagsbladet 1774. Literaturens Paquetbaad 1777—79. 4. Patrioten 1782. 4.

⁴) Rahbets D. Tilskuer. Anden Aarg. Nr. 25. S. 196.

⁵) Agent Holdts Lernet af N. Prahl. Kbh. 1783.

⁶) Fruentimmer-Tidenden og Fredags-Selskabet i Kjøbenhavn. Første Aarg. 1767. 4. Udg. fra Adresskontoret. Fortsat under Titel af: Fruentimmer- og Mandfolke-Tidenden. Anden—Fjerde Aarg. 1763. 69. 70. 4.

Troløvelsens Affkæffelse, Kogekunst og alle slags Husraab, Efterretning om den ny Vasse-Maskine, Morgentanker og andre slette Vers. Disse Holdtse Blade kunne derfor betragtes som sande Forløbere for Trykkefrihedsperioden. Det mest indbringende skal have været Kjøbenhavns Vejviser (begyndt 1770.) Den 17 Januar 1772 var saa mærkværdig en Dag, at han, for at lokke Nysgjerrigheden, med den begyndte Kjøbenhavns Aftenpost, der indtil Holdts Død bar hans Navn, men blev redigeret af Emanuel Balling. Publikum blev skuffet i sin Forventning, heri at faa daglig Underretning om Dagens Begivenheder, den indeholdt kun „tørre moralste Tanker, stjaalne Historier, Bysnak“ o. desl.¹ Publikum fandt imidlertid Smag i den, og den blev fortsat i en lang Aarrække. Fra 1796—1802 blev den redigeret af T. K. Thiele.

I Trykkefrihedsperioden maatte naturlignvis Dagpressen især misbruges af Forfattere, som Martini Brun, J. L. Bynck, J. C. Vie o. a., til Forsøg, der vare ligesaa kortvarige som usle.² Men fra denne Tid begyndte dog ogsaa Johan Clemens Tode sin blandede Virksomhed,³ og der gjordes andre Forsøg paa at forbinde det videnskabelige med

¹) Kritisk Fortegnelse over Trykkefrihedsfr. 3, 126.

²) J. Ex. Den danske Democrit-Heraclit 1771. 6 Nummere, af Martini Brun. Den paaseende Bias 1772, 7 Nummere, af Bynck. Den ifra Maanen hjemkomne Politicus 1772, 5 Nummere, af Vie. Samt: Den Kjøbenhavnske Læse-Sahl 1772, 2 Nummere. Det Kjøbenhavnske muntre Borgereselskab, 3 Nummere. Andsin Amundsens Ugeblade, 5 Nummere. Forsøg til et Ugeblad uden Titel, 1 Nummer. De Kjøbenhavnske Løgnere, 2 Nummere. Dagrunden, 4 Nummere. (See Fortegnelsen over Trykkefrihedsskrifterne 1, 163. 2, 475—477. 3, 64. 108). Tobaks-Discourserne 1772, 3 Nummere, o. fl.

³) Den medicinske Lisskuer 1771. Blandinger 1772. Sundhedstidende 1778 o. f. v.

det almenntyttige.¹ Selv i det franste Sprog udkom enkelte eller Samlinger af ~~offlige~~ ^{nyttige} Skrifter.²

Snart vogte endelig den ugelige Næring og jevnfides med Ugeblade opstode bindstærke Maanedsskrifter af det mest blandede Indhold: Guds læren, Lovkyndigheden, Lægekunsten, Naturhistorien, Husholdningsvidensskaben, de skjønne Vidensskaber, Levnetsbeskrivelser, lærde Efterretninger og Annælbesser af ny Bøger, alt det blev i det mindste lovet, og naar det ikke længer vilde gaa, endte det hele med Fortællinger, Digte og allehaande Morfskabslæsning.³

¹) Magazin for Patriotiske Stribentere, hvori Politiske, Moralske og Historiske Materier uden Beskoning indføres. Begyndt med Skrivefriheden. Første Aarg. 1771. Udgiwet fra Adresse-Contoiret i Kbh. 4. Der loves Fortsættelse under Titel af Bibliothek for gode Stribentere. Om det hedder det, at det stod aabent for alle Løgnere, Bagvadsfere og Vedragere (Løgnere i Koeskilde helbredet ved Sandhed i Kjøbenhavn 1771.) Fortsat i Bibliothek for nyttige Skrifter 1772, 4. hvoraf der kun kom een Aargang, redigeret af Johannes Zoega o. s.

²) Le Moucheron Danois (etc.) Feuille hebdomadaire. à Copenhague (af M. Brun) (Lurdorps Saml. af Trykkesfrihedsfr. i det 18 B. af Samlingen paa 20 B.) Choix de nouveaux opuscules, sur toutes sortes de sujets interessans et amusans, par une Société Danoise. T. 1—5. A Copenhague chez Phillibert 1771—72.

³) Den nordiske Europæiske Tidskuer, Nr. 1—16. Januar til Maj 1779, handler dels om en Grammatik i det danske Sprog, dels om Regjeringskunsten, dels om Underviisningen, samt Reformen i Kirken, Handelen, o. s. v. Et Nummer er paa Latin. For at udbrede Læsning foreslaas Oprettelsen af et almindeligt Bibliothek tilføiles for et lærdt Læseselskab i hvert Stift, et Fruentimmerelskab, hvori Kvinberne skulde bestemme Moderne, virke for Huslighed, o. s. v. Det almindelige Danske Bibliothek, et Maanedsskrift. Kbh. 1778 i fire Bind, 1779 i tre Bind, 1780 i tre Bind (med blaat Omslag, den blaa Bog.) Det blev udgiwet af Profit; de første Redaktører vare Emanuel Balling og Guldmægtig (J. E.) Cramer; i deres Sted kom et Selskab: Abrahamson, Wandal, Vadum, Wast, Trojelærne, Wemmenhøg og flere af det danske Literaturskabs Medlemmer, samt P. N. Nygaard, ved hvem Pram og Rahbek bleve indbudne som Medlemmer. (Rahbeks Erindringer I, 255.)

Den fra Hovedstaden udstrømmende Oplysning udbredte sig fremdeles, i Forbindelse med allehaande stedlige Interesser, igjennem Provinspressen ved Anlæg af Bogtrykkerier og Adresskontorer: Johan Bandal (f. i Bindinge i Fyn), der nedstammede fra Biskop Hans Bandal, kjøbte Bogtrykkeriet i Aalborg (1765), hvor han forhen var Præst.¹ I Odense fulgte efter Biering og hans Enke Peder von Westen, der var Læge og Apotheker i Odense 1779—82, da han i Fredericia oprettede et Adresskontor for Ribe Stift, Frederik Seidelin (f. i Gamtofte i Fyn) 1783—91, Søren Hempel (f. i Faaborg) 1797. Christian Iversen (f. i Rjøbenhavn) havde nedsat sig som Bogtrykker i Odense 1779, og udgav Fyns Stifts Avis, samt større literære Tidsskrifter.² Imellem ham og Hempel førtes en levende Fejde.³

I Norge opstode ligeledes (foruden de ældre Presser i Christiania, Throndhjem og Bergen)⁴ Adresskontorer: i Throndhjem ved Martinus Nissen (1767), i Bergen ved Ole Brose og Knud Geelmuhden (omtrent fra 1770), i Christiansand ved Andreas Svane (1780) o. s. v. Og der udkom adskillige for Norge især bestemte Blade, blandt hvilke de hyppreste ere af den lærde naturkyndige Præst Hans Strøm (f. i Borgund i Søndmør)⁵ og den populære Raad-

¹) Nyttige og fornøjelige Jydske Efterretninger 1767—74. 4., som derpaa gik over til Aalborg Avis.

²) Almeennyttige Samlinger, 1780—99. 40 B. Danmarks litteraire Progresser 1761—89. 4 B.

³) F. Ex. Pasquillanterne S. Hempel & Comp. i Moralitetens Gabestof, af Christian Iversen. Odense 1798 (i 15 D. af Allehaande i det Kgl. Bibl.) Derved er dog at bemærke, at Fiendskabet, der fra først af var alvorlig ment, siden blev et Middel til at vække Læfelyst og vinde Affætning. Man saae dem gaa fortrolig sammen, og hørte dem overlægge, hvilke Ukvemsord de maatte bruge om hinanden. Publikum bed paa Raddingen.

⁴) De norske Bogtrykkerier i Langes Norske Tidsskrift, 3 Aarg. 1849. S. 202.

⁵) Tilføieren paa Landet. Kbh. 1775. To Dele, indeholdende reli-

mand Claus Fasting (f. i Bergen.)¹ Adskillige mindre ere næppe nu at overkomme.²

Et andet Middel til at udbrede Oplysning er Oversættelser af fremmede Sprog, hvoraf tillige kan sjonnes, hvorledes den strømmede ind udenfra og i hvilket Forhold den fremmede stod til vor egen. De, der her især komme i Betragtning, ere Skrifter over Religion, Opdragelse, og overhovedet Udbredelse af fri Tænkning. Deres Indflydelse paa Smagen og Sproget er saameget større, som Tankens Udvælgning fra det ene Sprog til det andet er noget af det vanskeligste, og forudsætter en Selvbannelse, som kun faa befæde. Ikke desmindre voxe Oversættelserne i Mængde, jo mere Tiden skrider frem. Den hypperste vedblev B. J. Løbde at være. De fremmede Litteraturer, som man tuede til, vare især den engelske: Spectator, Abdisen, Hervey, Derham, Young, Gibson, Doddridge; den franske: Montesquieu, Gouguet, Batteux, Fenelon, Bernet, Rousseau; den tyske: Gellert, Haller, Jerusalem, Zimmermann, Dusch, Reinhard, Michaelis, Niemeier, o. fl., og der begyndtes med Oversættelser af Kochow, Campe og Salzmann.³

gise og naturvidenskabelige Emner, populært behandlede, Betragtninger over Historien, over Studeringer paa Landet, o. desl. Deriblandt om Kongespejlets Havgufa, og Søormen (Midgaardormen) i Edda.

- ¹) Provinzialblade. Bergen 1778—81. Provinzialsamlinger, I S. Bergen 1791.
- ²) S. Ex. Johan Bhitte, Morgenposten. Bergen. Hildebrand Mejer, Den bergenske Borgerven 1764. Hans Andersen, Læsefortølleren. Bergen 1782.
- ³) See Fremmedes Tanker eller Forsøg til Udbredelse af læseværdige og nyttige Oversættelser. Kbh. 1771, hvori Stykker af Montesquieus Færsste Breve, og et Stykke om Agerdyrkningskoler. Valgte Stykker af den engelske Læseværk, Kbh. 1778, og Oversættelserne: B. J. Løbde (Bifuben eller Andres Tanker 1754—59 o. fl.), P. A. Borch, N. Prah, S. Gradmand, P. de Günftelberg, St. Peegaard, C. U. von Westen, P. L. Bandal, J.

Hvad der saaledes var begyndt fik sit stærkeste Gjennembrud i Trykkefrihedens Periode (1770—73.) Naar Bramanseer Frihed, Bondesfrihed, Næringsfrihed, Handelsfrihed o. s. v. for Virkninger af Skrivefriheden, og mener „at vor offentlige Lykkeligbed saaledes for en stor Del er en Virkning af vort literariske Pamfletsfriveri,“¹ saa kan det paa den anden Side ikke nægtes, at den Fremgangsmaade, hvorved dette fremkalbtes, var baade vrang og uklog, baade umoralisk og smagløs. Hensigten helliger ikke Midlet. Ingen Regjering skal indbyde enhver Usling til at besudle Pressen, enhver Kjeltring til at støbe sin Snigmorderbolt i Hjertet paa en brav Mand's Bre. Ingen vil antage, at det bedste Middel til at rense Lusten, er at røre op fra Bunden af i de stillestaaende Vandes Mudder, eller tillade nogen at gjøre det. Kirkegaard udtaler, at „Pressen overhovedet som repræsenterende den abstrakte, upersonlige Mebbeelse, især da Dagspressen, rent formelt, uden Hensyn til om det er sandt eller usandt hvad den siger, bidrager enormt til at demoralisere; at Anonymiteten, det højeste Udtryk for Abstraktionen, Upersonligheden, Angerløsheden, Ansvarsløsheden, er en Grund-Rilde til den moderne Demoralisation.“² Dette bekræfter sig i det mindste her. Naar den dyre materielle Frihed paa denne Maade erhværvendes, saa gav den tillige Folkets indre Karakter et ædbrende Saar, der aldrig kunde læges.

Hvass, P. B. Gjørup (Pierre du Moulin), M. Pallager, Johanne W. Weide, M. W. Kall, Th. See (Gibsons Hvrdebrev), J. Besh, M. Schiøtte, P. J. Birch (Salzmans Bibliothek for Ungdommen), J. E. Peilmann, St. Middelboe, P. R. Nygaard, J. E. Pingel (Kochows Børneven), M. Christensen (Campes Sadelære), K. L. Rahbek, S. B. Riber, N. Zeuthen (Hallers Ufong), S. M. Berg. o. fl.

¹) Frants Rejse over Sundet 1791, i Nyerups Magaz. for Rejse- iagttagelser, 4 D.

²) S. Kirkegaard, Synspunktet for min Forfattervirksomhed. 1850.

Da Struensee ved Reskriptet af 14 September 1770 op-
 hævede Censuren, var Meningen uden Tvivl ikke, tilligemed
 Censuren at opløse alle Baand paa Trykkefriheden, at op-
 hæve alt Ansvar; men formedelst selve Regjeringens indøbte
 Sletthed blev Friheden i Virkeligheden til Tøjlesløshed. Det
 var en nødvendig Følge af Tingenes hele Stilling. Regje-
 ringen, der ikke selv ovenfra nedad kunde faa reformeret nok,
 og kunde faa reformeret hurtig nok, indbød nu hele Litera-
 turens Udflugt til at reformere nedenfra opad, saaledes som
 Ewald ganske rigtig i *Harlekin Patriot* har truffet Situatio-
 nen, naar den tykke Statsbarbeer, i det han trækker sit Papir
 op af Lommen, siger:

Spur sturt! Wen, obenfra curirt man nicht den Stat!
 Hier hab' ich ein Elystier, das sich gewaschen hat.

De Forfattere, der først traadte frem, hyldebe, som
 Lurdborsh bemærker, det ny Ministerium, dablede den
 forrige Regjering, angreb de affædigebe Ministre, indgave
 ny Projekter imod alle Statens forrige Indretninger; de
 virkede altsaa i Struensees Aand, og smigrebe ligefrem
 Struensee, Gähler og Rangau. De vare velkomne, og Regje-
 ringen lod dem derfor have uindstrænket Frihed til at skrive hvad
 de vilde. Anfaaldt de nogen privat Mand, fandt nogen sig
 fornærmet ved deres Pastviller og uforstammede Skriverseri,
 saa stod det rigtig nok enhver frit for efter Loven at sagsøge
 dem; men det havde sine Vansteligheeder at finde dem. Thi
 ingen af Forfatterne nævnebe sig, det behøvebe de ikke, og i
 Begyndelsen vidste man heller ikke, hvem de vare; heller
 ikke Bogtrykkerne satte deres Navne paa Skrifterne. Skjøndt
 Satiren kunde være tydelig nok, nævnte Forfatterne heller
 ikke den Mand ved Navn, som de vilde tillids. Angrebet
 var forblommet, gjort bagfra, ikke Afsyn til Afsyn. Kjendte
 man Angriberen, saa befaandtes det derhos, at disse Forfattere

i Almindelighed være berøgtede Folk, som ingen ærlig Mand vilde give sig af med, efter Ordsproget: *vinco aut vincor, semper tamen maculor*; og hvo kunde overhovedet have Ryst til at være til Moro for Publikum, ja for den laveste Del deraf? Bryggerlauget i Kjøbenhavn betjente sig af sin Ret til at anlægge Sag imod Christian Bagges Skrift,¹ ingen fulgte dets Exempel. Ved at give Navnløsheden frit Spil udsattes tillige gode og ærefjære Forfattere for vanærende Rhytter. Efterhaanden fik man at vide, hvem de Forfattere vare, der strebe under visse Firmaer; men udkom der nu et Skrift, der ikke bar noget bekjendt Stempel, saa begyndte Publikum at gjætte, saa paa denne, saa paa hin; ingen var sikker. Man gjættede, efter Rahbel, ved saadanne Lejligheder „paa en gammel Student Kirchhoff, der var bekjendt fra en meget omtalt Sag for en foregiven Prætendentinde til Grevskabet Bregentved, der endte i Møns Tugthus“, men man gjættede ogsaa „paa Johannes Ewald, fra hvis Pen der ingen saadan Løddel nogensinde er kommen.“ Saaledes gif det da, godt for Pressen, men ikke for stikkelige Folk, indtil Juni 1771, da, som Lurdorff vedbliver, Forandringen paa Rentekammeret gav Anledning til at saa mange mistede deres Embeder, da Struensee blev Greve og Gehejmekabinetminister med uindstrænket Myndighed, da Holmen og hele Marinen kom i Uorden og Bevægelse. Da vendte Bladet sig, og der udkom de skarpeste Satirer imod Struensee, Gähler og hans øvrige Tilhængere. Følgen deraf var Restription af 7 Oktober 1771, hvorved det indstærpedes, at Forfatteren var ansvarlig, og at Vogtrykkeren

¹) Formeenentlige Aarsager til de mange paa en vis Tid arriverede Fallisementer ved Bryggerlauget her i Staden (1770). Efter Lurdorff var Bagge ogsaa Forf. til Den stadelige Borger, af Anders Sand; og til Den saakaldede nye Autor-Tzgle, begge fra 1771.

fulde hæfte for ham. Men for dette Tryk hævnede Pressen sig alter, da Struensees Fald i Januar 1772 paa ny kaldte hele den skrivende Pøbel frem af sine Huler, og den ny Regjering, der gjerne saae, at den styrtebe Minister og hans Medstybdige bleve overdængebe med alt tænkeligt Dynd og Skarn, luffede Djuene til for Uterligheden.¹ Regjeringen begif en stor Brøde.

Forfatterne en større. Indholdet af den utallige Mængde Smaastryfter, som Pressen gav af ssig, vidner om den Uhyndighed, Umobenhed, Tankeløshed og Ryggesløshed, hvormed de gif til deres Gjerning. Ingen kan holde ud at læse disse Stryfter, og det er allerede vanstelig nok at faa en Oversigt over dem. Thi med Anker over det bestaaende, Kritikker over Regjeringens Foretagender, Forslag til Forbedringer, for det meste raa og ufordøjede Produkter, forbandtes allehaande Pastviller, selv om Dronningen. Der blev skrevet en Snes Pjecer imod Helligdagens Afstafvelse, over en halv Snes imod Forordningen om Ophøvelsen af Vejermaalsbøder, en halv Snes eller flere mod Tallotteriet. Vigtige Gjenstande for Forbedringer, ofte behandlede med den hderste Raahed, som: Kjøbenhavn's Univerfitet og de lærde Skoler, Præsterne og deres Indtægter, Hæren og Officererne, Agerdyrkningen og Bonden, Hoveriet og Landvæsenet, Norge og dets Bjergværker og et Univerfitet i Norge, gif jevnfides med mangfoldige andre i en uendelig Blanding: om Handelen og Banken, om Laugene, om Tobakshandel, om Hamborgs Handel, om de dyre Tider, de Fattige, Klædebragten, Procuratorer, Brændevinslaug og Kroer paa Landet, Helvedes Evighed og Arvesynden, Extrastatten, Vajsenhuset, Assistentens-

¹) Blandede Optegnelser om Trykstrifhedsstryfterne 1770—71 i Lurdorphyana, S. 510. Rabbets Grindringer 1,87.

huset, Kettergang og Dommere, Smør, Gabelygter, Beber-
svende, Komediehusets Nytte, Brødbagning og Magasinrug,
Bryggerne, Hospitaler og Fattighuse, Egenes Begravelse,
publikke Værksteder, fattige Enkemænd og Enker at sidde i
uflistet Bo, Kvindeskjønnets Ret til at sy Klæder, Afstæffelse
af Snørlivet, Renholdelsen af Kjøbenhavns Gader, Op-
rettelsen af Realskoler, Skobørster og Katejer, o. s. v.
Mange af disse og andre Ting er tillige mængede sammen
i een Pjece; Jæppe Bægter¹ f. Ex. vil ikke have saa mange
Studenter, for at de kunde være lidt visere paa Levebrød;
vil, at alle Laug skulde ophæves, at akademiske Forelæsninger
skulde holdes paa Dansk, at alle Religioner bør taales, men
Brænderin forbydes, at ingen maatte studere, uden han
hadde Midler, og at ingen maa foragtes, fordi han er et
uægte Barn. Da Forfatterne, saavel de bekendte som
obskure, skreve uden Navn eller under falske Navne, flere
endog under det samme Navn, saa er det ofte vanskeligt,
ja umuligt, for Litteratoren at angive hvem de vare.²

¹) Jæppe Bægters Betragtninger 1771.

²) Philodanus er Guldberg, men ogsaa Ole Pind; Philocosmus
er Martfeldt; Philokalus er Sporon; Philaethes er J. Vaden;
Philander er J. A. Dysfel; Philomusus er N. Kleischer, men
ogsaa J. P. Tauber; Misotatias er Resewitz eller Trant;
Philonorvagus er Even Hammer; Philodanonorvagus er G.
Strømbo; Orthophilus er N. Buchhave; Philopatreas er J. C.
Die; Junior Philopatreas er S. Rosenlund, men ogsaa J. C.
Grave; Philodaneias og Comphilopatreas er L. Jæger; Sand-
figeren er Christian Thura; Rosentorne er P. C. Abildgaard;
Danophilus skal være en Anders Christensen (ei hos Nyerup).
Desuden forekomme: Sincerus, Philadelphus, Comphilopatreas
Minor, Philocleretas, Philopolis, Philantropos, Philagreas,
o. fl. Hvis nogen engang vil skrive en Skrivefrihedens Statistik,
maa bemærkes, at Forfatterne her og ovenfor ikke ere udtømte.
Der findes endnu en Procurator C. G. Schytte, to Klokkere,
S. Lund og E. N. Ferslev (hvis Fritanter, Sorøe 1771,
imidlertid ere nogle uskyldige flette Vers), en M. Hallager, en
P. Hansen, en Nordbenzon, o. fl.

Den første i Rækken i denne Perspektivkasse er en elendig og ydrest fattig Mand, Jakob Christian Vie (f. i Thronbhem, Student omtrent 1760). Han blev Prokurator, og fik for et studst Skrift en Trettesættelse, udgav nogle Moralske Fabler (1765), som bleve undertrykte, og en Del andre Lejlighedsvers og flette Poesier; han holdt en Prædiken i Hvidovre Kirke, hvori han til Slutning bad for adskillige navngivne offentlige Fruentimmer i de saakaldte Smaagader i Kjøbenhavn, og blev af Højesteret (1771) dømt til Rasphuset; han begik Falst ved at udstede et Privilegium med Kongens Navns Underskrift, og blev dømt til at have forbrudt Gaand, Ære og Boslob; benaadet kom han til Vestindien, og døde endelig som Officeer i engelsk Tjeneste i Bengalen.¹ For en saadan Mand var uindskrænket Trykkesfrihed en helbig Begivenhed. Under Navnet Philopatreas udgav han (1770) sine Trende Anmærkninger², skrev derpaa selv for dem og imod dem³, og fremkaldte en stor Mængde, vel henimod 50, Modskrifter, især om Præsterne.

Medens saa mange toge Præstestanden i Forsvar, troede Philodanus (Ove Høegh Guldberg) ogsaa „for de andres, for de Ensolbiges Skyld, at de ikke skulde misledes“, at burde tage til Gjenmæle imod de øvrige Anmærkninger⁴;

¹) D. Digtel. Dist. under Frederik den Femte, S. 188, under Christian den Syvende, S. 6. Stampes Erklæring 5,547.

²) Philopatreas trende Anmærkninger, 1. om de dyre Løber og Handelen Svagheit, 2. om Rettergang, 3. om Geistlighedens Indkomster. Skrevne i Kbh. 1770. Rothes Forlag. Ved Enden staar: Soroe hos Lindgreen.

³) Anti-Philopatreas Trende Anmærkninger over de Trende Anmærkninger, 1770 (er efter Lurdorff af Vie). Philopatreas første Forsættelse, indeholdende fire Anmærkninger, 1. om Handelen, 2. om Krigsstanden, 3. om Tingsvidners Hørelse, 4. om Videnstavernes Optrin 1771. Philopatreas alvorlige Palinodie eller Poenitens-Prædiken over hans trende Anmærkninger. 1771.

⁴) Philodani Underfølgelse af Philopatreas Anmærkninger. 1770-71. To Hefter.

men derved fandt et ildevarslenende Sammenstød Sted imellem ham og Philocosmus (Christian Martfeldt). „Det var en Skam, mente Philocosmus, at læse Philopatreas, og en større nogensinde at besvare ham“; aldrig havde han seet „noget saa ubestemt, saa forrykt og uordentligt; allevegne viser Philopatreas, at han ikke besidder den mindste Gnist af politisk Indsigt, ikke engang lidt Kjøbmandsvid, ikke at tale om et Hjerte, der synes saa tvethdigt og saa forblummet af Natur, at det er vanskeligt at henregne ham til de rebelige Borgere.“ Ham „vilde det være umuligt, at gjenemgaa hans Meninger, excerpere hans forrykte Sætser og besvare dem.“ „Om Philobanus siger han i Almindelighed, at dersom Danmark ikke just behøvede Begyndelses Elementer i den økonomiske Politik, blev Philobanus en umærkværdig Forfatter i hans Dine. Han siger os jo ikke andet end det enhver god Borger bør vide, som ikke vil passere for rent fremmed i Landets Økonomi og Commerce.“¹ Det var ingenlunde smigrende Ord for en tilkommende Statsminister; og endstjændt der ikke er nogenjomhelst Grund til at antage at Guldberg har Nag, kunde han dog heller ikke med Velvillie betragte en Mand, der saa hensynsløst saae ned paa ham.

En anden Procurator, Søren Rosenlund (f. paa Falster, † 1775) kaldte sig Junior Philopatreas, og fyldte Pressen med en stor Mængde usle Pjecer.² Litteraturen

¹) Philocosmi Betænkninger over adskillige vigtige Politiske Materier i Anledning af Philobani Undersøgelse (etc.) 1771. (460 Sider). Philocosmi Indsald ved Gjennemlæsning af Philobani Undersøgelse Philopatreas angaaende, 1771. Philobani Tanter over Philocosmi Betænkninger, 1771. Philocosmi Brev til Philobanus, som Svar (paa forrige) 1771. Chr. Martfeldt, Forslag til en Kongelig Reformationens-Kommission (etc.) Kbh. 1771. (3 Lurdorffs Saml. af Trykkesfrihedsstr. det 3 B. i Rækken paa 20 B.)

²) Danmarks Dommeres Skilderie. Det danske Dypir; indleveret til Bernstorff. Jøernes Rænters Aabenbaring, og en del Del

sant med ham ned i lutter Smuds, og det kan ordenlig gjøre En dndt at see dannede Mænd tage Del deri. Imod Rosenlund skrev Rosentorne (Dr. P. C. Abildgaard).¹ En ligesaa berøgtet Mand er Poeten Josias Leopold Bynch (Student, † som Korporal i Næstved 1779), Forfatter til en hel Del Udselheder i Vers og Prosa, hvori Ondskab er blandet med Smiger. Da han i Statsmanden gav sig til at rose Struensee efter hans Fald, maatte han sidde paa Band og Brød i fjorten Dage; i Fængslet skrev han et Digt om Friheden, som Rosentorne parodierte i et Digt om Gulerødder, o. s. v.² Frugtbar var fremdeles en

andre (1770—72) i Lurdorffs nysnævnte Saml. 4. B. I Suhms Saml. Skr. 15,435 omtales et Brev fra Søren Rosenlund til Suhm 1774, hvori han giver Bidrag til Efterretningen om Cyprianus: han har hos en Forpagter paa Laaland fundet en Bog, kaldet: Ret hellig og aandelig Evangsbaand, hvorved alle Hovedes Aander kan tvinges. Jf. Sybrianus, P. P. P. Paa nye oplagt efter Originalen. Malmøe 1771 etc. i Fortegnelse over Trykkesfrihedsfr. 2,380.

- ¹) Et velmeent Brev og Erindring til alle de Officers, Summers, Krabbers, Lorfers, Barbers, Hellefynders, Strubbers, Hornfiskers, Stallers, Sandstrubbers, Anciovesers, Regenogeners og Ulfers Sielesørger (etc.) Junior Philopatris (etc.) Hans i Trykken udgivne Gallimathias (etc.) skrevet paa den almindelige Fornufts Begne af Rosentorne. (Derunder et Par Brillen). Kbh. 1771. Det begynder med et Vers:

Jeg gik mig engang udi Rosenlund
Peteheia!

Der møbte mig Junior Philopatris den galne Mand
Polemeia (etc.)

I Bogen selv afbildes han som et Svinehoved. (Lurdorffs nysn. Saml. 4 D.) Hos Nyerup under P. C. Abildgaard er dette Skrift flaaet sammen med et andet: En sandfærdig og tilforladelig Beretning om Junior Philopatris Død og paafulgte Begravelse (etc.), ligeledes af Rosentorne. Køllefolle 1771.

- ²) Af Bynch er Evas Natklokke. Den finbellige Stofkiffer. Den homiletiske Journal. Ugebladet Statsmanden, Nr. 1—2 og Antistatsmanden, Nr. 1—3. Ugebladet den politiske Landestaber,

Student, Martin eller Martini Brun¹ (fra Nyborg, † 1774), foruden en stor Mængde anonyme Forfattere.

Medens Mænd, som Langedet og Suhm paa deres Vis benyttede Trykkesfriheden, Langedet ved sin Ny Prøve af Skrivefrihed, Suhm ved sit Brev til Kongen, gif andre over fra Præstestanden og Bondestandens Raar² til Krigsstanden³, Officerernes Stilling og Løn, Marinen, Justitien, o. desl. Da det nu var blevet Mode at tage Bladet fra Munden, fremkom der tillige tilbøds vigtige Skrifter om Universtitet, Skolerne og om Studeringerne overhovedet af J. Baden, Philokalus (Sporon), Philomusus (K. Fleischer), S. Salling⁴, samt om Lægevidenskab og Kvaksal-

Nr. 1 (jf. Fasting's Skrifter ved Sagen, S. 271). De Retfindiges Kritik over Suhms Moraler til Kongen, Af en Beløbommende. Brev til Kongen paa alle Underdanernes Begne, af B. (Efterlystning af Suhms). Følelser paa Kong Christian den Syvendes Fødselsfest den 29 Januar 1772 (til Juliane Marie og Prins Frederik), o. s. v. (Lurdorps Saml. paa 25 B., i 10 B. 17 B. o. s. v.)

- 1) Samtale i de Dødes Rige imellem den gamle Erke-Bisp Absalon og en nyelig afdød Dansk Historicus. (Lurdorps Saml. paa 20 B. i det 14 B.) Det. forhen anførte Skrift imod Gunnerus (i 16 B.) o. m. fl.
- 2) Hyæne-Jagden. Komædie i fem Handlinger, oversat efter Marquis de saint Mirabelles: Les gros mangent les petits. Kbh. 1771 (af Major Pflueg). Og et Efterstykke til Hyæne-Jagten 1772. Bonde-Plageren eller Danske Fogders og Forpagteres Skilderie, Skreven af Lædefogden paa Gaarden: Christen 1771. Baronen af Brattingshøi og Sælftab 1771, samt en stor Mængde om Fællesskabet, Høveriet, Tiende, Kornpriser, Tjenestefolk paa Landet, o. s. v. (i 6 D. af Lurdorps Saml. paa 20 B.)
- 3) Adskillige Lanker, som Skrivefriheden har givet Anledning til. Kbh. 1771 (af Kammerherre Wintersfeldt). Breve om det forrige og nuværende Krigssystem 1771 (af Major Pflueg) o. s. v.
- 4) Upartist Undersøgelse om de academiske Examina ere Bibenskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade. Kbh. 1771 (af J. Baden). Philokalus om Studeringers nuværende Tilstand og bedre Indretning. 3 Anledning af Upartist Undersøgelse etc. 1771 (af Sporon). Rationnemens over Kjøbenhavns Universtitet,

vere.¹ Heller ikke Norge blev glemt af Suhm, Philonorbagus (Eben Hammer) o. fl.² Frimodige Undersøgelser om Trykkesfriheden, Videnskabernes Tilstand og Folkets Sæder, nogle tilbøds virkelig trykte udenlands, fremkaldte Modsigelser.³ Om Statsgjælden udgav J. K. Schumacher en

Af Forfatteren af Upartist Undersøgelse etc. Festsinger 1771 (af J. Baden). Nærmere Betragtninger af Philotalus, Om Studeringers nærværende Tilstand og bedre Indretning, I Anledning af Raifonnemens etc. Kbh. 1771 (af Sporon). Imod dem: Philomusus om de Academiske Examina ere Videnskabernes og Lærdommen til Gavn eller Skade. Kbh. 1771 (af N. Fleischer, ej hos Ryerup). Forslag til en forbedret Indretning ved de latinske Skoler. Kbh. 1771 (af N. Fleischer, ej hos Ryerup). Studenternes Stikæbne. Sic sui in suis. Kbh. 1771 (af hvem?). Ny Plan til Forbedring i Studenternes Vilskaar, foreskillet i Breve til Hr. Raadvild. Kbh. 1771 (af S. Salling, ej hos Ryerup) (Lurdorpps Saml. paa 20 B. i det 12 B.)

- 1) J. Er. Orthopædi Tanker om Lægevidenskabens nærværende Tilstand og nødvendige Forbedring. Philantropos Om Dvafsalvernes Skadelighed.
- 2) Suhm Om Deconomien, særdeles Norges, 1771. Philonorbagi velmeente Tanker til velstændige Medborgere, Udgivne i Trykkesfrihedens første Aar. Undersøgelse, hvorvidt de Aarsager kan giælde, der anføres som Hindringer for et norsk Academies Dyrettelse, anffillet af en Nordmand. Kbh. 1771 (af Dve.G. Meyer). Tanker i Andledning af en Nordmands Undersøgelse etc. 1771. Det frivillige Slaverie eller tort Begreb om Sølvværket Kongsbjergs nærværende Tilstand 1771 (af J. F. Bøss) og Modskrift af G. E. Schwingel o. fl. Illustration over Bispevisitationerne i Norge. Kbh. 1771 anfer paa, at en Bisp paa sine Visitationstrejfer „viser sig mere som Naturalist end Ecclesiastique og lader sit fornemste Ergon være Naturalhistorien isteden for Theologien.“ (Lurdorpps Saml. paa 20 B. i det 11 B. Efter Ryerup af N. E. Fris).
- 3) Samlinger, Udgivne af P. F. Suhm. I B. I St. Kbh. 1771. hvori om Skrivefrihed. Derimod: Et Brev til Forfatteren af de Kjøbenhavnste Samlinger, angaaende Skrivefriheden 1771, og atter Samme med Anmærkninger. Voltaires Brev til Kongen angaaende Trykkesfriheden, Tilligemed nogle Afhandlinger af beslægtet Indhold. o. fl. (Suhms) Essai sur l'etat present des sciences etc. par un Anglois. Friebourg 1771. og Samme

Betænkning, hvis egenlige Ophavsmand, efter Reverbil, var Grev Rangan Ascheberg: en Regent, mener han, ejer ikke sit Rige, Gjælden skal betales, naar den er gjort af uundgaaelig Nødvendighed, men en slet Regent skal ikke have Ret til at forøde ti Aars Indtægter, og den Gjæld er hans Eftermand ikke pligtig at betale; til at afbetale Gjælden foreslaar han, at Kongen skulde bortforpagte sine langtfraaliggende Lande og sælge Kronens Regalia.¹ Derimod skrev Guldberg sin Fortælling Azan eller den fra Gjæld udfrieede Fyrste (1771): Samvittigheden forpligtede til Gjældens Afbetaling.² En anden Udvej fandt D. Lütken (Søn af F. Lütken, † som Amiral 1835) i Kvindefjønnetts Tarvelighed.³ Folkets Velstand, hver især ikke at forglemme, maatte derhos fremmes paa utallige andre Maader, ligesaa Tallotteriet⁴, der som Landets Udelæggelse maatte affattes, og Folkeformerelsen, der

med gjendrivende Anmærkninger af C. F. Hellfriedt. Anekdoten eines reisenden Russen über die Staatsverfassung, Sitten und Gebräuche der Dänen, in Briefen an seine Freunde. Herausgegeben von R. Lübeck 1771. Under Vorbericht faar: Lübeck im December 1770. Michael Adam R^olb. Zweyte verbesserte und vermehrte Auflage. Lübeck 1771. (Lurdorph angiver ingen Forfatter, hos Ryerup under Scheibe). Derimod: Briefe eines Dänen an den Verfasser der Anekdoten eines angeblichen reisenden Russen. 1—2 Stück 1771. (Hos Ryerup under Hellfriedt). Sendschreiben eines Russen aus St. Petersburg an den Russen aus Deutschland, der Dänische Anekdoten zum Gebrauch der Gewürzkrämer sammlt. 1771. Den vildfarende Russers Bevisser, anfillt i nogle Breve til Ham selv. 1771. (Lurdorphs Samling paa 20 B. i det 13 B.)

- 1) Betænkning, hvorvidt en Efterkommer i Regjeringen er for bunden at betale sin Formands Gjæld. 1771. (Lurdorphs Saml. paa 20 B. i det 9 B.)
- 2) Reverbil kalder dette Skrift: une diatribe aussi solide, qu'ennuyeuse.
- 3) Fruentimmerets Nagt til at opphjælpe Staten 1771.
- 4) D. D. Lütken, Beviis at Lotteriets Fremgang er Europa's Fald og Staternes Udelæggelse 1771. o. fl.

kunde befordres ved at affstafte Pøbersvendene¹, og lignende til Indskrænkning af Brændevinsbrænding² og bedre Rjøb paa Fisk.³

Tjenere gif ofte over i Embedsstanden. Imod denne Ufstat skrev C. P. Rothé sin bekjendte Lovtale over Skobørsten (1770), hvorpaa der fulgte en Sværm af lignende og endnu slettere Skrifter.⁴ De havde en Kabinetsordre til Følge (af 12 Febr. 1771), at ingen Domestik maatte befordres til kongeligt Embede. Regle af disse Skrifter vare ligefrem Pastviller.⁵

¹) Pøilets (Ewalds) Forslag om Pøbersvendene 1771. Klage og Formaning til Egtelab af en gammel Frøken 1771 (af Kap. P. Schjøning). Skrivelse fra et Fruentimmer til Stadens Hæde, Høyæde og Velbaarne Samtlige Efsere af Pøbersvendene 1772.

²) Aftens Promenader eller Samtale imellem Prudentius og Simplicius om Forbud at brænde Brændeviin af Rug og Byg i to Aar. Sausfalskes Trøst til Brændeviinslauget som et Beviis at det er utroeligt, at Regieringen vil forbyde at brænde Brændeviin o. s. v.

³) Eines Greisen und deutschen Bürgers Traum und Gedanken am alten Strande etc. 1771.

⁴) Lovtale over Skobørsten, holden som en Indvielses-Tale ved Skobørste-Templets Oprettelse i gammel Grønland etc. Derimod: Den levende Skobørstes Lovtale over Bygmesteren af Skobørste-Templet i Grønland 1771. Børsternes Endeligt 1771, bestreuen af Jens Gaardskarl, o. fl. — Til denne Læseliteratur hører ogsaa: Et Skrift uden Titel (etc.). A quatre Couleurs (etc.) Givet til Fristelernes Rytte 1771, (af C. B. Goebel, der „trækker vel meget paa det Lyffe“; han var efter Luxdorph Læfej hos Livmedicus Berger; Ryerup har ham ikke.)

⁵) En saare mærkværdig Tildragelse som er skeet i den Stad Antwerpen med et forferet Drengsbarn der var en Risse men omfandt sig til en Skobørste med mere som Historien fortæller. Først skrevet i Hollandsk ved Peer de Calmyusen og i det Danske oversat ved Claus Lille, forðum Sogne-Dejn, og nu til Trykken befordret ved Caspar Ebletoft, samt hofsiøiet en Lovtale over Skobørsterne. Kbh. 1771. Det var en personlig Satire imod Etatsraad Biceborgemester Nikolaj Rissen, der tog sin Død

Endelig findes der, og det giver denne Periode sit karakteristiske Præg, en stor Mængde Smaa skrifter, usle i Indhold og Stil, Produkter, hvis Maal og Mening allerede den Gang, da de kom ud, for selve Anmelderne vare uforstaaelige.¹ En ikke ringe Del af dem vare Skandskrifter og Smuds skrifter.² Ikke uden Mobbhydelighed seer man, at nogle af disse Forfattere siden bleve Præster. Stundum tænde de til Oversættelser, som de selv parodierte.³ Hertil høre da især Skrifterne om Struensee og hans Regimente, hvilke faa en historisk Betydning derved at de opløse, hvor-

derover. Dertil hører: Pro Memoria til den vanartige Uheldstift eller Forfatteren af det forherede Drengbarn, sammensat af Liener-Lauget 1771, og et alvorligt Forsvar for Risens Minde: Freminde over Salig Pr. Etatsraad Risken. 1771 (af P. J. Birch). (Disse Skrifter i Lurdorps Saml. paa 20 B. i det 15 B.)

- ¹) Nogle Titler kunne give Læsren et Slags Begreb om dem: Bierg-Mandens Epeyl i Skaane, proberet og beskrevet af Simon Skoeskifter. Den forunderlige og over al Verden berømte og navnkundige Drømme-Sahl i Nørre Skotland, beskrevet af Søren Mahler-Svend. Samtale imellem Kaffeblanden og Thepotten, samt Kammerpotten. En splinter nye Samtale imellem Vindues-Ruben og Blyet. Den forherede Side Flest, som efterat den var deelt i trende Dele lærte at snakke Eller Samtale imellem Fleste-Bosten, Mellem-Flestet og Stinken om en Taxt for Spekhøkerne, Skrevet af Nihil og til Trykken befordret af Nemo. Den Gierriges Urtepotte, Sammenstrevet af Claus Klompe og til Trykken befordret af Christoffer Langkaal, Forsendt med Posten fra Randers den 12 Januarii 1771. o. m. fl.
- ²) J. Er. Det Gevaudanste Dyr i Danmark etc. 1771. Pilati Livs- og Levnetsbeskrivelse (etc.) oversat af F**** 1771 (Efter Lurdorps af Scheffer, men ej anført hos Nyerup). Merkværdig, sandfærdig og tilforlædelig Beretning om, den bugede Ræv, som var bleven Proviant-Korvalter i Niels Klims Rige 1771. En Fastelavns-Bulle til de Nyegierrige (etc.) 1772 (om Bogtrykker Svare, som man kaldte Fastelavns-Svageren), o. s. v. (Lurdorps Saml. paa 20 B. i det 16 B.)
- ³) J. Er. J. C. Scheffer, der oversatte Inoculation de bon sens i: En almindelig Recept, som af Grunden helbreder strueløse Hjerner etc. 1770, og siden skrev en Parodi deraf.

Lebes den yderste Foragt for Regjeringens Handlinger og Tilfidsløshed, som den Erhbødighed, der altid klæber ved kongelige Personer, var trængt ned til den allerlaveste Del af Folket. Man kan finde nogen Undskyldning for den unge Dronnings Forblindelse, men ingen for ham, der efter saa mange og tydelige Advarsler paa Tryk og i Skrift¹ ikke greb til Midler imod et saa let forudseeligt Fald. Man angreb aabenbart ikke blot hans Person og at en Røge skulde være Statsmand, man besublede selve de kongelige Reskripter og hans Forhold til Dronningen. Historien er saa ubarmhertig, at den kræver i det mindste eet Bevis paa at den taler Sandhed. Slutningen af en Fabel (Hoppen og Koen) lyder saa:

En Rideknægt just derpaa kom,
 Dg sig i Sadelen opsvinger,
 Han Hoppen lystig tumler om,
 Dg med det gylde Bidsel tvinger;
 D, raabte Koen, med din Slægt,
 Med al din Stads og gylde Toppe,
 Saa er du dog en Ridehoppe,
 Saavel for Herren, som hans Knægt.²

¹) Der findes i 3 B. af Lurdorps Samling paa 25 B. to Haand-Skrifter: en Plakat, hvorved Struensee erklæres fredløs, og der loves 5000 Rdr. til den, der dræber ham; og Auktions Plakat over Medailler og Stikberier, General Gähler tilhørende. Lurdorps bemærker, at de begge virkelig bleve uddelte før den 17 Januar.

²) Exempler paa disse Skrifter ere: En Afrikansk Historie om Estrupsen og Storken etc. 1771. De Smedesvents Begræbelse over Rissengrøb (i Anledning af Felligdagens Afstæffelse.) Etagens Besværing over Jerusalem's Forstyrrelserne, Trykt i de Gyldeste Marker. Erfaringer i Rosenborg-Hauge, den Dag de opsatte Forfrisknings-Teller. De danske Sriveres ulyskkelige Skiebne som en Følge af hemmelige Lands-Forræderes Intriguer etc. De danske Sriveres Skiebne ved Sriverifrihedens Indstrænkelse, fæstet af

Selve den 17 Januar affødte derpaa en Sværm af elendige, tilbøielig gubelige, Vers om Struensee, Brandt og Dronningen, om Frøken-Kontorenes Ruin, og Frydefange over Falbet indtil Bartokfornernes;¹ samt Jubeltaler, ogsaa udenfor Kirken.² Og ligesom Regjeringen igjennem sin Kammeradvokat ligesom indbød til at kaste Skarn paa Forbryderen, benyttede ogsaa Pressens forsultne Hunde sig af denne Lejlighed til at bringe alt det Smuds den havde til Torvs. En Landsbypreest gjorde af Struensees Navn et Ordspil: Struens og

Philomathes den 10 October 1771. En norsk Matroses Tanker over den Banfælsighed at faae Kongen i Tale. Patriotens billige Klagemaal over utæmmet Horeries farlige Virkning i en Stat. Et Par Ord om vore Liders Høerker. En Samtale imellem Religion og Fornuften etc. (hvortil er føjet:) Et mærkværdigt Brev fra en Broder til sin Søster (af Chr. Thura.) Betragtninger over det Spørgsmaal: Kan en Kones Boelere være hendes Mandts oprigtige Ven og troe Raadgivere? Naar Manden tager ham til sin Fortroelige, hvad bliver da følgerne for dem alle tre og Børnene? 1771. Hiertet er min Djevel, Croesus er min Slave Eller et Par Ord til Dannemark, Saa og fire Fabler (Den forvandlede Havfrue, Forsoningssoren, Den laade Høne, Hundene og Plukkeskitten.) Første Brev til Løven fra Cameleon, Andet Brev til en Stovvizir fra en Muselman, og Treble Brev til den Tyrkiske Musti fra en Christen Slave, alle 3 oversat af Tyrkisk, Saa og trende Fabler (Løven og Røven, Hoppen og Roen, Hyrderne og Faarene) 1771. o. s. v. (Lurborpps Saml. paa 20 B. i det 14 og 15 B.)

¹) F. Ex. En ny Bise (etc.) til Melobie Og der gaaer Dands paa Riber-Gade. Den gylbne A, B, C.

A, A, A, Nu tegner alting brav (etc.)

B, B, B, Hvor gaaer det Struensee? (etc.)

Frøken Contorenes udbødelige Navnes ynkkelige Ruin, under den Melobie De Røvere skulle at stjæle gaae, saa langt i fremmede Lande. Med Fortsættelse. (Efter Nyerup af J. E. Grave) o. s. v. (Lurborpps Saml. i Rækken paa 25 B., i det 4, 5, 6, 7, 8 B.)

²) Guds besynderlige Forsyn for sin Salvede. I Anledning af Kongens Frelse, holdt paa Kongens Fødselsdag paa Hørsens latinste Stole af Peder Tetens, Stolens Rector. Rbh. 1772.

Kuens; man kaldte ham den „forhenværende Barberer,“ „den store nordiske Lyb,“ „Apollion eller den store Drage,“ „en Forræder, for hvis Ondskab Strikke, Sværd, Svovel og Ljære langt fra ere tilstrækkelig Løn,“ foruden mangfoldige andre Udselheder.¹ Denne Del af vor Literatur, der svarer til den blodige Katastrofe selv, vil altid staa som et Skændselens Mindesmærke, men dens Modsætning, den lurvede Smiger, som ydedes og vedblev Aar for Aar at ydes Juliane Marie, Arveprinsen, „Jaa dydig en Herre og saa uskyldigt et Mennefte,“² og Guldberg, vil heller ikke hverken for Regjeringen eller for det danske Folk være nogen Hæder.³

¹) S. Ex. Den forrige Barberer og Kabinetminister Struensees mærkværdige Liv og Levnet, skrevet paa Lyb af Bierkaufenfreund Mag. Philos. fra Krainwiz. Siden oversat paa Dansk af Christen Nielsen Jyderop, Mag. fra Aars. Kbh. 1772. En Sverm af udenlandske Sieler, som har været tilstæde ved et høitidelig Møde paa Bloksbjerg, hvor de har reflekteret og disputeret om alle Mandes Struensee (etc.) af Abram Stardecki og god Bekjendt af Struensee. Kbh. (Sproget er en stet Efterligning af Jøde-Tyff) o. s. v.

Der findes dog ogsaa et velskrevet og paalideligt Skrift: Struensees Levnetsbeskrivelse og Skjæbne ubi de sidste Aaringer. 1772. (3 3 D. af Lurborpss Saml. paa 25 B.)

²) Danmarks og Norges Skyldighed imod P. R. S. Arveprinds Frederik, deres Talsmand og Styts-Engel. Aalborg 1773. o. s. v.

³) Oplysning om Trykkefrihedsstrifterne findes, foruden i de Blandede Optegnelser i Lurborphiana S. 510, i: Fortegnelse paa alle de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til (etc.) senere kaldet: Kritisk Fortegnelse (etc.) Kbh. 1771—73. Tre Aargange. (Af J. Wadum, P. C. Petersen, S. Gylvendal o. s. v.) Kritisk Journal over alt hvad der er skrevet i Anledning af den 17 Januarii. 1—2. S. 1772 (Lurborpss Saml. paa 25 B. i det 18 B.) Skrifterne selv findes i de titansorte Samlinger af Lurborph i det Kgl. Bibl., den ene paa 20, den anden paa 25 B.; i en Samling af Trykkefrihedens blandede Skrifter i Universitetsbibl.; i en, efter Overlærer Krags Fortegnelse, meget betydelig Samling i Odense Kathedralskoles Bibl. o. s. v. Til Kritikken kan man ogsaa henregne Vie's Den poetiske Gartnerkun at bestiare Trykke- og Skrivefrihedens Skrifter med. Skrevet for

Det værste for et Folk, der har gjennemgaaet en saa voldsom Revolution, som denne, er maaskee ikke Begivenheden selv saa meget som dens Følger. Hvo der ikke har gjort sig bekendt med Pressens daværende Tilstand, kan ikke med Retfærdighed bedømme det følgende. Der maatte indtræde en Standsning, for at i det mindste noget af Mudderet kunde løbe af, og den sande Frihed, Friheden i sin æblere Form, kunde bryde frem. Men vee den Mand, der under Kongens Banvid skulde fortsætte Regjeringen ved selvstrevne Kabinettsordrer, der, med den dybeste Foragt for den saakaldte Folkevillie,¹ skulde føre det oprørte Folk tilbage til Orden og Ro ved Magtsprog, der skulde tilintetgjøre Bondens Frihedsdrøm som farlig for Staten. Var der andet for ham at gjøre, end at simulere eller vige.

Guldberg veg ikke; han havde en dobbelt Vej for sig; han indskrænkede Trykkefriheden (ved Restriktet af 20 Oktober 1773), men satte tillige Bondefriheden i Bero (ved Landvæsenkommissionens Ophævelse 1773); han kaldte Danstheden tilbage, fornæbde den ved at tilbagekalde Fædrenes Minder, og gav den ydre Styrke ved Lovgivningen. Derom drejer Litteraturen sig. Og med eller uden hans Medvirning maatte ligesom af sig selv Vrefrygt for Religionen føres tilbage hos Folket.² Men alt var kun midlertidigt.

det smukke Riøn. Januar — Maj 1771. Pseudo-Apollo, Comedie i een Act. Dypført første Gang paa Riøge Stueplads. Kbh. 1771, hvori Personerne ere en Del af denne Lids Striebenter, ogsaa Philodanus, Philatethes o. s. v. Samt en alvorlig: Afhandling om overdrerne Satirer eller indklædte Standskriiter. Kbh. 1771. o. fl. See ogsaa Riøbenhavns Adressavis for disse Aar.

¹) „Hvad er Publikum? Et Intet, svarte en Magthaver.“ Rahbeks Erindringer, 5, 163, nemlig Guldberg (Vorcks Exemplar.)

²) S. Er. D. Husfeld, Fornuftige og Moralske Breves Første Hæfte om Religionen i Staten. Kbh. 1773. (Bestemt for menig Mand.)

Det første Offer for Trykkesfriheden var Sandfigeren, en theologisk Kandidat, Christian Thura, en af dem der optraadte imod Philopatreaas, og som i andre Skrifter havde ivret imod Hoffets Usædelighed. Førend Trykkesfriheden var bleven indskrænket (1771) vare ni Ark trykte af hans Patriotiske Sandfiger,¹ men den blev først færdig efter Struensees Fald. Det er et fanatisk Skrift imod Struensee, som han kalder „dette dumbristige dumme Menneſte,“ og Forfatteren, der offererede de fire første Exemplarer til Hoffet, haabede vel endog at ſaa Tak derfor. Men han havde angrebet Kongemagten og Kongeloven, og blev ved en Kommissionsdom (1773) dømt fra Ære og Guds. Benaadet ved en kongelig Reſolution blev han henſat paa Munkholm paa Kongens Naabe, og fik 1779 Lov til at opholde ſig paa Bornholm. Da Dommen var falden, tog Niels Prahl ſig for at ſammenligne Thuras Skrift med Suhms Brev til Kongen og Langebeks Ny Prøve af Skrivefriheden;² for hvilken Næſviſhed han fik en Jrettesættelſe og Advarſel.³

Statsøkonomi og Bondesfrihed vare ſaa kildne Sager, at de helſt maatte lades uberørte, og først henimod 1784 brød Bondesagen atter frem med Magt. Med Martfelt havde Guldberg allerede ſtødt ſammen; paa Martfelt's Skrift om Kornhandelen var Trykningen begyndt 1774, men det blev undertrykt, og kom først ud efter Regjeringsforandringen. Niels Friberg havde ligeledes Ubehageligheder af ſit Skrift om Tallotteriets onde Følger, o. ſ. v. Hvad kunde der da

¹) Den Patriotiſke Sandfigers Førſte Deel. Indeholbende: Religionen, dens Sammenhæng med Regjeringen, de Geiſtlige Perſoner og Embeder, og de Anſtalter, ſom ſigter til at vedligeholde Religionen og at danne Geiſtlige. Kbh. 1771. (Nyerup har 1772.)

²) Den patriotiſke Sandfigers Bedrifter, Bedømmelſe og Dom. Kbh. 1773.

³) See Lurdorppiana, S. 157. 169.

behandles uden et og andet uskyldigt Emne, ligesom forhen blandet i Hob, men nu med andre ligesaa uskyldige, som i hine Benfabelige Breve, „der af Patriotisme opfyldte vor Literaturs Huller og Mangel ved at bøde dem med originale Klude;“¹ eller allehaande smagløse Skriverier, som Hungeren fremkaldte og ingen Politimester kunde hemme, Biser trykte i dette Aar og deslige Udselheber;² eller, hvad der især vidner om en forfærdelig Art af Oplysning, usædelige Skrifter, der enten, som Morpionaden (1774)³ vare personlige Skand-skrifter, eller almindelige Smudsigheber, som T. C. Bruns Tritimer (1783), hvis Forfatter var ublu nok til i Forerindringen at sige, at „der ikke i dem alle findes et Ord, som jo i Stjemt kunde anføres i ethvert anstændigt Selskab,“ uagtet de kun ere flette Vers af det gemeneste Indhold. Samtiden var ikke af den Mening; den ansaae Forfatteren for „et Geni af stor Rang,“ og betalte den konfisterede Bog, der oprindeligt kostede 3 Mark, med 10 Rdlr. Regjeringen antog eller lod som den antog, at den var en Følge af Forfatterens Mangel paa Undervisning i sin Kristendoms første Grunde, „hvorved, mere end ved noget andet, Guldberg gjorde

¹) Benfabelige Breve. Skrevne af tvende Danske Bøener. Kbh. 1780. Tillegnebe Dronning Juliana Maria. (Af J. C. Tønder og E. Balling.) jf. Anmeldelsen i Lærde Efterretninger 1780, Nr. 6. „Man kan ret kalde dem Benfabels Kjørnehus,“ men der er ogsaa „Et Benfabels-Brev, hvori en Beretning om Porcelains-Fabriken i Kjøbenhavn,“ og først og sidst (ikke at for-glemme) „en Britaners Karakter“ og „Skilderie af en døende Britænter.“

²) F. Ex. Synges-Lanker om Børne-Stuffen ved Friderichs Hospital, som skal lukkes den 30 April 1774. Bise om Nisfen i Nærheden af Kjøbenhavn 1774. Mettes Bise i blaa Laarn, o. desl. Supplicanten. En Tragi-Comoedie i fem Opførte 1774. Poschernes Triumf og Giftebeensstjernerens Landfugtighed 1775 o. s. v.

³) Morpionade. Et Helte-Digt. Kbh. 1774. Til Jomfrue Karoline Halle. See Luxdorphiana, S. 152. Hos Ersted, hedder det

sig foragtet og forhardt," men den gjorde derved tillige Religionen og dens Tjenere til Gjenstand for Latter. Det skulde man have troet, at Halle og hans Præstefab maatte have modsat sig.¹ Naar Werthers Leiden, som Nhegaard havde begyndt at oversætte (1776) efter det theologiske Fakultets Betænkning blev anseet „som et Skrift, der bespotter Religionen, besmykker Lasterne, og kan fordærve gode Sæder“,² saa stod ogsaa det meget tilbage i Oplysning. Fra denne Side var der af denne Regjering intet at vente.³

Derimod blev der lagt en god Grund til det, uden hvilket alt det øvrige var intet, til den Kjærlighed til Fædrelandet, der udtalte sig i Indfødsretten (1776), i Maltings Store og gode Handlinger af Danste, Morste og Holstenere (1777), hvis Indledninger tillægges Guldberg selv, i Mindesmærkerne paa Jægerspris og Vandals Levnets-

under Pram: „Han ansees for at være Forfatter til Morpionade,“ men i de Skrifter, til hvilke Erølev henviser, findes ikke det mindste om, at Pram er Forfatteren. I Bogtrykker Thieles Brev hos Lurdorff S. 154 hedder det, at han for Politiretten har opgivet Forfatterens Navn og Opholdssted. Jeg havde derfor haabet af dens Protokoller at faa paalidelig Oplysning, men ogsaa det glippede, thi alt hvad jeg ved velvillig Meddelelse erfarede var, at der „hverken i Politirettens eller Politikammerets Arkiver findes Protokoller eller Dokumenter ældre end 1776.“ Ere de ældre brændte eller tomme andensteds hen? Heller ikke Thieles Avertissementer i Adresselontorets Efterretninger 1774 Nr. 134 og 137 oplyse noget, i dem indkaldte han kun Forfatteren, og da Autor ikke indsaandt sig, folgte han Skriftet for sig. Uden Tvivl bør derfor denne Plet ikke blive hvilende paa Prams Navn, naar der ingen Hjemmel gives.

1) Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Bocaccio og Fontaine ved Bruun. Kbh. 1783. See Lurdorffiana, S. 87. Prams Rejse over Sundet i Nyerups Mag. for Rejsefjagtagelser, 4, 367. Schellenbergs Bemærkungen über Kopenhagen, S. 196.

2) See Lurdorffiana, S. 258.

3) See i øvrigt Eggerts Om Trykkesfrihedens Historie i Danmark. Kbh. 1791.

beskrivelser (1781), i den store Udgave af Snorre Sturlesens Heimsringla (1777), i Jakob Badens Ansættelse ved Universitetet (1774) og hans derved fremkaldte Forelæsninger over det danske Sprog, o. s. fr.

13. Dplysningens Fuldbendelse (1784—1800.) Forventning og Patriotisme. Pressen og Pressesager (Nyerup og Aabye, o. fl.) Bonde-sagen. Kronprinsen (Thronfølgeren i Gondar.) De jyske Jord-drotter og Indtoget. Dplysningen og dens Færd. Strids- og Ridskrifter. Dydragelsen og Børneskrifter. Foreninger. Skoler. Tidskrifter. Oversættelser. Enden. Folkeskribenterne Christen Pram, Knud Lyne Rahbek, Peter Andreas Heiberg, Malte Conrad Brun.

Alle ere enige om, at der omkring Aaret 1784 begynder en ny Afdeling i Literaturen. Grundtvig og Nyerup fremhæve, den ene 1783, den anden 1785; og de mene, at der dannes Epoke ved Valles Udnævnelse til Biskop i Sælland, ved Bastholms kristelige Troslærdomme, Suhms Historie af Danmark, Thomas Bruns Fritimer, Jens Vorms Lexikon sluttet, Baggesens komiske Fortællinger, Prams Stærkoder, Rahbeks profaiske Forsøg, Badens danske Grammatik, Bastholms Liturgi og Scheels Krigstheater, af hvilke de sidste udkom i „det Aar, da de af Regjeringen fra 1784 Pressen tilstaaede Friheder allerede httrede sig, det Aar, da Pram og Rahbeks Minerva tog sin Begyndelse.“¹ Det seer broget ud, men broget var ogsaa Literaturen.

Albrig var nogen Forventning større og albrig bedre grundet. En ung Fyrste, i alle Forhaabningers lyse Vaar, omgivet af ældre, dygtige og trofaste Raadgivere, og hilset af et Folk, der med Jubel modtog ethvert Forsøg paa Frem-

¹) Grundtvig, Kort Begreb af Verdenskrøniken 1812, S. 335. Nyerup i Baggesens Levnet (Rahbeks Saml. af Portrætter, 3, 7—8.)

gang, ethvert Bevis nok saa lidet paa Dansthed (Han, en dansk Kronprins, skrev sit Navn paa Dansk, ikke, som før, Friedrich, men Frederik, hvilken Indrømmelse!); de allerede forberedte tilligemed ny Regjeringshandlinger ad Frihedens Vejen under Christian Reventlovs Forsæde nedsatte Kommission for Bondesagen (1784), Kommissionen til Forbedring af Bondestandens Kaar (1786), Stavnbaandets Løsning (1788), Negerfriheden (1791), Landets Glæde derover og den afmægtige Modstand; Kronprinsens Privatliv, Hoffets Dansthed, Udsigter til en smilende Fremtid, Harmens og Misundelsens Standskrifter, hvilken Næring for Literaturen! Og i hele sex Aar udøvedes der ingen betydelig Tvang paa Trykkefriheden; ja ydre heldige Omstændigheder befordrede Stribenternes stedse stigende Kappelyst. „Den store Ildbrand syntes ubegribelig hurtig forvunden; Driftighed i Handel og Vandel virkede til alle Sider; levende Interesse for Dagens politiske Anliggender frembragte en hidtil ukendt Læselyst; man behøvede kun at komme frem med Forslag til et Tidsskrift, et Blad, hvad man kaldt paa, man kunde være sikker paa at finde redbonne Hænder til at entreprenere og honorere, vel endog forud.“¹

Gjennemstraalende Literaturen og atter reflekteret fra den viser sig derfor ogsaa Forventningen om Frihed i Tænkning, Frihed i Forholde, og Glæden derover, Jubel over Danmark. Nu er det Tid, mener Tyge Rothe, „at modstaae ængstlige Theologer, der meene, at Christendom skal forsvinde, naar frieligen tenkes over symbolisk Bog og over liturgisk Skik: eller over nogen Punkt af den vedtagne Dogmatisk Sammenbæb, der er saa langt, og er saa umueligt for andre end Cathedrets Mænd at finde Reede i.“² Og paa et andet Sted, ja paa

¹) Kabbets Erindringer, 5, 25—26.

²) Om Preussens Kong Frederik med Hensyn paa monarkiske Regjering og paa den Danske Staet. 1786.

flere Steder, lovspriser han i sit Sprog „den Pressefrihed, den Publicitet, den Tolerants, det modige Sandfigerie i Statens og Kirkens Sager“, der nu skulde blive det danske Folks Ejendom. „Ej længer har Britten eksklusiv Ret at tænke og tale frit; vi have det og, vi andre; og hvo der kan undvære Mægtiges Dubeft“ (paa dem var man dog endnu ikke ganske sikker) „han kan tale Folketsag saa rasseligen, som stod han i brittisk Parlament.“ „Dette attende Aarhundrede, o den herlige Alders Oplysning“ lignede han ved en velbædig Strøm, der fremsthyller over tørre og traurige Egne, og opvækker Liv, og opvækker Fødekraft i Jorden; ved Alherrens Soel, der drager kiempeligen op paa Horizont; Natteverkerne behjæses, Fangegrav og Hilde kiendes“, o. s. fr. Preussen fremstilles som Mønster, og ihvor mørk end Stilsbringen er af Danmarks Tilstand, tages dog Ud sigtet til den kommende Herlighed til Indtægt, næsten som om den allerede var færdig og en let Sag for Regjeringen at iværksætte.¹ Forgubelsen af den ny Regjering som denne Fremgangs hypperste Befordrer, og den gløbende Patriotisme, der ved sin Overdrivelse svækker sig selv, kan ingen bedre lære os at kende, end Rahbek, der endnu paa sine gamle Dage ikke kunde glemme den Melodi, han saa tit havde kvædet i sin Ungdom. Naar han taler om Kommissionen for Bondesfrihed², saa finde vi ham omgivet af „dannefindede Venner“, saa ophøjer han „Dannerdigteren Thaarups Dannersange“, saa udstøder han „et Dannesul for, at slike Dannerfeste maatte finde Dannerfredse, hvor de nydes med Dannerfryd, paastjønnes med Dannertak, og vise sig virksomme til at vække Danneraaend, Dannerdaad og Dannerfærd.“ Hvor ulige ere hine Hyl imod Kongemagten i Epokens Slutning!

¹) L. Rothe, Tanker i Anledning af Herzsbergs Tale (etc.) Rbh. 1786.

²) Rahbeks Erindringer, 3, 122.

Presfen, der nu vinder et Omfang, som den aldrig før har haft, der bemægtiger sig alle Emner fra de højeste til de laveste, Menneskehedens vigtigste Anliggender, Religionens dybeste Myfterier, Statens politiske Forholde og enhver Dagens Begivenhed, fra Kronprinsens Levemaade til en Stomagers Illumination, Presfen selv er naturligvis det nærmeste Anliggende for dens egne Bedrifter. Ogsaa for den ventede man ikke uden Grund en større Frihed, da baade Kronprinsen selv og Bernstorff yndede den; men Kollegierne, især det danske Rancelli, vaagede endnu over Politimesterens og deres egen Myndighed. Det viste sig strax fra første Færd imod al Formodning i Sagen mod Thomas Aaby, Fuldmægtig i Rentekammeret, og Rasmus Nyerup, den Gang Magister og Amanuensis ved det kongelige Bibliothek. Generalfiskalen Ulbal beraabte sig som Grund til den Strengthed, der her ikke kunde undlades, paa de forvirrede Begreber om sand Ære, der i den senere Tid havde taget Overhaand, og den Frækthed, som deraf maatte følge. Da imidlertid begge de Saggivne erkjendte deres Forseelse „som et Overilelses Fejlskridt, en Ungdoms Uforsigtighed“, og hade ydmygt Rancelliet ikke at ødelægge deres timelige Velfærd, blev Tiltalen hævet, og de slap med en offentlig Trettesættelse.¹ Saa nær var det ved at Nyerup var gaaet tabt for Literaturen. Friheden blev heller ikke udvidet, men indskrænket (1790—99), og Presfen

¹) Ved en Anonyms Brev fra J til U om det asiatiske Kompagni (hos Nyerup tillagt Fr. Buchwald) fandt en Mand sig fornærmet, og Politimesteren dømte Bogtrykkeren Schulz i en Multt; Nyerup meddelte Dommen og nogle Bemærkninger om den i For Publikum; han vilde forsvare Schulz, men fornærmede Politimesteren, og fik efter Rancelliets Ordre en Trettesættelse i Konsistorium. Saa skrev Nyerup: Brev fra R. til A., og Aaby: Svar fra A. til R., hvori de bleve endnu mere kjeppøje og fornærmede Rancelliet. See Lurdborpphiana S. 183.

svæbte under en utallig Skare af Skrifter om Presseforsæller, Angreb paa Trykkefriheden og Forsvar for den. Ubethdelige Forfattere, som W. Stephanson og J. H. Lund, Doprøvs-mænd eller Folkevenner, som Rancellieraad Hans Holm og Michael Brabrand, Birckners Skrift og Collets Affættelse, og Tidsaandens glubste Fortolkere, Kiegels, Heiberg og Brun, saavel som dens bestedne Velnydere, Rahbek og Nherup, store og smaa, Abrahamson, Børens, Gudenrath, Hempel o. s. v. fatte Almenheden i idelig Bevægelse.

Et ligesaa frugtbart Emne vare Reformerne, der nu træde ind i det andet Stadium. Bondestanden og Landvæsenet vare den vigtigste Gjenstand, men ogsaa Finanzerne, Handelen og ligesom før alle mulige Ting, fra de kongelige Domæner ned til Degnejorden, bleve behandlede, og hvo der vil gaa ind i det enkelte, vil i Skrifterne fra denne Tid see Begyndelsen til den nuværende Udvikling.¹ Men ikke blot Tingene bemægtigede Pressen sig, ogsaa Personerne. Nationen delte sig ligesom i tvende Høje; og selve Kronprinsens

¹) See om Bondesagen Skrifterne af Tyge Rothe, Gumborg, Fleischer, C. A. Fabricius, Trojel, Graah, D. L. de Bang, og, i Anledning af hans Skrift, Kammerherre C. P. Adeler og J. Brabrand; Fr. Buchwald, Schybs, Haagen, Mandix, Høegh (Guldbergs Broder), Lemvig, Teilmann, J. Bang, Degnen Hjort, Kammerherre Juel, o. fl. L. C. Brun, der samlede alle Særlyst i sit Særlyst, synger blandt andet:

Jeg har seet Domainer sælges,
Som Bestyrelsen opaa,
Og Udsejnings-Midler vælges,
Som det mest bekvemme Raad;
Ja, kjøndt buden kun en Skik,
Var man glad man noget fik.

En mærkelig og fernøjelig Samtale imellem Michel Sognefoged og Rads Skolemester 1787 afhandler det Spørgsmaal, hvorvidt det var gavnligt, at Degnene bleve affættede og Skoleholderne fik Degneindkomsterne. (Lærde Efterr. 1789, Nr. 12) o. s. v.

Person blandedes ind i Forhandlingerne. Abrahamson udgav *Tronfølgeren i Gondar*, hvoraf der i eet Aar udkom to Oplag (1787). Det var kun tre Aar efter at den ny Regjering var begyndt, og allerede da, seer man, at „en Del skjulte Nederbrægtige ikke undsaae sig for at udsprede Anekdoter om Kronprinsen, som skulde gjøre ham ringeagtet og latterlig i Folkets Øjne; at Ubluøheden endog gik saa vidt, at man selv offentlig solgte Passviller paa denne sjældne Prins, Passviller, som vel vare dumme og usle, men dog kjøbtes med Begjærlighed for uforstammet høj Betaling.“ Disse Standskrifter tillægges „Hyklerne og Monopolisterne og de bangegjorte Mægtige og Trældomselskerne“, der lejede „forsultne Smørere, Tegnere, Robberskiffere, der vare glade ved at fortjene en Skilling til Hjælp til Brændevin og Krøltobak ved at udsøse andres Vedder paa Papiret.“ Og dette Uvæsen næredes af Publikum, „der paa en Del Aar havde faaet en utrolig Lyst til alt det der kaldes Ondskab imod Folk, det er at sige, til bittre Anmærkninger over andre.“ „De bedste lærerigste Bøger, hedder det, ligge hen, næppe en Snes Exemplarer sælges, og de fleste gode Forfattere maa arbejde uden Gjengjæld for deres Arbejde. Men et Skrift, hvor usjelt for Resten, naar det kun indeholder to, tre Stænk af Bitterhed mod en enkelt Person, kjøbes med den mest rasende Begjærlighed.“¹ Større endnu blev Bevægelsen ved Kronprinsens Formæling 1790, ved de jyske Jorddroters Tillidsskrift eller rettere Klage, og ved Indtoget. De to jyske Affendinge Kammerherre von Benfeldt til Serritslevgaard og Kammerherre von Lütichau til Nakier rejste med deres af 103 Godsejere under-

¹) *Tronfølgeren i Gondar*. Fortælling med Undersøgelser. Anden Tryk. Kbh. 1787. I Beg Leilighed af Fortællingen om *Tronfølgeren i Gondar* 1787 med Motto af Virgil: In libertatem ruobant, „gav ogsaa L. Rothe sin Besyv“, og vængebe Kronprinsen over med Roes, hvilket vel heller ikke kunde være behageligt.

tegnede Klage til Slesvig, for at bringe deres Udkønstninger til Kronprinsens Formæling (ikke paa Formælingsdagen den 31 Juli, men den 18 August); den første holdt en Tale paa Dansk til Kronprinsens og Kronprinsesse Lovise, den anden paa Tysk til Kronprinsessen og Prins Carl; „Kronprinsessen svarede først i en tysk Tale de Deputerede, og dernæst i pyntelig og ret godt forstaaelig Dansk tiltalede dem.“ Denne Klage fremkaldte en hel lille Literatur.¹ Endnu mere støjende blev denne, da den tog fat paa Formælingen selv og Indtoget, Bruden og hendes Medgift, Alliancen med Rusland, o. s. v. Pastviller sloges op og reves ned, og saa skreves der om dem og om de forrige Pastviller eller „Chartekker“; og saa blev der skrevet og sunget om Illuminationen og de forrige Illuminationer, hvorledes

Tre Aftners Glædes Id og Støj
Bør Vidne om Professorens Løj,² og

Tre Dages Glædes Id og Støj
Bør Vidne om, at Gondarbogen Løj; o. desl.

¹) See Klagen og Anmærkninger dertil i: Betragtninger i Anledning af endeel jydsk Jorddroters Klage til Hans kongelige Høihered Kronprinsens over deres Eiendommers Krænkelse, ved Forordningen om Bondestandens Frigivelse fra Stavnsbaandet til Godserne, og de flere udfomne Lovgivelser, om Bøndernes Rettigheder og Pligter. Helligede den oplyste Mennesselighed, den borgerlige Frihed og det danske Folk af Christian Colbjørnsen. Kbh. 1790. (Lüttichau's) Svar til Forfatteren af Rigsdaler-Sedlens Hændelser i Anledning af Pheresternes og Canaaniternes Gesandtsskab til deres Lehnsherre. Saa og til Forfatteren af Skrivtet Noget om Formælingen og den Jydsk Ambassade. Andet Dylag. Kbh. 1790; og andre Skrifter af Lüttichau (jf. Gespräche zweyer reisenden Dänen, 1769 i Lurdorphiana S. 256), Benselst, P. S. Agaard, A. Lassen, Jens Benzon, C. A. Fabricius, o. fl. jf. Anmeldelserne af Skrifterne i denne Anledning i Lærde Efterretninger for 1791 Nr. 8. 9. 20. 21. 25. 50.

²) Transparent i Prof. Schønheyders Bindue paa Nørregade den 9 December 1788.

endelig fang Heiberg i en fortrolig Forsamling, saa at han kom under offentlig Liltale.¹ Fra nu af, efter al denne Støj, greb Politikken alle, fra Grever og Baroner ned til Degne og Skoleholdere, og de skreve og strege, paa Tyst og paa Dansk, for at reformere Regjering og Folk.² Naar man lader denne Tid vederfares fuldkommen Ret, kan man, næsten alle Samtidige bevidne det, dog ikke tilegne denne støjende Presse Æren for det gode, der skete; det skyldtes de ophøjede Statsmænd, der styrede Tingenes Gang. Den eneste Fortjeneste, man kan tillægge den, er den vækkende Bevægelse, den fremkaldte i alle Stænder; men den gjorde det med en Raahed, der lidet vidne om Oplysning og politisk Dannelselse.

Lad os forsøge at give nogle Strøg af denne Litteraturs Ejendommeligheder! Oplysningens Udbredelse i alle Klasfer og Stænder krævede flere Undersøgelser og flere til at gjøre dem; med Æmnerne voxte Skribenternes Tal, og omvendt, med Skribenterne voxte Æmnernes. Meget i Landet var brøstfælbigt; og nu skulde alle Mangler bringes til offentlig Omtale, gjøres bitterlige for alle; alt hvad man ellers stille, hver i sin Kreds, havde søgt at raabe Bod paa, skulde nu brøstes

¹) (Kiegels) Frimodige Tanker over Indtoget. Kbh. 1790. Aftvungen Erindring til Forfatteren af frimodige Tanker (etc.) 1790. Grundede Dverbeviisninger og Giendrivelsler til Pasqvillanterne over Hans kongelige Høihed Kronprindsens Giftermaal 1790. Kritiske Betragtninger over de nylig udfomne grundede Dverbeviisninger (etc.) 1790. Nøiere Betænkning eller Svar paa de kritiske Betragtninger (etc.) 1790. Et Himmelsbrev fundet i en Spethøkers Lomme ved Tallsotteriets Trækning, indeholdende noget til Trøst og Husvælske for den indsigtsfulde Mand, som skrev Dverbeviisninger og Giendrivelsler til Pasqvillanterne med et satirisk Kobberstykke til Mandens Minde. Trykt med Svares Skrifter 1790. (Kobbersticket fandtes ikke deri.) Andernes grundige Betænkninger over Stridskrifterne (etc.) o. fl.

²) See iblandt andre Skrifterne af Grev Ahlefeldt-Laurvig og Baron Wedel-Jarlsberg.

med fælles Overlæg. Den almindelige Oplysnings Natur bestod i, som det hedder, at gjøre hver Mand dygtig i sin Haandtering, og at gjøre alle til retskafne Mennesker og til nyttige Borgere. Tanken blev berøbet dragen ned i Livets materielle Sfærer, og dvælede der, endog i de laveste. Om det almennyttige lod der sig skrive i alle Hjørner og Kanter; og følte nogen, at han sagtens ikke kunde skrive stort derom, vilde han dog lægge sin Omhu for det almene Bedste for Dagen ved at meddele sin Skjærv. Der lagdes en Vægt paa denne Gjerning, som den ikke fortjente. Da saaledes Præsten Niels Blicher i Randlev havde forfattet sine Encyklopædiske Høstabeller for den hæderlige Landalmue og „de vandt kompetente Dommeres Bifald“, gif han over til det ulige vigtigere Forsøg til en Moraltabel for den danske Landalmue, hvorom han selv siger, at „aldrig omstred og omkalfatrede han noget saa ofte, og aldrig kostede et halvt Arks Fuldskriven ham saa langvarigt og saa meget Arbejde som denne Tabel.“¹ Alle offentlige Foranstaltninger maatte drøftes, hvor ubetydelige de end monne være, f. Ex. Vaabenøvelserne om Søndagen.² Og man vilde jo vise liden Bøvlis imod sine Medborgere, naar man ikke med dem delte sine huslige Bekymringer, og i den fælles Nød igjennem Pressen søgte fælles Trøst. Saaledes udgav Præsten Bedel i Skaarup sin Undersøgelse, hvorfor det er saa vanskeligt at holde Tjenestefolk og hvorledes kan dette daglig vovende Onde bedst afhjælpes, hvilket derpaa fik en nøjere Drøftelse i Minerva.³ Det var uskyldigt, men man skulde jo tro at være kommen ind i en af de usleste Kjøbstedflækker, naar

¹) Minerva 1800.

²) Minerva, Maj 1800.

³) Bedels Skrift, Dønsse hos Hømpel 1799, anført hos Erlev. Minerva, August 1799, Maj 1800.

man seer „Landets Literatur trukken ned til den momentane Vyflabber“, naar „elentlige personlige Stridigheder fik en aandsdræbende literær Betydning“, naar „de bedre Stribenter bleve trukne ind i en Kreds, der maatte indskrænke enhver højere og friere Sands (om det end ikke aldeles gjaldt om Rahbet, saa bestjægtigede dog slige literære Kampe ogsaa ham mere end tilbørligt)“; ¹ naar disse Fejder idelig afløste hinanden, og hvor usle de end vare, udgjorde Almenhedens hypperste Rore, saalænge det varede (samme Aar som hin store liturgiske Fejde, som Vastholm fremkaldte, bestjægtigede alle Penne, oprørtes Thyge Kethes Patriotisme imod Prof. N. Abildgaard, der i sit Maleri havde ladet Nationen knælende overrække Kronen til Christian den Tredie, knælende, hvilken ufri Aand!) ²; naar endelig Flyvestrifter af den laveste Art, stundum den mest oprørende, idelig med Patriotismens Præg paa Panden, blændede Diængden og hilstes med Jubel. ³ I dette almindelige Opbud forstummede

¹) Steffens, hvad jeg oplevede 2, 121.

²) L. Kothe, Til Publikum om Selskabet for Borgerbyd. N. Abildgaard, Til mine Landsmænd (etc.), begge 1785.

³) Riegels, som vi omtale ved Historien, er en af disse fremtrædende Stribenter, hvis Skrifter ere fulde af Stikkerier, men uden Bid. Da de imidlertid indeholde nyere Ideer, naar han f. Ex. taler om den Tid, da „Regjerings-Forvaltnings Regnskabet skal gjenneføres af Folkets advalgte Mænd“, bør man ikke overse dem. Dem alle har jeg ikke kunnet overkomme. Som politisk Demagog udgav han især: Maanedskriftet Kiøbenhavn's Skiberie (fra November 1786). Julemærker fra Landet om Landmandens nærværende og kommende Tilstand, fremsatte i tvende Breve, 1786. Andet og med et nyt Brev forøget Dylag 1787. En angergiven Præsidents Brevverling. Oversat af det Franske 1789. Fortsættelse af den angergivne Præsidents patriotiske Brevverlinger. Oversat af det Franske, mest efter den tydske Version, 1790. Brev fra Rads Bager til Udgiveren af Minerva 1789 (anføres hos Ryerup). Bager Radses Brevtafle 1789. (Hertil hører: Brev fra David Landsbyeskolemester til Rads Bager, 1789, og Ryt fra Landet i et Brev fra A til P. 1789.) jf. Rahbets Erindringer

tilsibst de, der havde Raab og Evne. „De fandt det uværdigt at blande deres Røst med den politiserende og polemiserende Tone, den enten allerede var eller snart blev eneherstende.“ De kunde ikke finde sig i, at stille Skrifter af ædelt og spekulativt Indhold ved Siden af de „Strid- og Ribskrifter, hvoraf det mhyrede“, ved Siden af alle disse „Opforbringer til menig Mand“, disse „Kiel- og Balshyfejder“, disse „Drømme og Skilberier“, disse Bibelrhyttere og hvad det videre hed, dette vor Literaturs øvrige Ukrud.“ Saa lærer Rahbek os. Og naar han lægger sine Tanker i Munden paa en Mand, der vil holde Forelæsninger over den literære theoretiske Uforsammenhed, lader han ham iblandt andet sige: „Jeg har seet Taaber uden Vid og Geni lee kloge Folk lige op i Øjnene; jeg har seet somme Folk erhvæve sig Agtelse blot ved at angribe andres. Den sande literære Demokratisme er for Øren. Nu skal Authoriteten, Bogmændenes oligarkiske Scepter, brydes i Stykker. Stomagerdrengenes Støveler skulle blive ligesaa gode og varige, som Ulbermesternes.“

4,57: „Nabs Bagers lumpne Brevtafle“, hvis Forf. han ikke kjendte, men han gjættede (efter Borch) paa Eggers. (Til Jakob Stoemagers Indsald om Finans-Regnskab 1789 hører:) Brev-Berling imellem en Landmand og Kiøbenhavn's Borger om det af Commissionen ubregnede Forraad af Korn i Byen, samt om Jacob Stoemagers Indsald om Finans-Regnskab, 1789. Fremdeles: Zulemærter fra Landet og Byen, Samlede i tvende Breve, for, om muligt, at slutte sig til de kommende politiske Aarbygger, 1790. (Heri ogsaa om Literaturen: „Naar vi undtage Prof. Wabls Bærk ere jo alle udkomne Skrifter neppe indrettede til at leve et Døgn.“ „Marts-Piecerne ere bedst passende til det læsende Publikum's Tid og til det's Pung, efter at Forlystellers og Overdaadigheds Nødvendigheder ere besørgebe“). Dplysning for en halv Stilling i Haartroller 1791. 4. Fornuftens og Mennestedens Rettigheders Archiv, 1795. Tvende Breve til Heiberg, 1797. Rymodens Kortspil, indeholdende satyriske-politiske Spørgsmaal og Svar efter vore Tiders Lær, 1798 (Spørgsmaal med Svar, der faar paa Hovedet).

See, det er Sublimatet af min Væstueise over vore Dages nyeste Literatur. „Folk, siger han paa et andet Sted, Folk, som man mindst skulde vente det af, blive Skribenter nutilbogs. Skræddere ombytte den timelige Naal og Sax med den aandelige, og lappe paa Troen, isteden for paa Trøjer og Buger. Vintappersvende skjænke Vin i for Publikum, som de imidlertid efter gammel Bane ikke have glemmt at spæde med Vand. Bogtrykkersvende¹ opdage den Hemmelighed at blive Skribenter uden at skrive; de sætte frist væk ud af deres eget Hoved hvad der falder dem ind. Endog Bønder tærste Rjættene og Vantroende isteden for at tærste Korn i deres Læber; ja, selvbestalte Digterinder give os hemmelige Efterretninger om Theaterdirektionen i Konstantinopel“, o. s. v.² Sneedorf den gamles Onskers Naal var endelig naaet; men Opmærksomheden vendte sig derved bort fra den højere Literatur. „Hvor uskyldigt, ja naivt, siger Steffens, var ikke det literære Liv i min Ungdomstid. Den populære Naturvidenskab bestod i nogle faa Afbildninger af Dyr og Planter, hvormed man søgte at fornøje Børn. Men de populære Skribenters almindelige Stræben var at befordre Sædeligheden. Man skrev imod Luxus, man vilde indføre et simplere, mere husligt Liv. Alt skulde være højt dydigt og roesværdigt. Ikke saa meget Staten, som især Familierne, skulde indskrænke sig, og under lydelige Formaninger stemmede man sig, om end forgjæves, imod den tiltagende Trang og Forlystelsernes rullende Hjul.“

Medens Slægten selv sukkebe, satte den sit Haab til Eftertiden, og Enthusiasmen samlede sig om en Optragelsesliteratur, der for længst er forsvunden, men som brevedes med en Iver, man næppe kan gjøre sig Forestilling om. Endnu

¹) Stephanson, Borup, Kiær.

²) D. Tilskuer 1797, Nr. 56. 59. 1798, Nr. 7. 1799, Nr. 73.

i Begyndelsen spottede man vel hist og her med Genferens (Rousseau's) fromme Fantasier og Dessfauerens (Bafedows) elskelige Drømme¹, men det varede ikke længe, før der indtraadte en almindelig Vandflood. Den kom ind over os fra Tyskland, og fandt sin største Næring i Campes, Salzmanns, Pestalozzis o. fl. Skrifter. Derhos søgte man selv at kopiere dem i det smaa, og endelig sendte man Folk ud, for umiddelbar at øse af denne Kilde til Menneſkehedens Forædling og Frelse. Hele Literaturen blev stiftet om, vendt nedad isteden for opad, og omfat, ligesom i Tyskland, for Børn. Hvad man ikke allerede havde før, det fik man nu: Verdenshistorier for Børn, Kommebøger for Børn, Adresseaviser for Børn, Nytaarsgaver til Børn, Gavnlig, item Ustyldig, Tidsfordriv for Børn, Astronomisk Børneven, Kommebog for Fædrelandselskere og deres Børn, Fortællinger for Børn, Skuespil for Børn, hele Bibliotheker for Børn, Mærkdærbige Børns Levnet (lig Berømte Mænds) o. desl., „alles, siger Gerwinus træffende, alles für die großen Kinder noch weit wichtiger als für die Kleinen“; og vor Literatur fulgte ogsaa heri den tyskes Gang til „sich gemein zu machen und dadurch gemein zu werden.“ Børn og Almue gik Haand i Haand med hinanden, og man seer derfor de samme Forfattere bestjæftige sig med begge paa een Gang; ja endog med Dphsningseller Mønsterromaner og Fortællinger til Overtroens Udryddelse (Thiemes Godmand og Elise eller Mønstret for Røner; Campes Ledetraad og Wagners Spøgeselshistorier)² o. s. v.

1) E. B. Stenstrups Tale om den offentlige Dydragelses Nytte. Sorø 1784.

2) En af de første Selvtænkere var formodentlig Præsten Thomas Rasmussen i Ørevinge, der i sin Christelige Børneopdragelse 1785 forfattede Luthers Katechismus og Pontoppidans Fortklaring. Lauritz Pasſe oversatte Almuens Lærer for at hjælpe paa Bønderbørnernes flette Undervisning; Myerup gjorde opmærksom paa

For Almuen, for Efterlægten og for Oplysning i Almindelighed virkedes der fremdeles ved Foreninger, ved Oprettelser af Selskaber: Selskabet for Borgerdyd, for Efterlægten (eller som Rahbets Fader plejede at sige, Efterflættten)¹, Det skandinaviske Selskab, For Sandhed, Det ny literariske Selskab, indtil Frygten for revolutionære Ideers Udbredelse ogsaa standsede eller i det mindste for nogen Tid hemmede denne Virkemaade.² Deslige Selskaber udgave Folkeblade som Borgervennen eller stiftede Skoler; og Iveren for disse, Oprettelsen af Skoler i allehaande Retninger: Almueskoler, Realskoler, Borgerkoler, Handelskoler, Haandværkskoler, Søndagskoler, og endelig Pigeskoler, Døttreskoler, krævede naturligtviis ogsaa sin Gren af Literatur; fra denne Tid begynder ogsaa ret Skoleliteraturen, Videnskabens Affald. Hvor meget Rahbet end ynede dette Væsen, kan

hvor nødvendigt det var at faa en Oversættelse af Veders Rød- og Hjælpebog; Hæse oversatte ogsaa den, og den blev gennemseet af Riber og Rafn; og saa varede det ved indtil Strøm og Torliq. See om disse Børne- og Almueskrifter Forfatterne: E. Balling, P. N. Nygaard, M. Hallager, L. Hæse, E. E. S. Randrup og E. J. Bredsdorff (Campe og Salzmänn), S. J. Birch, J. Eckard, J. Werfel (Campe's Revisionsværk), J. F. Bergsøe, L. Reistrup, J. P. Prahl (Gumal og Lina), M. Tøren, P. Sandrup, P. Poulsen; L. Kruse, B. J. Rønne, P. Billaume, o. fl.

¹) Rahbets Erindringer 3, 108.

²) Af disse Selskaber har det sidste, det ny literariske Selskab, faaet politisk Betydning Sander, der vilde staae en Mand Erhverv ved at aabne en Klub, indbød til at oprette et Selskab til Oplysnings og Forædlings Udbredelse, for det første ved at udgive en almindelig Fædrelandstidende efter tyssk Mønster. Selskabet indviedes ved en Tale af P. S. Mønster 1799, og indbød blandt andre Christian Reventlov, hos hvem Sander havde været Huslærer, men han meddelte dem, hvorledes dette Foretagende blev udlagt, at det nemlig skulde være en Jakobinerklub, hvorpaa Medlemmerne mældte sig ud. (See Rahbets Erindringer 5, 378. Mønsters Forsvar i Iris og Hebe, August 1799. Sejedelins Læsendes Aarbog for 1799 S. 75. 81.)

han dog ikke bare sig for at bemærke om Døttreskolerne, at een Ting endnu kunde have gjort disse for det meste uundværlige, nemlig Mødreskoler¹; naar Pigebørnene skulde prøves og luttres i saa mange Prøver, maanedlige, halvaars, aarlige, burde det jo have endt med en Embedsexamen i Husmoder- og Moderpligter. Undervisning i fremmede Sprog udgjorde naturligvis en vigtig Ingrediens i disse Pigeskoler, og Gamborg fulgte konsekvent Tidens Retning, naar han, som vi have seet, vilde forbedre Fuglenes Sang i vore Skove ved at oprette Instituter for Lærkeunger, ligesom Instituter for Piger, og gjøre Natergalene, der havde den perfekte Udtale, til deres Gouvernanter. Ved Seminarier til Skolelæreres Dannelse søgte man endelig at knytte et Net af Lærere, som kunde kastes ud over hele Landet til at fiske Mennesker; men ogsaa det gik til sædvanlig Overdrivelse. Der var en Modsætning imellem de nye Lærere og de gamle Præster, der bevægede Clausen, Forstanderen paa Blaagaard, til at sige, „hvilkken Duf det var, at skulle sende disse udmærkede, oplyste unge Mænd ud som gamle ubidende Præsters Undergivne.“ Dannelsen gik op i Hovmod.

Ligesom man i Livet troede at virke kraftigst ved For- eninger, ja endog at fremme Livets Nydelse ved Klubber, søgte man fremdeles i denne Periode ved Sammenstøb at fremme og udbrede Litteraturen. Indholdet fører altid sin Form med sig, og der udviklede sig en karakteristisk Form for Kundskabers Meddelelse, som den forrige Tid havde arbejdet paa, men ikke kunde bringe tilveje i det store. Nu lykkes det, indtil den nye Presselovgivning ogsaa deri gjorde en Standsning. „Denne Periode, siger Rahbek, kan med Føje siges at være Ugebladenes og Tidsskrifternes, der

¹) D. Tilskuer 1800, Nr. 45 og 46.

mhlre frem, som Døgninsekter om Sommeren" ¹; de bleve nu til en staaende væsentlig Del af Literaturen, og man kan igjennem dem see dens Gang. Fra Samlinger af allehaande, som den forrige Periode havde været saa rig paa, gik de mere og mere over i politiske Tendenser. I Epidfen staar *Minerva* fra 1785 af Pram og Rahbek; dermed overgaves Tidens vigtige og uvigtige Spørgsmaal til Almenheden, og naar man bedømmer det mildt, kan man, „endstjødnt det har en aldeles uvidenskabelig Bestemmelse, og kun saare faa Bidrag (nu) have en almindelig Interesse, ansee det for et af de første i Europa og for et hæderligt Mindesmærke om den danske Literaturs Middag“, men dømmer man med nogen Strengheid, kan man heller ikke saa lige underkjende en nyere Dom, at „et Tidsskrift, hvis fornemste Indhold er Taler ved allsens Leiligheder, en mhlrende Bisværn af Smaadigte og Viser, lange Uddrag af Avisernes svulmende Blade, Oversættelser af franske og svenske Smaadigte, Kritikker over Skuespillere, og andet mere, som staar og falder med det Aar det trykkes i, kan ikke være Grundlag for en Literatur eller et glædeligt Tegn paa den religiøse og videnskabelige Dannelse, der udgjør et Folks sande og varige Lyksalighed“; og at netop det, „Maanedstiftet *Minerva*, indeholder de fornødne Data til en Fremstilling af denne Tids stjæve og materielle Tænkemaade.“ ² *Morgenposten* af S. Poulsen, der udgik som Ugeblad fra 1786, fortsattes af Odin Wolf i *Journal for Politik, Natur- og Menneſtekundskab*, indeholdende Oversættelser af al den Mangfoldighed, der kunde indfattes under denne vidtomfattende Titel. Samleren, begyndt 1787 af Erasmus Gunnerus, fortsat af L. H. Bøgh og F. Eckard,

¹) D. Tilfluer 1797, Nr. 16.

²) (Peder Sjorts) Reflexerioner over Literaturen, i *Athene* 8, 179. 9, 76.

samt *Tris*, begyndt af S. Poulsen 1791 og fortsat i *Tris* og *Hede*, med mange Medarbejdere, hde ligeledes Bidrag til *Tidens Stilbring* og *Litteraturens Tilstand*. Saa greb især Politikken stærkt ind i *Politisk* og *physiske Magazin*, et *Maanedsskrift* af N. Buchhave fra 1793, hvortil ogsaa *Riegels* og *Heiberg* gave Bidrag (fortsat af *Boeck*); og i det af alle Frihedselkere forhadte Ugeblad, *Folkevennen* 1794, udgivet af *Dyfferen Steined* (eller *Meier*, som han kaldte sig)¹, og hvori kun en eneste Medarbejder har navngivet sig, og det var J. Nordal Brun. Desforuden skulde andre *Dagens Fornødenheder*, f. Ex. *Theatret*, tilfredsstilles, hvormed J. K. Høst forenede de *Scandinaviske Sympathier*, og *Tode* slog *Hygæa* og *Muserne* sammen.² Hvo der ikke har kunnet undgaa at læse en stor Del af disse Skrifter vil sande, at uagtet en frodig *Bladlitteratur* har sine Fordele, vidner om *Bevægelse* hos *Folket* og er grundet i den, har denne Form formedelst sin flygtige Natur ogsaa sine Mangler. Den var rigtignok helbig for *Udgiveren*, der isteden for at tænke selv kunde fylde sit *Blad* med andres *Tanker*; den var ogsaa helbig for *Læseren*, der i kort *Tid*, i nogle leilige *Djeblikke*, kunde faa meget at vide, uden ved *Spekulation* eller *Anstrængelse* at forstyrres i sin daglige *Færd*; den tiltalte

¹) *Suhms Saml. Skr.* 15,419.

²) Jf. *Høsts Nordia* 1,83. Andre ere: *Vogttrykkerens* *Chr. Borup*, *Profit die Wahlzeit* 1785. P. C. *Meinig*, *Borgervennen* 1788, udgivet of det af N. Hvid stiftede *Selskab*. C. F. *Primon*, *Middagsposten* 1793. J. *Bersel*, *Folkefienden* 1791. *Bundtmageren* *Ph. Bremer*, *Borgerlig Tidsskrift* 1795. C. von *Haven*, *Bondevennen* 1796. R. S. *Sejdelin*, *Politivennen* 1798 — indtil N. C. *Wite* tilbøds beslaglagte *Blade*, og J. P. *Lønders Gammelt og Nyt*. Hertil kommer endnu *Provincspresen* og de i *Norge* udgivne *Blade* af J. *Landmark*, B. *Børrezen*, N. C. *Peterfon*, *Birgitte Kühle*, C. *Bithamer*, af hvilke jeg dog ingen har seet.

alle. Men for Skribenternes egen Dannelse og for al videnstabelig Underfølgelse var den næsten dræbende. For Skribenten var dette Samleri og Skriveri et Levebrød; det begyndte, naar han trængte til Penge, og hørte op naar han havde nok, eller, da dette vel sjelden var Tilfældet, naar Affættningen standsede. For Læseren var det ligesom en Forelæsning i Stumper og Stykker, ofte kun en Afsprebelse, en af Dagens Fornødenheder, en Nødvendighed for at kunne følge med Tiden, i alt Fald for at have Emne til Samtale om Aftenen i Klubben. Det nærede den Halvvidendes Indbildning om den Rundskab han havde erhvervet, fremkaldte ubesøjede Dommere over alt, befordrede til begge Sider Sløseriet, og mangt et Udsagn kunde vel, som Schlegel mener, røbe „et Hjerte, som under Arbejdet blev fordærvet.“ Rabbet selv, der fremfor alle befordrede denne uvidenstabelige Færd, følte tilfulde dens Tomhed. „Mængden af Tidskrifter, siger han, er vor poetiske Literatur, som maaskee hele vor Literatur i Almindelighed, ligesaa meget til Skade, som de første enkelte blandt disse vare den til Gavn. Tidskrifterne, der til en vis Tid skulle afgaa, og ikke som den agende Post kunne gaa fulde og tomme, men maa have deres vedbørlige Læs, opmuntre Snar skriveriet og Meget skriveriet, og, hvad deraf følger, Slet skriveriet.“¹ Men forberedende Indledning vare disse periodiske Tidskrifter og Dagblade til den Tid, da Dagliteraturen kaldte sig selv Pressen, og ansaae Statens Vel og Folkets Fremgang for at være lænkedet til dens Spalter.

Som Tidskrifterne vorte ogsaa Oversættelserne. Til de forrige kom ny Oversættere, især den frugtbare Dvin

¹) See J. S. Schlegels Betragtninger over Journaler 1779, S. 23—65. Rabbets D. Tilskuer 1797, Nr. 70.

Wolf (Defanus ved Kommunitetet) med et ofte søgt, snart gammelt, snart nyt Sprog og paafaldende Former; og ikke at tale om Romanerne, (som Carl von Carlsberg) der gjen-gave Tidsaanden, seer man den ogsaa trænge frem i andre Skrifter af Forfattere, der nu vare i Mode, som Campe, Salzmann, Sintenis (Hallos lykkelige Aften), Lavater, Jerusalem, Zimmermann (om Ensomhed), Knigge (om Omgang med Menneffer), Hufeland (Kunst at forlænge Livet), Kant (om Sindets Magt), Bahrtdt, Rousseau, Condorcet, Volingbrofe (om Patriotisme), Thorild, o. fl. ¹

Maalet var naaet; Læselysten var taget til, og Selfabet for de skjønne Videnskaber belønneede Tode med sin store Guldbemaille, tildele forbi han saa meget havde udbredt den, ² men den vorte sig selv over Hovedet. Meget var Straal, og i Nødens Dage svigtede Modstandskraften. Dmtrent fra 1797, efter Bernstorfs Død, begyndte Trykkesfrihedskampen, og da den franske Revolutions Virkninger udbredte sig hos os, som i hele Europa, kom der til Trykriet en, om end kun i kort Tid, gennemgribende Gallomani. Begge Udstejler persiflerer Kæbke dels i et Brev fra en thst Bindbeutel, Phantasmagoreus Olsfux, der iblandt andet forevifer: Elstov til Fædrelandet, Dplygtelsen, Trikkefriheden, de liberale Grundfætter, Gemeenaanden, dels i et Stykke om Franskhedsaberne, der med Marsseillerhymnen og Pyrenæermarschen paa Læberne ere Despoter i private Forhold og Krbere i offentlige. ³ Friheden var ikke at vinde, og det

¹) See Oversættelserne af E. Gunnerus, P. Poulsen, C. C. Pflueg, E. J. Bredsdorf (Salzmann og Campe), Pram, Dvin Wolf, E. Reistrup, D. J. Staal, E. Hassé, P. H. Haste, J. R. Søst, F. C. Webel Jarlsberg, St. Hegger, A. Albertsen, J. Werfel, J. Borch, R. H. Seidelin, o. fl.

²) D. Tilskuer 1794, Nr. 4.

³) D. Tilskuer 1797, Nr. 4. 5.

høje Formaal sank ned i en midlertidig Aandbløshed, der i Fortvivlelse over ikke at kunne komme med, gav sig til at synge den gamle Vise: Nøjsomhed og Tilfredshed med Tingen, som den nu engang var. Forbiste Formaal og Djeblikkets Ryddelse fængslede næsten alle. „De kristelige Livsens Ord i deres ejendommelige Kraft og Tone, siger Sibbern med Føje, havde tabt næsten al Virkning. Skulde man holde dem ud, maatte man profaisere dem. Men paa Humanitet beslitte de man sig; Velvillie og de velvillige Drifters Udbannelse var et af de Livets Ord, som gik om blandt alle.“ „Al højere Sands, ja selv Udbødelighedsshaabet, gik tilgrunde, og den bekjendte Sang:

O venlige Grav, i din Ekhge bor Fred,
Din taufe Indvaaner af Sorgen ej veed

var paa alles Læber.“¹ Denne Misfere, der næsten er at læse paa hvert Blad, gennemtrængte ligeledes de Sange og Viser, hvori disse Oplysningsmænd udtalte deres Livs Formaal. Hvorledes omsatte de Horatfes kjærnefulde Integer vitæ i Tidens Tungemaal? Man kan see det af følgende:

Og ved al den Kummer, jeg seer,
Det mig trøster, at ej du forlader
Nogen Skabning, at alt det som seer
Viis du styrer, o Menneskets Fader!
Ja, den Fred, som opfylder mit Bryst,
Pligtbestræbelsens hellige Gave,
Mig forkynder med frydelig Røst:
Der er Liv blandt de Retfrafnes Grave.²

¹) Sibbern, Udaf Gabrielis' Breve.

²) Adjunkt ved det juridiske Fakultet N. S. Bornemanns Integer vitæ og Nil admirari, i Minerva April 1800.

Hvad var deres Liv og dets Formaal? Man kan see det i
 Betlig's Dnster:

Saa meget Guld, at Bollen tør ej bliver,
 Den Magt, at jeg kan sige: fyld mit Glas!
 Den Ere, som oprigtigt Venstreb giver,
 Og Musens Bistand til uskyldigt Fjas.
 Op, Venner, op og klinker! — thi mutatis
 mutandis er Jert Dnsle netop mit:
 Mens den, der nøjsom er, har alting gratis,
 Held den, der er tilfreds og glad med lidt!

Og i Kakhets:

Nu bort med Avisstrig og al Polemik,
 Og hver en ufredelig Frase!
 Vi vende tilbage til Fædrenes Skif,
 Og synge og drikke in pace.¹

Saaledes levede disse Mænd, Statens og Literaturens Haab,
 indtil de istemmede det attende Aarhundredes Svanevang:

Hurra, Sekul, til din Ere
 Kvæde, drikke, rave vi;
 Hurra, Vin og Fjas og Glæder,
 Sæller, Sang og Poesi!"²

Ja, Poesien, netop den, de sigte det selv, var gaaet tilgrunde:
 „Den Versmagerepidemi, der er kommen over Folket, bærer
 vor Tidsalvers Stempel. Friboliteten er et Hovedsymptom
 hos alle de Anstufne. Vængere Værker sees og høres aldeles
 ikke; man flyver med Sommerfuglevinger imod Udødelig-
 heden.“³ Og omtrent saa stildres hele den literære Tilstand
 ved Enden af Aaret 1799: „Videnskaberne's Selskabs Skrifter
 skal have 25 Subskribenter, af Vibellæsning trykkes 35000

¹) D. Tilskuer 1797, Nr. 98.

²) D. Tilskuer 1801, Nr. 16.

³) D. Tilskuer 1792, Nr. 16.

Exemplarer. Man skriver om Hexameter, ¹ man oversætter Romaner; de periodiske Blade vegetere, Hyllestrifter, Hyllefange florere, videnskabelige Værker stagnere. Poesi finder kun Bisald, jo mere den nærmer sig Prosa.“²

Og Oplysningen mistvibede endelig om sig selv, og saae Tiden vende tilbage til Mørket; selv Prædikestolen sukker berover. „Udsigterne for Religionen i Fremtiden (han mener Rationalismen), siger Tidens ypperste Taler, synes at mørknes alt efter som vort Aarhundrede, hastet imod Enden. Den skjønne Dag, man ventede der skulde oprinde for Oplysningen med det ny Aarhundrede, taber sig i Nat og Skygge. Endnu hviler Mørket over Jorderiget. Oplysningen er kommen i Banrhygte, forbi dens Befordrere ikke altid brugte den fornødne Klogskab og Sindighed. Man tror at være gaaet for vidt i at forkaste de gamle Former, og begynder derfor efterhaanden at optage dem igjen. Folkene og deres Styrere ere blevne bange for Oplysningen“ o. s. v.³

Det blev Enden paa en Tidsalder, der havde forgubet sig selv som Fuldkommenhedens og Lysets, og knælede ned og tilbad, under Oplysningens Navn, den materialistiske Anskuelse af Verden, „et vidunderligt Træ, siger Tegnér, med hul Stamme og ormstukne Frugter, i hvis Top der tilsidst som en blodrød Krone viste sig den franske Revolution. Min Sjæl væmmes ved denne Mennefselighedens Prosa, ved denne Stækken af Aandens Binger, ved denne ædru og dog falske Raskul, hvori man, ligesom i Differentialregningen, for at faa Regningen rigtig, bortkaster Uendeligheden.“ Det kommer der ud af, at slyde det religiøse tilside for det almennyttige,

¹) Niels Blicher f. Ex.

²) Sejdelins Læsendes Aarbog 1799, S. 108.

³) Fortalen til Clausens Prædikener holdne i Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1 B. 1800.

det ideale for det reale, det uendelige for det endelige. Det store gaar bort, og det skønne falmer. Thi det er den menneskelige Tænkning's evige Formaal, i det endelige at søge det uendelige.

Flere fremragende Skribenter give levende Billeder og Aftryk af Tidens Færd, Kiegels, Suhm, Nyerup, Høst, o. fl., hvilke dog nærmest henhøre til andre Grene af Literaturen; andre deltog deri eller fremkaldte Reformer, som Børens, Eggers, Stibolt, Lønder Lund. Men der er især fire Oplysningsemænd, som her kunne omtales: Pram og Rahbek som dens fredelige Talsmænd, hver med sin egen dominerende Retning (Rahbek glemte aldrig sit Theater, Pram aldrig sine Beregninger); Heiberg og Malte-Brun, der som politiske Fritænkere med Satire og Spot, med Bitterhed og Haan, angreb alle Statsstyrelsens Misbrug og Djeblickets Fataliteter, dreve Tingen til det yderste, og sprængte Friheden i Luften. Alle vare de Digtere, hver paa ejendommelig Vis.

Christen Henriksen Pram (f. 1756 i Gudbrandsdalen, hvor hans Fader var Præst) var af en dansk Slægt, der midlertidig var gaaet til Norge; Farsfaderen stammede fra Skjelsør, og hans Fader vendte (1765) tilbage til Sælland, hvor han bøde som Præst i Slagslunde (1800.) Prams Dannelse fuldbødes saaledes i Danmark, og han blev Student 1772, hvis politiske Begivenheder maa have gjort et stærkt Indtryk paa ham, da han saa Nar efter begyndte sin poetiske Virksomhed med at indklæde disse Begivenheder i græsk Dragt i en Tragedie *Philotas*, der aldrig har seet Lyset. Det lob til, at han nu skulde gjøre sin Lykke som Digter, især da han havde vundet Carstens' Indbest ved sin Heroide *Philippa* til Erik (1779); men da han anbefalet af Schimmelmann blev Fuldmægtig i Økonomi- og Commercekollegiet (1781), fik Poesien en mægtig Medbejler i Økono-

mien, og fra denne Tid blev hans Virksomhed delt imellem begge. I samme Aar som han vandt Betsømmelse ved Digtet Emilies Kilde (1782), hvori han i skjønne Vers fejrede Schimmelmanns Sølyst, begyndte han Udgivelsen af Handeltidenden (1782—87), og da han giftebe sig paa en ringe Løn, maatte han staa sig Indtægter ved literære Arbejder, hvori begge Tendenser vedbleve at gaa Haand i Haand med hinanden. Thi samme Aar som Digtet Stærkobber udkom (1785) begyndte han med Rahbek Udgivelsen af Maanedsskriftet Minerva. Stærkobber, „det første originale danske Epos,“ hvis poetiske Indhold vi en anden Gang skulle omtale, var et ret levende Udtryk af Tidens Smag og Anskuelse. Det see vi af Tidens Kunstdommere (Kurborph, Suhm, Rahbek). Det mythiske var for dem en luftet Kjæmpehøj, som ingen endnu havde aabnet. De vilde have en Historie, hvoraf man kunde udbrage en høj og findrig Moral; og kunde denne moralske Tendens nu tillige paa en eller anden findrig Maade gribe ind i Borgervel, saa havde Digteren naaet det højeste man krævede af ham. Det var ikke Ibeernes Verden, hvori han skulde bevæge sig, men Borgervel. Og det var just det, som Digteren under alle Poesiens Fortryllelser saa mesterlig havde udført, hvorlunde „sandt Almenevel, virkeligt Vellevnet, ægte og almen Velstand, ædel Veltænkthed og Velvillie, og moralsk Forædling ere de Frugter, hvorpaa man skal kjende den Jord, der vædes af Dylyhsningens Vælb, der udspringer under Klog og Kjærlig Regjerings Ly“ o. s. v. Det var heller ikke Evigheden han besang, men Freden i Graven, i „Stærkobbers smæltende Gravsang,“ som han og hans Samtid beundrede.¹

¹) Rahbeks D. Tilskuer 1800 Nr. 25 og 26. Rahbet i Supplementbindet til Frøns Digteriske Arbejder, S. LXXI.

Just fordi han som Digter lod Oldtiden ligge bagved sig for det den var, og ganske levede i Tiden, kunde han saa let gaa ind i Rahbets Idee om Udgivelsen af et Tidsskrift. Paa sin Udenlandsrejse havde Rahbet allerede fæstet sig til Tanken om et Ugeblad, der skulde være en Mellemting mellem Merciers Tableau de Paris og den engelske Spectator. Da han var kommen hjem og havde udgivet det første Bind af sine Profaiske Forsøg (1785), og fandt Ebbe i Pungen, tog han atter den Idee frem, og talte med Pram derom. Pram fandt, at et Halvark var altfor indskrænket, og udkastede Planen til et Maanedsskrift, som de i Forening skulde udgive. Rahbet tænkte sig det som et Tidsskrift omtrent som Wielands Mercur eller Deutsches Museum, fornemmelig helliget til Muserne, til Poesi, Æsthetik, Kunst og Literatur; men Pram anviste det „en langt hæderligere og gavnligere Bane som liberale og patriotiske Ideers frimodige Organ,“ og paa sin Raade, „paa sin genialste og fangvinste Raade“, udviklede han i lange Beregninger hvad de maatte tjene paa et Skrift, „som alle Menneſter maatte have.“¹ Saalebes blev Minerva til. Pram begyndte det med Juli 1785. Det er ret mærkeligt, at det første Stykke er (Indsendt) Undersøgelse om ikke almindelig Oplysning er en farlig Sag, der tilbøls er holdt i en ironisk-satirisk Tone; thi man skulde af denne Ironi om Bidskabernes Unytte (hvortil nytte de lærde Sprog? Præsterne præke ret godt uden Dvinctilian) have ventet, at det hele vilde gaa i en anden Retning.

Det blev udgivet af Pram og Rahbet i Forening til 1789, af Pram alene 1790–91,² derefter var Rahbet ene

¹) Rahbets Erindringer, 348. 55.

²) Det led i Aaret 1791 en politisk Ansøgning, da det blev angivet for Kronprinsen som et farligt Skrift, hvilket Pram selv fortæller i Rejse over Sundet i Ryerups Magazin for Rejseagttagelser 4, 393.

Udgiver. Frøms Bidrag vise den Mangfoldighed, hvortil han var saa vel oplagt: mindre Poesier, lunefulde Fortællinger, Afhandlinger af politisk, kameralistisk, statistisk, økonomisk Indhold; især bleve nogle af hans komiske Fortællinger (John Thral, Hans Kruskop, Sminken), som Rahbek kalder „Mønstre paa Satirer med Braad uden Gift“, meget vel antagne, og bidroge til at skaffe Minerva Indest; og nogle satiriske Afhandlinger eller en Slags Krier med satirisk Tendens (f. Ex. Om Naade; Hvad det er at leve) „høre til de Ting, som gjorde at Minerva blev læst af hele Verden,“ og „ere Mindesmærker om, hvorledes man den Tid skrev og hvad man den Tid læste.“ Man vil altsaa gjøre vel i at læse dem, for at see, hvorledes den tammeste Satire kunde virke paa en Del af den Tids nøjsomme Sjæle.

Saaledes som Frøms havde begyndt vedblev han, ved Siden af større og mindre Digte og en Række af Skuespil, at fortsætte sin almennyttige Virksomhed. Tre Gange vandt han Prisen for deslige Emner (Om en Husmoders Pligter 1787; Forsøg om Dragten eller om Nationalbragt 1793; Om en Højskoles Anlæg i Norge 1796); og udgav en stor Mængde andre Afhandlinger især af økonomisk Indhold (f. Ex. Om det daglige Brød i Norden, med Noter af Thorkelin). Som Medudgiver af Borgervennen (1796—1804) skrev han deri for Almuen (om Møden, om Opdragelsen, om Flittighed, om Brødtøve, om Uhøflighed og Høflighed, om Udenlandsrejser, om Tidsfordriv o. s. v.). Noget karakteristisk ved disse Arbejder er dels den sjensynlige Lyft til at drage det aandige ned til det nyttige, for at underkaste det en materiel Beregning, f. Ex. hans Beregning af de Holbergste Komediers Nytte og hvor mange Timers Glæde de have tilvejebragt; dels den Naade, hvorpaa alt indbrages under økonomiske Undersøgelser, stundum endog til Grændsen af det fantastiske,

f. Gr. hans Undersøgelse Om Hundes Antal i de danske Stater og Andendelsen af Pudeluld, hans Afhandling om Brød af Halm. Det sidste var en officiel Undersøgelse; der var en Mand i Norge, som indgav dette Projekt, der unægtelig maatte have en utrolig Nytte, hvis det lod sig udføre; Regjeringen overdrog Pram og Kemikeren Manthey at prøve det, og det blev det da, theoretisk og praktisk; Pram overtog Theorien, Manthey den kemiske Analyse. Det maa vel ikke have viist sig mere frugtbringende end det Reventlovske Forsøg at spise levende Græs, som der dog var nogen Saft i, men Indfaldet er dog roesværdigt efter det gamle Ordsprog: in magnis voluisse sat est.

Efter offentlig Foranstaltning foretog Pram en Rejse til Bornholm (1798—99), for at undersøge Stenkullene; og til Norge (1804—6) især med Hensyn til Fiskerierne; hans Beretninger, som indeholde Udbyttet af den sidste Rejse, udgjøre ti Bind, der ikke bleve udgivne. Han afgik fra Økonomi- og Kommercekollegiet 1816; for at forbedre sit eget Pengevæsen drog han til Vestindien, hvor han blev Toldforvalter i St. Thomas (1819), men i en saa høj Alder kunde han ikke taale Klimaet, og døde kort efter (1821).¹

Efterverden vil, ligesom hans Samtid, studse over denne Mand's utrolige Virksomhed, over denne Blanding af Poesi og Økonomi, der gjensidig maatte forstyrre hinanden. Som Digter besad han en livelig Fantasi, i Emilies Rilde herster en vis blid og venlig Ynde, i flere af hans Elegier en hjærtelig simpel Naturlighed, i nogle af hans Fortællinger og Satirer

¹) Prams Digteriske Arbejder, udgivne af Rabbel. Supplementbindet indeholder Bidrag til hans Levnet af Pøst o. fl. samt Udtog af hans Testamente om hans literære Arbejder, der ogsaa er trykt i Læsning i blandede Æmner, m. m. Prams Selvbekjendelser i Øst's Materialier Nr. 90 og øvrige Rilder hos Erølev.

muntre Anlæg, men alle røbe mere Lethed, end Dybde. De indeholde en aandsig Næring, der nærmest kun passede for en næringsløs Tid. Disse poetiske Anlægs Oversførelse til økonomiske Vinner medførte ny og dristige Ideer, der stundum gik til Overdrivelse, men just dette forklarer den Hæder, der i lang Tid omgav hans Navn, som endnu længe vil mindes.

Knud Lyne Rahbek (f. i Kjøbenhavn 1760) har i sine sidste Dage meddelt Erindringer af sit Liv, om hvilke det vel i Almindelighed maa bemærkes, at han var bedre, end han selv har skildret sig deri. De gøde mangfoldige Bidrag til Tidens Historie og literære Færd, men om Manden selv ikke blot Dplysninger om hans lange og daadrige Liv, men ligesaa mange Vidnesbyrd paa den ofte hule og skulstige Patriotisme, det ofte løse Selskabs- og Venstabsløseri, som han delte med mange, den altfor hyppige Nedsænkning i Tænkningens materielle Egne, som han delte næsten med alle, uden anden Uendelighed end Brøvlens, hvormed han efter Mollbech endte.

Rahbek blev født i Christenbernikovstræde. Hans Fader Jakob Rahbek, en Søn af velhavende Bønderfolk i Kæbekby i Riber Stift, tjente sig op fra Skriverdreng i Ringkjøbing til Toldinspektør i Kjøbenhavn; da han var bleven Konsumtions skriver ved Kjøbenhavns Toldbod, ægtebe han Johanne Ris (om hun var i Slægt med den danske Sandemand Jørgen Ris, vides ikke), og deres Søn blev kaldt Knud Lyne efter Faderens Morbroder (formodenlig fra Landsbyen Lyne i Riber Stift), der som Dreng kom i Tjeneste hos „den navnkundige Kjøbmand Severin“, og gjorde sin Lykke ved Handelen. Rahbeks Moder døde et Aar efter hans Fødsel, saa at han fik sin første Opdragelse af sin Farmoder, en Gaardmands søster, der levede til sin Død i Faderens Hus. Faderen passede sine Forretninger, og Barnet bar Frygt for ham, hvortil han vel

kunde have Grund, thi da han tre Aar gammel, endstjødnt det hød sig at han skulde til Vogen og være Professor, ikke vilde lære at læse, tog Faberen ham fra hans Bedstemobers Arme, bar ham ind i sin Stue, og gav ham en „alvorlig Produkt Mis“. Refens Frederik den Andens Krønike, som var iblandt Faberens Bøger, vakte især ved Kobberne deri hans Læselyst. Da Faberen kjøbte sig en Gaard paa Hjørnet af Amalie- og Blancogaden, hvor han fra Binduerne kunde see ud i Haven, i hvilken han dog aldrig maatte komme, „lagdes derved det første Sædkorn hos ham til den Kjærlighed for Mark og Skov og Eng, der siden har været en Hoveddrift i hans Sjæl.“ Hvor kejtet han var som Barn eller, hvis man heller vil det, hvor genial, kan sees af Fortællingerne om hans Barndom. Engang havde han faaet en ny Kjøle af en af Faberens gamle, den var „rød med gule toppede Knapper, Mobebragten i Frederik den Femtes Tid“, og han vidste nok, at det ikke vilde bekomme ham vel, hvis han smurte den til; for nu at prøve, om han kunde smøre sig paa Hjulet af Vognen, gif han hen og satte Kyggen op derimod; men for den Tjæreplet, han fik paa Kyggen, gav Faberen ham et Par dhgtige paa Dret. Da hans Stifmoder, en dannet Kone, og mild og kjærlig Moder, døde (1768), inden han havde fyldt sit ottende Aar „udkom ved hendes Jordefærd det første trykte Vers under hans Navn, men det var forfattet af Johannes Ewald.“ Faberen giftede sig tredie Gang Aaret efter med en Datter af Claus Drog (en Søster til den smukke Fru Schønning), og derved fik denne Mand, der havde kjendt Torbenskjold, Holberg og flere Mænd fra Frederik den Fjerdes Dage, ved sine Fortællinger om dem megen Indflydelse paa Drengens Udvikling; ligeledes den gamle Kommandør Thura, Udgiveren af Ugestriftet Læsning i lærerige og opbyggelige Materier, der nærrede den For-

Kjærlighed for deslige Blade, der allerede tidlig var bleven vant ved den danske Oversættelse af den engelske Spektator. Vers havde han naturligtvis tidlig gjort¹; men Stuespil havde han ingen Sands for eller Lyst til, før Byen blev fuld af Christian den Syvendes hyperlige Spil som Drosman i Zaire; og da Informatoren Abzer var en gammel Ven af Ewald, saa at dennes Arbejder saa hurtig som de kom ud kom i Huset, saa lagde Drengen Beslag paa alle sine Bekjendte, uden Hensyn til Stand, Alder eller andre Forhold, for at saa Kolf Krage opført. Det lykkes imidlertid ikke, da alle Rekviziter dertil manglede. En Ting kunde han aldrig lære, hvor lidenskabelig han end elskede det, det var Dands (det er et bekjendt Ord, som hans Venner sagde om ham, at han dandsede som et Skab i Jordstjælv); og Musik ikke heller (det er ligeledes bekjendt, hvor meget Operaen altid har været ham imod).

I Herlufsholms Skole, hvor han gik i tre Aar, lærte han først at lege og at sværme i Mark og Skov; ved en Forestilling af Jean de France, som Disciplene gave for Byens Honoratiories, traadte han første Gang op som Pierre, fordi han forstod Fransk. Blandt hans Meddisciple var C. F. Hornemann, der var Rektorens Stolthed, T. C. Brun, som Rektoren „for Ven og Uven gjorde sig til af“. Her vare altsaa tre Mænd samlede, der snart paa meget forskjellige

¹) Han anfører et til en Huskalle Stephan Gertsens Navnedag; man havde sagt ham, at et saadant Vers skulde indeholde en Sammenligning imellem Dagens Helgen og Versets Felt, og da denne just den Dag var noget upaselig, saa vandt følgende meget Bifald i Huskredsen:

Stephanus en Martyr var,
Gertsen Navepine har;
Stephanus Himlene aabne saae,
Gertsen ubi Sengen laa.

Maader skulde træde frem i Literaturen. Som Student (1775) forenede han med Examensfagene Studiet af de skønne Videnskaber, og gif ind i en Forening af ældre Studerende, kaldet den filologiske, hvis Njemed gif ud paa Dvelse i at skrive Danst. Da Raben kom til ham, anmeldte han — et Forsvar for Catilina. Nu blev ogsaa noget af ham trykt, som han virkelig havde forfattet, men til Lykke kun til Husbehov, ikke udgivet. Claus Orrog døde nemlig, og der skulde til Forbefærdten trykkes et Digvers over ham.¹ Da det alvorlige ikke ret vilde gaa for ham, saa øvede han sig tillige i den satirisk-komiske Poesi, og havde især travlt med at fordanste og efterligne Boileau. Han besøgte Theatret, og førte formelig Dagbog over alt hvad han saa paa Skuepladsen. Da han fik fat paa Racine, blev han overordenlig indtaget af ham, men over Emilie Galotti harmedes han, saaledes som Virginias Historie der var bleven behandlet, og gav sig til, efter Livius, selv at forfatte en Virginia i fem Akter, dog kun i Prosa; men da Livius slap, stod ogsaa hans Forstand stille, og han søgte forgjæves at faa fat paa en Publius Syrus eller Valerius Cato, til, paa sin Franst, at tage Sentenser af. Han blev indført paa det Nergaardske Kaffehus, hvor der ellers ikke let taaltes Russer, og indgif Forbindelse med Kierulf og Pram. Efter anden Examen skulde han tage den nylig anordnede Store Philologicum, hvortil han med flere blev forberedt af Abraham Kall, Professor i det græske Sprog; han tog den samme Dag som P. A. Heiberg (1777). Nu begyndte han at studere Theologi, men kaldte sig dog kun et Mars Tib studiosus theologiæ, og

¹) Det begyndte meget bebrøvelig saaledes:

At, han er død, min Ven, min Fader,

At elske ham jeg ej aflader.

Det jeg ej kan.

hørte saa juridiske Forelæsninger, hvilket heller ikke varede længe. Iffeden for de gamle Klassikere hengav han sig til Læsning af Tidens Skjønkrifter, hvortil Bekjendtskabet med P. N. Nygaard, der var en Frænde af hans Fader, især bidrog. Klublivet tog meget af hans Tid, og Theaterlysten blev bestandig større. Det førte ham to Gange paa en Afvej. Allerede medens han studerede til Store Philologicum, havde han begyndt at blive Spiller, for at tjene Penge; thi da hans Lomme penge vare knappe, maatte han see at vinde saa meget, at han om Aftenen kunde gaa paa Komedie, men det var kun afbrudt. Nu tog det en regelmæssigere Gang, saa hans første Gang om Morgenens Klokken ni var til det Nergaardste Kaffehus, hvor han med sine visse Folk spillede Pilet, ikke som før for at kunne bestribe Dagens løbende Udgifter, men for at samle saa meget, at han om Eftermiddagen kunde inblade sig i en mere indbringende P'hombre. Tillykke varede denne Forvildelse ikke længe. Men Theaterlysten vogte. Rosing gik til Theatret (1778),¹ hvilket gjorde overordenlig Opsigt; Rahbek yttrede engang det Dulle, at han kunde gjøre det samme, hvorfor Rosing søgte hans Venstabs; og da Rosing siden giftede sig med Fr. Olsen, fandt Rahbek her et Vennehus, der naturligvis endnu mere drog ham til den Side. Han vilde imidlertid ikke blot nyde, men selv spille Komedie, og gik ind i et dramatisk Selskab², der tillige havde literære Øvelser, sigtende til at fremme en korrekt Skrivemaade i Modersmaalet, „som den Tid, endog hos ikke uansete Forfattere, var en sand Sjældenhed.“ Hierulf

1) Almind. D. Bibl. I B. 3 S. S. 98.

2) Rahbek var dette Selskabs Ordfører paa dets Halvhundredeaarsfest den 23 Juli 1822 (Erindringer I, 242); det var altsaa oprettet 1772, og var, efter Anmærningen hertil i Borchs Exemplar af Rahbeks Erindringer, det saakaldte Skindergadens Selskab.

og Samsø kom ogsaa ind, og her fik han især formedelst de mesterlige Fremstillinger Smag paa Holberg. Som Bidrag til dette Selskabs literære Øvelser skrev han „en tragisk Tragedie“, Cato af Utica i tre Akter og i Prosa, for en ikke ringe Del stjaalen af Rolf Krage, og for et andet Medlem skrev han „for Betaling“ en Originalkomedie, Adelsmanden som han er eller Hovmesterpladsen, taget af Rabeners satiriske Breve. Disse Stykker bleve haardt medtagne. Endelig traadte han offentlig, men uden at nævne sig, frem som Forfatter med et Stykke om de offentlige Skuespillere,¹ men den Roes, han rundhændet havde tilbøjet dem, blev paaantet i et Par Noter, som han optog meget ilde. Dette Forsøgs flette Modtagelse bragte ham imidlertid netop paa den Tanke at skrive Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn, det første af Rasmussens Arbejder, der endnu kan læses med Interesse,² især med Hensyn til Tidens Skilbring. Han havde deri saa godt vidst at træffe den gamle Skuespillers Tone, og holdt sit Incognito saa vel, at Publikum blev stiftet, saa at endog en af det D. Bibliotheks Udgivere sagde: Stykket om de danske Skuespillere er af Rasmussen, derfor er det Snarvis; Brevene ere gode, altsaa ere de ikke af Rasmussen. Men en ivrig Modstander fandt disse Breve i den Dramatiske Journals Udgiver Rosenstand Goiske, hvis Sarkasmer derover gik fra Mund til Mund. Den Grundsætning, hvorpaa de ere byggede, er det Yndlingsstema, som han saa tit har varieret: den nødvendige Forening imellem Menneleværd og Kunstnerærd. Men den Maade, hvorpaa han udsører det, er ret karakteristisk. „Elsk Dyden!“ lader han den gamle Skuespiller sige, „dette er den første Regel, jeg har at give dig

¹) 3 Almind. D. Bibliothek, 1 B. 3 S.

²) Først indtrykkede i Alm. D. Bibl. 2 B. 1 S., siden omarbejdede og forøgede, Kbh. 1782.

og enhver Skuespiller." „Vil Skuespilleren virke, vil han forbedre, da maa han være dydig." „Dydens Roes maa forkyndes af rene Læber." „Vær dydig! Dette bliver da den fornemste Regel for hver Skuespiller, som aldrig nok kan indstærkes." Ligesaa overensstemmende med Tidens ny Anskuelse er Behandlingen af andre Emner, som Sammenstillingen af Præstestanden og Skuespillerstanden. Et andet hermed beslægtet Arbejde, han havde for, var Plan til en dramatisk Plantestole; det var altsaa en tidlig Morgenbrøm, som han først over tredive Aar efter fik realiseret. Paa samme Tid fortsatte han sin poetiske Virksomhed. Sommeren 1778 begyndte han paa en Tragedie i rimede Alexandriner, Axel og Valborg. Han omskrev sit Arbejde i det mindste to Gange, og arbejdede derpaa tre fulde Aar og derover, indtil hans Udenlandsrejse nødte ham til at lægge det hen. 1779 skrev han Skuespillene Den unge Darby¹ og Sophie Brauneck; Sommeren 1780 arbejdede han paa en Roman, Pauline Rinteln, som han selv forkastede. Derhos høre afstillelige af hans Ungdomsdigte og Viser til denne Periode. Allerede i Russe-aaret var han bleven bekjendt med Werther, og naturligtvis indtagen deraf. Den har, siger han, haft „en ubestribelig Indflydelse" paa ham, og han gif altid med den i Kommen. Nu blev han da som en ægte Wertherianer ogsaa forelsket,

¹) Dagen efter Opførelsen læses i Adresseavisen:

Efter Comedien: Den unge Darby.

Fjeld dig, Du unge Mand! træd stolt i Gøtthes Spor,

Din Klygt lad hele Verden læse!

Skriv højt, og bliv som han, tiltrods for Misgunst stor

Udi dit rette Fag — — —!

De fleste troede det var velment, og han selv med, indtil han fik at vide, at de tre Streger var for det daværende Modeord: Kadai-se. Rabbeks Erindringer, I, 316. Verset var af Fru Sophie Elisabeth Brun, Thomas Bruns Kone. (Dorhs Exemplar).

i en gift Kone, forstaaer sig (Mad. Rosing¹) og platonisk, naturligdis. Sige vi nu hertil, at han var med at stifte det dramatiske literære Selskab, og at han blev Frimurer, saa have vi den unge Mand for os, som han gif og stod, som han var og omtrent altid vedblev at være. Der var nylig stiftet et dramatisk Selskab, der havde det usædvanlige, at Fruentimmer spillede med; der kom Splid i Selskabet, rimeligvis just derved, hvorpaa en Del Medlemmer endnu samme Eftermiddag i Kongens Have bleve enige om at oprette et lignende. Det var det dramatiske literære Selskab, der bestaar endnu, skjøndt det har hørt op at være baade literært og dramatisk.² Foruden Rahbek vare blandt Stifterne Th. Thaarup, C. A. Hviid, Elvig, Prof. Andresen, o. fl. „Fruentimmer, siger Steffens, vare udelukkede, og derved undgikkes en hel Del ubehagelige Forviklinger.“ „Det var for Rahbek et Middel, der forbandt Livet med aandig Beskjæftigelse. I dette Selskab var han Herre og Mester; han bestemte Stykkerne, han fordelte Rollerne, og skjøndt det havde Udseende af, at en Raabslagning fandt Sted, fandtes der paa Steffens' Tid næppe nogen Opposition imod hans Villie. Beskjæftigelsen med de Stykker, der skulde opføres, var et sandt Studium, og i de sidste Dage før Opførelsen af et Stykke kunde man ikke tage sig noget andet for; men der spilledes dog nok kun een Gang om Maanedes, og ikke i Sommer-tiden.“ „Rahbek selv spillede gjerne, ja med Lidenkskab, men hans Stemmes skjærende Ejendommelighed var ham meget i Vejen.“³

¹) Rahbeks Erindringer 1,276. (Vorøes Exemplar).

²) Det er mest bekjendt under Navn af det Vorupste Selskab. Det regner, siger Rahbek, sin Stiftelse fra 1780, skjøndt det først i det følgende Aar egentlig traadte i Virksomhed.

³) Steffens Svad jeg oplevede, 2,79. 81.

Rahbet blev Frimurer (1781), uagtet han ikke havde den lovbestemte Alder, ved Wiwets formaande Indflydelse hos sin Morbroder Højesteretsadvokat Boll. Vejledning fik han af Abrahamson. Maaſkee hans Optagelse ogsaa skete med Hensyn til hans forestaaende Udenlandsrejse, men han var eller blev snart en ivrig Murer. Forenede sig ikke ogsaa her det theatralſke med de hjære Udgydelser om Fuldkommenhed og Dyb?

Der havde allerede været talt en Del om, at han skulde rejse; selv ønskede han det ikke. Allerede medens han var i Herlufsholms Skole havde Knud Lyne ved sin Død¹ testamenteret ham en Kapital af 12000 Rdr., hvilke han dog først skulde nyde efter Enkens Død; men hun levede endnu, og det kongelige Stipendium, han attraaede, blev først ledigt om et Par Aar. Tingen lempede sig imidlertid, da Guldberg lovede, at han ved sin Hjemkomst skulde faa Pengene, naar Stipendiet blev disponibelt. Han holdt hos sig selv et Afſtedsgilbe; det bestod af en Omgangskrebs, der kaldte sig de Tolv, og hans Fader var ogsaa med. Man seer af hans egen Fortælling, hvorledes det den Gang gik til, selv ved de alvorligste Lejligheder. Rosing listede sig bort noget før de andre, men Folk saae dog saa vist efter ham paa Gaden, da han (uden Tvivl i en Slags Fornemmelse af indvortes Fugtighed) i klart Maanestrin gik hjem med udslaaet Paraply, ja endog, da han ved sin Port slog den ned, strøg Regndraaberne af den. Wiwet klavrede paa sin Vej op over Jerngitterporten ved Frederiks Hospital, og kom vel fra det; i ædru Tilstand havde han ikke trøstet sig til at vove det. Faberen selv var heller ikke fri.

¹) I Adresse-Contoirtets Efterretninger 1775 Nr. 73 findes: Tanker ved Fr. Consumtionsſkriver Knud Lyne's Død den 5 Maj af H. H.

Rejsen tiltraadte han i Slutningen af Juli 1782.¹ Vi ville ikke følge ham paa den, i hvis Begyndelse han dog opholdt sig i Universitetsstæderne og studerede, thi i Grunden har den ikke stor Betydning for vor Literatur. Det vigtigste er, at han paa denne Rejse „blev kjendt og hndet af Prinsen af Augustenborg,“ som tilligemed sin Broder studerede i Leipzig. For Resten er Skuespil fremfor alt, af den Slags som Tyskland da havde, Anekdoter om Driffelag, Venflabet med Jünger, Schröbers Ophold i Wien, Skuespillerinden i Wien Josepha Müller, o. desl. de Winder, han endnu mange Aar efter har bevaret deraf. Han skrev et Esterstykke, Den Fortrolige, paa Tysk, der blev begyndt i Prag og opført i Mannheim, og som drejer sig om det hndede Æmne: en falske Pige;² ja, han tænkte paa, ikke at vende hjem, men at leve som thst Stribent, og at optræde som Skuespiller i Tyskland. Dette Bæsen havde fængslet hele hans Sind, for ikke at sige besat ham.

Han kom hjem i Slutningen af Oktober 1784. Faderen, der saae paa det solide, vilde nu have ham anbragt ved Løldbæsenet, men det kunde han da ikke inlabe sig paa, og det gamle Liv begyndte igjen. Han skrev og digtede, gjorde Udstrejfer om Sommeren, blev optaget i Drejers Klub, kom tilfældig ind i det Norske Selskab, o. s. v. Om Vinteren blev hans Skuespil Den Fortrolige opført, ikke uden Bifald; og af Profaiske Forsøg udkom første Bind (1785), der fandt en gunstigere Modtagelse, end han havde ventet, især formedelt Fortællingen Wahlheim. Men Indtægten var kun to Rdr., og saa var endda Bindene til de borttagne Exemplarer ikke taget med i Regningen. Saa maatte vel Planen

¹) Samsøes Skrifter, i Samsøes Levnet. S. XXXII.

²) Samsøes Skrifter i Samsøes Levnet S. XLV. Den Fortrolige i Profaiske Forsøg, 1 D.

til Maanebskriftet *Minerva* være velkommen. Heri udgjorde de historiske Artikler et stadigt Tillæg til de mangfoldige Afhandlinger, som andre meddelte ham. Han havde tillige for Skik, naar han eller andre havde et Arbejde for, at indlede det ved at meddele en Anmælbelse eller en Prøve deraf. Foretagendet havde, som bekjendt god Fremgang, og kun hist og her hævede sig en Stemme i Enrum imod ham, og det først i en meget senere Tid.¹

For at bane sig Vej til en offentlig Ansættelse, skrev han en Magisterdisputats, men Universitetspatronen (Schack-Kathlou, eller Profansleren Janson?) satte sig imod hans Befordring, og der aabnede sig først gunstige Udsigter for ham, da hans „hulde Belynder og Beskytter, Musageten Augustenborg“ blev Patron for Universitetet (1788). Men da han attraaede at ansættes som extraordinær Professor i Æsthetikken, nævnte man en anden, der allerede havde vundet Hertugens Naade (Baggesen); og ikke uden Uvillie taler Rahbek om, hvorledes han nu ydermere kunde være forvisset om, at den Mand, der nu (1789—90) fløj igiennem Tyskland, Schweiz og Frankrig, ved alle Lejligheder vilde blive ham foretrukken. „Med Hertugens Tilladelse“ holdt han imidlertid æsthetiske Forelæsninger (1788, de første, der bleve holdte i Danmark) for et meget talrigt Auditorium. Til Grund lagde han Eschenburgs Haandbog. Grubers Wörterbuch zum Behuf

¹) Rektor Oluf Worm skrev til Ryerup 1806 om det Afguberi, som Rahbek drev med Ewald som med saa mange andre: „Det gaar virkelig ofte til det væmmelige og selvfornebrende. K. gr. naar han forleiden sagde om to Linier i en Bise af Th. Brun, at han aldrig selv havde skrevet noget, som han torde ligne med dette, og nu i sidste *Minerva* viser han hen til en Tale af Gutfeld som til et novem musis cœlatum opus, som dog ikke var andet end sjon Snat og bare Deklamation. Jeg ønskede ham noget mere Selvstændighed.“ (J. Møllers Ryt theol. Bibl. 19,207.)

der Aesthetik anbefalede han som en Mesterfilbring. Man søgte den Gang det Skønne i Empirien, ikke i Ideen; hans Foredrag var derfor ellektist-empirist, og bestod i det væsentlige i allehaande anthropologiske, især psykologiske, Jagttagelser; og man kan gjøre sig en Forestilling om det Trin, hvorpaa han stod, naar man bemærker, at Schillers første Tragedier (die Räuber, Fiesco, Kabale und Liebe) vedbleve at være hans Yndlinger, og bleve foretrukne for Don Carlos og Schillers højere poetiske Udvikling. Men paa denne Tid maa disse Forelæsninger have gjort en utrolig Virkning. Nogle af hans Tilhørere oprettede et Privattheater i Nshavn hos Lundbø; han blev Medlem, og her først ret kjendt med Heger, Wijnster, Raub, Pawels, F. W. Schmidt, Mangor o. fl. Til dette Tidsløb (1782—89) hører ogsaa adskillige literære Smaaafbejder, med Tode, med Kiegels, med Baggesen o. s. v. De hørte jo til Dagens Stemning, og holdt Liv i Literaturen, men svandt naturligvis ligesaa hurtigt som forbigaaende Meteoror.

Rahbeks ydre Forhold vare ikke glimrende; hele hans Eje var tilsidst sunken ned til 5 Rdr. Da døde i rette Øjeblik Tante Lyne, og han arvede nu de 12000 Rdr. (1788.) Det var det Aar, siger han, da vi efter 70 Aars Fred endelig fik Krig, da Slaget stod ved Dvistrum Bro, og den hjemkomne Thronarving blev modtaget med „Almenjubel og Nationalhøjtid i Theatret,“ „hvortil Danmark aldrig har seet, og saa Nationer kan fremvise Mage.“ Det var en ny Lejlighed til Begejstring, og det var hans Forsæt, naar Krigsbafunnen kaldte paa ny, at mælde sig som Frivillig. Han, der i al sin Gjærning var saa uhjælpsom, udbryder: „Fra Barndomsaar gjennemtrængt af den Overbeviøning, at Mandemod er den ypperste blandt alle Mandens Egenstaber, stedse higende efter at overbevise mig, at jeg ikke smigrede mig

uden al Føje ved at tiltro mig denne, ene, ledig, ikke snyderlig ~~vevskjær~~, ~~hvad~~ ~~skulde~~ afholde mig fra at prøve, om ikke Kleists stjerne Gravskrift, der fra aarle Aar havde saa loffende tilsmilet mig, ogsaa kunde blevet min: Han levede for Muserne, og saldt for Fædrelandet." Dertil var der imidlertid nu ingen Anledning, og Livet for Muserne var der ogsaa et Om ved. Temmelig vakkende og usikker i sine Forsætter og Formaal viser han sig for os i sin egen Skildring. Hans Forelæsninger gik ofte bedst, naar han havde sværmet Natten forud med sine Venner. Af dem havde han en Skot, og fik bestandig flere; men Mængden maatte udelukke al Dybde i Venstabet. Og hvad bestjæftigede ham for Resten? Rommers og Drikkeviser og Privattheatre og literære Kjøb-lerier. Interessen for Minerva tabte sig snart; han hævede de 600 Rdr., som den indbragte, og lod gjerne andre sørge for, at den kunde komme ud. Kjed af de literære Stridigheder vilde han snart studere Jura og blive Advokat, snart Theologi og blive Præst. Endelig greb han til endnu en Rejse til Tyskland, „der skulde blive Indledningen til en bestandig Vortgang fra hans Fædreland." Ingen kan gjøre sig bekendt med dette mærkelige Affnit af hans Liv, uden at tænke med Beemod paa, hvorledes de Mænd vare, til hvem Fædrelandet skulde sætte sit Haab; saaledes vare jo flere. Han, der havde Munden saa fuld af Dannersind, var totalt led og kjed af Danmark. Han sølte det usle i „at arbejde uden Maal, uden Løn, uden Hensigt; at lade sig fødre af Minerva, som han var højest uhyttig for; at trakte efter et Professorat i de stjerne Videnskaber, som han hverken attraaede, fortjente eller kunde forestaa." Og tillige vilde han være Herre over sine Penge, vilde „komme ud af Familiens selvbestrenderende, han vilde sige, administrerende Hænder, og være Herre over de sørgelige Levninger af sin Formue." „Hvad godt, ved-

bliver han, har jeg mere i Danmark-at vente? Min Rolle er ude, min Bestemmelse opfyldt, og det var saare godt, om jeg gif." „Jeg var da, siger han i et andet Brev, ude af det Brøvl, som martrer mig, var fri for det Hospat, som jeg ikke kan udstaa." Hoffet, som han jo ikke kom til, Litteraturen, hans Stilling og Slægt, alt var ham imod.

Rejsen var kun kort, han rejste i Juli 1789, og kom tilbage i November samme Aar. For sit Mismod fandt han da Trøst hos Schröders i Hamborg, og fattebe atter den Plan at danne sig til thst Skribent. Theatervæsenet drev han igjen; det var endnu det samme Kram, den borgerlige Komædie og den begræbelige Tragedie, og foruden Schröder var Iffland hans Mand. Han begyndte ogsaa paa et originalt Sørgeespil (Forsøreren), hvis Sceneri Iffland var særdeles tilfreds med, men som først 25 Aar efter kom for Lyset, og blev uvenlig modtaget, thi da kom det ikke paa den belejlige Tid. Mere og mere blev det hans Alvor at blive i Tyskland; han vilde træde i en Slags Forbindelse med Iffland, og overfætte Theaterstykker for ham, for Schröder o. a., og da han rejste hjem, forudsatte de, at han kun gjorde det for at ordne sine Sager, og saa for bestandig vilde vende tilbage til Tyskland. Da han var kommen hjem, averterede han sine Forelæsningers Begyndelse til Slutningen af Maa-neden, men det var endnu hans faste Forsæt at tage til Tyskland og bosætte sig i Mannheim, hvor Iffland var; han fratraabte ogsaa Minerva, men uden at besjendtgjøre det. Han svævede altsaa dog endnu imellem begge. Da „kastede endelig en anden hans Livs Lod;" det var en Mand „af hans Bekjendtskab", Sekretær Christian Bjørn (formodentlig ham, der nævnes hos Nherup), der forestillede ham, hvor uoverensstemmende det var med det Borgersind, hvori han altid havde sat en Ære, hvor uerkjendligt imod et Fædre-

land, som han i saa mange Henseender havde saa meget at talle; det var overalt noget, som han hverken kunde være bekjendt eller forsvare; saa at Rahbek endelig stammede sig, gik i sig selv, og besluttede at blive. Under denne Krisis kom der ogsaa et Brev (af 20 April 1790) fra Hertugen af Augustenborg, „saa fuldt af hans æble Hjerter og herlige Aand,“ at ogsaa det maa have befæstet ham i hans Beslutning. Men hvad sagde hans tyste Venner til det? Schröder skrev ham et kort og fyndigt Brev til: „De er en Uordholden; for at lade Dem det vide, skriver jeg Dem til. Og naar man igjen stuffer Dem, er De en Daare.“ Men Rahbek søjer hertil i sine Erindringer kun Ord: Erat in fatis; og indlader sig ikke videre paa sin daværende Steming og Forholdet til sine tyste Busensfreunde.

Den 14 Maj 1790 blev han udnævnt til extraordinær Professor i Æsthetikken ved Kjøbenhavns Universitet. Lønningen var 200 Rdr. Naar man til Bestallingens Indløsning¹ lagde Rangstat, Udgift til Vds og Brænde ved Forelesningerne, saa blev Nettoindtægten af Professoratets første Aar netop saa meget, som første Bind af de profaiske Forsøg havde indbragt, 2 Rdr. dansk Courant. Udnævnelsen skyldtes naturligvis Hertugen af Augustenborg. For ham var denne Hertug „en af Fædrelandets og Menneskehedens æbleste Sønner,“ og han anvender paa ham:

He was a man, take him for all in all,
I shall not look upon his like again.

Det er derfor artigt nok at see, hvorledes Hertugen, efter at have lært at kjende ham nøjere, tænkte om ham. Hertugen

¹) Faderen vidste ikke, at han efter indgivet Ansøgning vilde have faaet Bestallingen aldeles gratis eller med betydelig Eftergivelse, og løste den i sin Glæde, for at overraske ham, med 163 Rdr.

friver til Baggelsen den 10 December 1793: „Rahbek hålt Vorlesungen über die Aesthetik. An einer gewissen Stärke und Schärfe der Denkkraft scheint es ihm zu fehlen. Daher erkläre ich mir auch die Vorurtheile, deren er noch so viele hat. Sein Kopf verliert sehr leicht das Gleichgewicht. Er ist zu leidenschaftlich, und dies oft auf eine kleinliche Weise.“¹

Den Tid han var Profesfor (1790—99) danner en frugtbar Periode i hans Liv. Vinteren før sin Udnævneelse havde han allerede kastet sig ind i Afspredelselivet, og det blev han ved med næste Sommer og Winter. Nu besøgte han især Norste Selskab, og „man stude næsten tro, siger han, jeg havde gjort mig det til Leveregel: nulla dies sine cantilena potatoria.“ I de forskjellige Krebsse, hvortil han hørte, var det blevet en Art Mode, naar han blev indbudet til et muntert Lag, at tilføje: „Saa kommer du, Rahbek, og bringer en Bise med.“ Han boede allerede den Gang stille paa Bakkehøuset, men ofte holdtes disse muntre Samlag paa Skjebanen, som Kofings ældste Søn paa 4 til 5 Aar derfor i sin Ustydighed kaldte Rahbeks andet Hus.

Paa Rejsen i Tyskland og ved det muntre Selskabsliv hjemme havde Rahbek nu ikke blot tilsat sin Formue, men gjort Gjæld til. Hans Ven P. C. Zeuthen (Aksesfor i Hof- og Stadsretten fra 1782 til 89, da han blev Ejer af Herregaardene Tølløse og Sonnerup) havde forstrakt ham og forstrakte ham med endnu mere, men erklærede ham tillige oprigtig, at han dog her vovede mere, end han med Hensyn til sin Familie kunde forsvare. Og da Rahbek „puffede paa sin Kraft i Sjælen“, sagde Zeuthen: „Nu, saa viis da din Kraft, og gjør noget for dig selv!“ Da besluttede Rahbek sig til at udgive den Danske Tilskuer, og traf sig tilbøls ud

¹) Baggelsens Biographi, Tillæg 2, 26.

af Klublivet. Han gik ud af Enighedsklubben, men det var tungere at forlade Dreiers Klub; til Lykke opstod der en Splid i den, hvoraf han tog Lejlighed til at mælde sig ud. Hvilket af de to dramatiske Selskaber han kunde undvære, kunde han ikke blive enig med sig selv om, førend i Slutningen af 1791.

Den Danste Tilskuer begyndte 1791, og udkom uafbrudt med et Halvark om Ugen indtil 1808. Naaden, hvorpaa den blev til, lader sig skjønne af Bladet selv og hans Ytringer derom. Han fik allehaande Ideer dertil af sine Venner, eller søgte dem i fremmede Tidskrifter,¹ anvendte dem paa Dagens Anliggender, og skrev saaledes, sædvanlig i een Rjøre, en lille alvorlig eller spøgende, ironisk eller satirisk, vel ogsaa huslig- idyllisk Afhandling i de gængse Former, der ere noksom bekjendte af ældre Tidskrifter. Han fortæller selv, hvorledes han i to Vintre skrev Tilskueren ved Lys om Morgenens; Kloffen 9 var sædvanlig Bladet færdbigt og Lyset slukket. Hans overordenlige Velæstthed satte ham i Stand til at forshue sit Blad med et dobbelt Motto, et latinist eller græsk og et danst. Nogle af de originaleste Bidrag stjyles Samsøe, der „med Geniets og Venstabs Gavnildhed stjænkede ham gehaltige Guldstuffer, og overlod ham efter Tarv og Lejlighed at forarbejde dem selv.“ Ham tilhører saaledes hele Opfindelsen af Sigurd Snogøjes Troldblygte, der i Begyndelsen af Aaret 1794 tilvandt Bladet saa meget Bisfal, Ideerne i det senere Brev fra Sigurd Snogøje om den nyholdens Hovmester, den vittige Idee om videri- og esse-Børsterne, Edvard Youngsters første Brev om Pseudokantianeren og de

¹) J. D. Tilskuer 1793 Nr. 24, jf. Slutningen af Nr. 27, findes f. Ex. en Drøm af den, der drømte han var paa Parnas, hvortil Ideen er taget af det engelske Ugeskrift The connoisseur. Det samme Emne er behandlet i den Patriotiske Tilskuer, Nr. 191.

demokratistiske Ubefillinger, Brevet fra Cimber om Levemaaden, og de tvende Syner fra Wisenus."¹ Bidrag fik han desuden af mange andre: Abrahamson, Baggesen, begge Brunerne, Guldberg, Heiberg, Kierulf, Liebenberg, S. Monrad, Oluffen, Pram, Paveles, Rein, Riber, Sander, Storm, Sveistrup, Thaarup, Zetliq,² o. fl.

Upaatvilelig høre de ælbste Aargange af Danste Tilskuer (1791 – 1800) til vor Literaturs mærkeligste Frembringelser, maaskee endda ikke saa meget med Hensyn til Behandlingen selv, som formeddelt de Emner, der behandles, og det Indblik, som derved vindes i Tiden og dens Færd. Rahbek stod som Tilskuer og saae paa alt hvad der foregik, og hans Medarbejdere hjalp til at skjærpe hans Syn. Politikken, Literaturen, Sæderne og Dagens Begivenheder behandlede her eller omtaltes i det mindste, mangen Gang i blotte Hentydninger, som vi desværre nu ikke altid forstaa, men hvorved Opmærksomheden bliver vaft paa Ting, der saa andensteds fra maa udfyldes. Og han ved ikke her paa sin gamle Rjæphest, Theatret. Det var, som han selv bemærker, en stor Fordel, at der i det, som han lovede, ikke kom til at staa Theaterartikler, „thi de vilde sikkert have været alt det øvrige over Hovedet.“ Det var Vadum, som han kunde takke derfor, der ved en Samtale i Dreiers Klub advarede ham derimod, „da kun saa brøbe sig om Kritikker over Aftører og Aktører.“ Det var ogsaa en stor Lykke, at Bladet ikke blev til en Avis, der paa een Gang stulde tilfredsstillende Dagens materielle Fornødenheder og de højere aandige Forbringere, men ubelukkende holdt sig til disse. Derved opnaaede det i

¹) D. Tilskuer 1796, Nr. 4. ff. Udg. af Samsses Skrifter, i hans Levnet S. LXII.

²) D. Tilskuer 1796, Nr. 61. Forfatterne og Forklaring paa deres Mærker findes i hans Erindringer 4, 340.

fine bedre Dage sit Formaal at vække Eftertanken og tillige at underholde. Heller ikke blev det til et politisk Fejdeblad imod Regjeringen; da vilde det snart være blevet standset. Tværtimod gik der igjennem hele Bladet en fredsommelig Tone, ikke blot i politisk, men endog i æsthetisk Henseende, og her som overalt møde vi hans glimrende Epitheta: „den godmodige Tode, ædle Suhm, retskafne Heiberg, eiegode Valle“, o. s. fr. „Vel forekom der ofte, siger Steffens, politiske Yttringer, men til de egenlig dristige Stribenter hørte Rahbek ingenlunde; overhovedet var han i hele sit videnskabelige og æsthetiske Væsen en Eksektiver, og vovede ikke let at lægge sig ud med nogen.“ „Naar nogen omtaltes i Bladet, skete det med mange sirlige Omstrivninger, og ved Bestræbelsen for, endog i de betænkeligste Tilfælde at undgaa ethvert Anstød, ved enhver Yttring at vogte sig for en altfor afgjort Mening og give alt sin behørig Indskrænkning, kom der overhovedet noget løst, noget bredt og ubestemt ind, der i det mindste for Steffens var højt frastøbende.“ Wien saaledes var det ikke for de andre; dette Maadehold og denne Eftergivenhed maatte jo netop for den Tid være paa-faldende, og for det godmodige Folk havde det noget elstværdigt ved sig. Bladet blev derfor ogsaa meget udbredt; der var næppe nogen læsende Familie, noget Selskab, hvor det jo fandtes, og ventedes med Begjerlighed; det havde ogsaa saa „megen Indflydelse, at hvor meget Forfatteren end blev angreben, beholdt han dog altid blandt Folket og i de højere Kredse en afgjort Anseelse.“ „I Steffens' Kreds (og uden Tvivl i mange flere) gjaldt det endog for en stor Udmærkelse, naar man turde levere et Bidrag til Tilskueren, ja, naar man blot blev nævnet deri.“¹ „En vennehusd Dommer, siger

¹) Steffens, Was ich erlebte 2, 137.

Rahbek selv, har givet de ældre Blade det Bidnessbyrd (det samme som Deplensslåger siden anvendte paa Holbergs Komedier), at dersom de, efter en Tid lang at være forfunden af Jorden, falbt en silbigere Efterslægt i Hænde, vilde denne ved dem faa en ligesaa spejltro Forestilling om Forsædrenes Levemaade, Sæder og Daarligheder, som Eftergravningerne i Herkulanum og Pompeji have givet Latiens nhere Beboere om de ældre." Da man efter Kjøbenhavns Uldebrand beklagede det store Tab, Schuly havde lidt, Tabet af to Gaarde, Trykkeriet, o. s. v., sagde Samsø: Det faar han sandsfærdig snart igjen, men var Rahbek brændt for ham, saa kunde han gaa Gade op og Gade ned, og spørge, hvor skal jeg faa mig en Rahbek? ¹ Det vilde imidlertid have været et Underværk, hvis Bladets Digtighed og Anseelse havde holdt sig usvækket i en saa lang Arrække; mere og mere maatte det fylbes med allehaande, og Friheden deri blev sløvet. „I Førstningen, siger Grundtvig ² efter at have talt om de periodiske Blade, og at vi maa takke Gud for at den Literatur var periodisk, i Førstningen var hans Dje ikke udhygtigt, manges Daarskab udspejlede han, og snærtebe den sølelig med sin fine Svøbe; men jo længer han stod som Tilstuer, des stærkere blev Taagen, og Stabet sank synlig under ham, indtil han omsider roste alt hvad der styggede paa Parnas fra Fod til Top."

At den danske Tilstuer indeholder mangfoldige Bidrag til Literaturens Historie kan allerede sees af den Maade, hvorpaa den her saa ofte er benyttet; f. Ex. ved den Kantiske Filosofi, Religionen, og herefter vil den ligeledes benyttes til Poesiens Historie. Adskillige Bidrag ere ogsaa mærkelige

¹) Erindringer 4, 129. 368.

²) Kort Begreb af Verdensstr. 1812. S. 408—9.

som Efterligninger og Supplementer til Tidens satiriske Dvælsler, som En etymologisk Undersøgelse om fremmede Ord, der kan jævnføres med den Patriotiske Tilskuers Forsøg af en ny dansk Ordbog,¹ og Heibergs Sproggranskning. Andre vise hen til visse Yndlingsmaterier, som han stedse vender tilbage til, i hvilke især den moralske Tendens trænger sig frem, Anbefalinger af det huslige Liv, og Hug til Tidens Sæder, som han vilde holde Bog med*og forbedre.² Af og til erfarer man de Smaaaforsøg Friheden gjorde paa at gennem-bryde de Estranker, som Politiet og Bagterne havde smaalig nok stillet op, samt Tilstanden med andre Indretninger.³ Men hvad der for os er det vigtigste, dette Blad lærer os at kjende hvad Resultatet var af denne Slægts Virksomhed. Ligesom Minerva beghnder denne almenyttige og retskafne Tidsalder, saa slutter D. Tilskuer Aarhundredet med „Uddrag af en Tale, der var holdt i et Selskab af Danmarks ypperste Taler“ (han har faa mange Ypperste, at det er vanskeligt at sige, hvem det var) „over et Emne, der med Føje kan ansees for Summen af al Sædelære og al Levevisdom, for

¹) Den Patriotiske Tilskuer, Nr. 79 og Fortsættelsen i Nr. 195 og 196. D. Tilskuer 1795, Nr. 24, 36.

²) De ridende Damer vare ham især (altsaa hans Samtid) en Vederstyggelighed. Da Damerne brugte kort Liv, der ikke var rynket, skrev han om den Kunst at forlænge Livet (D. Tilskuer 1797, Nr. 22), og med endnu større Føje ivrer han imod den Uffit, at de floppede sig ud, og saae ud som frugtsommelige, saa at man endog, siger han, kunde see, hvor mange Maaneder de vare komne hen i Svangerskabet. Naar han taler om Forlystelses-sværmeriet, som havde grebet om sig, omtaler han „de hyppige Skilsmisser imellem Forlovede, som man allerede kan henføre med under de offentlige Forlystelser.“ (D. Tilskuer 1797, Nr. 13),

³) s. Ex. Det Spørgemaal, som han opkaster: Er det forbudt at gaa ved en Vagt imellem Skilderhuset og de saakaldte Finchenetter, hvor Gevarene staa? (D. Tilskuer 1797 Nr. 18—19.) Der var den Gang ingen Telegrafer i Nyborg, Korsør og det forherede Eproge. (D. Tilskuer 1799, Nr. 5.) o. s. v.

en kort Refapitulation af alt hvad Tilfueren i ti Aar" (hele dens Levetid indtil da) „i Alvor og Spøg, under forskjellige Former, har haft til Formaal at indskærpe.“ Og hvad handler saa denne Tale om? „At sand Retshæder og intet uden den giver Mennesket sin Hæder.“ For at komme til det behøvedes der da ikke store Anstrængelser. Taleren udhæver „den Klasse af oplyste, af kloge, af tænkende Borgere, hvis Dom bestemmer Personers, Handlingers, Monumenters Værd blandt Meblevende og Efterlevende.“ Hvad seer da den paa, denne Klasse af Borgere, og hvad higer den efter? Paa „Orden og Ret, Pligters Udvøvelse, Menneskevelværds, Dyds, værbige Sæders Udbredelse; dette seer den paa, derefter afgjør den Menneskets Værd og bestemmer dets Rang, dets Borgerhæder paa denne Side Graven og paa hin.“ Borgerhæder paa hin Side Graven! Værdig ender da Taleren, som man maatte vente, med en Lovtale over vore Konger, Kongesønner o. s. fr. „disse kostbare Mænd i Raabfalene, paa Kamppladsene“, og „den glade Verbødighed, der ulmer i vort Bryst for disse.“¹

Paa Udgiverens Skrivemaade og Stil havde dette Blad ingen gavnlig Virkning. Han siger selv, at han „ikke vil undersøge, hvorvidt det ikke blot paa hans Stil, men overalt paa hans hele Skrivemaade, med Hensyn til større og vigtigere Arbejder tør have haft en ikke fordelagtig Indflydelse“; han følte det nok. Fra en simpel og naturlig Stil, der undertiden endog havde en vis Ynde, gif han efterhaanden over til en bred, slæbende, indviklet og svulstig Skrivemaade, en ligefrem Følge af det, som han silbigere kalder sit „evigvarende og sløvende Slid.“² Man har, som

¹) D. Tilfuer den 25 December 1800, Nr. 102 og 103.

²) Grindringer 4,71. 5,424.

bekjendt, undertiden i vor Prosa fundet enkelte Tiraber, der ganske udflydlig ere blevne til Vers;¹ men noget saa fuldenbt af den Slags finder man næppe, som i Suhms Minde,² hvor Prosaen er omtrent bleven til elegiske Vers, uden at Forfatteren, Rahbek selv, synes at have haft nogen Anelse derom.³

Et andet Organ havde han i Morgenposten, hvori han lod indrykke sine Dramatiske, det vil sige, dramaturgiske Breve,⁴ men hvor han tillige „havde for Skik at expectorere sig om enhver Ting, der laa ham paa Hjerte.“ Profaiske Forsøg fortsattes i samme Smag som før, og hans Forkjærlighed for den kan endnu sees af hans Erindringer. Af Bibliothek for det smukke Køn udgaves nemlig fjerde Bind i Forening og con amore af ham og Kierulf, og han udhæver det „som det Skrift mellem alle mine, hvorefter jeg som Menneske vel allerhelst ønskede at dømmes. Dueligere, kynligere, mere øvet Skribent tør jeg sikkert i senere Arbejder, helst fra min bedre Tid, have viist mig; men jeg siger med min gamle Yndling: Ak, hvad jeg veed kan enhver vide, mit Hjerte har jeg alene.“⁵

¹) I Thortsens Metrik anføres nogle Exempler af Rosods Historie.

²) D. Tilskuer 1798, Nr. 69.

³) Det gaar omtrent igjennem det hele, saa man behøver kun at afdele det i Berslinier, s. Ex.

Hører mig, Musernes Venner! hører min sorgfulde Tale!
Daniens Hæder og Pryd, Musernes Yndling er død.
Fjernt fra besneede Nord, mod Osten og Vesten og Sønden,
Hvor Pieriderne kom, høres den klagende Røst;
Almenberømt var hans Navn, almenelstet hans Rygte,
Ingensteds nævnedes han uden med sjældneste Roes (o. s. v.)
Smilende gennem sin Graab, lig ædle, men kjærlige Moder,
Naar hendes sølde Søen prised sit Fædrelands Helt,
Ømt rattede Ello sin Haand til sin elskte Søns Priserinde,
Trykte Melpomenes Haand længe og kjærlig og tavs (o. s. v.)

⁴) Morgenposten 1790—92 og Tillæg 1792—93.

⁵) Bibliothek for det smukke Køn (1784—90 hos Gylsdenhal) indeholder især oversatte Fortællinger, Fragmenter af Rousseau om

Rahbeks Fader døde, ikke, som man havde ventet, i gode Omstændigheder, og Sønnen forlovede sig med sin Kamma, Karen Margrete Heger, en Datter af Hof- og Stadsretsassessor, siden Konferensraad, Heger. Hans Tanker broges derved for en Del bort fra de Bevægelser i Literaturen og Politikken, som han ellers saa trolig havde fulgt med. I nogen Tid fandt han et Fristed paa Strandmøllen (hos Drewsens), og hver Aften tilhørte han, i det mindste tilbøds, sin Forlovede. Da foregik der pludselig en Forandring i hans Stilling, som Uindviende ikke kunde forklare sig: han søgte sin Afsted. Man forklarede sig det som en Følge af den Udbredelse, den Kantiste Filosofi fik, og at han ikke kunde følge med, eller som en Magnat leende sagde til ham, fordi han ikke kunde komme tilrette med den.¹ Men den virkelige Grund fortæller han selv²: Slutningen af den historiske Artikkel i *Minerva*, April 1798, var kommen til at tale om Skibe, der førtes af Capitainer med engelske Navne, hvilket sigtede til nogle „Uborgere“, der indrettede sine Skibsdokumenter saaledes, at Skib og Ladning skulde antages for neutrale. Derpaa fik han en Kancellistivelse, hvori han paa det haardeste blev irettesat for sin uoverlagte og strafværdige Skrivemaade, og som endte med, at denne Sag skulde staa ham aaben,

Ægtefæder, Gampe om Opdragelsen, Oversættelse af Meiners, Dvindelkønnets Historie, o. desl. Det Rahbek figter til, maa være hans Meddelelser i 4 B. (1786): Til Forfatteren af de profaiske Forsøg, hvori en Dame beskriver sin Forlovelses Fataliteter („Jeg er forlovet, min Perre! og det er min Ulykke!“ o. s. v.) med Svar, hvori han trøster hende, samt tre Tillæg til foregaaende Fortællinger, om unge Pigers Læsning, Omgang med unge Mennesker, dramatiske Selskaber, om Skrifter, der ere stikede til Fruentimmerlæsning, og til Slutning et Stykke, hvori Husboldning, Huslyøler og Haandarbejde med Varme anbefales, og som vel især er det han mener.

¹) Erindringer, 5, 339.

²) Erindringer, 5, 221. 233.

hvis han oftere handlede med god Borgers og tro Embedsmands Skyldighed. Dette Kancellibrev blev ikke offentliggjort, men det var det, som bevægede ham til at tage sin Afsted. Dog vilde han først fuldende de i Forening med Nyerup bebudede Forelæsninger over den danske Poesi i Middelsalderen, hvilket han ogsaa gjorde i næste Semester (Vinteren 1798—99). Hans Ansøgning om Afsted blev først bevilget i April 1799.¹ Han vedblev at være Medlem og Sekretær i Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler.

Under denne vakkende Stilling førte Rahbek sin Brud hjem (i August 1798²) til Ballehuset, hvor han havde haft fast Bopæl fra 1787 og som 1802 blev hans Ejendom. Wielsen fandt Sted i Frederiksberg Kirke, efter de Forlovedes Begjering af Marejoll (paa Thyf?). Rahbek blev sig selv lig: Han betalte to Præster (Stiftsprovsten og Præsten i Frederiksberg) for ikke at vie dem, men glemte at betale den tredie, som virkelig viede dem. Ved Bryllupsbordet vare kun Forloverne, hans Svigerfader og Collett, tilstede, men de vare begge Vanddrifkere. Da han silde om Aftenen fulgte dem tilbøgs, traf han en Huslærer, der vilde bringe ham sin Kyskønstning (det var Dauw, siden Præst i Kiunge³), og ham nøbte Rahbek til at gaa op med paa hans Værelse, saa det lyfledes ham dog paa sin Bryllupsdag at faa sin og sin unges Kones Staal ordenlig druffet.

Da Christiani's Institut den Gang var noget nyt, og omtaltes saa meget, tænkte han paa at oprette et lignende paa Søbakkens. Men Christiani, der maa have faaet Nys derom, besøgte ham uventet, og foreslog, at de skulde forene sig.

¹) Jf. Seidelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 73.

²) Rahbeks Erindringer, 3, 107. Samling af Skrifter til Erindring om Rahbek, S. XXII.

³) Efter Tradition derfra.

Saaledes blev han Lærer i Historien ved Christiani's Institut (1799—1805), og igennem Tid anfaae han for nogle af de lykkeligste Dage i sit Liv. Han mente selv, at han havde mere Anlæg til Skolelærer, end til akademisk Docent, „i det mindste i mit Fag“, siger han, og han „betraadte aldrig Kathedret, uden at det bekjendte Quid dem? quid non dem? stod med Ibbogstaver for ham.“¹

Hvad Rahbek var, vedblev han at være. Fortsatte grundige Studier kunde under disse Forhold ikke let finde Sted, og en højere Anstuelse af Livet heller ikke vindes. Tiden efter 1800 stred saa raast fremad, at han maatte blive tilbage; den stred ogsaa frem i Raadhed, saa at han, som mange andre, havde først sin Misundelses Tid, og siden tillige sin Forsølgelses- og Ydmygelsestid. Imidlertid fortsatte han trolig Minerva under forskjellige Titler (Ny Minerva 1806, Dansk Minerva 1815, Hesperus 1819, hvis Slutning ogsaa hed Læsning i blandede Æmner, Tritogenia 1828) samt Den danske Tilstuer (Ny danske Tilstuer 1807, Sandfigeren 1811, Tilstueren 1815, Tilstuerne 1823), og han vendte tilbage til Theatret og Universitetet.

Et varigt Minde i Litteraturens Historie satte han sig i de i Forening med Nyerup udgivne Bidrag til den danske Digtekunsts Historie (1800—1808, Under Frederik den Femte 1819, Under Christian den Syvende 1828), hvori han overtog den æsthetiske Del og udførte den paa sin Maade, med mere Brede end Fyldte, og med utilbørlig Roes selv over det maadelige.

Blandt hans Skolestrifter har han især haft gavnlige Indflydelse ved sin Danske Læsebog (1799), den første anvendelige Oversigt over Litteraturen ved Uddrag deraf, og det

¹) Udførligere i Erindringer, 5, 287.

hyperlige lille Skrift Om den danske Stil (1802) med velvalgte træffende Exempler.

Længe havde han tænkt paa en Udgave af Holbergs Skrifter. Hertugen af Augustenborg havde endnu før han blev Patron for Universitetet (1788) „af sin kongelige Svogers og sin Gemalindes Kasse“ ubvirket ham en Understøttelse til at udgive Holbergs Komedier.¹ Af Kjærlighed til Holberg viste en uliterær Mand, Wulben, Faktor i det asiatiske Kompagnis Tjeneste, ham en sjelden Opmærksomhed ved til en Udgave af Holbergs Skrifter at forstrække ham med en ikke ubetydelig Sum, paa hvilken han tilfjød opgav al Fordring.² Men Foretagendet blev dog først fuldført ved Udgaven af Holbergs udvalgte Skrifter (1804—14), paa en Tid, der var meget trykkende for Litteraturen, saa at det var forbundet med Tab baade for Forlægger og Udgiver. Derved fik han tillige Anledning til et endnu ikke overgaaet Skrift om Holberg som Udstyldigt (1815—17).³

Ved Udgaver af mange andre danske Forfatters Skrifter (Samsøe, Bøffel, Riber, P. A. Heiberg, Th. Thaarup, Pram, H. E. Sneedorf o. fl.) reddede han meget fra Forglemmelse, om end Boye har Ret i noget af sin Dabel, at disse Udgaver i det hele vare „stjødsløse og ukritiske“;⁴ og under meget trykkende Forhold udbredte han Kjærlighed til den ny Litteraturs Frembringelser, der uden ham og hans Navn næppe

¹) Erindringer, 3, 191.

²) Erindringer, 5, 248. 249.

³) Recensionen af første Del i Athene 6 D. 1816 har ikke forsømt at samle hvad den kunde finde til Dabel over hans Skrivemaade, hans Lyft til at fortælle, til at tale med andre æsthetiske Dommeres Ord, til uden Plan at ile fra det ene til det andet, til at citere o. desl. Men det er altid lettere at udlatte en løs Plan end at udføre noget selv.

⁴) Samling af Skrifter til Erindring om Rabbet og Karen M. Rabbet. Bbh. 1831. Om Rabbets Skrifter af Boye.

havde seet Lyset. Endelig er der næppe nogen, der har syftt Litteraturen med saa mange Oversættelser, som denne Mand, uagtet han i mange af dem, der bære hans Navn, ikke har haft den mindste Del.

Den gamle Idee til en Theater-skole fik han endelig opfyldt ved Oprettelsen af den kongelige dramatiske Skole, ved hvilken han tilligemed Rosing blev Lærer (1805—16), og hvis Elever spillede om Søndagen paa Hoftheatret. For dem udarbejdede han en Række af nationale Dramaer, indrettede efter dette Theaters Tarv (1806—9); de udkom først særskilt, siden samlede (1809—13). For denne Skole holdt han Forelæsninger, som han udgav i sit underholdende Skrift Om Skuespillerkunsten (1809). Som Medlem af den kongelige Theaterdirektion (1809) fik han endnu større Lejlighed til at ubvide sin dramatiske Virksomhed, og udgav ved Theatrets hundreedaarige Jubilæum Bidrag til den danske Skuepladses Historie (1822).

Der havde dannet sig et nyt Studium, det islandske Sprog; ved at lægge sig efter det, fandt han ogsaa heri et nyt Middel til Folkefribenter i Nordiske Fortællinger (1819—21), i hvilke han i en ret artig og ejendommelig Stil oversatte Brudstykker af de islandske Sagaer.

Han vendte tilbage til Universitetet, i det han (1816) blev Professor i Æsthetikken, samt dansk Sprog og Litteratur, hvorpaa han efterhaanden blev Prof. ordinarius (1817 med Anciennitet fra 1814), Medlem af Konsistoriet, og Universitetets Rector (1826—27).¹

¹) Han udgav ogsaa Frimurerkrifter, hvori han meddelede sine egne Taler, thi han var i mange Aar Taler i □ B. t. R., og allehaande Eiterretninger, mest oversatte, om Frimureriet. Dette Broderskab tilvejebragte en inderlig Forbindelse imellem ham og Abrahamson, der var Stormester, men „imegens han endnu levede.

Rahbet var en i mange Henseender ejendommelig Mand. Steffens, der lærte at kende ham i Foraaret 1793, da Rahbet var 32—33 Aar gammel, og Steffens 20, omtaler hans paa-faldende Ydre (Bram lignede ham med en brændende Fakkell), hans Kortshnethed, og den Skik han havde, medens han talte, at holde begge Hænderne nær til Ansigtet, og med den højre Tommelfinger at gnide den indre Flade af den venstre Haand, saa at han syntes at tale ind i Haanden.¹ Tonen af hans Stemme var meget høj, og grændse til Fistelen. „Sangstemme havde han egentlig slet ikke; der var kun den Forfjæl fra hans Tale, at Fisteltonen blev højere, mere skjærende og skarp. Han talte som de fleste Danste langsomt og betænk-somt, og hans noget brede Ansigt udmærkede sig ikke ved paa-faldende Træk, men hentydede paa en højere Dannelsse, Forstand og megen Hjertensgodhed.“²

Han besad en „mangefibig Sands for Videnskab og Kunst, forenet med sjældne Kundskaber.“ „Alle Digtere i de gamle og nyere Sprog vare ham bekendte, men han elskede for-

leverede Hammeren til en anden.“ Disse Skrifter, s. Gr. Theano, Nytaarsgave for Murere 5821, tillegnet Prins Carl, Ordenens Generalkonstabel, vise hvad Selskabets Formaal var for ham, og hvor ganske det stemte med Tidsaanden: „Murere, det er Mennesker forenede ved en hellig Pagt til at udbrede Sandhedens, Billedommens, Dydens og Fredens Rige paa Jorden“; „det menneskelige er den frimurerste Brøderforenings egentlige Djemed og Aand“; „Menneskehedens Forædling, som maa begynde med Selvforædling“; det samme, som han idelig forkynder i andre Skrifter. I sine Frimurertaler, Bbh. 5816, hvor der ogsaa findes en Mindetale over Abrahamson, vælger han til Text for en Sørgetale det bekendte: O Grav, du er Maalet o. s. v. O venlige Grav, i din Stygge bor Fred o. s. v., hvis enkelte Linier han derpaa gjennemgaar, omtrent som Texten til en Prædiken.

¹) Denne paa-faldende Grimace maa være bleven ham til Bane, thi han havde den endnu, da jeg henimod en Snes Aar tidligere hørte nogle af hans Forelæsninger.

²) Steffens, Was ich erlebte 2, 83. 139.

trinlig den literære Virksomhed, der levende beffjæstigebe sig med Nutiden." "Hans Forstand var ikke skarp, hans Aand var ikke dyb, hans Fantasi ikke flammende", ja, han siger vel med Høje om sig selv „at hvad man i strengeste Betydning kalder Fantasi (den romantiske Skoles) er ikke hans Sag". Med en vis „sentimental Henrykkelse" gik han over til alt, hvad der pirrede Liden, fra den Ny Heloise til Werther, o. s. fr., men selv blev han gjerne staaende i dens lavere Sfære.¹ Sin største Tilfredsstillelse fandt han ved Theatret som en Dydens Skole, men han, der stillede Kunstnerværld ved Siden af Mennekeværd, oversatte Figaros Brøllup uden at ane dets usædelige Tendens, og har endnu i sine Erindringer ikke glemt Cherubins „himmelske Scene med Grevinden", og har endnu ikke sporet den lurende Gift, der under Morsomhedens og Overgiveness Masse fra Baggrunden sniger sig igjennem det hele. Heller ikke kunde han, selv efter at Dehlenschläger var fremtraadt, forlade sit gamle Standpunkt, de kjære Ifflandtske Livsstilbringere. Ligesom det var et af hans Yndlingsudtryk om andre: „Min alle Albers Ben", var han selv en Ben af alle Albere, og sluttede sig i Livet let til alt, „især til Ungdommen." „Der levede vel næppe, siger Steffens, i noget Land et Menneke, der havde saa mange Dusbrødre, som han; han fandt ret Behag i dette umaadelig udbredte Brøderskab, og kunde opregne sine Brødre i nogle Familier indtil i fjerde Generation, thi han var paa een Gang Dus med Bestefaderen, med Faderen, med Sønnen og med Sønnesønnen." Men just derved bandede han en Mobsætning til „det forstenede Universtitet og de gamle, for det meste jammerlige, Professorer", thi han var „ikke blot den fjerntstaaende Lærer,

¹) jf. Dehlenschlägers Erindringer, 4,62. D. Tilskuer 1805, Nr. 70 og 71 om Dehlenschlägers nye udgivne Poesier.

men ogsaa den fortrolige Ven, som man uden Sky kunde meddele, endog sine Daarstaber og sine Tivul, der hjalp hvor det behøvedes, rebbede hvor Nøden trykte.“¹

Overhovedet var Rahbek en nødvendig Ingrediens i Tiden, ligesom han var dens naturligeste Frugt; og deraf kommer det, at han var, uden Sammenligning, sin Tids navnkundigste Skribent. Endstjøndt han var en anseet Embedsmands Søn, levede han dog bestandig et frit Studenterliv; i en By, som Kjøbenhavn da var, valte det Opfigt, lige fra den Tid, da han som Student, for ikke at forstyrre Husroen, hver Aften slog en Rude istykker, for at komme ind, saa at Omboerne, naar de hørte Glasset klirre, sagde: nu kommer Rahbek hjem, indtil den, da han hjemførte som Brud Datteren af en anseet Familie, som mange misundte ham. Ved alting var han paafærde; han tog Del i alle politiske og literære Stridigheder, i det mindste ved Dtringer om dem, og han var Ven med alle Partier, i det mindste albrig Fiende. Dmtalt, navnkundig, ja udsat, om endog uforskyldt, for Regjeringens Opmærksomhed, maatte han blive læst i langt højere Grad, end andre, hvis Skrifter vare af dybere Gehalt, men kun læstes i snævrere Kredse. Den Berømmelse, som den tidligere Samtid ydede ham, og som Eftertiden, endnu i hans levende Live, saa ubarmhertigt

¹) Som Patriot og Studenterven var han Lieutenant à la suite, thi „til Gemen duede han ikke“, ved Kronprinsens Livkorps 1801; som Capitain ved Kongens Livkorps havde han Bagt paa Universitetsbibliotheket under Bombardementet 1807; da han blev afflediget (1828), søgte han selv om at blive staaende som Capitain à la suite. Studenterforeningen højtideligholdt den 16 Juli 1825 hans halv hundredaarige Studentjubilæum (jf. J. E. Fribergs Sang, Ballehuset, og Poul M. Møllers til K. E. Rahbek i denne Anledning.) Steffens anvender ogsaa paa ham Udtryk af det tyffe Burschensprog. Man gjorde ham tilfidsk (1828) til virkelig Etatsraad; han „vilde heller have været Major.“

wilbe tage fra ham, har derfor sin Gylbighed, naar den føres hen til sin rette Begrændsning. Skjøndt hans Velvillie mod alle og alt gif for vidt, have hans periodiske Skrifter bidraget meget til, om ikke just med drifstige Grunde at forsvare, saa dog at bringe fri Idæer i Omløb; Skjøndt hans Æsthetik ikke kan bestaa, har han dog udbredt æsthetisk Sands i mange Kredse, hvor den hidtil var fremmed; Skjøndt hans Begejstring for Theatret var ensidig, har han dog særdeles bidraget til at give Skuespillerens Stilling højere Anseelse og Agtelse i Samfundet; de større og mindre Vibrag, han har givet til vor Litteraturs Historie, ere vel for en stor Del afspredte og ikke sammenarbejdede, men uden dem vilde den næppe kunne skrives; og af egenlig poetiske Arbejder har han efterladt os nogle udødelige, som sthyldes hans gode Natur, hans naturlige Vid,¹ hans milde elegifte Gemhyt, hans selftabelige muntre Sind og hans øvede Versifikation.

Der hvor Rahbeks Indflydelse hørte op eller absorberedes af det travle Liv, traadte endelig hans Ramma til, og gav det literære Liv en højere Beaanding. Derfor maa Litteraturens Historie gjentage og bevare hendes Minde. Hun var ung, femten Aar yngre end Rahbek, og opdraget i et fornemt Hus. Hendes Faber var en Tusendkunstner, og hun delte hans Yndlingstilbøjeligheder, studerede Astro-nomi med ham og Botanik, fremmede Sprogs Grammatik, Hævekunsten og Forkærbigelse af Paparbejder. Hun lærte Latin til Husbehov, senere endog noget Græst. Yndig og gratis i sine Bevægelser, opfatte hun det pudseerlige hos

¹) Om Rahbeks øjeblikkelige Indfald have flere Anekdoter. Det var de bekjendte Bladudgivere Thomsen og Kiunge der førte Dehlens-skläger over til Tegnér. Da man fortalte Rahbek det, sagde han: Ja, det er ganske rigtigt, det er ligesom i de tyske Komedier: Saa kommer Kejseren med to Trompetere foran sig. (Meddelt af Justitsr. Fabricius).

andre i alle dets Former, og forfulgte det med sine komiske Indfald. Inderlig glad i sin Sjæl og i sine Studier havde hun alt det trivielle. Hun besad den Aand, som Rahbet manglede. Bortreven fra et livfuldt Selskabsliv levede hun ensomt, ofte overladt til sig selv i de lange Vinteraftener, medens han i ethvert Vejrlygt og Føre, indtil sin Alderdom, besøgte Kjøbenhavn. I den forfaldne Bolig, hvor Stjernerne stundum stinnebe igjennem Taget, kunde hun, som hun spøgende sagde, studere Astronomi. Sjelden kom hun i store Selskaber, ja, et helt Aar igjennem var hun ikke i Kjøbenhavn, men „Kjøbenhavn drog ud til hende“; og disse Besøg, hvor unge Talenter vakktes, forfristedes eller uddannedes, ere blevne navnkundige. Vakkehuset dannebe ved hende sit eget Selskabsprog. Uagtet Rahbet og Kammas vare totale Modfætninger, hun en Elskerinde af Nethed og Elegans, han nonchalant og sjødesløs, hun med en dyb Aand, der selv i den simpleste Konversation lagde sin Overmagt for Dagen, han uselvstændig og bøjende sig efter alle Indvirkninger, levede de, uden Børn, et lykkeligt Ægtekab indtil hendes Død (i Januar 1829).

Ved Kammas Død blev hans Liv ensomt, og hans Lyst til Livet var forsvunden. Han levede, sagde han, kun for at betale Gjæld, for at fuldføre det begyndte. Rige- som Theatret havde fremkaldt hans Skribentvirksomhed, sluttede han ogsaa dermed. Det sidste han lod trykke var en kort Karakteristik af Skuespiller Gølftrup,¹ omtrent tre Uger før hans Død (i April 1830), da han endnu ikke havde fyldt sit 70 Aar. Han er begravet i Frederiksberg. Hans Støtte staar ved Vakkehuset.²

¹) i Kjøbenhavnsposten 1830, Nr. 80.

²) Kilderne hos Erslev, samt Rahbet og Vakkehuset, et Bidrag til vor Literaturhistorie, af P. L. Møller i Cøaa 1817. Et Brev

Naar Literaturens Historie ikke kan forbigaa fremtrædende politiske Skrifter, hvis Navn med en vis overleveret Glænde er kommen til vor Tid, maa den opgive en ubtømmende tilfredsstillende Fremstilling, dels fordi alle Meddelelser fra rette Kyndige endnu ikke ere komne for Lyset, dels fordi Nutiden ikke tilfulde kender den forrige Tid, hvis Historie mangler sin kritiske Behandling, og næppe kender sig selv. Det er derfor meget muligt, at Eftertiden vil see afskilligt i et andet Lys, end det hvori det hidtil har staaet, og hvad der for Tiden især kan attraas er Meddelelse af Fakta; efter Fakta lader sig bedst dømmes. Peter Andreas Heiberg (f. 1758 i Bordingborg, hvor hans Fader Ludvig Heiberg var Rektor) fuldenbte med Hæder sine Studeringer (store Filologicum tog han, som nys er bemærket, samme Dag som Rahbek 1777), og udgav en Oversættelse af Mendelsøhns Phædon (1779)¹, der ikke lader noget ane af hans tilkommende Virksomhed. Siden drog han til Bergen (1782), og levede som Søn i Huset hos sin Farbroder Joachim Heiberg,² Klokker ved Nykirken, og derefter som Informator hos Provst Krogh. Indført i de bedste Huse, f. Ex. hos J. Nordal Brun, gjorde han sig snart kendt ved sine Lejlighedsvers. Han digtede Viser ved Nordal Bruns Aftensmaaltider, som denne:

fra Rahbek er aftrykt i Dns Materialier Nr. 28, men er af ingen Betydning. I det Exemplar af Rahbeks Erindringer, som tilhørte Borch, og nu ejes af Lægen Dr. Schiødt i Koeskilde, ere nogle Dplysninger tilfrevne „efter Rahbets eget Dypgivende“; deri er ogsaa indheftet et egenhændigt Brev af Rahbek. Et andet Skrift om Rahbek, som velvillig er mig meddelt fra samme Haand, og som Erølev ikke har nævnet, er: Den fuldenbte Broder R. L. Rahbets Murerminde. Fremfagt i d. r. o. f. St. Joh. □ 3. t. N. af Dve Thomsen. Kbh. 5831, men uden Bærd.

¹) Udkommen i Kjøbenhavn, trykt i Sorø.

²) Stammaer til den i Norge vidt udbredte Heibergske Slægt skal det bekjendte Pigebarn Rypen (Rjúpa) have været, der blev ene

Philosofiens Staal! God Taar!
 Hver sit Glas nu tømme!
 Verten tomme Flaster faar;
 Deraf han kan domme,
 Om ej, trods den Wise, vi
 Vacuum har funden.
 Hurra! vor Filosofi
 Laa paa Flastebunden;

og en Wise om en norsk Jean de France, som man kaldte den pæne Mand, der begyndte med:

Omstider kom han den pæne Mand
 Fra Kjøbenhavn med en God Attester,
 Med nye Moder, brodeerte Bester,
 Med Komplimenter og lidt Forstand

„gjorde en ubestrikelig Lykke.“ I Bergen skrev han ogsaa Forbandlingerne, som Nordal Brun gjennemlæste, og gav sit Bifald;¹ men han udgav i Bergen kun et Par Lejlighedsdigte (1783).² Da han var kommen tilbage til Kjøbenhavn, udgav han Eusebius eller den Frugt man høster af Dyden i vore Tider, en Oversættelse af et fransk Skrift, Efterligning af Voltaires Candide. Han tilegnede Rahbek det, denne anmeldte det, og der udspandt sig en literær Fejde, i hvilken han iblandt andet bebrejdede Rahbek, at denne i

tilbage i Justedalén efter den sorte Død. (Antegnelser om Bergen i Urda, norsk Lidskrift, 1, 163).

¹) Han sendte dette Stuespil til Theaterdirektionen i Kjøbenhavn, men hørte i flere Aar ikke noget dertil. Tre Aar i Bergen, Autobiografisk Episode af P. A. Heiberg. Drammen 1829. ss. om dette Skrift Kjøbenhavnsposten 1829, Nr. 157. 159. 160.

²) Det stjaalne Kys, et Fragment af et Heltebdigt i to Sange paa min Viis, med Motto af Storm og i Alexandriner. (Et Bryllupsvers, ser Blade). Dde i Anledning af at et Skib løb af Stabelen (optrykt i D. Tilskuer 1803, Nr. 85—86).

Oversens Nytaarsgave havde anmeldt og roest nogle af sine egne Digte, o. s. v.¹

Det var en egen Begyndelse til fortroligt Venstabs. Venstabet var ogsaa bestandig vaklende; nu vare de Zetligste Epistler i Vejen, nu Tilsegnelsen af Charis; og Heiberg, der saa godt kunde see alle andres Fejl og aldrig staaende dem, sagde ogsaa sin dyrebare Ven Sandheden: „Frygt og Svagheb, skrev han til ham (i September 1795), samt Bestræbelse at lynes af alle Partier, forsører dig ofte til at modsigte dig selv, og at arbejde imod den Frihed, som du foregiver at lynes. Betænk dog, at den, der vil være Ven af alle, bliver Ven af ingen.“²

Ogsaa med Tode havde Heiberg en Fejde. De vare Medbejlere som Skuespilbigtere. Tode havde recenseret Ralf Patriot, og ophøjet den langt over Heibergs Miffel og Malene, samt dablet andre af Heibergs Stykker, f. Ex. Hedingsborn. Saa lod Heiberg, som om Forfatteren til denne Recension ikke var Tode selv, men hans Søn.³ Dette optog de andre (Tode og Gutfeld) for en Vanærelse af det

¹) Eusebius o. s. v. Kbh. (ifke Bergen) 1787. (Originalen udkom i Amsterdam 1785). Tilsegnelsen staaer bagerst: „Den velædle Hr. Knud Lynow Rahbek, Candidat i Philologien og Skuespillervidenskabene“; og „han tilfillede ham et Mæcenatexemplar indbundet i rødt Saffian og beforeret med en forgylbt Parlekin med en Brix eller med en Doll.“ Beviis at Hr. Rahbek ikke besidder de fornødne Egenstaber enten til at være Recensent eller Oversætter, med Rahbeks Recension og Heibergs Ultimatum, 1787. Rahbeks Erindringer 3, 151, og Svar paa det første literaire Produkt af Northorsts Presse (Heibergs Ultimatum), hvor ogsaa det Svar findes, hvormed Rahbek sendte Exemplaret tilbage.

²) Rahbeks Erindringer, 4, 377. 5, 11.

³) „Den Forsigtighed en Dramaturg brugte, der selv overvældet af utallige Forretninger lod sin Søn, et ungt haabefuldt Renneffe paa ti Aar, hver Aften gaa paa Komædie med Bogen i Haanden, for at samle kritiske Subsidier.“ Rigsdalerfejtlens Hændelser (1789—93) 1, 280.

„unge Menneſte, ſom derved kom i Folkemunde“, og Striden brød løs. Under denne bebrejder Tode Heiberg: hvorledes „han fornærmer Perſoner, og gjør Udfald paa enkelte Mænd“ (navnlig anfer han paa Skumlerier over afdøde Drevſen); „hvor begjerlig han opſnapper Byrhgter, hvor taknemmelig han ſluger Anekdoter, og hvor lidlig en Honning han veed at lave deraf.“ „Hvad det er for en Karl, der fortæller ham noget, det bryder han ſig ikke mere om, end en anden Skarnager lægger Mærke til de Piger, der kaſte Snabs paa hans Vogn; naar det kun er Snabs, er han tilfreds.“ Heiberg viſer Tode hen til Lovens 6 Bog, 21 Kap., hvor han kan læſe ſin Dom.¹

Fra beſlige perſonlige Kjevlerier, ſom Literaturens Hiſtorie ikke vilde have ſkjænknet nogen Opmærkſomhed, hvis de ikke bidroge til at ſtilbre diſſe Mænd og deres Færd, vendte Satiren ſig til offentlige Anliggender, hvis Behandling (da Heibergs Viſer og Komedier i øvrigt høre til Poefien) i de dertil hørende Skrifter vi nu ſtulle forſøge at opluſe. Den Mand, der ikke ſtyede perſonlig Satire, og ſkjøndt uden Grund vilde forſvare den med Holbergs Exem-

¹) De hertil hørende Skrifter findes paa Univerſitetsbibliotheket i et Bind kaldet Stridigheder paa det danſke Parnas 1789 og i et Bind Heibergiana i det Kgl. Bibl. Nemlig: Af Heiberg: Formaninger til den unge Tode; Om Hr. Prof. Tode; Til Hr. Prof. Tode. Af Gutfeld: Heiberg for Publikum i Anledning af hans ſeneſte Stridsſkrifter. Af Tode: Til Forfatteren af Skriftet Heiberg for Publikum; Et andet Brev til Forfatteren af Skriftet Heiberg for Publikum. Af Heiberg: Til Sigvard Lyde den Anden eller den Høediffe Anonym (Gutfeld). Af Gutfeld: Ulykkelige Hændelſer eller Heibergs ſyge Muſe. Af Heiberg: Retteſer i Prof. Todes dramatiſke Tillæg (imod Todes Recenſion over Heddingborn). Samt Raff Patriot. En Oper i een Scene. Parodie efter Heibergs Maade af van Quoten den yngre. Kbh. 1789. Ogsaa aftrykt i Heibergs Formaninger. Den var ikke af Baggeſen, men kommen fra Grønland (ſj. Fortalen til Holger Lybſte.)

pel,¹ der gjerne opsøgte Fejl og Daarffab hos alle de Personer, med hvem han kom i Berøring, ja stillede paa private eller offentlige Personers Mangler, endog tilfældige og naturlige,² hævede sig til en højere Sære, i det han med samme Svøbe revfede Tidens Skrøbeligheder og dens store Fejl. Begabet med usædvanligt Vid, med træffende Fremstillingsævne, stedse med Sandhed som det højeste Maal for Øje, om end ikke altid naaet, med hele sit Sprogs Styrke og en stolt Sjæls overmaabige Fylde, støttet af den store Høbs umaadelige Misfald, gjorde han, selv breven fremad ved de franste Frihedsideer, Lovenes Brøstfældighed og Forsatningens Uholdbarhed til Dagens vigtigste Emne. Forunderlig vel stillet var denne Virksomhed til at sætte i Bevægelse, til at oprøre. Ved at anfalte nu det ene, nu det andet, alt tilhøbe imellem hinanden, snart med lette Hentydninger, der vakte Latter, snart med stærke Slag, der rammede, ofte paa det allerømmeste Sted, maatte han vække de Sovende af deres Døs, og for hele den hungre Slægt blive Forkynder af den ny Friheds Morgenrøde, der gav sig til at bæmre paa det kommende Aarhundredes Himmel. For den blev han derfor Frihedens Martyr, og for os staar han saa endnu.

I Rigsdalersjældens Hændelser, der udkom nummervis (fra 1 Marts 1789³) er Ideen laant af et engelsk Skrift *Chrysal or Adventures of a guinea*,⁴ men kun Ideen, ikke

¹) Han beraaber sig paa Holbergs Komedier, Peder Paars og Niels Klim i Læsning for Publikum Nr. 15, S. 233, Nr. 20, S. 319. See derimod hvad der forhen er bemærket ved Holberg, og Steffens om Holbergs Komedier i Hvad jeg oplevede 2,68.

²) See Rahbeks Erindringer 3,155.

³) I Lærde Efterret. 1790 Nr. 49 skaar 1787.

⁴) Der findes et Par ældre lignende Skrifter: Dvertjolernes forunderlige Hændelser. En Roman. Kbh. 1770, af E. G. Biering, der atter er et Sideslykke til Saloppernes forunderlige Hændelser. (Lurdorffs Saml. af Trykfrihedsfr., Rækten paa 20 B. i det 17 B.) De have intet med Heibergs at gjøre.

ikke Indholdet, der bevæger sig om allehaande literære og politiske Misgreb og Uordener, og heller ikke forsmaar i Forbigaaende at tage med Høvd der laa paa Vejen. Klubberne og Brændevinsbrænden, Tolbetjente og Lotteriet, Forelæsninger af tyffe Professore (Eggers) og Kjøbmands Katekismus (i Katekismus' Form), Kendestensbrætter og Bevægelser i Literaturen, Udsalg paa Aftenposten og Ansalg paa bekjendte Forfattere (Tode, Baggesen),¹ Strivesygen og de Fremmedes Overmod (Pallini), Bondens Trældom o. s. v. forbinde sig med skarpe Satirer over Danmarks Tilstand (det russiske Manuskript, Kortet over det forjættede Land), og over Begivenheder, som sætte Folket i Bevægelse (Pheresiternes og Cananiternes Gesandtsskab til deres Landsherre.) Alt dette tilbrag ham dels private Fejder, dels offentlig Tiltale.

Den første offentlige Tiltale traf ham for en Replik i Romebien Virtuosen.² I trettede Scene sagde nemlig Forvalteren Tøraf: „en anden Affaire var det, om det gik saadan som ved Holmen, hvor min Broder er Tømmermand, for han siger, at de der hugger gode Flag og Sejl i Stykker, naarfomenstid de vil have dem indcasserede, for at de kan faa nh igjen. Ja gjør de saa.“ Dette „uforsigtige Udtryk, der for Resten, som han siger, var den nøgne Sandhed“ vilde han slippe fra ved i et følgende Nummer at korrigere det som en Trykfejl (der skulde isteden for Holmen læses Holmien), hvilket det naturligtvis ikke var. Det hjalp heller

¹) „Findes der en enkelt god Poet, saa fordærver Adelen og de Fornemme ham. Fra den Tid da de Store ophørte at holde Hofnarre, toge de Poeter i deres Sted, thi noget maatte de have at more sig med. Den idelige Dmgang med de fornemme Folk fordærver Talentet i Bund og Grund.“ Rigsbalerstedens Hændelser (1789—93), 1, 306.

²) Rigsbalerstedens Hændelser, 2, 140. 250.

ikke, og han maatte høre „to hundrede rene Rigsdaler.“¹
 3 Rigsdalersfedlens Hændelser var de jyske Herremænds
 Ambassade bleven medtagen, og Lüttichau havde svaret derpaa; men det var intet imod den Røre, der fremkom ved det høje Brudepars Indtog i Kjøbenhavn. Det bragte nogen Afberling i det ensformige Kjøbenhavnsklivs Tomhed; alt svømmede i Glæde. Heiberg forherligede selv Højtiden med en Folkesang, hvoraf der gratis uddeltes 14000 Exemplarer, og som for Resten kun indeholdt den sædvanlige Røgtelse for Frederik og Marie.² Men „nu traf det sig, at Heiberg af et Selstøb, der om Sommeren maanedlig samledes paa Skydebanen, blev anmodet om en Vise til deres sidste Samling i Slutningen af September“ (den 25 September 1790.) Der kunde jo intet være i Vejen for, at man først jublede over Landets Lykke for aabent Hus, siden morede sig over Regjeringen og hele Stabsen for lukkede Døre. Og Selstøbet sang, man kan tænke sig under hvilken Henrykkelse, Heibergs Vise:

Over Mand i Byen om Indtoget taler,
 Om Transparenter og Dandsrens Sang,³

¹) Jf. Læsning for Publikum, Nr. 6, S. 95. Replikken findes ikke i Rahbets Udgave af Heibergs Stuespil, derimod staar der endnu Lørafs Bemærkning, at „man burde vænne Bønder til at æde Hø.“ Man maa overhovedet benytte den ældste Udgave af Heibergs Stuespil fra 1792 med Fortalerne, som Rahbet har udeladt. Jf. ogsaa om Sagerne mod Heiberg C. Schifters Maanedlige Beskjendtgjørelser etc. fra 1790, og Høfts Beretninger i Geschichte der dänischen Monarchie unter der Regierung Christian VII.

²) See Rahbets Erindringer 4, 49, hvor der ogsaa findes en Sang for den Kjøbenhavnske Ungdom, og Sangene i Politiforbøret.

³) Dandseren, den Fæst, som den første Staldmester Kammerherre Hauch red paa ved Indtoget. Den var afrettet til at dandse, hvilket vel symbolisk skulde udtrykke Folkets Glæde.

Deorationer og Porte man maler,¹

Changer hvad elleve Muser besang.²

Alle beglo'de,

Faa kun forstode

Digterens Fingal og Frode.³

Og saa kom Digteren, som Rahbek meget naibvt udtrykker sig, „for at faa et Rim paa de Mallinger, Suhmer og Rother,“ til at sige:

Ordener hænger man paa Idioter,⁴

Stjerner og Baand man kun Udelen gi'er,

Men om de Mallinger, Suhmer og Rother

Man ej et Ord i Kviferne seer.

Og har man Hjerne,

Kan man jo gjerne

Undværs Orden og Stjerne.

¹) I Bispep Salles Port var der anbragt en Obelisk m. m., der tilsammen skal have taget sig ud som en Stov.

²) Toget til Templet blev modtaget med en Sang af ni Sangerinder, Klædt som de ni Muser, men ved Indgangen til Templet stode tillige Thalia og Melpomene in effigie, de vare altsaa in duplo, og der var i alt elleve.

³) Fingal og Frode, Frams heroiske Skuespil, der blev opført, da Kronprinsessen første Gang besøgte Theatret, og i hvilket man søgte Pentydninger til Hoffet. I en Parodi af Heibergs, Selskabssang den 28 September 1790, hedder det:

Losser begloede,

Kloge forstode

Digterens Fingal og Frode.

ff. Rahbeks Erindringer 4,47. „Man gjorde Uvilde til Luisse.“ (Berchs Exemplar). Lurboerchs Samling om Kronprinsens Formaling og Indtoget. I Fortegnelsen over Schous juridiske Samling paa Universitetsbibliotheket, S. 44, tillægges en Parodi, trykt hos Simmelfjærs Enke, Kirchhoff.

⁴) Adskillige bleve benaadebe med Ordener i Anledning af Formalingen. De anføres i Adresseavisen 1790 Nr. 210, og iblandt dem vare vistnok flere ubetydelige Mænd. I Parodien hedder Slutningen:

Felt uden Hjerne

Bille nok gjerne

Prydes med Orden og Stjerne.

De to næste Vers vare med Adelen og Herremændene:

www.libtool.com.cn

Rigdommen vover i Adelsens Bleeer,
 Og, som en Skomager¹ nylig har sagt,
 Ene de van'er og von'er og de'er
 Holder Fortuna og Plutus i Hgt.
 Har vi ej meget,
 Er det vort eget,
 Som ej fra Staten er sveget.

Her man despotiske Satser ej lærer,
 Lighed blandt Mennesker drive vi paa,
 Og ej, som Jydernes Proprietærer,
 Driste os Slaver og Bønder at slaa.
 Selv vi os føde;
 Agerens Grøde
 Vi ej som Døsmere øde.²

Denne Vise blev uden Forfatterens Vidende trykt af Poulsen i Morgenposten, og særskilt eftertrykt af Popp. Forfatteren blev indkaldt af Politimesteren, da man fandt:

¹) Hos en Skomager i Kjelderen 103 i Pilestræde var i Binduet sat følgende Vers:

Jeg eier ei Stilling og næppe et Brød,
 Min Kjøle er lappet, Krediten er død,
 Fortuna, den Frue, er gjerne saafaa,
 Hoffærdig hun nærmer sig sjelden os Smaa;
 Kun Van'er og Von'er og La'er og De'er
 Den naadige Frue sin Indest beteer.
 Jeg hende vel had om et Lys eller to,
 Men knibst hun paa Næsen slog Rynter og Io.

²) Slutningen var:

Stormanden svirer, og glemmer den Arme,
 Kan ham med kold Ligegyldighed see;
 Vi ere Smaafolk, og føle med Barme,
 Midt under Sviren, Elendigheds Bee.
 Hungrighes Mave
 Fordrer en Gave.
 Giver! og Tak skal J have.
 Selskabets Staal.

„at ved ermeldte Sang saavel Regjeringen dabledes, som tillige der paa en fornærmelig Maade taltes dels om Adelsstanden i Almindelighed, dels i Særdeleshed om Mænd, som Hans Majestæt Kongen havde beviist Raade.“ Efter Heibergs Forsvar frasaldt Politimesteren Anklagen angaaende Adelen, men Ordener hænger man paa Ibioter vilde han ikke lade gaa. Fergjæves beraabte Heiberg sig, med Hensyn til sit Sindelag, paa hine patriotiske Sange, forgjæves forestillede han, at han jo ikke havde sagt andet, end hvad mange andre havde sagt før (navnlig Zetlig og Baggesen), at han ikke havde sagt, at alle de, der fik Ordener, vare Ibioter, at Ibioter, hvorved han forstod „ensoldige Mænd, om hvis Kundskaber man kunde tvivle,“ derfor gjerne kunde være brave og retskafne Mænd;¹ forgjæves, Politimesteren fandt, at der i disse Ord stumledes over Regjeringens Handlinger, og indeholdtes ikke blot en Fornærmelse mod dem, der fik Ordener, men tillige en dumbristig Kritik over Regjeringens Uddeling af Ordener. Forfatteren blev idømt en Mulkt af 150 Rdr., Udgiveren af Morgenposten, der havde aftrykt Sangen, af 50 Rdr., og Bogtrykker Popp, der paa egen Haand havde aftrykt den til Salg, af 20 Rdr. Rogle af det Selskab, hvori Sangen var bleven sunget, sammenfljød strax og sendte Heiberg Beløbet af den Mulkt han var idømt, men han vilde ikke modtage det, og sendte det tilbage med et Brev (af 15 November 1790), hvori han yttrede, at „hvis han var dømt retfærdig, hvorom han ikke kunde eller burde tvivle, saa kunde hans Benner ikke være bekjendte,

¹) Naar Heiberg i Saum cuique vender tilbage til denne Sag, siger han blandt andet: „For at anføre et Exempel skalde jeg meget mistjende Overfalleneermesteren Ridderen Calmette og hans bekjendte elskværdige Beskedenhed, om jeg ikke troede, at han frivilligen vilde erklære sig for en Ibiot i Sammenligning med en Prof. Fabricius.“

at de havde villet understøtte en Forbryder imod Loven; var Dommen uretfærdig, saa var den Bevidsthed, at være bleven et Offer for Sandheden og den gode Sag, saa behagelig, at han ikke vilde dele denne Lykke med noget Menneſte i Verden.“¹ At Politimesteren ikke paa egen Haand affagde denne ubefindige Kjendelse, er rimeligt. Rabbet fortæller ogsaa, at En af Landets allerførste Lovkyndige (nemlig Christian Colbjørnsen) fandt Grundene for Dommen saa ufyldbestigjørende, at Politimesteren til disses hyderligere Bestyrkelse fremkom med en petit Billet fra en den Tid meget formaaende Mand (nemlig Brandt), og spurgte, om han kjendte det Navn? o. s. v.²

„Ihdernes Proprietærer“ vare ogsaa komne for Orde i Bisen. Det kunde Kammerherre Lüttichau ikke tie til; og han spurgte Heiberg, om ikke Bispens

Her man despotiske Satser ej lærer o. s. v.

burde forandres saaledes:

Det jeg har skrevet gjør mig ingen Ære;
 Romus forførte mig, som den gjør fleer’;
 Ihdernes Bønner retfærdig jo ere,
 For hastig jeg dømte, jeg gjør det ej meer.

¹) Høft, 2, 249. Rabbets Erindringer 4, 49 fgg. Politiforhøret og Kjendelsen i Sagen angaaende Bisen: Hver Mand i Byen om Indtoget taler. Kbh. 1790. Af tredie eftertrykt Dplag, Carlshuse 1790. 4. med Aftryk af Bisen, nogle Rim af Baggesen og et Epigram af Rabbet, bleve kun saa Exemplarer trykte, af hvilke han sendte Suhm et. (See Heibergs Brev til Suhm, af 3 Januar 1791, i Hist. Tidsskr. 4, 358). Bisen m. m. findes ogsaa i Huusposten især for Kjøbenhavn og Christianshavn 1850, Nr. 14. 15.

²) Rabbets Erindringer 4, 54. Navnene ere tilskrevne i Borchs Exemplar. Deri skalde da ligge, at Brandt havde sendt Politimesteren maaskee endog en Paamindeelse; Colbjørnsen derimod misbilligede Kjendelsen.

Enhver vil dem hade,
 Enhver vil der' Skade,
 Paa Kongens Retfærdighed de sig forlade.

Og han beraabte sig derpaa paa sin retfærdige Sag:

Om alle vil tie, kan Kongen erfare,
 Hvorledes i Landet det monne staa til?
 Hvorfore mishandles de Tyder, som vare
 Saa redelig, de ham det melde vil?

Jeg tie maa her,
 Og siger ej meer,
 Da Enden skal prise enhver's Gjæringer.¹

Heiberg kunde da i sin Vise:

Verden af Krig og af Fejde er fuld²

med Føje bruge til Omkvæb:

Enten man ta'r det paa langs eller tværs,
 Løjerligt er det som Lüttichau's Vers.

Ingen kan nu gjøre sig nogen Forestilling om, hvilken Virkning disse Heibergske Viser gjorde paa hin Tid, da Gemhutterne vare saa medtagelige, saa meget mere, som de havde kun liden forfriskende Nydelse. Ved den Moro han vakte i mange andre Retninger, f. Ex. ved Laterna Magica, ved de hyppige Sammenstøb i andre Viser med Politimesteren, som Visen: Henslengt i Krogen min Harpe staar, med Anmærkninger (1791), gav han tillige den politiske Kamp saa meget mere Udbredelse i alle Klasser; og Viser af denne Natur bleve ikke saa let glemte, som de trivielle Ting hver Dag fødte af sig. En af de pikante er: Min politiske Ombvendelse, Hymne til Folkevennen:

¹) Lüttichau, Fuldkommen Beviis at Hr. Etatsraad Colbjørnsen ved sine Betragtninger over de sydske Proprietærers Tillidskrift har fornærmet den oplyste Mennekesked. (etc.) Kbh. 1791, S. 58.

²) Trykt i D. Tilsvær 1791, Nr. 26.

Jeg skrev saa tit med vanhellig Pen,
 www.lib.ribe. Min ringe Geist var i Satans Eje;
 Tak skee dig, ærede Folkeven,
 Der mig omvendte fra Syndsens Beje (o. s. v.)

hvori der ogsaa forekommer:

At den er sthydig i Mytteri,
 Som denne Sandhed i Tvivl tør drage,
 At Folk er Kongers Hollænderi,
 Hvis Ost og Emør de har Lov at tage,
 Og som desuden
 Maa ligne Studen,
 Naar en Forpagter faar Lyft til Guden,
 Det veed jeg nu.¹

Ligeledes var Virkningen fra Theatret naturligvis saa meget større, naar Opførelsen blev forbuden, hvorved Stykket og Forfatterens Navn kom i desto større Ry. Saaledes f. Ex. De Bonner og Banner (opført første Gang i Januar 1792), hvis Opførelse formedelst „den rygtbare Replik i første Akt“ efter tredje Forestilling blev forbuden. „Stykket fik berøvet Ry, og blev til et Mesterstykke.“²

Den franske Revolution skred imidlertid stedsse videre fremad i Frihed og Lighed, og Norden laa saa fjernt, at det kunde overgive sig til Sværmeri for Ideerne, som Magthaverne ikke kunde gaa ind paa under de virkelige Forholde. Denne uhyggelige Stemning httrede sig ikke blot hos os, men ogsaa i Nabolandet Sverrig. Revolutionsideerne fattes i

¹) Man maa just derfor, for at gjøre sig den politiske Indskydelse levende, allerede nu gjøre sig bekendt med nogle af disse Biser. *Laterna Magica* findes i J. Smidts Lommebog for Historie og Selstabelighed. Aab 1795. Min politiske Omvendelse i Folkevennen Nr. 18 (Juli 1791) og i samme Lommebog for 1796.

²) Efterskriften Til Læseren i Rahbets Udgave af Heibergs Skuespil, 4 D.

Forbindelse med Gustav den Tredies Mord. Frihedsfærmeren Thomas Thorild sendte Hertug-Regenten sit Skrift *Årligheten*, blev fængslet og landsforviist, medens Ungdommen i Upsala ved højlys Dag holdt et Fakkeltog, og begrov Trykkesfriheden. Over Kjøbenhavn drog han (1793) til Hamborg.¹ Var det en Abvarsel eller en Opmuntring? Og saa Danmarks politiske Stilling blev stedse mere spændt, især med England som Frankerigs Fiende vorte Spændingen, og Regjeringens Omfindlighed over Pressens Drillerier tog naturligvis til, og med den tillige Angrebene. Da maatte Lidsalber nødvendig blande sig ind med; og det er især her, man for at forstaa Literaturen under disse Forviklinger maa staa sig den nøjeste Indsigt i de historiske Forholde saaledes som de virkelig vare.

Det franske Konvents Kommissær, Ph. Grouvelle, kaldte sig den franske Republiks befuldmægtigede Minister ved det danske Hof. Derom fandt en Notebrev til Sted i Aaret 1793 imellem Bernstorff og den engelske Minister Hailes, der besværede sig derover, og som allerede før mundlig havde forestillet Bernstorff det ubehagelige i sin Stilling i Danmarks Hovedstad. Heiberg stod i venstabeligt Forhold til Grouvelle, og sendte under Simon Sanbrues Navn Rahbek et Brev, som denne indrykkede i Danske Tilskuer (1794, Nr. 21). Brevskriveren fortalte, at man om Aftenen ved Slotsbranden havde bemærket to Personer, som talte et fremmed Sprog, og af hvilke især den ene havde ytret en djævelsk Glæde over Branden, og lyste efter denne Skuff, der ved flere Ting var gjort kjendelig. Den engelske Minister, der almindelig blev nævnet som den, der sigtedes til, havde virkelig været tilstede, og havde brugt en lignende Uttring, som den,

¹) See Atterbom, Svenska Siare och Skalder, 5,78.

der angaves: at for de Millioner, der nu gik op i Flammer, kunde Danmark i flere Aar have taget Del i Krigen mod Frankrig; men han havde ingen Glæde httret over Branden. Han indgav en alvorlig Klage til Bernstorf, og paakaldte Folkeretten og de danske Love. Den hadste Stemning, der tillagdes ham, kunde vel endog oversføres paa det engelske Folk. Rancelliet lod anlægge Sag. Råhbet vilde ikke nævne Forfatteren, saa at Heiberg blev udenfor Sagen. Råhbet, der altsaa overtog hele Ansvaret, tog sig Tingen meget let; han hændte Assessoren, og sad under Forhøret og skar Penne. Da han erklærede „under Tilbud af Ed“, at det „med hans Vidende ikke var den engelske Gesandt, der sigtedes til“, frikjendte Hof- og Stadsretten ham (i Juni 1794), og Gesandten lod Sagen falde. Råhbet indsaae fiden sin Ubefindighed og hvilke Fortræbeligheder han havde forarsaget Bernstorf; men „han tabte ved denne Sag ikke blot Bernstorfs Bevaagenhed, men ogsaa hans gode Mening.“¹

Heiberg digtede atter en Visé (den 2 Juni 1794): Vor Klub er dog en herlig Sag, hvori det femte Vers lød:

King George han spiller høje Spil;
 En Satan fik ham nylig til
 At rive Folkets Klubber ned
 Sig selv til stor Fortred.
 Han tror ej Britten mulke tør,
 Hvor galt han endog Sagen gjør.
 Tror I, godt Folk, sliq Politik
 Kan længe holde Stik?

Otte Dage efter stod Sagen i Danske Tilskuer (Nr. 43). Nummeret blev strax konfiskeret, og Fiskalen fik Ordre til at tiltale baade Heiberg og Råhbet for „det uanstændige,

¹) Pøst, 2,259. fgg. Råhbets Erindringer, 4,272. Steffens, Was ich erlebte, 2,309. Drsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1,249 neberst.

dumbfristige og haanende Angreb paa Kongens Svoger, Kongen af Storbritannien." ¹ Heibergs Forsvarer, anbragte Forfatterens Forklaring, at Ordet han i det paa-gjældende Vers gif paa Satan (Forsøreren, Pitt), saa at Kong George selv gif skubfri, men Hof- og Stadsretten vilde ikke stifte Subjekt, og dømte Heiberg i en Mulkt af 300 Rdr. (November 1794). Rådsket blev fritjendt. ¹ Denne Vise var imidlertid ikke den eneste Udæftning imod Englands Konge eller Minister.

Stedse alvorligere rykker Tiden frem. Skal det blive til noget eller ikke? Skal Forfatningen træde ind i en ny Stikelse, antage en mere folkelig Form, eller vil det bestaaende hævde sin nebarvede Ret? Skal Pressen gives fri eller indskrænkes? Dette beskæftiger alle, og det sidste Spørgsmaals Afgjørelse ansees som afgjørende for det første. I denne Bevægelse griber Heiberg ind, alles Dine vogte paa ham, og utaalmodig seer den store Mængde i hans Skjæbne Regjeringens Svar paa dens Forventning. Hans Ord, hans Sange, hans Skrifter blive ligesaa mange Gjenstande for „trykte Debatter og for Konversationen næsten i alle Selskaber, især i dem, hvor man beskriver sig noget om den offentlige Mening“.²

Paa den anden Side sættes frygtfomme Gemhytter i Uro ved de Selskaber der stiftes, det ene efter det andet. Ved det skandinaviske Selskabs Stiftelse (1796) var Heiberg bleven forbigaaet; han, Collet og nogle flere indbøde Rådsket til at deltage i Stiftelsen af et nyt Selskab: For Sandhed. „En anonym Angivelse, der, for at gjøre Sagen endnu mer be-

¹) Høst, 3, 16. Rådskets Erindringer, 4, 289. Procedure og Dom i Sagen, udg. af Heiberg 1795. Heibergs Læsning for Publikum, Nr. 18, 23. Orsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1, 252.

²) Jf. Læsning for Publikum, Nr. 11, S. 175.

vægelig, var skreven med rødt Blæk, blev leveret Politimesteren; Medlemmerne betragtedes deri som et Slags fratres clericici for et større Samsund, Samsundet for Sandhed og Ret, der maatte være en formelig Jakobinerklub." Skjøndt der blandt Medstifterne vare meget lojale Mænd¹, heb det dog at „saakaldte mægtige Mænd advarede unge Mænd, som de vilde vel, for at være Medlem; Selskabet varede derfor heller ikke længe, men sov hen af sig selv uden at opløses.“² Under disse og lignende Rivninger fremtom Heibergs Skrifter.

Heiberg var Translatør (fra 1788), og søgte om Embedet som Notarius publicus, hvilket han saa godt som ene i det mindste i syv Aar havde bestyret for den forrige Notarius Schmidt, der var sygelig. H. G. Olsen blev ham foretrukken, og Stridskrifterne mod hans begunstigede Medbejler medførte atter Udsalb imod Regjeringen.³

Trykkesfrihedskommissionen blev nebsat, og den Frygt, denne Regjeringshandling fremkaldte hos Folket, satte alle Penne i Bevægelse. Heiberg udgav En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden (1797), Bærens Nok en Draabe o. s. fr. Heiberg vilde med Alvor oplyse, at Angreb paa Religionen og Staten kun vilde blive værre, naar man indskrænkede Friheden; det var besøjebe Ord, men ogsaa Steber i dette Skrift vakte Anstød. Han badlede Collets Affættelse, fandt Mangler ved Forsatningen, o. s. v.

¹) Blandt Medstifterne nævnes: Sejdelin, Horrebov, Sveistrup, men ogsaa M. F. Liebenberg, der blev Selskabets første Formand, og H. G. Clausen.

²) Rahbets Grindringer, 5,87. ff. Pawels Autobiografi, S. 31. fgg.

³) Heibergs Suum cuique, Til mine Medborgere 1797. Olsens Audiatur et altera pars 1798. Heibergs Si tacuisses, philosophus mansisses 1798. Ryerup anfører et Skrift af Translatør C. M. Kjønik, Neminem læde, Til Translatør Heiberg 1798; det fandtes ikke i det Kgl. Bibl.

Selskabet for Sandhed udgav Skriftet af samme Navn, hvis første Bind ikke syntes at gjøre synberlig Lykke¹, men i andet Bind indførtes Heibergs Politiske Dispatche og Sproggrandfning. Maalet blev derved fuldt, og han blev sat under Generalstiftalens Tiltale.

I Politisk Dispatche, med det bekjendte, siden saa tit gjentagne, Motto: *Something is rotten in the state of Denmark*, gaar Heiberg, efter en streng Revselse af de Fremmedes Indflydelse, ud fra den ligesaa bekjendte Revolutionsætning, at „Regenten, Statens første Embedsmand, lønnes af Nationen“, og det han har foresat sig at vise er, „at den Nation just ikke er den bedst bestyrede, der betaler sin Regent eller sine Regenter bedst.“ Til den Ende gjenne- gaar han Danmarks Finanzer, og sammenligner dem med andre Landes. Afstillige skarpe, men ofte uden Tvivl vel- grundede Anker, f. Ex. Misbrug af Kassen *ad usus publicos*, forekomme hist og her, og skjøndt fejlagtige Angivelser umulig kunde undgaas, da Kundskaben om Finanserens Til- stand var saa utilgængelig, maa hans Tendens unægtelig kun have været den rene Sandhed, uden hvilken den gode Sag nødvendig selv maatte lide²; men Sammenligningens Re- sultat var rigtig nok lidet smigrende, og Fremstillingens Udtryk for en enemægtig Konge noget nærgaaende: „Naar Danmark

1) Hertil hidrog efter Rahbet „mere end man maaskee turde foreskille sig, den ubetydelige Omstændighed, at det, ligesom Scandinavisk Museum, tildeels med Hensyn til den oprindelige, men aldrig iværksatte Idee at vinde Medarbejdere i Sverrig, blev trykt med Latinske Bogstaver“. En aldrende Søofficer forlangte det hos Schulges, men da han saae de latinske Bogstaver, vilde han ikke have det; forgjæves forfikkredes der ham, at det var paa Dansk, han blev ved sit: Det er Latin. Rahbets Erindringer, 5, 333.

2) Alle vare ikke af den Mening. Dlusf Borm skrev til Ryerup 1799: „Synes dig, det var smukt af Heiberg i sin Dispatche, at lade som han ikke vidste andet, end at Øresunds Told gik i Kongens

kunde reglementere sine Statsudgifter paa samme Maade som Frankerig (om hvilket han dog foran pttter, at det isteden for een Konge fik 755 Tyranner), saa vilde Nationen i Skatter og Paalæg betale i det allermindste 16 Tønder Gulb mindre end hidtil." „Kongen fik foruden fri Bolig 124,630 Rdr. aarlig." o. desl. Imidlertid havde det ikke været af Vejen, hvis Regjeringen havde undersøgt og bekendtgjort den virkelige Tilstand, og lagt sig Afhandlings Slutning paa Hjerte, saavel som hans veltalende Tilraab til Regenterne: „Med stærke Skridt nærmer sig den Tid, da det skal komme for Lyset, som nu er skjult i Mørket. Hertil hører i Særbeleshed Forvaltningen af en Stats Finanser. Og saa synes den sunde Fornuft at tilfise, at en Nation har den fulbeste Ret til at vide, hvortil de Skatter anvendes, for hvis Tilvejebringelse den største og bedste Del af Nationen maa trække surt nok." „Jo mere Oplysningen forsøges, jo mere fremkunstler man Mørke; jo mere den unge Frihed, efter Naturens ordenlige Gang, tiltager i mandig Styrke, jo stærkere Vænter smeder man til den."

Sproggransfningen er et af de forhen forsøgte Vittighedsværker, der i sig selv er noget spag, men som bliver stærk, naar Forklaringen eller Fordrejelsen bliver spydig, og den overraster, enten ved sin Springfærdighed eller endog stundum ved sin næsten tøylesløse Driftighed, især den store Hob. Just heri havde Heiberg sin Styrke; hvad Baggesen var i Poesi, var han i Prosa. Regjeringen, Kirken, alle Dagens Begivenheder toges i den med, og just disse adspredte Pile, der vare udfødte af et fuldt Røgger, og rammede til alle Sider, hver med en giftig Spids, tiltalte Mængdens Fattelvne og Lyften til at gotte sig over andres Lyder.

partikulære Kasse, og derved saa 9 Tønder Gulb ud; er det at skrive for Sandhed? Nej, det er at skrive af Avind, af Hævn-gierrighed og krænket Egenkærlighed." (J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19, 181.)

F. Ex. Konge. En Mand, der er saa stiftelig, at tage sig Ehyden paa for hvad hans Ministre gjøre (etc.) **Rajestæt.** Et Eljermbræt, bag hvilket Eljelmer drive deres Epil ustraffet. **Sous verain.** En, der maa dandse efter andre Souverainers Pibe. **Throne.** Et Møbel, som paa den danske Skueplads altid sættes i en Krog (etc.) **Absolut.** Saaledes hedder den største Juvel i den danske Konges Krone. **NB.** Det er ikke den, som Struensee beskyldes for at have solgt; thi den Juvel, hvorom her tales, skal være betroet til et eller flere af de Kongelige Kollegier; og at den ikke er udsejet, men virkelig findes, derom tvivler ingen. **Farlig.** En Mand, der ikke knæler for Dumhed og Nidingsværk. Det er en farlig Mand, siger man om den, der vover at fortælle, at en eller anden Excellence stræber efter at gjøre sig selv til Souverain. **Æsthetisk skjøn** kaldes en Forordning, hvis Indledning handler om Frihed og Texten om Lænker.

Dplysning. De Lys, der brænder i Kirkerne ved Fros prædiken. Hører med til den Hellig Mands Naadevirkninger. Al anden Dplysning er Mørkhedens Gjærning. **Djævel.** En af de flere i disse Tider dethroniserede Konger. Præsterne holder paa ham, som paa de andre; men det hjælper ikke. **Bibellæsning.** Et aandeligt Balsparé. Man paaftaar, at Guds Børn begaa de samme Uteerligheder i Bibellæsningen, som Verdens Børn paa Balsparé. **Præstekald.** En Sax til at klippe Faar med (etc.)

Officeer. En Embedsmand, der maa kunne bande og prygle. Kan han noget mere, skader det ikke. **Profesor.** En Lilje paa Marken, der spinder ikke, og dog klæder hans himmelske Fader ham. Hvad en Profesor egentlig bør profitere, er det, at ingen maa profitere af ham, men han profitere af alle.

Dansk. En Plet paa et velopdraget Menneske, og som gjør ham uduelig til et vigtigt Embede i Danmark. Kan vel nogenlunde afvaskes, men luns i udenlandsk Vand, og efterlader sig altid en Ekjold. **Superb.** Hverdags-Gods, i Følge hvad en Tydster engang sagde: Sie wissen, was man in Deutschland mittelmäßig nennt, das nennt man in Dänemark superb. **Satire.** Betyder Wittighed, naar den gaar løs paa andre; men Ondskab, naar den træffer os selv.¹

¹) De Artiller, for hvilke han blev tiltalt, gienemgaaes i Læsning for Publikum, Nr. 21—27.

Denne Sproggranskning havde meget betydelige Følger. Ved en Artikkel dert anslidt Heiberg Christian Colbjørnsen, som derfor fik Sag anlagt imod ham, og atter, endnu bittrere fornærmet, for at faa ham dømt besørgebe Forordningen af 27 September. Det er Sagen, naar man tager den fra den værste Side: Heiberg i sin Iver for Sandhed blev en Martyr for en mægtig Mand's Hævn. Seet fra denne Side, stiller Sagen sig saa:

Netop paa den Tid, da Heiberg arbejdede paa sin Sproggranskning, indtraf en Tilbragelse, der efter hans Mening „ikke gjorde saa megen Opsigt som Sagen fortjente, fordi ingen vovede at tale højroftet derom.“ Den ogsaa af Folkefrihed højlig fortjente og mægtige Mand, „Nationens Djeften og Folkets Afgub“, den i det Danske Kancelli mest formaende, Generalprokurøren Christian Colbjørnsen eiede et Teglværk ved Nærum, og vilde anlægge en Vej, der gik over Kromanden Jochum Jønsens Mark, men Kromanden vilde ikke finde sig deri, og Colbjørnsen tabte Sagen imod ham; Kromanden blev derfor, for ulovligt Krehold, i en imod ham inkamneret Sag dømt fra sit Privilegium; men Colbjørnsen, der til sit Teglværks Drift, efter Kroens Ophør, ikke kunde udbære en Kro for sine Folk, ubirkebe et nyt Privilegium, som han overlod til en anden. Heiberg indførte da i sin Sproggranskning følgende Artikkel:

Privilegier. Et Ord, der er sammensat af de to latinske Ord: *privantia legibus*. Man finder allerede Spor dertil i det gamle Testamente. Naboth havde Privilegium paa at holde Kro i Samaria, Achab fik Lyft til dette Privilegium; og den stammelige Maade, hvorpaa han som en mægtig Mand erhvervede sig det, kan læses i Første Kongernes Bog, et og tyvende Kapitel. Af denne Historie er der, efter Eigende, skrevet en Tragedie, der skal være spillet paa et Theater nær ved Kjøbenhavn.

Denne Artikel gav den lidet bejendte Sag „en overordenlig Publicitet“ (alle skulde jo nu vide hvad det var); den maatte forbitte Colbjørnsen, som nu blev Heibergs Fiende, og da der i Sproggranskningen fandtes andre Artikler, hvorpaa der kunde bygges en Tiltale (ved denne var der jo intet at gjøre), saa fik Generalskiftalen Skibsted Ordre til at anlægge Sag imod Forfatteren; og da Heiberg under sin Tiltale udgav Alterne i Sagen mod Kromanden, og „her nu hele den lumpne Sag laa aabenlyst for Publikums Øjne, og Colbjørnsen ikke længer havde den Trøst og Udflugt, at benægte mine (Heibergs) Bestyrbninger som ubeviste“, og „han muligens frygtebe for lignende Offenliggjørelser“, saa maatte Skrivefriheden opoffres, og Colbjørnsen „sammenjæstede“ Forordningen af 27 September.¹ Saaledes er Heibergs Anstuelse. Det er en fix Idee hos ham, som han bevarede og gjentog tredive Aar efter.²

Men man vil ingenlunde ubetinget kunne fæste Lid til en Fortælling, der vidner om en lidenskabelig Opfatning og en mangelfuld Hukommelse (den viser sig ogsaa i andre Ting som uefterrettelig). Begivenhedernes Sammenhæng kan gjerne have været ganske anderledes, end han tager det. Besjagen, som han taler noget mystisk om i Forerindringen til Alterne i Sagen mod Kromanden, og som ikke er videre oplyst, behøver slet ikke at hænge sammen med Sagen mod dennes Privilegium, der blev anlagt efter Klage fra Præsten til Renteskammeret (1795), og af Kammeradvokat Schönheider ført for Højesteret, der dømt Kromanden fra sit Privilegium (1797). Heiberg siger ogsaa selv i Forerindringen til Alterne: „at

¹) Dens Mangler har han udviklet i sit Skrift: Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark. Drammen 1828. S. 170.

²) Heibergs Erindringer af min politiske, selskabelige og literaire Wandel i Frankrig. Christiania 1830. Første Kap. ff. Enevolds- magtens Indførelse i Danmark, S. 172.

Romanen har forbrudt sig og fortjent sin Straf, det maa man antage for afgjort. Før han fik disse Akter, kjendte han ikke noget til Sagen uden af Snak, „efter Sigende“, og Akterne indeholde naturligvis ikke det mindste om Colbjørnsen. Førind Akterne bleve udgivne, tog Schönheider, der før havde været Heibergs Defensor, Colbjørnsens Forsvar, og kunde det end have været bedre, gav han ham dog det samme Vidnesbyrd, som Brevstriveren i Iris (Værens), at „aldrig var Plutus hans Gud, og Egennytte aldrig hans Fej“. Det er Skæde, at Heiberg ogsaa til dette Forsvar veed en Grund, der uden Bevis kaster Skygge paa anden Mand.¹ Endelig følger det jo ikke, at fordi Colbjørnsen fik et Marketenberi ved sit Teglværk, der ikke kunde bestaa foruden, det derfor var ham, der fik Romanen berøvet sit Privilegium. Et er en Handling, et andet dens Motiv, og ved dette maa der anvendes den samvittighedsfuldste Undersøgelse, hvilket ikke her har været Tilfældet. Der mangler aldeles Beviser for, at Colbjørnsen i denne Sag har handlet som en lumpen Mand; saalænge de mangle, skal ingen lade denne Plet blive siddende paa hans blanke Skjold; en Modstanders maaskee aldeles forubfattede Meninger (han havde

¹) „Sagen var, siger han i sine Erindringer, at Schönheider just den Tid trængte til Penge, og havde indgivet til Regjeringen en Ansøgning om et Laan af et Par tusende Daler; aldrig saasnart var hans lille Skrift averteret til Salg i Aviserne, førind Laanet blev ham bevilget.“ Om det nu end er sandt, at Schönheider fik et Laan, saa følger dog ikke deraf, at han skrev sin Bog for at faa det eller fik det til Løn derfor. Siden beretter Heiberg, at Drsted var en af hans Dommere, det var han ikke, og han har selv rettet Fejlen, men hvad gjør man saa med det tillagte Motiv til at Drsteds flidte Mening: „den ene Paand vasser den anden“, og at Drsteds hurtige Forfremmelse stod i Forbindelse dermed. Her maa Motivet jo nødvendig være falsk, eftersom selve Handlingen slet ikke er til.

flere af dem) og Vidnesbyrd i egen Sag kunne ikke være gylbige. ¹

Kancelliet gav Ordre til Sags Anlæg imod Heiberg den 26 Februar 1799.² Tiltalen skulde ikke blot gaa ud paa hans Sproggrandbftning, men ogsaa, ved en „cumulatio inepta,“ paa Suum cuique, Politisk Dispatche, Svaret til Olsen, Draaben og Fortalen til Komedien Hofforgen; Virtuosen blev dragen frem paa ny.³ Han var sin egen Advokat, og udgav Akterne arkevis under Titel af Læsning for Publikum⁴, for

¹) Schønheider, Noget til Oplysning for Publicum angaaende Translateur Heibergs Fortælling om den Nedrigbed og Undersundighed, som af C. F. skal være forøvet imod J. J. med tilhørende Die-lage. 1799. Akterne i Sagen imod Kromand Jochum Jensen i Narum. 1799. Artiklen Peter Andreas Heiberg (af Ploug) i Fædrelandet 1841, Nr. 531. 535. 536, og den derved foranledigede Artikel: 3 Anledning af Artiklen P. A. Heiberg i Fædrelandet Nr. 535 (af Drsted), i Berlingske Tidende, Nr. 126. 127. (ifte 26 og 27.) 141. 142. samt Drsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1, 72

²) Der gik et Rygte, „der fortælles, at Colbjørnsen skal meget heftig have mødt sig denne Sags Anlæggelse, men at han endeligen har maattet give efter for Kronprinsens Billie“. (Læsning for Publikum, Nr. 11, Anm. S. 167.). „Det er en Fabel“, siger Drsted (Berlingske Tidende 1841, Nr. 126). Schellenberg (Freie Bemerkungen über Kopenhagen, S. 257), der ikke gjengiver andet end Rygter, siger derimod, at Kronprinsen bar over med Heibergs Skuespil og Satirer: „Der Kronprinz pflegt stets, wenn ihm eine von Heibergs Schriften vorgelegt wird, zu sagen: dieß muß man ihm zu gute halten, denn es ist ein grober Mann.“

³) Læsning for Publikum, Nr. 1. Generalstiftalens Indlæg, Nr. 4. fgg. Cumulatio inepta, see Nr. 15. S. 230. Nr. 27, S. 425. Om Virtuosen, som Bogtrykker Holm allerede var dømt for, see Kancelliets Ordre, Nr. 1, S. 8. Generalstiftalens Indlæg, Nr. 5. S. 66.

⁴) Læsning for Publikum, Nr. 1. o. s. v. det første med Motto:

Syng højt enhver, der endnu frygter mig:

(Skul vel jeg ved, jeg er af ingen agtet)

„Den Mand, jeg har saa længe eftertragtet,

„Triumph! Triumph! See han har bilstet sig!“

C. C.

hvilkken han fik „det i Danmark uden Tvivl uohørte Honorar, 25 Rdr. for Arter“. Han kjendte sit Publikum; det var ikke de nøgne Alter; strax paa det første Blad, i den første Anmærkning, kaldte han Colbjørnsen en Skurk, forblommet, men saaledes at ingen kunde tage fejl af Meningen, og at Vedkommende dog heller ikke kunde paatale det.¹ „Slige forklæbte Eresangreb, siger Orsted, have altid i højeste Maade oprørt mit Indersite.“ „Selv naar jeg havde nogen Tro til, at de antydede Bestyrligheder ikke vare usande, fandt jeg en saadan Maade for dømmelig, fordi den nedværdigede Litteraturen, og gav enhver god Mand's Ære til Pris for letfindig og ondskabsfuld Bagvaskelse.“² Deri maa jo enhver retfindig Mand være enig³, og at denne Fremfærd, idelig og ibelig gjentaget i Blade og Brochurer og i allehaande Kredsse,

Bogtrykkeren nævnes ikke. Bladet stansedes, da Forordningen af 27 September udkom, „ved det 42 Nr.“ hebber det i Heibergs Erindringer; var der maaskee saa mange Nummere trykte? Nyerup angiver kun 37, og flere findes der ikke i de to Exemplarer i det Kgl. Bibl. og i mit eget. Det sidste, Nr. 37, indeholder et Indlæg af 16 September og Begyndelsen af et Første Continuations-Indlæg. Af dette seer man (S. 589), at det sidste af Heiberg fremlagte Bilag havde Nr. 42.

¹) Bogstavet N. har beklaget sig, det har nu tjent saalænge og er blevet misbrugt til at betegne en eller anden ubenævnt Person, som det meget ofte stammer sig ved. Den Lumpenhed har N. N. begaaet. N. N. er en Skurk. — Ved at sige C. C., der udtales See! See! fordrer man Opmærksomhed. — Her-efter bruger han C. C. isteden for N. N. (Med bestandige Pen-tybninger i det følgende: S. 5. 71. 116. 121. (om J. J. og C. C.) 145. 161. 182.)

²) Orsted, Af mit Livs og min Lids Historie, 1, 68.

³) Heiberg siger selv: „Derfom en moralsk Overbevisning“ (der let kan være en Indbildning) „af nogen Mand, han være hvo han vil, ja endog saa mange som de vilde, skal kunne gælde for juridisk Overbevisning for nogen Domstol“ (eller uden at kunne rammes af Loven, offentlig skal kunne udtales forblommet), „saa eksisterer ikke engang Skyggen længere af Tænke-, Tale- eller Skrive-Frihed“. Læsning for Publikum, Nr. 20. S. 318.

maatte vække Harmen, er saare naturligt. „Upaatvivlelig, siger Drsted, har hin Adfærd opvakt en levende Uvillie hos Colbjørnsen.“¹ Men om denne Harmen blev til Handling, om den staar i nogen Forbindelse med Forordningen af 27 September, om denne alligevel som en Følge af mange andre Tidskonjunkturer vilde være udfkommen, det maa Historien endnu oplyse, det er en Undersøgelse, som vi overgive til den. Malte Brun blev jo ogsaa tiltalt og dømt, og her var ingen personlig Grund tilstede. Indstrækningen var allerede paatænkt et Par Aar tidligere, og da havde Colbjørnsen forhindret den; med eller uden Harmen udførte han nu det Arbejde, der hørte hans Embede til.²

Endelig faldt Hof- og Stabsrettens Dom: „Tradslateur Heiberg bør forvises Kongens Riger og Lande.“ Den blev affagt en Tirsdag, Juleaften den 24 December (1799). „Der maatte iles for visse Aarsagers Skyld“, siger Heiberg; „i de første Dage i det ny Aar stulde en ny Præsident tage Sæde i det Danste Kancelli, Fr. Moltke, om hvis Sindelag Colbjørnsen ikke var fuldkommen forsikket.“ Det er en Fejltagelse.³ Han blev fældet „for Overtrædelse af Lovens 6—4—9, for at have talt ilde om Regjeringen; Lovens

¹) Af mit Livs og min Tids Hist. 1.69. 71—72. Schönheider siger, at Colbjørnsen ved Heibergs Angreb „var af kjendelig Nerve-svækkelse syg.“

²) Undersøgelsen vil blive vanskelig nok. Selv Drsted siger sft. „Om i øvrigt Harmen over det Forhold, Pressen havde viist imod Forordningens Ronsipient virkelig har haft nogen Del i selve Forordningen, er noget, som jeg hverken tør bekræfte eller benægte.“ sft. S. 75—76.

³) Moltke var allerede udnævnt til Præsident i Kancelliet den 19 Oktober 1799, og tiltraadte strax; der findes Anordninger understrevne af ham under 25 Oktober. (Drsted i Berlingske Tidende 1841, Nr. 142, sft. Af mit Livs og min Tids Hist. 1, 179 om det spændte Forhold imellem Colbjørnsen og Moltke.)

Straf var paa Ære og Guds¹, men den ny Forordning blev anvendt paa Straffens Bestemmelse"; den nylig givne Lov fik tilbagevirkende Kraft. Han ønskede ikke Dommen appelleret til Højesteret, og erklærede, at „han vilde ansee det for en Forhøjelse af Straffen, hvis han blev holdt længer i Uvisshed om Sagens Udfald.“ „Blev Dommen bekræftet i Højesteret, havde han jo heller ikke Ret til at erklære den for vrang.“ „Det var let at forudsæe, siger han, at Retfærdighedens Bøgtfaal ikke vilde komme til at hælde til min Side“; „et Par af Assessorerne vare bekjendte som hans Venner, og vilde træde ud; de andre havde Colbjørnsen til Venner eller Skivenner.“ Atter det samme; summum jus var summa injuria. Et Bidrag til Selstabet For Sandhed, som var under Trykken, blev standset, fordi han ikke længer var aktiv Borger.²

¹) Jf. Læsning for Publicum, Nr. 5, S. 76. D. L. 6, 4, 9. Taler nogen lide om Kongens Regjering, have forbrudt Ære og Guds. Jf. Rancelliets Ordre, Nr. 1, S. 8. Stævningens Crimen læssæ majestatis, S. 15. Generalskiftalens Paaskand: i det mindste Lovens 6-4-9, Nr. 5, S. 70, og deres Trætte om Udtrykket Regjering, S. 439. 478. 544. 581.

²) Høft, 348. Heibergs Erindringer, 1 Kap. Raths Erindringer, 5, 331. 383. 389. Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 70. 101. for 1800, S. 175. I første Hefte af Juridiske Samlinger for 1826, udgivne i Christiania af Munthe af Morgenstjerne, Lassen og Hjelm, findes af Morgenstjerne Sagen imod Heiberg affagt af Hof- og Stadsretten 1799, med Anmærkninger: „En yngre formildende Straffelov anvendt paa ældre Lovovertrædelser.“ Jf. Dræd i Jur. Tidsskrift XV, B. 164 og Berlingske Tidende 1841, Nr. 127.

Der gives adskillige hertil hørende Smaastrifter. De vigtigste ere: P. E. Roes Guds Brevvexling imellem tvende Brødre, 1799, hvori Sveistrup havde Del. Roesod blev dømt, jf. Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 98. Samtale imellem E. C. og Generalskiftalen, 1799. Noget til Publicum, som læser Heibergs Blade og Samtalen imellem E. C. og Generalskiftalen, 1799. Fragment af et Brev fra en Aristokrat i Hovedskaden til en De-

Den Landsforbiste drog til Frankerig; Afreisen fandt Steb Fredagen den 7 Februar 1800. Den sidste Aften blev tilbragt i en Familie- og Vennekreds. Klokkeren kom Wedel Jarlsbergs Bogn, men da de vilde stige ind, var der samlet en stor Menneſtevrimmel i Store Kongensgade, og der fandt et Slags Opløb Sted. De antog Rahbek for Rettens Betjent, og vilde have ham ud, „for at give ham et Livfuld Hug paa Embeds Vegne.“ Rahbek var ganske forknyt. Heiberg opfordrede dem til No, og det var desuden skikkelige Folk (det er det jo altid), som Vægtene og Bagter ikke lagde nogen Hindring i Vejen, eller vel endog hjulpe med Huen paa Morgenstjernen. Ved Porten var det nær blevet til Alvor, men Bagten lod Hoben passere, og ved Frihedsstøtten tog den Affed. Siden drog den forbi Colbjørnsens Hus, og kastede nogle Stene ind ad hans Vinduer. Rahbek og hans Kone fulgte Heiberg til Frederiksberg Bakke, Baron Wedel Jarlsberg til Roeskilde. I Odense besøgte han sin Broder. Over Hamborg drog han videre.¹

I Paris blev Heiberg ansat som Translator i det udenlandske Departement under Talleyrand. Frisprog var

mokrat paa Landet om vor nærværende Strivefrihed og Kammeradvokat Schønheyders Sandheds Kjerlighed. Nis Litteratur-, Kunst- og Theater-Archiv, Nr. 3 og 4, September 1799. o. s. v.

¹) Heibergs Erindringer, 1 Kap. Rahbeks Erindringer, 5, 406—7. Wedel Jarlsberg, Til Berigtigelse af en lidet Hentydning paa mig i Rahbeks Erindringer, Kbh. 1830, er nogle Breve til Oplysning, hvorfor han ikke fulgte Heiberg til Korsør; hvorpaa Rahbek undskyldte sin Fjeltagelse i Tritogenia, Januar 1830. Plougs Artikel P. A. Heiberg i Fædrelandet 1841, Nr. 536. F. N. Pelt, Noget i Anledning af Translator Heibergs Afreise fra Staden. Kbh. 1800 (men deri findes intet om Afreisen uden den første Linie: Fredagen den 7 Februari 1800 forlod Translator Heiberg Kjøbenhavn; Resten er Hviſehvas om hans Skrifter og hvad han kunde have skrevet.) To egenhændige Breve fra Heiberg til Rahbek og Fru Rahbek, skrevne paa Reisen, oplyse hans frejsdige Stemning og indeholde andre mærkelige Yttringer.

her ikke at tænke paa, men han samlede en Mængde Anekdoter, som han nedlagde i sine Erindringer (1830), der tillige give et livagtigt Billede af Manden. Om hans Liv i Paris efter hans Afstedigelse (1817) henvise vi til dem, og bemærke kun nogle Ytringer af andre. De falde temmelig forffjellig ud efter den, der meddele dem. Steffens fandt ham „gütig, gastfrei, wohlwollend“¹; men H. Bergeland, der kalder sig selv et Brushoved, og som besøgte ham i Paris, maatte timevis høre paa alle hans Historier og Anekdoter, som han ikke ansaae for tilforlabelige. De stiles ikke som Venner, og han siger om Heiberg: „han tilgav mig aldrig, han var en Grav, som gjemte paa alting, en gammel Veste, fuld af Snurrepiberier og Rag“; „han bagtalte mig siden ved hver Anledning for mine Landsmænd.“² I sine sidste Aar var han blind. Literaturen var ham naturligvis bestandig en Landsfornødenhed, og han vedblev i sine Skrifter at hylde sine fri politiske Meninger og at meddele andre dem. Han „opbyngede Manuskripter i Læssevis“; nogle franske Afhandlinger bleve trykte i Paris; af sin Oversættelse af Churchill's Digt Selvstændighed, der var trykt i For Sandhed (1798), gav han en ny Udgave.³ Afstillige større og mindre, især politiske Skrifter lod han trykke i Norge (1817–1830).⁴ I dem er Stemningen imod Danmark og

¹) Steffens, Was ich erlebte, 2,253–266. (Om Heiberg og Malte Brun.)

²) Bergeland, Hæfelsesbøger med og uden Kjerne, dog til Tidssfordriv pluktede af min henviste Livsbuss. Christiania 1845. S. 103. 134. ff. S. 108.

³) Independence. Poem by Charles Churchill. Selvstændighed. Oversættelse af P. A. Heiberg. Paris 1828. (Engelsk og Dansk). Tilgnet Rabbet af hans halvhundrebaarige Ven.

⁴) See Skrifterne hos Erslev. Deriblandt Politiske Aphorismer. Christiania 1826. (Skrevet 1814). Han skrev paa Frank en Sammenligning af de skandinaviske Sprøg, som jeg forgjæves

for Norge, den Heibergske Slægts gamle Fosterland, hvis Frihed han saae virkeliggjort. Derimod beretter Molbech, at Heiberg, „stjønbt utilfreds med Danmark og den danske Regjering, aldrig kunde ophøre at være Dansk fra Grunden af, i Sprog og Tale, i gamle Erindringer og gammel Satire, men ogsaa i en uforandret og uforanderlig Godmødighed, Venlighed og Tjenstvillighed imod alle de Landsmænd, der nærmede sig til ham.“¹ Af Danmarks Frihedsbevægelser oplevede han kun Begyndelsen. († den 30 April 1841).

Naar man nu seer tilbage fra denne Mand til Litteraturen fra 1770—72, hvilken Fremgang er da der ikke steet, hvilket Omsving i Satiren! Fra Raahed og Blumphet har den hævet sig til Smag og Vid; Fanget til Personligheder har vel endnu ikke kunnet aflægge sin skjæmmende Maske, men det har forbundet sig med en kraftfuld Entusiasme for Menneskehedens højeste Anliggender, Frihed i Tanke overført til Frihed i Staten; og i den Urtegaard, hvis frodige Sæd spirede op efter Heibergs skarpe Satirer og træffende Biser, fremstjød Frihedens Træ. Ingen menneskelig Virksomhed, der har nogen Energi, er forgjæves.

Entusiastmen i en anden Skikkelse, ikke som en mandig Færd, men som en Ungdomsrus; møde vi i Thyboen Malthes Conrad Brun (f. 1775), hvis Farmoder var Frederik Rostgaard's Datter Conrabine. Før han blev Student httrede han hvad han vilde blive. Engang da der i hans Familie

har efterspurgt. Selv flere af hans i Norge trykte Skrifter findes ikke her, uagtet de henhøre til en saa ny Tid.

¹) E. Molbech dansk poetisk Anthologie IV. 1. 266. Det bør ei heller glemmes, at Heiberg under den franske Occupation af Hamborg, da Davout bemægtigede sig Bankens Midler, reddede en Kapital, som indeholdt der for den Poul-Jechteliske Stiftelse i Kjøbenhavn, ved at gjøre opmærksom paa Besidderens danske Karakter. (Efter velvillig Meddelelse.)

taltes om, hvad der skulde blive af Malte, udbrød han: O Moder, det skulde gjøre mig meget ondt, hvis jeg ikke engang skulde komme til at staa ved Siden af Heiberg.¹ Udmærket som Student (1790) og i gode Aar (hans Fader, Justitsraad Brun, var Ejer af Ulstrup i Thy) begyndte han paa een Gang en mangfoldig literær Virksomhed, dels for Kritik, Theater og Poesi, dels for religiøs og politisk Frihed. Bæsteden og tilbageholden i Livet, var han som Digter sprig og ildfuld, og naar Frihedsideerne luede op for ham, maatte han bryde løs. Steffens taler om, hvorledes han ogsaa plagede ham med sin demokratiste Snak. Hermed vilde han ngen ilde, hverken Personer eller Religionen eller Staten, men han skaanebe ikke heller nogen.² I Bækken vilde han give et Blad for menig Mand, for „de Mebborgere, som ikke havde Tid at læse store Bøger;“ de skulde „indsee, at alle Menneſter ere efter Naturen og efter Guds Anordning fri og have lige Ret til at leve et lykkeligt Liv paa Jorden, Ret til at bruge deres Kræfter til alt det, hvormed de ikke gjøre andre Glæde.“ Igjennem deslige i sig selv ustyldige Ligheds- og Friheds- og Oplysningsstrader saae Regjeringen et forblommet Forsøg paa at vække Oprør, og bragte det i Forbindelse med en Opsætsighed af Tømmerſvendene, der ikke vilde arbejde, fordi et Par af Tømmermester Hallanders vare satte paa Band og Brød, og med et Opløb, der maatte

¹) Familietradition. (Tillegemed det nedenfor anførte Brev velvillig meddelt af hans herlevende Slægt.)

²) For at forſtaa Situationen, maa man erindre, hvilkten Dæmon der havde grebet Ungdommen den Gang, f. Ex. den „kleinen Wütherich“ i Nergaards Kaffehus (Kjøbenhavns Jakobinerklub). som Steffens omtaler (Was ich erlebte 2,258.) I Lund udvoterede de den ene Aften Guds Tilværelse, og indvoterede den den anden, efter hvad de havde spurgt fra Paris. (Schinkels Minnen, 3,291 efter Wieselsgren.)

standsjes ved væbnet Magt.¹ Bogtrykkeren forsikrede, at Manuskriptet over en Aaaned i Forvejen havde været i hans Eje, og Defensor Klingberg oplyste, at Forfatteren jo erklærede „Laug for en Virkning af Forsædrenes Bankundighed, der skaber Vindstibeligbed og Velstand,“ og altsaa ikke havde talt Mængden efter Munden. Da Forfatteren ikke var nævnt, maatte Bogtrykkeren staa til Ansvar. Det var Svares Ense og hendes Faktor Binding; en tilfældig Forbindelse med dette Hus hidrog, efter Rahbek, til at føre Brun ind paa denne Vej. Dommen beraabte sig paa, at det Danske Cancelli i sin Ordre til Tiltale sagde om Ugebladet Bækkeren, at det „aabenbar tilkjendegiver en oprørsk Hensigt,“ og Retten fandt „det klart, at Forfatteren havde tilsidefat de ham paa-liggende Pligter ved at give Almuen, under Skin af at oplyse den, Anledning til at fatte urigtige Forestillinger om dens Vilkaar og Forhold til Staten,“ og anførte nogle Sætninger, om hvilke „det er indlysende, at de kunde virke hos Almuen Misfornøjelse med dens Kaar, Mistro til Øvrigheden, Misundelse mod Medborgere og den imod alle Stats-Love stridende Forestilling, at den ej bør lyde den Lov, som den efter sit Omdømme tror at være uretsfærdig, eller den Øvrighed, af hvem den anseer sig forurettet.“ Kunde, siger Dommen, men som bare Luftbilleder gjorde de det ikke. Straffen blev dog en Mulkt paa 200 Rdr. Højesteret bekræftede Dommen in terminis.²

1) Jf. Schellenbergs Freie Bemerkungen über Kopenhagen 1796. S. 173. Beviis, at Dr. Lommermester Hallander ikke tilstrækkeligen har retfærdiggjort sig o. s. v. Kbh. 1794. og et Skrift af L. Eplid hos Nyerup.

2) Bækkeren. Et Blad for menig Mand. Kbh. 1794. Nr. 1—3. Samt Aterne og de andre Skrifter, anførte hos Nyerup og Pøst. I Anledning af Bækkeren udgav J. E. von Berger: En Borgerstemme i en Sag af Vigtighed. Kbh. 1795, der ikke nærmest er

Vejen var brudt, og imedens Sagen stod paa udkom fra samme Bogtrykkeri Jerusalems Stomagers Rejse til Maanen, hvori Rancelliet saae en skjult Gjentagelse og Fortsættelse af Vækkeren. Her brugte han Krumspring med Trykfejl, men med eller uden Trykfejl kunde Generalfiskalen nok læse deri hvad han mente, og dog — blev Bladet frikjenbt.¹ Imidlertid fortsatte han sit politiske og fritænkerfke Skriverseri i Blade, Satirer og Viser,² og sejdede tillige med Heiberg, Falsen,³ o. a.

noget Forsvar for Brun, men for Trykkesfriheden i Almindelighed. (Dette Skrift findes ikke hos Ryerup, Erslev har det, men med Aaret 1825.)

- 1) Jerusalems Stomagers Rejse til Maanen og efterladte Papirer. Samlede i et Bind 1796. Rejse til Maanen Nr. 1—36, Efterlatte Papirer Nr. 1—16 (de sidste ere af Horrebou). I Rejse til Maanen Nr. 1 beskrives Rejsen og Ankomsten til Kongeriget Abinas Hovedstad Anisaf. I Nr. 2 er rettet som Trykfejl: Abina (Dania) læs Alina; Anisaf (Dafnia) læs Anasa. Indholdet er den gamle Vise: Statsforfatning, Trykkesfrihed, Konfiskation og Oplysning. „Regenten er utyndig i Videnstaberne og koldfindig mod Sandhed og Sandhedens Benner.“ „Trykkesfrihedsloven er aldeles ubestemt og usuldstændig.“ „Man tager ligefrem Forfattere ved Hovedet, som mishage Vedkommende, undertrykker Bøger uden videre Omstændigheder ved Magten“ o. s. v. Der er ogsaa Udsald mod Religionen og Præsterne, s. Ex. i Nr. 18: Religionen paa Falderaldera; Beskrivelse paa Himmelspreteksten. I Nr. 31 og 32 findes Sendebrev fra salig Folkevennen til Kapellanen Jettlig. (At de Norske, ligesaa vel som Tykkerne, haaned de Danske, og kaldte dem „dumme entusiastiske Abelatter.“)
- 2) Dyrørs-Snuserne. Et Forsøg i den Stolbergfke Satyre. Kbh. 1795. Tilgnet Prof. Rhabet i September 1795. (I femfødebe rimfri Jamber.) Patriotten. Et Ugeblad for Hvermand Nr. 1—10. 1795. Om Menneskerettighederne, o. desl. Nordisk Friheds-Sang og Orthodoxernes Vise, i Smidths Lommebog for Historie og Selskabelighed 1796.
- 3) Ved Dyvekesfejden (en Strid om hvem der skulde spille Dyvekes Rolle) kom han uklar med Heiberg, og de skæbte hinanden som bedst. (Heibergs) Et Par Ord til Publikum angaaende Hr. M. C. Bruuns Forhold i disse senere Lieder (uden Aar). (Bruns)

Men stærkest fortsatte han sine Angreb paa Religionen og den arvelige Enevoldsmagt i Aristokraternes Catechismus.¹

I den rimede Fortale siger han blandt andet:

Dg det er dog en aabenbare Sandhed,
At naar man vover først at røre ved
Den hellige Treenhed,
Undfangelsen foruden Mandhed,
Cum ceteris
Ecclesiæ mysteriis,
Saa falder baade Religionen
Dg Thronen.

Bogen selv gaar ud paa at fremstille Aristokratiet med alle dets Misbrug og de aristokratistiske Skrifter i en ironisk, for Resten lidet vittig, Satire, men det hele har han givet den fribole Form af en Katechismus, der gjør Bogen saa meget mere modbydelig.² Angreb paa det arvelige Monarki frem-

Afskedskomplimenter til Hr. P. A. Heiberg 1796 o. s. v. C. Falsen havde i Fessen i Balhal ladet Hermoder sige:

Der (i Danmark) Tantens Ytring er som selve Tanten fri.
Det kaldte Brun Smiger eller Løgn (jf. Svada, Nr. 13), og saa mundhuggedes de derom. Falsen, Et Par Ord til Publikum, item til Hr. Mathie Conrad Bruun. Februar 1796. Brun, Til Publikum og Hr. Assessor C. Falsen (1796.)

¹) Aristokraternes Catechismus, eller kort og tydelig Anvisning til den aleene saliggjørende politiske Troe. Med et Anhang af aristokratistiske Psalmer. Til Troens Beskyttelse hos de Eenfoldige og de Bantroendes Omvendelse. Kbh. 1796. Med et Titeltobber, der forestiller, hvorledes „Sultan Selim den 3 lader Demokratistiske, Svermeriske og Forargelige Skriver opbrænde“ (Vaine, Cramer, Rant, o. s. v.) Samt Erklæring til Publikum angaaende Aristokraternes Catechismus fra dennes Forfatter. Jf. Rabbets Erindringer 4,455—56. Den Hædersmand, han ikke vil nævne, er Jonas Collin (i Hermoder.) — Efter en Meddelelse af Justitsraad Fabricius menes der, at Brun ogsaa havde Del i Jesus og Fornuften, der standsede fra Enden af Marts 1796 til Januar 1797.

²) Der findes et ældre Skrift i samme Form (med Budene, Sakramenterne, Bønnerne, Troens Artiklene) nemlig: Skoemager-Catechismus. Bergen 1791. Dette gaar ud paa, at „vi skulle dyrke og elske Næring fremfor alle Ting.“

komme kun derved, at han lader Aristokraterne ophøje det, saa at ogsaa det faar Udseende af at være ironisk eller forhaanende. Balle angav Skriftet for det danske Rancelli, ikke for Angreb paa Religionen, men paa Statens Forfatning, i Følge Danske Lovs Bud, at „hvo der har Kundskab om Forseelser mod Kongens Højhed, skal strax aabenbare det.“¹ Forfatteren skjulte sig. Hans Venner raabfloge om hans Flugt. En fandt det nødvendigt at forshne ham med Pistoler; men hans Frygtsomhed var saa bekjendt, at Raahbet raabte: For Guds Skyld, vil I give hans Fiender Vaaben i Hænder?² Endelig flygtede han i April fra Nye-rups Skorsten over til Hven.³ Hans Modstanderes ironiske Lovtaler fulgte ham.⁴ Medens han opholdt sig paa Hven, døde Bernstorff, og han digtede sin stjerne Ode ved Bernstorffs Død, som bevægede dennes Slægt og Christian Colbjørnsen til at virke for hans Benaadning. Han indgav Ansøgning til Rancelliet, at Tiltalen mod Aristokraternes Katekismus maatte hæves, saa at han kunde vende tilbage til sit Fædreland. Det skete ved en kongelig Resolution (af 5 September 1797) i Betragtning af hans Ungdom, og i Forventning af, at han for Fremtiden gjorde bedre Brug af sine Evner end tilforn.⁵ Overhovedet havde den unge talentfulde Forfatters

¹) ff. om Balles Indberetning, Balle og Birckner: Balles Levnet af J. Møller, 1817, S. 187.

²) Steffens, Was ich erlebte, 2, 259.

³) Det var Sveistrup og en Student Albertsen, der roede ham over til Hven. Raahbets Erindringer 4, 461.

⁴) Lovtale over Hr. Maltte Conrad Bruun, som til Videnskaberens fiore Tab forlod sit Fædreland. Kbh 1796 (Den 28 April 1796.) B***ns Afsteeds Skrivelse til sine Venner 1796. Maltte Conrad Bruun for første Gang actioneret ved Videnskaberens Domstol til hans meer end videnskabelige Benner's Forsærdelse, 1796. (Brun's Oversættelse i D. Tilskuer 1796 Nr. 71 af Forattes 15 Epode, „en plump Paraphrase,“ sammenstilles med J. Babens.)

⁵) Raahbets Erindringer 5, 64, hvor ogsaa Ansøgningen er aftrykt.

Stjæbne vakt megen Opmærksomhed, og Professor Horneman, der stod i nøje Forbindelse med ham, maatte høre Vebrejdelser for, at han ikke ved sin Indflydelse havde afholdt ham fra hans ufornuftige og frække Færd.¹

I hans Fraværelse udkom Fluesmækken (1797), en Blanding, dels af alle Slags Udsald imod Tidens Færd (s. Ex. det rimede Brev til Forfatteren af den salig Supplik imod Trykkefriheden), dels af Kritikker (s. Ex. imod J. Baden), og han udgav i samme Aar et Par andre Skrifter. Men det, som især bestræftede ham, som alle, var den befrygtede Indstrænkning af Trykkefriheden, og nu, da han efter sin Hjemkomst skulde vinde sine Velynderes Indest og Regjeringens Naade, udkom *Tria juncta in uno* (1797), et Skrift, der bestaar af tre Stykker, af hvilke det første: Et Par Ord til Troens Dvafsalver (Prof. F. L. Wang) er af P. H. Mønster,² og kun af Forlæggeren forbundet med de to andre;

¹) En Drøm om Professor Horneman og Maltke Conrad Bruun. Kbh. 1796. C. F. Horneman, Offentlig Erklæring i Dagens Anliggende, i Tale holdt af Dr. C. F. Horneman ved Forelæsnningernes Begyndelse i October 1793. Kbh. 1796. Han havde personligt Bekjendtskab til M. C. Brun som Student; Bruns politisk-religiøse Skrifter kunde han ikke bisalde, han har ved enhver given Lejlighed modsagt dem, men derfor ophæver man dog ikke selvkæblige Forbindelser. Brev til Hr. Prof. Horneman, i Anledning af hans offentlige Erklæring. Kbh. 1796. Brevskriveren γ spørger, hvorfor han ikke har benyttet sin Indflydelse paa Brun til at afholde ham fra sligt, og hvorledes han kan faa „i mer end sædvanlig videnskabelig Forbindelse med den, der fræk med Hat paa Hovedet og Rendesensskarn i Næven haaner Musernes ublaarede Yndling (J. Baden), og træder de humane Videnskaber under Fødder?“ jf. Rahbeks Mening om Brun i Rahbeks Erindringer, 4, 387. I Anm. S. 390 bemærker han, at det unge Mennekte, som Baggesen omtaler i sine Breve (i Kiunges Hæfte 1827, 1 B. S. 298) ingenlunde var M. C. Brun, men en endnu levende højt ædel Mand og Skribent. Det var nemlig (efter Borch) J. C. von Berger.

²) Navnet er ogsaa tilfrevet i Borchs Exemplar af Rahbeks Erindringer, 5, 75. jf. Mønsters Erklæring i Lærde Efterretninger 1797.

de to andre ere af Brun, nemlig: Beviis, at de som forfølge Gudsfornægttere, ere selv de største Gudsfornægttere eller Kong Ptolomæus og Philosophen Hæmon, og En besynderlig Trykkesfrihedslov i Abyssinien i Afrika. For disse to Stykker blev Brun atter sat under Tiltale og Fiskalktionen imod Aristokraternes Katekismus atter sat i Kraft. Han undveg, og afgav fra Malmø (den 6 December 1797) en Erklæring, at han var Forfatter til begge disse Stykker, men det ene var en Oversættelse fra Græsk, hvortil han imidlertid ingen Original angav, og begges Hensigt var kun at udbrede de tvende Sætninger: at Tyranni vækker og retfærdiggjør Opstand, og Trykkesfrihedens Love bør ikke være tvetydige og arbitrære. Nu sloge selv hans forrige Talsmænd Haanden af ham. Hof- og Stadsretten fritjendte ham dog for de to Stykker, da han ikke havde gjort nogen umiddelbar Anvendelse paa den danske Regjering, men for Aristokraternes Katekismus dømt den ham fra Vre og Guds. Rancelliet appellerede Sagen, og Højesteret viste den ved en Kjendelse (den 3 Januar 1799) tilbage til ny og lovlig Behandling. Imidlertid kom et nyt under hans Landsflygtighed forfattet Skrift til, for hvilket Bogtrykkeren Sejdelin paa-tog sig Ansvar: Beviis, at i en monarkisk Stat Embeder ikke bør bortgives efter de Søgendes Duelighed (1798). Højesteret dømt Sejdelin (den 16 Januar 1799) til en Bøde af 300 Rdr.¹

Skriftet *Tria juncta in uno* har ved sin Titel faaet en politisk Betydning endog i vore Dage, som slet ikke tilkommer det.² Det indeholder intet om Forbindelsen imellem

¹) Rahbeks *Erindringer* 5,73. Høst, *Gesh.* Christian des VII, 3,46. Sejdelins *Læsendes Aarbog* for 1799. S. 66. 69. ff. Bærens' *Breve i Tris* og Hebe, Nov. Dec. 1798

²) Lallerstedt, *Skandinavien, dess farhågor och förhoppningar.* Stockh. 1856. S. 266: „En af Danmarks mest utmärkte män, den be-

de tre nordiske Riger, men de herskende Rygter om en saadan har vel forledet dem, der aldrig selv have læst Skriftet, ikke engang seet Titelen, til at antage det. Medens Brun var under Rettens Forsølgelse i Danmark, blev han (i Marts) forviist fra Lund og Sverrig. Høst har under sit Ophold i Stokholm aldrig kunnet erfare Aarsagen, og heller ingen i Kjøbenhavn vidste noget derom. Men i nogle tykke Blade og Journaler fortæltes, at der skulde have dannet sig et hemmeligt Samfund, kaldet de forenede Skandinaver, hvis Formaal var at danne en føderativ Republik af de tre nordiske Riger; at Brun, efter nogles Sigende, havde været denne Forenings Hoved, efter andre dens Sekretær; at han endog havde tilforordnet sig tolv Apostle, som han lod rejse om i Norden, for at udbrede hans Lærdomme; og disse Rygter skulde faaet saa megen Vefstand, at de formaade et Par nordiske Hoffer til officielt ved deres Gesandter at begjære Nordens Jakobinere kuede og straffe. Dette bringes nu atter i Forbindelse med Keiser Pauls Note, at vor Presse var en Revolutionsfokus, o. desl.¹

Hof- og Stadsretten fældte atter Dom i Sagen mod Brun (den 5 August 1799) for Aristokraternes Katekismus, *Tria juncta in uno* og det nys anførte Bevis. Dommen lød som før paa Tab af Ære og Gods. Sagen støvnedes

römde geografen Malte-Brun, utvecklade mot slutet af förra århundradet på ett förträffligt sätt denna idé (den skandinaviska enhetsidéen) i en skrift, som genom sin titel: *Tria juncta in unum* tydligt tillkännager det mål hvartill han kommer.“ ff. Schinkels Minnen 4,313 Anm. om Malte-Bruns bekämdte Skrift *Tria juncta in unum*, som Bevis paa at Tanken om Nordens Forening var temmelig gammel.

¹) Raabets Grindringer 5,75—79. I Schinkels Minnen menes, at en Fraktion i Norge, der vilde gjøre det til en Republik, kunde være en Levning af det Selskab, som Malte Brun stiftede 1799 under Navn af det förenade Skandinavien (det Sanderste eller ny literariske Selskab?). Er det Historie?

for Højesteret, men Højesteretsdommen faldt først henved et Aar efter Heibergs, den 19 December 1800: „Student M. C. Bruun bør for sine forfæstelige Udtryk i samtlige paa Klagede Skrifter forvises Kongens Riger og Lande.“¹

Før Dommen faldt, var Synderen allerede fra Sverrig over Hamborg rejst til Paris. Steffens traf ham i Leipzig 1799, da han var paa Vejen dertil. Fra Aar efter lod hans Berømmelse fra Frankerigs Hovedstab over Europa. Hans Kundskaber og Talent banede ham en ny Vej. I Frankerig var Revolutionen forbi og Pressen ufri. „Han, der som Demokrat, ja næsten Demagog havde forladt Danmark“, blev Journalist, „en Tjener for Napoleons Politik.“ Selv siger han, at han under „den Usikkerhed og Uro, som alle Franste delte med ham, da en Blads, en Forretning hvilkensomhelst dependerede af en Ministers Fald“, maatte paatage sig mere Arbejde end han kunde overkomme.² Heiberg kunde ikke udstaa ham og hans politiske Vendeskaber, „diese Gefinnungslosigkeit, die einem Manne von stark befestigten Grundsätzen, wie Heiberg, empfindend war,“ siger Steffens. „Heiberg haßte diesen schwachen Menschen, Malte Brun schien seinen Landsmann zu fürchten; sie sahen sich nie.“ Benner havde de jo heller aldrig været. Brun giftede sig, og foretrak Opholdet i Paris for hvilkensomhelst glimrende Stilling; han fordybede sig i Videnskaben. De Franstes Ubidenhed i Geografien var hartad utrolig; „de

¹) Seidelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 97, 1800 S. 204, og de hos Post anførte Indlæg og Domme.

²) Egenhændigt Brev til hans Søster Mariane Bruun (uden Aar, men før Keiserens Fald). Han vedbliver: „Jeg har villet benytte mig af Dyeblikket; jeg har, mens jeg er i Stubdet, som man siger, foretaget mig saa mange Arbejder, at jeg ikke kan overkomme det Halve; men isald det gaaer godt dette Aar og tvende andre, vil jeg høste en lille Summa som Frugt for min Flid.“

vidste nok, siger Heiberg, at Danzig ikke var Hovedstaden i Danmark, men det var dog en af dets bethydeligste Øyer.¹ Nu vakte Bonapartes Krigstoge deres Opmærksomhed for andre Lande. Brun, der kunde benytte den rige tyske Litteratur, kunde uden Vanskelighed overflytte den og dens Resultater til Frankerig, og han gjorde det med Omhu, Frihed og Smag. Der danne sig geografiske Foreninger, og Brun blev „der anerknante Mittelpunkt dieser Unternehmung.“ Som Medstifter af det geografiske Selskab i Paris (1821), og dets virksomste Medlem vandt han under Navnet Malte-Brun en uforgjængelig Hæder i den franske Litteratur. Skilt fra sit Fædreland glemte han det ikke, og tænkte idelig paa at vende tilbage;² han besang sine Landsmænds Tapperhed 1801, og fulgte med den skjønnede Litteraturs Fremgang i Danmark.³

¹) Heibergs Erindringer, S. 352.

²) I Brevet til sin Søster Mariane siger han: „Da min Broder (Urban) bliver her i en Maaned, saa vil vi faae Tid at tale nøyere sammen om alt hvad er foresat for hjemme og jeg vil kunne bestemme mig om det er nyttigt for mig at gjøre noget Skridt, men det er ikke at formode at jeg kan bytte fornuftigviis min Stilling her med den, som man kunde skaffe mig. Det eeneste væsentlige for mig, det er at have et Beviis i Hænder hvormed jeg kunde godtgjøre for hele Verden at jeg stod mig vel med mit Fædrenelands Regjering; jeg vilde gjerne have i Danmark en sikker Retraite. Men jeg vil paa den anden Side ikke udsætte mig for at være anseet i Frankerige som afhængig af Danmark, da man ikke kan vide hvorlænge Benflabet varer, eller rettere sagt, da jeg veed, at der intet sandt Benflab existerer, og for at sige Tingene reent ud, det er et Fortrin i de Magthavendes Øyne her at ikke staae i noget Sammenhæng med en fremmed Stat. Denne forviklede Stilling nøder mig til at stille mig an her som om jeg aldeles var fremmed for al Erindring om Danmark. Og, dog min kjære Søster, om jeg havde den Lykke at samle noget som jeg kunde leve af, vendte jeg paa Øyeblikket hjem.“ (Brevet ender med nogle Ord paa Frans af Eléonore Malte Brun).

³) Résistance des Danois le 2 avril 1801, med dansk Oversættelse i D. Tilskuer 1801, Nr. 42. Udsigt over den ny danske skjønnede

Højesteretsdommen blev endelig hæbet ved kongelig Resolution den 18 Januar 1826, men han døde midt under sin utrættelige Virksomhed samme Aar i Paris (le jeudi 14 décembre 1826). En af hans Sønner fortsætter hans Gjerning.¹

Efterskrift. Det vi nu have endt er den ene Halvdel af Literaturen fra 1750 til 1800. Der vil i den være meget at tilføje, at forbedre og at overveje paa ny; thi Kilderne vare lidet bearbejdede, og Livsanskuelsen i dem indskrænket. Det Indtryk, den gjorde paa os, var derfor frastødende. Høve vi udtalt det i stærke Udtryk, saa vil det være let at formilde dem, uden at Indtrykket derved bliver bedre.

Denne Livsanskuelse, der indkom udenfra, have vi først betragtet efter dens Oprindelse, Literaturen i sit Forhold til det fremmede, der fortrængte hvad der var tilbage fra før af, og i Forbindelse med de Indfødtets Efterligning dannede Literaturens Grundlag. Stærkest var Iygheden, der blev stærkt bekjæmpet, men ikke overvunden, heller ikke i det dansk-franske Sors, der efterhaanden slyngede hen.

Da der næppe kan være Tale om filosofisk Granskning, ere Udviklingens Hovedfaser kun trende, der alle udgaa fra samme Grund-

Literatur i Udtog i Lærde Efterretninger 1801, Nr. 46. See ogsaa Malte Bruns interessante Brev til Jælborg fra Paris 1825 i Hfs Materialier Nr. 5.

- ¹) Skjønndt Malte-Brun's franske Arbejder ligge udenfor den danske Literatur, gjøre vi dog opmærksom paa de hos Crælev anførte Skrifter: Géographie mathématique, physique et politique de toutes les parties du monde, par Mentelle et Malte-Brun. Paris 1803—7. Précis de la géographie universelle. Paris 1810—29. (Han døde under Trykningen af syvende B.). Mélanges scientifiques et littéraires de Malte-Brun, par Nachet. Paris 1828. See ogsaa Efterretningerne om hans Skrifter i Anmældelsen af Cortambert's ny Udgave af Géographie universelle, ved B. A. Malte-Brun, i Nouvelles Annales des voyages, de la géographie, de l'histoire et de l'archéologie par M. V. A. Malte-Brun. Décembre 1858. See i øvrigt Kilderne hos Crælev.

tanke, det menneskelige, der aabenbarer sig som borgerligt: det økonomiske (Velstanden), det religiøse (Tilfredsheden, det politiske (Friheden).

Det økonomiske var virkelig noget nyt, og Formaalet noget brøst: at give hvert Medlem af Staten Midler til ved sin egen fri Virksomhed, ved sin egen uhemmede Belskærd at befordre hele Statens. Men alt, endog det aandelige, lagdes paa den økonomiske Balance. Naar dette irriterede os, have vi undertiden været for streng, og sikkert er meget af det gode undgaaet vort Blik. Vor Undskyldning er vor Ukyndighed. Thi vi forstaa os ligesaa lidet paa, at drage det meste Udbytte ud af en Kapital, som at behandle en Brakmark, eller at bedømme hvad der er bedst, Kandsko eller omvendte.

Ved det religiøse fandt vi det forvovent, næsten forvovpent, at ville gjøre selve Religionen til Økonomiens Følgesvend, og ikke at ville erkjende nogen anden, end den borgerlige Freds og Tilfredshedens Religion. At Arvesynd og Forløsning og deslige fra den mosaiske Gjengjældelsesret udgangne Former opgaves som ikke fornødne og overflødige, kunne vi nok indsee; men det forekommer os dog altfor nøgternt, naar Præsten forklarede sine Konfirmander Himmelfarten ved at lade Jesus gaa ned paa den anden Side af Bjerget. Vi ville ikke nu gaa ind deri, men have ofte tænkt paa, hvorledes Kirkens nuværende Tilstand er udgaaet fra den gamle Kristendom og den fri Religionsøvelse i Forening. Det er uden Tvivl et Fejlsgrab.

Skriverfriheden og den politiske Frihed, hvilket rigt Stof til Eftertanke! Alt er endnu kun negativt, Nedrivning og Opløsning, og de have nødvendig noget mangelfuldt, noget uhyggeligt ved sig. Nu, da vi staa midt i det positive, have vi Lejlighed til at veje Kampen mod Enevoldsmagten og den Tid, da Folket regjeres af sine udvalgte Mænd, hvorledes de udgik fra hinanden, og hvortil det har ført.

Det ligger i Stoffets Natur, at den anden Afdeling af Litteraturen vil være noget forskjellig fra denne, og rimeligvis tiltale flere. Thi, foruden nogle korte Omrids af den strenge Videnskab, vil den omfatte det bedste vi have: Historien, Sproget, Belskærdheden og Poesien.

www.libtool.com.cn

**THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY**

www.libtool.com.cn

DATE DUE

--	--	--

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 01210 8968

www.libtool.com.cn

Pending Preservation
1989

www.libtool.com.cn